

СОТИМЖОН ХОЛБОЕВ

МИЛЛИЙ МУСТАКАИЛЛИК
ВА ТАРАҚҚИЁТНИНГ

ЎЗБЕҚ
МОДЕЛИ

Мен учун Ватан озодлиги, ҳалқимнинг
омонлиги, юртимнинг рағибақи, мана шу
муқаддас заминда яшайдиган ҳар бир
оиласининг фаровонлигидан бошқа олий
саудат йўқ.

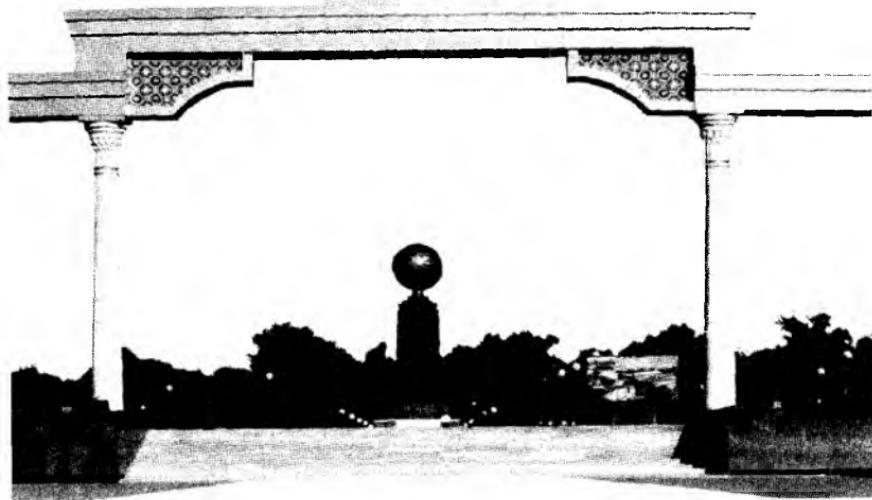
Ислом Каримов

СОТИМЖОН ХОЛЬБЕВ

**МИЛЛИЙ МУСТАКИЛЛИК
ВА ТАРАККИЁТНИНГ**

**ЎЗБЕҚ
МОДЕЛИ**

(методология, инновация, тарихий таҳлил)

Тошкент — «O'ZBEKISTON» — 2015

УЎК: 94(575.1)
КБҚ 66.5(5Ў)7
X-72

Масъул муҳаррир:

Акмал Саидов, юридик фанлар доктори, профессор

Тақризчилар:

*Ҳайдарбек Бобобеков, тарих фанлари доктори,
Шодмон Воҳидов, тарих фанлари доктори, профессор,
Раҳбархон Холикова, тарих фанлари доктори, профессор,
Анвар Қори Турсунов, Тошкент шаҳар бош имом хатиби,
Ваҳоб Қўчкоров, сиёсий фанлар доктори,
Невматжон Полвонон, тарих фанлари номзоди, доцент.*

Холбоев, Сотимжон

X-72 Миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели
(методология, инновация, тарихий таҳдил). Монография. /
С. Холбоев. – Тошкент: «O'zbekiston» 2014. — 240 б.

ISBN 978-9943-28-141-7

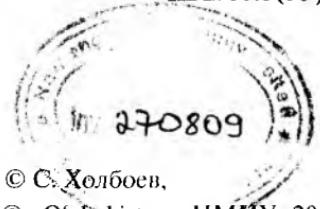
Ватанимиз Ўзбекистон Россиянинг қарийб бир ярим асрлик мустамлака зулмидан озод бўлганига чорак аср тўлмоқда. Бу даврда беҳад катта ва улуғвор тарихий ҳодиса юз берди. Қадимдан дунёга машҳур бўлган давлатчилигимиз замонавий асосда қайта тикланиб, жаҳонга янгитдан танилди. Ватанимиз равнақи Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислом Каримовнинг миллий мустақиллик ва тараққиёт йўли — «ўзбек модели» асосида амалга ошиб, такомил топмоқда.

Мазкур монографик асарда шу тарихий йўл — моделнинг яратилиши тарихи, ижтимоий-маданий ҳаётда тутган ўрни илк бор тадқиқ этилди.

Китоб тарихчи ва жамиятшунос олимлар, илмий тадқиқотчи ва талабалар, давлат ва жамият бошқаруви раҳбар кадрларига мўлжалланган.

УЎК: 94(575.1)
КБҚ 66.5(5Ў)7

ISBN 978-9943-28-141-7

© С. Холбоев,
© «O'zbekiston» НМИУ, 2015

«Ўзбек модели» — барқарор тараққиёт, фаровонлик ва ҳамкорликнинг умуммиллий стратегик дастури

(Сўзбоши ўрнида)

Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини эълон қилиб, тарихий тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйган давр мобайнида босиб ўтган мураккаб, айни пайтда залворли одимларига назар ташлар эканмиз, Ватанимиз озодлиги нақадар мashaққатли ва тинимсиз курашлар, халқимизнинг оғир ва фидокорона меҳнати эвазига қўлга киритилгани, мустақил тараққиётимиз давомида амалга оширган эзгу ишларимиз, эришган натижаларимиз беихтиёр кўз ўнгимииздан ўтади. Бу ҳақда гапирганда, аввало мустақилликнинг дастлабки йилларида юртимизда қандай оғир вазият ҳукм сурганини ёдга олишга тўғри келади. Собиқ совет тизими қатъий марказлаштирилган ҳолда режалаштириш ва тақсимлаш усулига асосланган эди. Фоят улкан табиий, минералхомашё ва меҳнат ресурсларига, инсоний салоҳиятга эга бўлишига қарамай, Ўзбекистон собиқ иттифоқда аҳолининг турмуш даражаси, ижтимоий ва гуманитар соҳалар ривожи бўйича охирги ўринлардан бирида туар эди. Давлатимиз раҳбари томонидан ана шу ҳолатларнинг барчаси эътиборга олиниб, мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб дунё тажрибасини ҳар томонлама ўрганиш асосида мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширила бошланди. Унда миллий урф-одатларимизни ва анъаналаримизни асраб-авайлаш ва янада мустаҳкамлаш, умумбашарий қадриятларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш орқали Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан уйғун ривожланишига алоҳида эътибор қаратилди. Мамлакатимизнинг четдан тиқиширилган, «шок терапияси» деб аталган усуллардан, «бозор иқтисодиёти ўзини ўзи бошқаради» қабилидаги сохта қарашлардан аввалданоқ воз кечиб, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлиқ тизимидан бозор муносабатларига ўтишда инқилобий эмас, балки тадрижий ривожланиш йўлини тан-

лагани бугун ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Айниқсá, «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг», «Ислоҳотлар — ислоҳот учун эмас, аввало инсон учун» каби ҳаётий шиорлар негизида янги демократик давлат, очиқ фуқаролик жамияти пойдеворини барпо этиш йўлида залворли қадамлар қўйилди.

Асосий негизини иқтисодиётнинг мафқурадан холи бўлиши, сиёсатдан устунлигини назарда тутадиган амалий иқтисодий сиёсат; давлатнинг бош ислоҳотчилик вазифасини ўз зиммасига олиши; қонун устуворлигини таъминлаш; кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш; ислоҳотларни босқичма-босқич амалга ошириш каби машҳур беш тамойил ташкил этадиган ушбу тараққиёт модели айниқса, 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида ўзининг нақадар тўғри эканини яна бир бор исботлади.

Ўзбекистонда мустақиллик йиллари давомида давлат ҳокимиётининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тизимлари айнан ана шу тамойиллар негизида шаклланиб, фаолият олиб борди, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор дастур ва режалари, жумладан, Инқирозга қарши чоралар дастури ҳам шу асосда ишлаб чиқилиб, босқичма-босқич амалга оширилди. Шу аснода биз бутунги кунда собиқ совет тузумидан қолган оғир иллатларнинг хатарли таҳдидларини енгиб ўтиш, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсиридан сақланиш учун ишончли тўсиқ ва мустаҳкам пойдевор яратиш билан бирга, миллий иқтисодиётимизнинг барқарор ва жадал ривожланишини, ҳалқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлиги узлуксиз ошиб боришини таъминлашга эришмоқдамиз. Энг муҳими, истиқтол йилларида эришилган барча ютуқ ва марраларимиз тимсолида Ўзбекистон дунёning тараққий топган демократик мамлакатлари қаторидан мустаҳкам жой эгаллаш, ҳалқимиз учун муносиб ҳаёт даражасини таъминлаш йўлидан бораётганини кўрамиз. Ўз навбатида, буларнинг барчаси ҳар томонлама пухта ўйланган, узоқ истиқболга мўлжалланган сиёсат натижаси, «ўзбек модели» самаралари эканига такрор-такрор ишонч ҳосил қиласиз.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан яратилган, дунёда «ўзбек модели» сифатида тан олинган Ўзбекистоннинг ўзига хос тараққиёт йўли, унинг афзалликлари ҳақида мамлакатимиз олимлари ҳамда жаҳондаги нуфузли сиёсатчи ва иқтисодчилар, эксперт ва таҳдилчилар томонидан кўплаб ҳаққоний фикрлар, юксак баҳолар билдирилган. Таниқли тарихчи олим Сотимжон Холбоевнинг «Миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели (методология, инновация,

тариҳий таҳлил)» номли китоби бу борада навбатдаги янги қадам экани билан эътиборни тортади. Ушбу монографик асарда «ўзбек модели»нинг яратилиш тариҳи, ижтимоий-маданий ҳаётда туттган ўрни атрофлича тадқиқ этилган. Муаллиф томонидан миллний тараққиёт йўлимизнинг мазмун-моҳияти билан боғлиқ кўпгина илмий-амалий нуқтаи назарлар илгари сурилган, муҳим фикрлар, баҳо ва хулосалар баён этилган.

С. Холбоев ўз асарида кўтарилган асосий мавзуни методология ва инновация, умуммиллий ва глобал инновацион методологик таълимот, шунингдек, тарих фани ва таълим тизими билан узвий боғлиқликда таҳлил ва талқин этгани алоҳида диққатга молиқдир. Айни шу жиҳатлар тадқиқотнинг янгилиги, долзарблиги ва ўзига хослигини таъминлаган.

Китобга Президент Ислом Каримовнинг тарих, муаррих ва тарих фанига оид фикрларидан намуналар илова қилинган. Буларнинг барчаси китобхоннинг «ўзбек модели» ҳақида кенг ва чуқур билимга эга бўлишига, ноёб миллний тараққиёт йўлимизнинг тарихи, туб моҳияти ва аҳамиятини янада теран англашига кўмаклашади. Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиизда изчил ва тизимли равишда амалга оширилаётган инсонпарварлик сиёсатининг таркибий қисми инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтириш билан узвий боғлиқ. Миллний тараққиётнинг «ўзбек модели» замиридаги асл моҳият эса ҳар томонлама инсон ҳуқуқлари устувор бўлган фуқаролик жамияти ва демократик давлат барпо этишдан иборат. Мустақиллик йилларида инсонга берилган кенг ҳуқуқ ва эркинликлар уни ташаббускорликка, тадбиркорликка, бунёдкорликка, ўзи ва оила аъзолари, маҳалла ва эл-юрт учун муносиб ҳаёт даражасини таъминлашга илҳомлантироқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг энг муҳим хусусиятларидан бири шуки, Асосий Қонунимиз негизини ривожланишнинг машҳур беш тамойилини ўз ичига олган «ўзбек модели» ташкил этади. Шу маънода, Конституция — барча иқтисадий, сиёсий, ҳуқуқий ислоҳотларнинг ҳам, маънавий-маърифий ислоҳотларнинг ҳам тамал тоши бўлиб хизмат қиласи. **«Айни шу йўлда, шу мақсадларга эришишда Конституциямизда мустаҳкамлаб қўйилган тамойил ва нормалар, шунингдек, биз танлаган ва бугун дунёда эътироф этилган, «ўзбек модели» деб ном олган тараққиёт модели мужассам топган»¹.**

¹ Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқук ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш — бизнинг бош мақсадимиздир. — Т.: «Ўзбекистон», 2012, 5-бет.

Истиқолимизнинг ўтган тарихан қисқа даври юртимизда истиқомат қиласидиган, ўзлигини таниган ҳар бир инсон учун ўз хуқуқ ва эркинликларига том маънода эга бўлиш, тарих, бугун ва келажак, истиқбол ва истиқомат олдидағи бурч ҳамда масъулиятини теран англаш йиллари бўлди. Бу йиллар мамлакатимизда бунёдкор ҳалқимизнинг демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидаги босқичма-босқич, изчил ва самарали ҳаракатлари даври сифатида тарихда зарҳал ҳарфлар билан битилиб қолажак. Ҳаётимизнинг барча жабхаларида ўз тасдиғи ва исботини топган, эътироф этилган бу ҳақиқатни тараққиётнинг ўзбек модели асосида жамиятни янгилаш ва эркинлаштириш жараёнларида амалда ўзини оқлаётган улкан қамровли ислоҳотларнинг бугунги кундаги фоятда самарадорлиги ҳамда ёруғ истиқболга йўналтирилгани яққол тасдиқлаб турибди. Шу нуқтаи назардан, С. Холбоевнинг «Милий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели» номли китоби ушбу йўналишда изланишлар олиб бораётган соҳа мутахассисларида, айни чоғда, кенг китобхонлар оммасида ҳам катта қизиқиш уйғотади.

***А.Х. САИДОВ,**
юридик ғанлар доктори, профессор*

Муқаддима

Ватанимиз ўтмишда бир неча мустамлакачилик давларини бошидан кечирди. Буларнинг энг сўнгиси Россиянинг ҳукмронлиги даври бўлди. Салкам бир ярим асрга чўзилган ва икки хил кўринишида, икки хил босқичда кечган мустамлакачиликдан озод бўлиш баҳтига Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислом Каримовнинг раҳбарлигида эришганимизга эндиғина қарийб чорак аср тўлаяпти. Бу қисқа тарихий даврда мамлакатимиз мислсиз катта ўзгаришларга, янгиланиш ҳамда ютуқларга эришди. Мустақилликимиз мустаҳкамланиб, буюк келажакка бўлган ишончимиз янада ортди. Жаҳон ҳамжамиятидан кўп йиллардан бери ажратиб қўйилган иқтисодий, ижтимоий, маданий, савдо-сотиқ ва бошқа алоқалар қайта тикланиб, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида халқаро майдонда ўзининг мустаҳкам ўрнига эга бўлди. Ерга урилган, камситилган, сохталаштирилган тарихимиз ва қадриятларимиз, «афюн» деб эълон қилинган муқаддас динимиз, эскилиқ деб айтилган миллий байрам ва анъаналаримиз, қатъиян ман этилган хусусий мулкчилик ўз қадр-қимматини топди. Руслаштириш сиёсати ўрнида миллатлараро тенглик, тотувлик ва бағрикенглик муносабатлари мустаҳкам тараққий этмоқда. Барҳам топган миллий давлатчилигимиз қайта тикланиб, ривожланмоқда. Энг муҳими, Миллат, Халқ ҳамда Давлатимиз бой-бадавлат бўлиб, куч-кудратга тўлмоқда. Социализм деб аталмиш тажовузкор мафкура ва гояга асосланган мустабид совет тузуми таг-туғи билан барҳам топди. Эркин, демократик ва қонун устуворлигига асосланган фуқаролик жамияти, миллий ғоя ва халқчил мафкурамиз такомил топмоқда.

Ҳозирги жаҳон миқёсидаги тезкор глобаллашув ва интеграциялашув жараёни ҳамда ўзаро рақобат кучайиб бораётган бир пайтда Ўзбекистон буларга бардош берибгина қолмай, тобора фаоллашиб, дунёдаги илфор давлатларга тенглашмоқда. Буни қуйидаги қисқа статистик маълумотлар исботлаб турибди:

2013 йилда 2000 йилга нисбатан мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулоти 3,1 баробар, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда 2,6 карпа ўси. Экспорт ҳажми 4,4 баробар, номинал иш ҳақи солиштирма нархларда 22 марта, пенсиянинг ўртача миқдори 12,7 баробар ошди, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал даромад эса 8,4 баробар кўпайди.

Мамлакатимиздаги собиқ совхоз ва колхоз тизимлари ўрнида янги замонавий деҳқон хўжалиги, фермерлик ташкил топди, хунармандчилик, қурилиш, ободончилик, шаҳарсозлик, автомобиль саноати, замонавий йўл тармоқлари ривожланмоқда. Тошкент ва бошқа қўплаб тарихий шаҳарларнинг қиёфаси тез ўзгармоқда. Қишлоқларимиз шаҳарлар билан тенглашмоқда. Биргина Тошкент вилоятининг ўзида қишлоқ аҳоли пунктларини замонавий лойиҳалар бўйича комплекс қуришга қаратилган дастурга мувофиқ 2009—2012 йилларда намунавий лойиҳалар асосида 2 минг 355 та уй-жой фойдаланишга топширилди. Шунингдек, маориф ва таълим-тарбия тизими мутлақ ислоҳ қилиниб, замонавийлаштирилмоқда. Мавжуд олий ўқув юртлари қайта ташкил этилди. Айниқса дунёнинг ривожланган муассасалари билан ҳамкорликда очилган янги олий ўқув масканлари ҳамда илмий тадқиқот марказларининг сони ортиб боряпти.

Мамлакатимизда илк бор ҳалқаро транспорт логистика марказлари ташкил этилиб, улар тобора такомил топиб бормоқда. Яна бир муҳим ютуғимиз шундаки, мамлакатимиз ўзини ўзи ёқилғи-энергетика, ғалла ва бошқа кундалик энг зарур истеъмол моллари билан тўлиқ таъминлаш имконига эга бўлди. Булар мустақил тараққиётнинг муҳим жиҳатларидир.

Ўзбекистонда қўлга киритган ютуқларнинг кўлами йилдан-йилга катталашиб бормоқда. Буни Ватанимизга Париж шаҳридан келган сайёҳ Анна Дауртьенинг ушбу эътирофи ҳам исботлаб турибди: «Ўзбекистоннинг сиёсий, иқтисодий, маданий соҳаларда эришган ютуқлари замирида мустаҳкам пойdevor — Президент Ислом Каримовнинг оқилона сиёсати мужассам. Шу маънода, Истиқололингизнинг ҳар бир йили асрлар билан бўйлашади, десам, асло муболага қилмайман»¹.

Бу каби самимий сўзларни дунёнинг ҳар бир минтақасидан келган қўплаб меҳмонлар чин дилдан айтмоқдалар. Дарҳақиқат, юртимиздаги бунёдкорлик ва янгиланишлар қувонарлик, магурланаарликдир. Бу борада Мустақиллигимизнинг 22 йиллигига

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 1 сентябрь.

бағишиланган тантанали маросимда Юртбошимизнинг айтган қуйидаги сўзларини келтириш айни мудда: «**Мустақиллик бу — ҳеч кимга қарам бўлмасдан, ўз миллий манфаатларимизни, узоқ ва давомли мақсадларимизни кўзлаб, иқтисодиётимизнинг барқарор суръатлар билан ўсишини таъминлаш, ахолимизнинг фаровонлигини, халқаро майдонда Ватанимизнинг обрў-эътиборини муносиб даражага кўтаришдир**»¹.

Дарҳақиқат, «**ҳеч кимга қарам бўлмасдан**» мустақил бўлишнинг натижаси ва самараси ила мамлакатимизда юз бераётган ижобий ўзгаришлар халқаро миқёсда тан олинаётгани айни ҳақиқат. Бунинг асоси эса миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек моделидир. «**Ўзбек модели**» ҳақида Юртбошимизнинг ўзлари шундай дейдилар: «**Вақт ўтиши билан биз танлаган, чукур ўйланган демократик ислоҳотлар, дунёда «ўзбек модели» деб эътироф этилган тараққиёт стратегияси нақадар тўғри эканига, халқимизнинг манфаатига тўла жавоб бераётганига яна ва яна бир бор икрор бўлмоқдамиз**»².

«**Ўзбек модели**» чиндан ҳам Ватанимиз мустақил, халқимиз озод, бой-бадавлат бўлиши учун чукур ўйланган ғоя ва назарияларга асосланган ўзига хос ҳамда миллий давлатчилигимизга мос жуда мукаммал ва универсал стратегик таълимот. У Ислом Каримовнинг бутун ижтимоий-сиёсий фаолияти, раҳбарлик қобилияти, тарихий, иқтисодий, маданий-маърифий, гоявий-назарий, фалсафий-амалий дунёқарашлари, барча саъй-ҳаракатларини ўзида тўла-тўқис мужассамлаштирган ҳолда дунё бўйлаб эътироф этилди. «**Ўзбек модели**» тарихда инсоният учун намуна бўлиб қолган буюк тарихий шахслар ва давлат бошлиқлари танлаган йўллар билан тенглаша олади.

Назаримизда бу модел ҳали тарихий нуқтаи назардан жиддий ўрганилгани йўқ. Шу боис ҳам бизда у ҳақда илмий тадқиқот олиб бориш истаги аниқ бир мақсадда шаклланди. Бу эса ушбу монографик асарнинг мавзуси, мазмуни, мундарижаси ва тузилиши тизимини белгилади. Унда «**ўзбек модели**»нинг тарихи, мазмуни ва моҳияти, мақсад ва вазифаси, тарихда туттган ўрни биринчи бор тарихий нуқтаи назардан ва тарихийлик та-мойили асосида тадқиқ ҳамда таҳлил қилинди.

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 1 сентябрь.

² «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 1 сентябрь.

Бу мураккаб ва долзарб, ўта масъулиятли илмий масалага кўл уришимиз учун муайян тарихий жараён ва илмий-муноза-равий ҳолатлар сабаб бўлди.

Биринчидан, айтиш жоизки, «ўзбек модели» орадан салкам чорак аср вақт ўтаётган бўлса-да, тарихий жиҳатдан ўрганилган эмас.

Иккинчидан, ҳозиргача бу масала билан фақат иқтисодчи, сиёсатшунос ва файласуф олимларимиз ва шунингдек, хорижлик олимлар ҳам машғул бўлиб келмоқдалар¹. Улар ўз олдиларига қўйган вазифа ва мақсадни юқори илмий-таҳлилий даражада бажарганлар. Шунинг учун ҳам бу мутахассисларнинг асосий хизмати ўз соҳалари йўналиши бўйича «ўзбек модели»ни дунё тан олиши, мамлакатимизда эса, у жамоатчиликка ҳам кенг маъно, мазмун ва тушунчада сингиб кетишида беҳад катта бўлди.

Учинчидан, юқорида кўрсатиб ўтилган тадқиқотлар «ўзбек модели»нинг мукаммал мазмуни, моҳияти, тарихи, аҳамияти ва тарихда тутган ўрнини тўла-тўқис англата олмайди. Уларда «ўзбек модели» фақат мустақилликдан кейинги сиёсий ва иқтисодий тараққиёт билангина боғланиши уни маълум бир соҳа ва муайян вақт доирасида чеклаб қўймоқда. Унинг тарихи, мазмун-моҳияти, мақсади ва вазифаси, тарихда тутган ва тутаётган ўрни бундан-да улуғ, янада кенг ва чуқур. Модомики, «ўзбек модели»нинг муаллифи Ислом Каримов экан, бу модел бизнингча, уларнинг Ўзбекистоннинг биринчи раҳбари бўлган пайтдан бошлаб Миллат, Халқ, Ватан манфаати йўлида олиб борган фидокорона меҳнати, раҳбарлик фаолияти, ғоявий-назарий ва фалсафий дунёқарашлари, амалий саъй-ҳаракатлари билан бевосита bogлиq эканлиги шубҳасиз. Шунинг учун ҳам «ўзбек модели»нинг жамиятда тутган ўрни, тарихи Юртбошимиз 1989 йил 23 июнда Ўзбекистонга раҳбар бўлганидан бошлаб белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлиб, тарихий ҳақиқатга тўғри келади. Мана шу нуқтаи назардан келиб чиқилган ҳолда аввало, «ўзбек моде-

¹ Қаранг: Тўхлиев Н. Тараққиётнинг ўзбек модели. — Т.: «Ўзбекистон миллӣй энциклопедияси», 2012; Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. — Т.: «Шарқ» 2003; Қувватов Н.Б. Ўтиш даври: назария ва амалиёт (Сиёсий-фалсафий таҳлил). — Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллӣй жамиятини нашриёти, 2012; Тараққиётнинг ўзбек модели [Махсус курс] — Т.: «Ижод дунёси», 2002; Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001; Левитин Л., Карлайл С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996; Гафарли М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишининг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси. — Т.: «Ўзбекистон», 2001; Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар... Миллӣ давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. — Т.: «Шарқ», 1999.

ли» икки маъно ва мақсадга, шунингдек, икки тарихий давр ёки босқичга эга эканлигини эътироф этиш лозим. Биринчиси — миллий мустақилликни юзага келтиргани, иккинчиси — Ўзбекистоннинг мустақил тараққиётини тобора мустаҳкамлаб келаётганлигидир. Бундан қатъий хулоса шуки, уни, Президент Ислом Каримовнинг миллий мустақиллик ва мустақил тараққиёт йўли — «ўзбек модели» деган маънода англаш ва тарих фанига киритиш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, «ўзбек модели»ни яна бир маънода Ислом Каримовнинг миллий мустақиллик ва мустақил тараққиёт таълимоти деб айтиш ҳам ҳақиқатдир.

Тўғри таълимотлар тарихда доимо буюк ўзгаришларга, жадал тараққиётга олиб келган, барча синовлардан ўтган. Шу жиҳатдан олганда, «ўзбек модели» муҳим таълимот сифатида Ўзбекистонни асрий қарамлиқдан мустақилликка олиб чиқиб, уни буюк келажак сари дадил қадамлар билан етакламоқда. Бинобарин, Юртбошимизнинг миллий мустақиллик ва мустақил тараққиёт таълимоти қомусларда кўрсатилган таълимотларга мос келадиган талабларга монанд илмий-назарий қоидалар, гоялар, концепция ва тамоийиллар мажмуудан иборат.

Бешинчидан, «ўзбек модели» доимо тадрижий асосда узлуксиз равишда ривожланиб, такомиллашиб бормоқда. Шунинг учун ҳам у ҳозирги замон интеграциялашуви, глобаллашуви жараёнидаги барча қарама-қаршиликларга тўла жавоб берадиган, миллат манфаатларига оид буюк илмий-инновацион масалалар ечими билан тобора бойиб-тўлиб борувчи энг замонавий миллий-глобал моделдир. Дарҳақиқат у, ўз муаллифининг етакчилик ва раҳбарлик фаолияти маҳсули сифатида йилма-йил янги мақсадлар ва гоялар билан янгиланиб бормоқда. Бунга энг сўнгги улкан воқеликлардан бирини мисол тариқасида кўрсатиш мумкин. Бу Юртбошимиз 2013 йил 26 апрелда халқ депутатлари Андижон вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида илк бор эълон қилган, (ҳозирда эса жадал қурилаётган) кенг қамровли ва умуммиллий аҳамиятга молик инновацион лойиҳа — Ангрен—Поп темир йўли қурилишидир: **«Биз, — дейди Ислом Каримов, — кўпдан бўён ўйлаб юрган, бугунги кунга келиб рӯёбга чиқариш имкони пайдо бўлган яна бир муҳим режамиз ҳақида сизларга ахборот бермоқчиман. У ҳам бўлса, Ангрен — Поп йўнали-**

шида умумий узунлиги қарийб 125 км бўлган электрлаштирилган темир йўл қуриш лойиҳасини амалга ошироқчимиз»¹.

Мазкур темир йўл икки улкан тоғнинг тагидан ўтади. Бу хабар бутун халқимизнинг, айниқса Фаргона водийсининг барча фуқароларида севинч ва ифтихор туйгуларини янада юксакликка кўтарди. Дарҳақиқат, XXI асрга монанд бўлган бу темир йўл борасида Юртбошимиз катта ишонч билан шундай дедилар: «**Насиб этса, 2016 йилда мана шу темир йўл қурилиб битқазилиши билан водийга, жумладан, Андижонга поезд билан бемалол қатнаш имконига эга бўламиз**².

Олтинчидан, «ўзбек модели»га оид яна бир масала — унинг бевосита бутун жамият ва барча илм-фанларни ҳам янгилаб, тараққий эттирувчи умумметодологик мазмуни, моҳияти масаласидир. Ҳар қандай мақсад катта ёки кичик бўлишидан қатъи назар, муайян илмий ғоя, назария ва таълимотлар мажмуудан иборат методологик йўл-йўриқقا таянади. Акс ҳолда, ҳеч бир янгилик, самарали натижа рӯёбга чиқмайди.

Буни бундан олти аср муқаддам Италияда рўй берган Уйғониш даврининг асосчиларидан бири бўлган, рассом ва файласуф Леонардо да Винчининг ушбу сўzlари исботлаб турибди: «Назариясиз амалиёт билан шуғуланаётган киши рулсиз ёки компассиз кема ҳайдовчисига ўхшайди. Қаёққа сузаётганини, кетаётганини билмайди»³.

«Ўзбек модели»га агар мана шу методологик илмий нуқтаи назардан жиддийроқ ёндашилса, у ушбу икки мазмун ва маънодаги методологик назарияга таянишини тўғри англаш мумкин бўлади. Буларнинг биринчиси — «ўзбек модели» шаклланиб, дунёга келишига бевосита асос бўлган, унинг ўзигагина тегишли бўлган ўз хусусий методологик назария, ғоя, тамойил ва таълимотларнинг мажмуудан иборатлигиdir. Иккинчиси эса, «ўзбек модели» ўз хусусий методологик асослари билан бирга, бошқа умумий универсал мазмун ҳамда аҳамиятга эга бўлган ва ҳамма соҳа фанлари учун ҳам муҳим ҳисобланувчи методологик асосларга таянишидан иборатdir.

Ҳақиқатан ҳам «ўзбек модели» илм-фан ва жамият тараққиётида муҳим аҳамиятга эга бўлган икки мазмун ва маънодаги (ёки икки йўналиш ва кўринишдаги) методологик асосларга

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 17 апрель.

² «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 17 апрель.

³ Мамашокиров С. Экологик таълим-тарбиянинг методологик масалалари. — Т.: «Нур», 1993, 4–5-бетлар.

асосланганлиги учун унинг ўзи ҳам, умуман олганда умумий методологик мазмун ва аҳамиятга эга. Бу унинг нафақат тарих фанининг, балки, бутун жамиятнинг янгиланиб, тараққий этишидаги асосий етакчи куч — методологик асос бўлиб хизмат қилаётганлигида яққол намоён бўлмоқда.

Еттингчидай, мустақиллик йилларида Ўзбекистон тарихи фани ва унинг методологияси коммунистик тарих фани ҳамда методологиясидан фарқли равища, «ўзбек модели», Президентнинг методологик йўл-йўриғи асосида мутлақ янги мазмунда шаклланиб, ривож топа бошлади.

Саккизинчидан, Ислом Каримов мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, Ўзбекистон тарихи фанини қайта ташкил этиш, янгилаш ва ривожлантириш учун кўрсатган йўлларидан бири — унинг тўғри ва ҳаққоний илмий назарияларга асосланган методологиясини яратиш бўлган эди. Бу тўғрида у ўзининг «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» номли рисоласида қўйидаги аниқ талабларни қўйган: «...Тарихчи олимларимиз, ҳар бири турли тушунча, муайян қарашга эга бўлишидан қатъи назар, бир жойга тўпланиб, баҳс юритиб, бир холосага келишлари керак».

«Ҳаққоний тарихимизни барпо этиш ишини нимадан бошлаш лозим? Аввало, кўп минг йиллик бой ўтмишимизни тадқиқ этишнинг яхлит концепциясини, яъни дастурини, илмий изланишларнинг услубини (методологиясини — С.Х.), қўйилаётган вазифани амалга оширадиган илмий муассасалар, улардаги потенциал кадрлар масаласини аниқлаб олишдан. Бу келажакда ҳам узлуксиз давом этадиган катта ишнинг бошланиши бўлади»¹.

Бизга маълум бўлишича, ўтган мустақиллик йилларида республика миқёсида бу ўта муҳим илмий-назарий масалага оид иккита илмий-амалий анжуман ўtkazilgan, холос. Буларнинг ҳар иккисида ҳам тарих фанининг методологиясига оид кўтарилган фикрларда айрим эски ноилмий, соxта нуқтаи назарлар мавжуд. Ҳатто, баъзи маърузалар номланишига қўра, методологияга оид бўлса-да, уларнинг мазмунида бирор-бир янгича фикр у ёқда турсин, умуман методология деган сўзнинг ўзи учрамайди².

Умуман, бу юқоридаги икки тарихий анжуман тарих фани бир қадар такомил топишига, янгиланишига муайян ҳисса қўшганини ҳам таъкидлаш жоиз. Шунинг билан бирга, бу анжу-

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 21, 30-бетлар.

² Қаранг: «Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар» мавзусидаги Республика илмий-назарий анжумани материаллари. — Т.: «Академия». 1998, Ўзбекистоннинг энг янги тарихи: назарий-методологик асослари, тадқиқот тажрибаси, манба ва усувлари» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. — Тошкент, 2013.

манлар тарих фанининг методологияси ишлаб чиқилиши ҳамон ўта долзарб масала бўлиб турганлигидан далолат бермоқда. Ўзбекистон тарихи фанининг методологиясига оид илмий-назарий, ғоявий-фалсафий асослар, талаб, тамойил ва концепциялар Юртбошимизнинг асарларида ҳамда маъruzalарида ўз аксини топган. Асосий масала — тарихчи олимлар буларни жамлаб, Юртбошимиз таъкидлаганлариdek, «**бир жойга тўпланиб, баҳс юритиб, бир ҳолосага келишлари керак**».

«Ўзбек модели» Ислом Каримовнинг раҳбарлик фаолияти, амалий, сиёсий саъй-ҳаракатларининг инъикоси бўлиб, ўзига хос бир бутун ва кенг қамровли универсал методологик таълимотdir. Шунингдек, у Ўзбекистоннинг фақат мустақил тараққиёт моделигина эмас, балки шу мустақиллик учун тарихий муҳит тақозоси ва талабига қўра тинч демократик йўлда олиб борилган миллий озодлик курашининг ҳам ўзига хос модели бўлганлиги ойдек равшан.

«Ўзбек модели» ўз мазмуни, моҳияти ва вазифасига қўра, Ўзбекистонда барча соҳаларнинг янгиланиши ва тараққиётига асос бўлган соҳа моделлари мажмуидан иборат. Шунинг учун ҳам у бир томондан, универсал мазмундаги методологик таълимот бўлса, иккинчи томондан, глобал, умуммиллий инновациян лойиҳадир. Мана шуни ҳисобга олган ҳолда биз ушбу китобда энг аввало, умумий тарзда методология ва инновациянинг мазмуни, моҳияти ҳамда вазифаларини имкон қадар ёритишга ҳаракат қилдик. Бундан мақсадимиз, ҳозирги методологик «бўшлиқ»ни тўлдиришга, янги соҳа бўлмиш инновацияни ҳам кенгроқ тушунтириш, шу орқали «ўзбек модели»нинг методологик ва инновацион мазмунини чуқуроқ очиб беришга ҳаракат қилишдан иборат бўлди.

Ушбу монографик асарда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг миллий мустақиллик ва мустақил тараққиёт йўли — «ўзбек модели» тарих фани нуқтаи назаридан биринчи бор анча кенг ўрганилди. Унда муайян камчиликларга йўл қўйилганлиги, баъзи долзарб масалалар эътибордан четда қолган бўлиши мумкин. Шу сабабдан ҳам ушбу тадқиқот бўйича холис фикр-мулоҳазалар биз учун ўта муҳим ва қимматлидир.

* * *

Ушбу китобдаги фикр-мулоҳазаларимни қўллаб-қувватлаб, унинг чоп этилишига ҳисса қўшган ЎзФА академиги **Бахтиёр Назаров**, публицист ёзувчи, профессор **Абдуқаҳҳор Иброҳимов**, т.ф.д. профессор **Раҳбархон Муртазаева**, т.ф.н. **Алишер Сабиров**-ларга самимий миннатдорчилигимни билдираман.

Мен учун Ватан озодлиги, халқимнинг омонлиги, юртимнинг равнақи, мана шу муқаддас заминда яшайдиган ҳар бир оиласнинг фаровонлигидан бошқа олий саодат йўқ.

ИСЛОМ КАРИМОВ

I бўлим

МЕТОДОЛОГИЯ ВА ИННОВАЦИЯ — ТАРАҚҚИЁТ ЎЗАГИ

1. Методология — инсоний фаолиятни тараққиётга йўналтирувчи компас

Методологиянинг умумий мазмуни, моҳияти, вазифаси ва аҳамияти энциклопедияларнинг ҳаммасида қарийб бир хил маъно ва тушунчада талқин этилади, таърифланади. Уларда қўрсатилишича, «методология» юононча атама бўлиб, икки сўз бирикмасидан ҳосил бўлган илмий-амалий тушунча. «Метод» — «усул» (йўл-йўриқ), «логия» эса «фан», «назария», «фоя», «билим» ва «таълимот» деган маъноларни англатади. Демак, методология — кенг маънода инсоний фаолият, жамият ва фанлар тараққиётига йўл-йўриқ қўрсатувчи таълимотлар, назария ҳамда фоялар, усул ва тамойиллар, мезон ва концепциялар, дин ва динлар мажмуи. Шунингдек, методология — инсоний онгли майший ҳаёт ва илмий фаолиятни аниқ бир мақсад сари йўналтирувчи ва уларнинг самара билан якун топишини таъминлай оловучи зарурий илмий назария, фоя, мафкура, таълимот, қонуният, анъана, мезон, концепция, усул ва тамойилларнинг олий даражада ўзаро уйғунлашган бир бутун мажмуи — тизимидан иборат фан.

«Ўзбекистон Миллий энциклопедияси»да ёзилишича, «методология — тадқиқотчининг назарий ва амалий фаолиятини ташкил этиш, тиклаш тамойиллари ва усуллари тизими ҳамда бундай тизим ҳақидаги таълимот. Методология методлар (ўзбекча — усуллар — С.Х.) ҳақидаги таълимот ёки ялпи-умумий билиш методи (усули), деб ҳам таърифланади. Методология ме-

тодларга ва умуман воқеликка қандай ёндашиш йўлини ўргатади. Методологияга илмий билишнинг воқеликни англаш ва ўзгартиришнинг алгоритми сифатида ҳам қарааш мумкин¹.

Методология — илмий-ақлий фаолият, ижтимоий-маиший ҳаёт, жамиятнинг оқилона бошқарилишига, ишлаб чиқаришда самарадорлик оширилишига, тараққиёт ва ислоҳотлар тўғри йўлдан бориши ҳамда тезлаштирилишига бевосита ёрдам беради. Шунинг билан бирга, у инсоннинг моддий ҳамда маънавий бойликлар яратиш ва билиш қобилиятларини оширади. Бу билан эса инсоннинг ўзи илмий-маънавий камол топиб бориши, табиат ва жамиятни ўрганиши юқори даражага қўтарилиши, илмий кашфиётлар, илм-фан ва техника тараққиёти тезлашиши янада мукаммаллашади.

Файласуф олим, методолог Омонулла Файзуллаев мустақилликдан сўнг сохта марксча-ленинча коммунистик методологияга танқидий нуқтаи назардан ёндашиб, методология ҳақидаги янгича билим ва тушунча ҳамда дунёқарашни бойитганларнинг етакчиларидан бўлди. У кўп қиррали инсон фаолиятининг энг юксак чўққиси — фан методологияси ҳақида фикр юритиб ёзади: «Фан осмондан тушган эмас, у табиий ва ижтимоий жараёнларнинг одам миясидаги инъикосидир... Фаннинг ўзини мана шундай мураккаб бир «дунё» дейилса, янада тушунарли бўлади. Шундай экан, бу соҳа (фан) ҳақида фан борми? Бор. Унинг номи фан методологиясидир»².

Олим ўзининг фан методологияси ҳақидаги фикрини давом эттириб, унинг кенг ва тор маъноларини, умумий ва хусусий жиҳатларини «ҳар бир фаннинг ўз (хусусий — С.Х.) методологияси» ҳамда барча фанларнинг битта умумий методологияси ҳам бор» деб тушунтиради. Шу билан бирга, у тушунарли қилиб, фан методологиясини катта оркестрни ўзининг имо-ишоралари, кўл ҳаракатларига бўйсундирувчи дирижёрга ҳамда чеки йўқ уммонда сузаётган кеманинг компасига ўхшатади. Энди шуни кўз олдингизга келтиринг-да, тасаввур қилинг, кўп сонли мусиқа асбобларидан иборат оркестрнинг дирижёри, кеманинг эса компаси бўлмаса нима бўлади?! Худди шунингдек, ҳар бир инсоний фаолият ҳам, у қай даражада ва қайси йўналишда бўлишидан қатъи назар, ўз мақсадини амалга оширишда, умуман, ҳар бир фан ҳам ўз тараққиёти йўлида методологияга, яъни бирор-бир жиддий қонун-қоида, гоя, назария ва таълимот, талааб-тамойиллар ҳамда усуслар мажмуига асосланмаса нима бўлади?!

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5-жилд, 614-бет.

² Файзуллаев О. Фалсафа ва фанлар методологияси. — Т.: «Фалсафа ва ҳуқуқ», 2006, 20-бет.

Албатта, мусиқа мусиқа бўлмайди, кема эса ўз йўлидан адашиб, манзилига ўз вақтида етолмайди, етса ҳам адашиб, кўп қийинчиликлар билан етади. Ҳатто, ҳалокатга учраши ҳам мумкин. Худди шунингдек, фан ҳам ўз ҳаққоний методологиясига эга бўлмаса, ўз йўли ва мақсадидан адашиб, барҳам топиши ёки совет давридаги сохта фанлар каби бесамар бўлиб қолиши мумкин. Умуман, инсон фаолияти бирор-бир тўғри, ҳаққоний методологияга асосланса юксак даражада самара топиб, илм-фан, жамият тараққиётига катта ҳисса қўшади. Шунингдек, агар инсон ноилмий, сохта, тажовузкор методологияга амал қиласа, инсоният (жамият)га катта зарар келтириши муқаррар. Буларга мисол қилиб, ўтмишда ва ҳозирда илм-фан, техника, ишлаб чиқариш, умуман, жамият тараққиётига беҳисоб катта ҳисса қўшган ва қўшаётган олиму давлат арбобларини, ҳатто «диний экстремистлар» деб аталаётган, аслида динга алоқаси йўқ аксилидиндорларни ҳам кўрсатиш мумкин. Ҳар бир инсоний фаолият ўзининг аниқ мақсадига эришиши учун қатъий форя, назария, қонуният, таълимот, тажриба, усул ва тамойил, концепция ҳамда илфор анъана ва удумлар каби методологик асослар тизимига амал қиласагина самара топади.

Моҳиятан, методология узоқни яқин, қийинни осон, мавхумни аниқ қилади, ҳаракатни тўғри йўлга солади. Шунингдек, у мақсадни аниқлаштириб, тўғри белгилайди ва унинг самара топишига ёрдам беради. Қанча фанлар ва қанча инсоний ақлий фаолият турлари бўлса, шунча хусусий ва умумий методологиялар бор. Хусусий методология бир фан ёки бир йўналишдаги инсоний фаолият учун ўзига хос равишда хизмат қиласа, умумий методология эса ҳамма фанлар ва барча инсоний фаолиятларга бирдай ўз таъсирини ўтказади.

Таъкидлаш жоизки, ҳар бир фан ва илмий тадқиқот ишлари, илмий-педагогик, таълимий-тарбиявий ишлар, жамият бошқаруви ва бошқа инсоний фаолиятлар қандай методологияга асослашиши ўта муҳим аҳамиятга эга. Чунки, фан ва фанларнинг, умуман инсоний фаолиятнинг методологияси мутлақ ҳақиқатга асосланган бўлиши ёки шунга яқин бўлмоғи зарур, акс ҳолда ҳаракат ва мақсад қайси йўналишда ва соҳаларда бўлишидан қатъи назар, самара топмайди. Бундан бутун жамият ҳам, илм-фан ва унинг намояндалари ҳам катта зарар кўради. Бунга ионъий, нотўғри, сохта коммунистик фояга ва методологияга асосланган аксилисоний коммунистик фаолият ва мақсадни шунингдек, вақти келиб

инқирозга учраган совет жамияти, совет тарих фанини мисол қилиб қўрсатиш мумкин.

Марксча-ленинча ноилмий ва асоссиз таълимот, фоя ва мафкурага асосланган коммунистик методология жуда катта куч — диктатура, қатағонлар эвазига чоракам бир аср ҳукмрон бўлган бўлса-да, оқибатда ўз-ўзидан инқирозга учради. Унинг инқирози, унинг ўзи пайдо бўлиши биланоқ, ўша пайтнинг ўзида кўпчилик мутафаккир олимларга аён бўлгани тарихдан маълум.

Карл Маркс вафотининг иккинчи йили — 1885 йилдаёк, Россия ва Марказий Осиёдаги жадидчилик ҳаракатининг гоявий-маънавий асосчиси, буюк мутафаккир Исломилбек Гаспрали (Гаспринский) ўзининг «Оврупо маданиятига бетарафона бир назар» номли асарида Европада пайдо бўлган сохта марксча методологик фоя ва таълимот, яъни «коммунизм шарпаси»га катта эътибор бераб, ушбу хулосага келган: **«Бу — Оврупонинг истиқболига қарши ҳозирланаётган буюк балодир. Оврупо маданияти социализм долғалари ичida қўмилажак»**¹. Бу методологик «буюк бало» Европада эмас, балки орадан ўттиз икки йил ўтгач — 1917 йилда Россияда фалаба қилиб, В.И. Ленин (Ульянов) бошлиқ большевикларни ҳокимият тепасига ўтқазди. Бунга эса ўша кунларнинг ўзидаёк, Абдурауф Фитрат ҳам **«Русияда янги бир бало бош кўтарди — большевик балоси!»**² деб муносабат билдиради. Кўриниб турибдики, коммунистик балони тарих саҳнасига чиқарган методологик асос Маркснинг ноилмий-ҳаёлий коммунизм қуриш фояси бўлган. Демак, методология салбий бўлган.

Методология ўз мазмуни ва моҳиятига кўра, қандай йўналиш ва мақсадга қаратилганлигидан қатти назар, у кенг жабҳали катта куч-кудрат манбаига эга. Ҳамма гап бундан ким (ёки кимлар) қандай фойдалана олишида. Методология инсон, давлат бошликлари ва олимлар фаолиятини уюштириши, бошқариши туфайли фанда буюк кашфиётлар юз беради, жамиятда эса ҳар хил ижобий ёки салбий туб ўзгаришлар воқе бўлади.

Тамаддуний тараққиёт ривожланиб бориши билан инсониятнинг аксарият қисми асосан онгли равишда ақлий меҳнат билан машғул бўлиши тобора ортиб боради. Бу эса ўз ўрнида методологиянинг жамият, фан ва инсон фаолиятида тутган ўрни тобора юксалиб боришидан далолатdir. Методология кенг кўламда

¹ Исломилбек Гаспринский. Ҳаёт ва мамот масаласи. Танланган асарлар. — Т.: «Маънавият», 2006, 62-бет.

² Қосимов Б. Миллий уйғониш: Жасорат, маърифат, филология. — Т.: «Маънавият», 2002, 353-бет.

ҳам, топ миқёсда ҳам қайси бир соҳада бўлмасин, инсоннинг ақлий фаолияти такомил топишига, илм-фан ва техника ҳамда жамият ривожланиб боришига хизмат қиласи. Инсоний эҳтиёжлар қанча чексиз ва кўп бўлса, буларни қондиришга қодир бўлган методологияларнинг турлари ҳам шунча кўп ва чексиздир.

Мустақиллик туфайли ноилмий коммунистик методология барҳам топди. Бу эса, ўз ўрнида унга асосланган совет тарих фани ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанларнинг барҳам топишига олиб келди. Бу фанлар янги фан сифатида қайта оёққа туриши учун янги методологияга эҳтиёж кучайди. Шунга қарамай, ҳозирча бу фанларнинг янги ва ҳаққоний илмий методологияси ишлаб чиқилгани йўқ. Аммо бу бизда методология соҳасида ҳеч нарса ўзгармади, дегани эмас. Мустақиллик йилларида мутлақо янги методологик дунёқарашга оид кўпгина фикрлар олға сурилди. Бунда энг аввало Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг ҳиссаси беҳад катта бўлди. Юртбошимизнинг бевосита тарих фани ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар ҳамда жамият бошқарувига оид ўта муҳим умумметодологик аҳамиятга эга бўлган илмий-амалий мазмундаги фикр-мулоҳазаларига биргина мисол: «**Ижтимоий соҳага оид дарсларда ёшларга дин билан дунёвий ҳаёт масалаларини, бу икки тушунчанинг бир-бирига таъсирини, улар ўртасида мўътадил муносабат бўлиши зарурлигини очиб бериш керак...** **Дунёвийлик, айрим ақидапараст кимсаларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ асло дахрийлик** эмас. Биз бундай нотури ва гаразли талқинларга мутлақо қаршимиз»¹.

Энди Юртбошимиз олға сурган мана шу азалий методологик қонуният «дин билан дунёвий ҳаёт» (шунингдек, дин билан илм-фан — С.Х.) ўртасидаги мўътадил муносабат нуқтаи назаридан тарихга эътибор қаратсан, кенг маънодаги умуминсоний методология энг аввало Аллоҳ таоло томонидан яратилганлигининг гувоҳи бўламиз. Аллоҳ яратган ва инсон фаолиятига тўғри йўл кўрсатувчи илк илоҳий-ҳаётий методология, ёзма манбаларнинг гувоҳлик беришича, бевосита инсоннинг яратилиши билан боғлиқ бўлиб, у «Ал-Мийсоқ» деб номланган. Бутун инсониятга илоҳий нуқтаи назардан маълумки, Аллоҳ таоло аввали, Одаматонинг руҳи (жони, ақли ва тафаккури)ни яратиб, унинг билан Аҳдлашган². Бу «Аҳдни Иброҳим пайғамбар қабул

¹ Ислом Каримовнинг «Fidokor» газетаси мухбири саволларига жавоблари // Fidokor, 2000 йил, 8 июнь.

² Қаранг: Фулом Фофур. Ибтидодаги аҳд // Тафаккур, 1994, 1-сон, 50, 57-бетлар. Яна қаранг: Фаззолий Абу Ҳомид. Кимиёи саодат (Руҳ ҳақиқати). — Т.: «Адолат», 2005.

қилди. Иброҳим алайҳиссалом умматларни ягона-ёлғиз Аллоҳни танишга даъват этди. У зотдан бошланган яҳудо (иудаизм), исавийлик (христианлик) ва Ислом инсоният тарихининг, маънавиятининг муҳим бўлакларидир»¹.

Бизнингча, Аҳдни Иброҳим пайғамбарнинг руҳи қабул қилди деб тушуниш мантиққа тўғри бўлади.

«Ислом энциклопедия»сида ёзилишича: «Иброҳим (а.с.) Аллоҳнинг чин дўсти (халиуллоҳ), имом («жамоа раҳбари»), сиддик («ҳақиқатгўй») ва ҳаниф («яккахудоликни тарғиб қилувчи»). Яхудий-христиан диний адабиётларида Авраам номи билан маълум. Отаси Озорни ва қавмларини ҳам шунга даъват қиласди (Куръоннинг Анбиё сурасидаги 53—56-оятлар). Улар билан баҳслашган, аммо ишонтиролмагач, отаси ва қавмлари сифини юрган ҳамма бутларни синдириб ташлаган («Анбиё» сурасидаги 58—60-оятлар). Шу сабабли уни ёндириб юбормоқчи бўлиб ўтга ташлаганлар, аммо у Аллоҳнинг иродаси билан оловдан соғ-саломат чиққан («Анбиё» сурасидаги 68—72-оятлар). 175 йил умр кўрган»².

Аллоҳ билан инсон, аниқроги, Аллоҳ билан инсон руҳи ўртасида илк бор тузилган аҳд (аҳдлашув)да инсон фаолиятини тартибга солувчи, унга тўғри йўл кўрсатувчи Аллоҳнинг дастлабки ва умумбашарий методологик қонунияти ўз аксини топади. Бунда мантиқан олганда, Одамато билан Момоҳаво Жаннатда қандай методологик қонун-қоидалар, талаб ва тамойилларга қатъий амал қилиш асосида яшashi — фаолият юритиши кўрсатилганлиги маълум бўлиб турибди, албатта.

Бу аҳдлашув ҳозирги диний-дунёвий адабиётлардан маълум бўлишича, «Ал-Мийсоқ» (аниқроги Явм ал-Мийсоқ) деб номланган. Хулоса шуки, «Ал-Мийсоқ» Аллоҳ таоло яратган ва инсониятга тўғри йўл кўрсатиб келаётган энг олий ва мукаммал, абадий муқаддас методологик қонун (ҳужжат). Мана шунга асосланиб, методологиянинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичларини кенг маънода ва умумий тарзда диний ва дунёвийлик нуқтаи назаридан асосан иккига ёки икки даврга бўлиш мумкин. Биринчиси — Аллоҳ яратган ва инсон амал қилиши шарт бўлган барча шаръий методологик қонун ва амаллар мажмуи. Иккинчиси — Аллоҳнинг мана шу шаръий методологик қонун-қоидаларига амал қилиб, илм-фан ва тадқиқотлар билан машгул

¹ *Fulom Foofur*. Кўрсатилган мақола. 51-бет.

² Ислом энциклопедияси. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2004, 104-бет.

бўлган буюк олим уламолар ишлаб чиққан, кашф қилган фан ва фанларнинг, ижтимоий-сиёсий ҳаёт, давлат ва жамият бошқарувининг методологик қонуният, фоя, назариялар мажмуси.

Аслида инсоният (олимлар) кашф қилган ёки ишлаб чиққан методологиялар ёки методологик асослар ҳам Аллоҳнинг мулки. Булар Аллоҳ томонидан инсон ўз ақл-заковати, тадқиқоти, тажрибаси или топишига инъом этилган беҳисоб воқеа ва ҳодисалар жумласидан иборатдир. Юқоридаги ҳар иккала методология ўзаро узвий уйгунлик ва мӯътадил муносабат билан инсоннинг кўп қирра (кўп соҳа)ли яшаш фаолияти ва билиш қобилияти такомил топиши ва самарали бўлиши, диний ва дунёвий ҳаётда, ибодат ва илмий тадқиқотларда тўғри йўлдан боришини таъминлашга қаратилган.

Одамато ва Момоҳаво Аллоҳ инсон фаолиятини бошқариш учун яратган дастлабки методологик қонуниятлар мажмуи «Ал-Мийсоқ»да мужассам бўлган илк муқаддас аҳд — методологик талаб-тамойил, қонун-қоидаларга риоя қилиб, инсониятга маълум бўлмаган муайян бир даврда Жаннатда яшади. Бироқ, улар Аллоҳнинг методологик ҳукми — аҳдлашувини шайтоннинг иғвоси билан бузиб, илк гуноҳи азимга йўл қўйгач, Жаннатдан Ерга туширилади. Бу нуқтаи назар ва Фикрга икки хил қараш мавжуд. Кимdir бунга, яъни диний-дунёвийликка ишониб, унга имон келтирса, кимdir бунга ишонмай даҳрийликка амал қиласи. Кейинги пайтда коммунистик даҳрийлик, қатағон сиёсати барҳам топгач, бизда диний-дунёвийликка амал қилиш ривож топа бошлади. Дунёда эса бу икки дунёқарашнинг уйғунлашуви кейинги пайтларда анча жадаллашиб бормоқда. Илм-фан Аллоҳни танитиб, унинг қурдатига ишонтирум оқда.

Аллоҳ ўзи севиб яратган бандалари (инсоният)нинг фаолиятларини тўғри йўлдан аниқ эзгу мақсадлар, буюк илмий, ижодий кашфиётлар, яъни савобли ишлар сари йўналтириши учун ўзининг тўртта муқаддас методологик китобини бирин-кетин тўрт босқичда Ерга тушириди. «Забур» Довуд алайҳиссаломга, «Таврот» Мусо алайҳиссаломга, «Инжил» Исо алайҳиссаломга, «Куръони карим» Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламга нозил бўлди. Шундан буён бу илоҳий-илмий муқаддас китоблар дунёдаги қарийб бутун инсониятнинг, унинг кўп қиррали ижтимоий ҳаёти ва илмий-ижодий, ақлий фаолиятлари тўғри йўналтирилиши, самара топиши учун энг муҳим методологик кўлланма вазифасини бажариб келмоқда.

Аллоҳ пайғамбарларининг диний-дунёвий ҳаётга ва илм-фана оид айтган сўзлари, қилган ишлари, яъни Ҳадиси шарифлари ҳам инсоният учун методологик асос вазифасини бажариб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Масалан, мусулмонлар пайғамбари Муҳаммад (с.а.в.)нинг Ҳадиси шарифларига ўн тўрт асрдан бўён қатъий амал қилиб келинаётганлиги ҳаммага маълум. Дин ва дунёвийлик, уларнинг ўртасидаги мўътадил муносабат қонуниятига асосланиб, шуни алоҳида айтиш лозим. Аллоҳ таоло инсониятга раҳнамо қилиб, бир юз йигирма тўрт минг пайғамбарларни юборган. Булардан 25 пайғамбарнинг номи Қуръони каримда зикр этилган¹.

Пайғамбарларнинг асосий методологик кўрсатмаси ва вазифаси — Аллоҳ томонидан инсон фаолиятига қаратилган йўл-йўриқларнинг амалга оширилишига кўмаклашиб бўлган. Мана шу ўринда Аллоҳни ҳамма кўзга кўринар ва кўринмас, моддий ва номоддий борлиқларни, физик, математик, кимёвий ва техникавий барча илмий қонуниятларни олдиндан яратиб кўйган ўта буюк қудрат соҳиби деб англаш ҳам ўта муҳим методологик тушунча бўлмоғи керак.

Аллоҳнинг китоби — Қуръони карим оятларида инсонни тўғридан-тўғри илм-фан билан машғул бўлишга чорловчи методологик йўл-йўриқ ва кўрсатмалар, шунингдек, илмий кашфиёт ва мўъжизаларга аниқ ишоралар қўп. Мана бир мисол. Туркиялик олим Ҳолуқ Нурбоқий ўзининг диний-дунёвийлик муносабатига оид асари — «Қуръони каримнинг илмий мўъжизалари»да ҳозирги математика, физика, тиббиёт, коинот ва бошқа соҳа фанлари қўлга киритган ютуқ ва кашфиётларга Қуръони каримнинг оятларида ишора борлигини исботлаб берган².

Олимнинг ёзишича, буюк америкалик кашфиётчи олим Томас Алва Эдисон (1847—1931) Қуръони карим «Нур» сурасининг 35-оятидаги ишора асосида минг мартадан кўпроқ тажриба ўтказиб, ниҳоят 1867 йилда электр чироқни кашф қилган экан. Мана ўша 35-оят маъноларининг таниқли уламо Абдулазиз Мансур томонидан амалга оширилган таржимаси: «35. Аллоҳ осмонлар ва Ернинг «нури»дир. Нурнинг мисоли худди бир токча ичидаги чироқ, бу чироқ бир шиша ичиди, у шиша гўё бир дурдан ярал-

¹ Қаранг: Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва тафсири муаллифи Абдулазиз Мансур. — Т.: «Тошкент ислом университети», 2004.

² Қаранг: Ҳолиқ Нурбоқий. Қуръони каримнинг илмий мўъжизалари. — Т.: «Адолат», 2002.

ган юлдузга ўхшайди. У (чироқ) на шарқий ва на гарбий бўлмаган муборак зайдун дараҳти (мойи)дан ёқулур. Унинг мойи (му-сафхолигидан), гарчи унга олов тегмаса-да, (атрофни) ёритиб юборгудекдир. (Мазкурлар қўшилганда эса) нур устига нур (бўлур). Аллоҳ ўзининг (бу нурига ўзи хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур. Аллоҳ одамлар (ибрат олишлари) учун (мана шундай) мисолларни келтирур. Аллоҳ барча нарсани билувчидир»¹.

Зайниддин Муҳаммад Фаззолий «Мишқатул-анвар» номли машхур китобида худди шу оятни чуқур ва кенг шарҳлаб беради.

Таниқли методист ва методолог ҳамда файласуф олим, илгор педагогик технологияларга оид қатор қўлланма ва маҳсус илмий асарлар муаллифи Бўри Зиёмуҳаммедов Куръони каримни илмий методологик асос деб кўрсатади. У Эдисоннинг оламшумул кашфиёти ҳақида фикр юритиб, бундай дейди: «Электр лампасини кашф қилған Эдисон вафот этганда, жавонидан «Нур» сурасининг оятлари топилган. Бу, Эдисон исломни таълимот деб билиб, Куръони каримдан методологик асос сифатида фойдаланганлигини кўрсатиб турибди»².

Исломда ва бошқа динларда ҳам илм-фан ва техника тараққиёти ҳамда ислоҳотчилик — янгиланишларга асло қаршилик йўқ. Аксинча, уларда буларга даъватлар мавжуд. Мутаассиблик ва тараққиётга қарши ҳар хил бидъатлар асло динда эмас, балки дин пешволари орасидаги мутаассибларда кучли бўлгани тарихдан маълум. Улар Аллоҳнинг муқаддас китобларининг мазмуни, маъно ва моҳиятини тўғри тушуна олмаган, ўзларининг тор доирадаги нуқтаи назарлари асосида мутаассиблик ва бидъатлар ботқоғига ботиб, ўз шахсий (субъектив) файриилмий фикр ва хуносаларини дин ва ҳатто Худонинг ва Унинг каломи номидан амалга ошириб келдилар.

Куръони карим оятларида илм-фанга, ислоҳот ва янгиланишга даъватлар очиқ-ойдин ёзилган бўлса-да, таажжубки, айrim дин пешволари ва дунёвий олимларимиз орасида ўтмиш ва ҳозирда ҳам ҳамон мутаассиблик мавжуд. Масалан, Куръони каримнинг 754 жойида «илм» калимаси зикр этилган.

Методология ривожланиб, унинг турлари ҳам қўпайиб бориши бевосита инсоннинг билиш қобилияти ортиб бориши би-

¹ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири /Абдулазиз Мансур таржимаси ва тафсири. — Т.: «Тошкент Ислом университети», 2004, 354-бет.

² Зиёмуҳаммедов Б. Комилликка элтувчи китоб. — Т.: «Турон-Иқбол» наприяти, 2006, 68-бет.

лан бөглиқ. Инсоннинг билиш қобилияти давр талабларига жа-
вобан илгарилаб бориб, қанча күп тармоқланса, методология
ҳам шунчак хилма-хил соҳаларга бўлинаверади. Буларни, бизнинг-
ча, кенг маъно ва умумий тарзда тўрт гуруҳга бўлиш мақсадга
мувофиқ:

I. Инсоннинг ижтимоий-маиший ҳаёт фаолияти, яъни яшаш
тарзининг методологияси.

II. Давлат ва жамият бошқарувининг методологияси.

III. Таълим-тарбия ва ўқитиш тизимининг методологияси.

IV. Фан ва фанларнинг методологияси.

Куйида мана шу тўрт методология гуруҳи ҳақида батофсил
тўхталамиз.

I. XXI асрдаги интеграциялашув ва глобаллашув жараёнлари
илм-фан ва техника билан инсоний ижтимоий-маиший ҳаёт
ўртасидаги чегара тобора емирилиб, уларнинг ўзаро яқинлаши-
ши ва яхлитланиши — интеграциялашуви тобора тезлашмоқда.
Бу эса, иккинчи томондан, инсон турмушки фаолиятининг барча
соҳалари илмий-техникавий қонуниятлар асосида ташкил эти-
лишини, технологиялашишини англатади. Хуллас, фан ва ин-
соний ижтимоий-маиший ҳаёт методологиялари ҳам ўзаро ривож
топиб, бири иккинчисини тўлдириб бориши асримизнинг ўзига
хос интеграциялашув жараёнларидан биридир.

Файласуф ва методолог олима Нигина Шермуҳамедованинг:
«Методология — назарий ва амалий фаолиятни ташкил этиш...
тамойиллари, усуслари тизими, шунингдек мазкур тизим
тўғрисидаги таълимот»dir, деган ҳамда «Методология — билиш
фаолияти йўллари ҳақидаги таълимот»¹ деб айтган фикрларини
инобатга олсак, инсоннинг «билиш фаолияти» деган ибора ва
тушунча жуда кенг маъно ҳамда ижтимоий-инсоний аҳамиятга
эга эканлиги янада ойдинлашади. Бунда, аввало, инсоннинг май-
ший ҳаёти, илмий-ақлий фаолиятининг ҳамма соҳалари ўзаро
ҳамкорликда ривожланиши назарда тутилган.

Илм-фан ва ижтимоий-инсоний фаолиятлар методологияси
илмий ҳақиқатга қанчалик яқин бўлса, шунчалик муҳим аҳамиятга
эга бўлади. Бунинг натижаси ўлароқ бутун миллат ва халқ-
нинг умумий ижтимоий-маиший ҳаёт фаолияти ва билиш қоби-
лияти юқори даражада такомил топмоқда. Бу эса, ўз ўрнида
жуда кенг мазмундаги умуминсоний аҳамият касб этади.

¹ Шермуҳамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси. — Т.: 2005, 213-бет.

Инсон ва бутун инсониятнинг ижтимоий-маиший ҳаёт фаолияти, яшаш тарзининг методологияси ҳам худди фан методологияси каби ўзининг қонуниятлари, илмий-назарий, гоявий-мафкуравий асослари, талаблари ва усулларига эга. Буларни қуидагича гурухларда кўрсатиш мумкин:

1) дин ва динлар ҳамда уларнинг шариатлари, қонун-қоидалари, тартиб ва тамойиллари. Бунга Аллоҳнинг муқаддас дини ва китоблари ҳамда пайғамбарларнинг ибратли ҳаёт тарзи ва ҳадислари киради;

2) тасаввуф илми ва унинг барча тариқатлари. Масалан, Нақшбандия тариқатининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанднинг «Дил ба ёру, даст ба кор» («Қалбинг Аллоҳда, қўлинг ишда бўлсин») деган тариқати ва бошқаларни киритиш мумкин;

3) тарихан шаклланган, комилликка чорловчи барча муқаддас диний ва дунёвий байрам ҳамда қадриятлар, удум ва анъ-аналар;

4) давлат ва жамият бошқарувини тартибга солувчи ҳамда миллат ва фуқароларнинг ўзаро муносабатлари, ҳақ-хуқуқини, эркини муҳофаза қилувчи Конституциялар, шунингдек, улар асосида қабул қилинган қонунлар, низомлар ва бошқалар;

5) БМТ ва унинг маҳсус ташкилоти ЮНЕСКО ҳамда бошқа нуфузли халқаро ташкилотларнинг Декларация ҳамда қарорлари.

II. Давлат ва жамият бошқарувининг методологияси инсон ижтимоий-маиший ҳаёт фаолияти — яшаш тарзи методологиясининг янада юқорироқ даражада такомил топган босқичидир. Бунинг методологик асос ва тамойиллари ҳам юқорида кўрсатиб ўтилган диний ва фуқаровий, ижтимоий ҳаёт қонун-қоидалари, Конституция, БМТ ва бошқа нуфузли халқаро ташкилотларнинг Декларация ва хужжатларидан иборат.

Шу билан бирга, давлат ва жамият бошқарувининг илмий-методологик асослари ва бошқарув усулларини ҳар бир давлат ва жамиятнинг ички тартиб-қоидаларини белгиловчи ҳамда ташки халқаро муносабатларга тегишли конституциявий ҳуқуқ нормаларини ўзида акс эттирган расмий хужжат ва бошқа норматив актлар ташкил этади. Бунда давлат бошлиқларининг тутган ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Чунки, уларнинг фаолияти ва раҳбарлик усуллари бевосита давлат ва жамият бошқаруви билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам улар ўз фаолиятида қандай методологик илмий-назарий ва гоявий-мафкуравий асос, таълимот, тамоийилларга таяниши ўта муҳим ва долзарб масала ҳисобланади.

Шуларнинг натижаси ўлароқ, ҳар бир мамлакатда тинч-тотувлик, тараққиёт, демократия, таълим-тарбия, фан ва техника ҳамда ишлаб чиқариш ривож топиб боради.

Давлат бошлиқлари учун методологиянинг аҳамияти беҳад катта. Дарҳақиқат, давлатнинг халқаро миқёсда тутган ўрни, келажаги, миллат ва халқларнинг бой-бадавлат бўлиши, ташқи ҳавф-хатарлардан ҳимояланиши ҳар жиҳатдан давлат бошлиғи қандай методологик сиёsatга амал қилишига боғлиқ.

Методология давлат бошлиқлари учун ўтмиш тарих тажрибаси асосида бугунги етилган масалаларни аниқлаш ва уларни ҳал қилиш йўлларини топиб, келажак истиқболларини белгилашда дастуриламал бўлиб хизмат қилмоғи керак. Бу бошқа томондан, ҳар бир давлат бошлигининг раҳбарлик йўлини белгилайди. Давлатни такомиллаштириш, тараққий эттириш ва бошқариш йўллари қандай номланишидан қатъи назар, уларда жуда муҳим методологик илмий назариялар ва амалий-ташкилий гоя, асос, таълимот, концепция ва тамойиллар мужассамлашган бўлади. Булар замонларнинг оғир синовларига бардош бериб, тарихда қолганлиги сабабли ҳозирда ҳамма учун ибрат мактаби вазифасини бажармоқда.

Шу нуқтаи назардан олганда Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистонни мустақилликка олиб чиқиш ва уни мустақил тараққий эттириш йўли — «ўзбек модели»нинг ҳам методологик аҳамияти чексиз. Биринчидан, унинг дунё бўйлаб тан олиниши бизлар учун ва тарих учун ўта аҳамиятлидир. Иккинчидан, у салкам чорак асрдан бўён мамлакатимиз тараққиёти учун асосий методологик йўл-йўриқ вазифасини бажариб келмоқда.

III. Таълим-тарбия ва ўқитиши тизимининг методологияси ҳақида Бўри Зиёмуҳаммедовнинг «Комилликка элтувчи китоб»ининг 6 ва 14-фаслларида ҳозирда амалиётда қўллаш зарур бўлган баъзи кўрсатмалар берилган. Уларни тавсифлаш ва умумийлаштиришдан олдин шуни айтиш жоизки, таълим-тарбия ва ўқитиши тизими инсон (инсоният) онгли фаолиятининг энг муҳим ва масъулиятли соҳаси ҳисобланади. У ўз ичига оила, маҳалла ва жамоатчилик, бошланғич, ўрта маҳсус ва олий таълим ҳамда ўзини ўзи тарбиялаш каби жуда кенг жабҳадаги таълим-тарбия тизими (мажмуи)ни олади.

Жамият тараққиёти ва миллатнинг дунёда тутган ўрнини белгиловчи нуфузи, маданияти, илмий-аклий ва технологик билим салоҳияти, келажаги бевосита шу таълим-тарбия ва ўқитиши ти-

зими қандай методологияга асосланганлигига боғлиқ. Бизда мустақилликдан сўнг ҳозиргача ҳам фан ва фанларнинг мукаммал хусусий ҳамда умумий методологияси ишлаб чиқилмаганлиги сабабли таълим-тарбия ва ўқитиш тизимининг методологияси яхлит ҳолда шаклланган эмас. Шунга қарамай, бу соҳада баъзи ишлар амалга оширилди. Масалан, биз юқорида кўрсатиб ўтган китобда ушбу масала ечимиға оид муҳим методологик талаб ва тамойиллар жамланган. Унда мазкур соҳа методологиясининг энг аҳамиятли таркибий қисмлари бўлган методологик асос, тамойил ва усусларга катта эътибор қаратган ҳолда муаллиф шундай деб ёзади: «Фараз қиласлик, тоза ҳавога эришиш мақсадида деразани очдингиз, ...ташқаридан қандайдир ёмон ис ёки чанг кириб келмоқда. Методологик асосингизга тўғри келмагани учун деразани дарров ёпиб қўясиз. Дераза томон юрганингизда «эҳтиёткорлик» тамойилига, яъни методологик асоснинг иккинчи қисмига риоя қилмасангиз, қош қўяман деб, кўз чиқаришингиз ...бирор-бир нарсани синдириб ёки ағдариб юборишингиз мумкин¹. Бу мисол жуда оддий. Аммо унда таълим-тарбия йўлидаги инсон фаолияти методологиясининг таркибий қисмларини англаб олишга ёрдам берувчи ҳолатлар мавжуд. Бу ерда «фаолият»нинг асосий мақсади, яъни методологик асоси «тоза ҳавога эришиш» бўлса, тамойил эса «эҳтиёткорлик» дир. Мана шу оддий мисол (фараз)да илмий методология тушунчасининг мазмуни ва баёни ўз аксини топган. Муаллиф «оддийликдан мураккабликка» деган методологик усулга амал қилган ҳолда бутун миллий таълим-тарбия ва ўқитиш соҳасидаги инсон фаолияти, мақсадлари ҳақида бундай дейди: «Миллат олдига қўйилган мақсадлар ҳар бир ижтимоий груп ва ҳар бир шахс учун энг умумий методологик асос вазифасини ўтайди. Ижтимоий груп олдига қўйилган умумий мақсад шу ижтимоий груп вакилларига умумий методологик асос ва ҳар бир кишининг ўз олдига қўйиган мақсади унинг учун хусусий методологик асосидир»².

Умумий таълим-тарбия ва ўқитишнинг энг муҳим қисми бўлган давлатимизнинг фуқаролик жамиятини қуриш соҳасидаги асосий методологик тамойиллари олимнинг китобида ўз аксни топган:

¹ Зиёмуҳаммедов Б. Комилликка элтувчи китоб. — Т.: «Турон-Иқбол» нашриёти, 2006, 112-бет.

² Зиёмуҳаммедов Б. Ўша асар, 112-бет.

1. Жамоат ташкилотлари қарорларининг устуворлиги.
2. Ҳар бир шахс ўз қобилияти ва иқтидорини эркин намоён қила олиши.
3. Ҳар бир шахс ва жамоат ташкилоти ўз фаолиятини эркин амалга ошира олиши.
4. Ҳар бир фуқаро ва юридик шахс истаган жамоат ташкилотларига аъзо бўла олиши.
5. Ҳар бир шахс, оила ва жамоат ташкилотларининг ички ишларига давлат аралашувиининг қонун орқали тақиқланиши.

Булардан ташқари таълим-тарбия ва ўқитиш тизими методологияси тамойилларига қуйидагилар ҳам киради: илмийлик, кўргазмалик, тарбияланувчиларнинг имконияти ва ёш хусусиятлари, мунтазамлик ва давомийлик, ҳаёт ва амалиёт билан боғланиш, онглилик ва фаоллик, тизимлилик, изчиллик ва бошқалар.

IV. Фан ва фанларнинг методологияси қуйидаги уч таркибий қисмдан иборат бўлмоғи мақсадга мувофиқ:

1. Методологик илмий назария, гоя, қонуният, концепция, таълимот ва бошқалар.
2. Методологик илмий-амалий усуллар мажмуи.
3. Методологик талаб ва тамойиллар мажмуи.

Фан ва фанларнинг методологияси, биринчидан, илмий-назарий ва гоявий-мафқуравий, иккинчидан эса илмий-амалий усул ва тамойиллардан иборат. Биз танишиб ўргангандар тарих фани ва бошқа табиий ҳамда ижтимоий-гуманитар фанларнинг методологиясига оид китоб ва мақолаларда фан ва фанларнинг методологияси, гарчанд уларда назария ҳақида жуда чуқур фактлар бўлса ҳам, юқоридаги тартибдаги сингари уч таркибий қисмдан иборат ҳолатда кўрсатилмайди. Уларнинг баъзи бирларида эса методология усул (метод)лар мажмуидан иборат деб, методологиянинг энг муҳим илмий-назарий ва гоявий-мафқуравий таркибий қисми алоҳида ажратилмайди. Бу, бизнингча, тўғри эмас. Илмий-танқидий мулоҳаза юритиш учун яна бир масала. Биз танишган манбаларда асосий эътибор фан ва фанларнинг методологиясига қаратилган. Биз буларни ўрганиш баробарида уларга холислик, танқидий таҳлил ва мантиқийлик нуқтаи назаридан ёндашиб, методология жуда кенг умумий мазмун ва моҳиятга эга эканлигини англадик. У бевосита инсоний ижтимоий-сиёсий ҳаётга ҳам йўл кўрсатишини юқорида қайд этиб ўтдик. Шундан келиб чиққан ҳолда методологияни юқоридаги

тўрт гуруҳга бўлиб кўрсатишни лозим топдик ва бунга илмий-мантиқий жиҳатдан ишонч ҳосил қилдик.

Хозирги XXI асрда фанларнинг ўзи ҳам турли-туман турларга бўлиниб, тез ривожланиб бормоқда. Бунга мисол қилиб, кейинги пайтда пайдо бўлган **нано фан, инновация** каби фанларни эслатиш билан чекланиш мумкин. Бунда энг аввало методологиянинг тъсири ўтказиши ёки йўл кўрсатиши катта аҳамиятта эга бўлганлигини тъкидлаш керак, албатта.

Биз юқорида методологияларни кенг маъно ва умумий тарзда тўрт турда туркумлаб кўрсатдик. Улар мазмунан, мақсадига кўра ва моҳияттан ўзаро узвий ажралмас бирликка, умумийликка эга. **Биринчидан**, буларнинг ҳаммаси фақат бир нарсага — инсонни янада такомил топтиришга, унинг илмий-ақлий, билиш қобилиятини доимо юксакликка кўтаришга хизмат қиласди. **Иккинчидан** эса, инсон (олим) ишлаб чиқсан ҳар бир илмий йўналишдаги методологияларнинг илмий-назарий, ғоявий-мафкуравий ва маданий-тамаддуний асослари, талаб-тамойиллари ҳамда усувлари қарийб бир хил. Бу албатта, табиий ҳол. Чунки, юқорида айтилганларнинг ҳаммаси инсоният ва жамият, табиат тараққиётининг умумий қонуниятларига асосланади.

Инсон ўзининг онгли илмий-ижодий, ижтимоий-маиший ҳаёти, ишлаб чиқариш, умуман яратувчанлик фаолиятида ҳамма вақт ҳақиқат ва янгилик сари интилади. Бу ҳам қонуният. Айтиш лозимки, Ватанимиз тарихида XIX аср охири — XX аср бошларида давр тақозосига кўра ташкил топган, миллий-озодлик курашининг мутлақо янги кўриниши бўлган жадидчилик ҳаракатида методология масаласи, гарчанд «методология» деган сўз у пайтда ишлатилмаган бўлса-да, жуда юксак даражада ўз ўрнига эга бўлди. Масаланинг мазмуни шундаки, жадидлар билан уларнинг муҳолифлари — дин пешволари орасидаги мутаассиб «қадимчилар» ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг туб моҳияти методологик дунёқарашга бориб тақалган эди.

Жадид мутафаккирлар миллий озодлик кураши, яъни Ватанин Россия империяси мустамлакачилигидан озод қилиш учун энг илғор методологик ғоя ва асос — ислоҳотчилик ҳамда дин билан дунёвийлик ўртасидаги Васатия — ўрта йўлни танладилар ва бунга қатъий амал қилган ҳолда улар миллатни анъана-вий бесамар қўзғолон ва галаёнларга эмас, балки ислоҳотлар ва маърифат ҳамда дунёвий илм-фанга чорладилар. Бунинг учун миллатга амалий ёрдам бердилар. Эски мутаассиблик ботқоғига ботган мактабларга қарама-қарши равишда диний ва дунёвий

илм-фанларга асосланган жадид мактаблари очилди. Илк бор миллий матбуот ва театр, ишбилиармонлик, ижтимоий-миллий адабиёт, шеърият ва диний-дунёвий маърифатга асос солинди. Иқтидорли ёшларни ривожланган хорижий мамлакатларга ўқишига юбордилар. Мактаб болаларига рус тилини ўргатдилар. Хўрланган миллатга ўз қадр-қимматини англатиб, миллий фурурини уйғотишга ҳаракат қилдилар. Миллий ғоя ва мағкурани миллат онгига сингдирдилар. Охир-оқибат миллий Уйгониш, яъни Ренессанс даврига асос солишга муваффақ бўлинди.

Бу воқеаларнинг ҳаммаси мустамлакачилик сиёсати ва маҳаллий мутаассибларнинг қаршилигига қарамай, жуда қисқа вақт ичida юз берди. Бунинг бош сабаби жадидларнинг фидойилиги ва миллатпарварлигига, шунингдек, улар илғор методологияни ўз кураш йўлининг асоси қилиб олганларида эди.

Жадидчилик ҳаракатига методологик асос бўлиб, умуман Қуръони каримнинг ўзи ва ундаги диний-дунёвийликка, илм-фанга ҳамда ватанпарварликка чорловчи методологик асослар самарали хизмат қилди. Бу Абдурауф Фитрат фаолиятида яққол кўринади. У ўзининг «Нажот йўли (Раҳбари нажот)» асарининг «Аҳволимиз баёнида» (яъни Туркистоннинг аҳволи баёнида) қисмида ёзади: «Ҳаётнинг (яккама-якка) кураши майдонида ва жаҳон ҳалқлари орасида... Биз туркистонликлар эса, бошқа исломий жамиятларга нисбатан дунё-жаҳон паришонликка тушиб, йўлимиздан адашганмиз. Ажабо, бу паришонликнинг сабаби недир?»¹. Бунинг сабабини унинг ўзи «илмсизлик ва танбаллик оқибати»да деб кўрсатди.

Фитрат яна ёзади: «Маълумки, бу мулоҳазалар билкул пуч ва ботилдир... Банда (мен — С.Х.) маълум муддат ҳалқ ва миллатнинг хароблиги сабабларини излаб топиш учун ҳар тарафга югуриб, кўп кишидан сўроқ қилдим, аммо ҳеч кимдан қониқарли жавоб олмадим... Энди шу муazzзам ва мукаррам (методологик — С.Х.) дастуриламал бўлмиш Китобга таважжуҳ (қараш)дан бошқа чора қолмади. Шу хусусда у (Қуръон) бизга раҳнамолик қиладими, йўқми, деб камоли қалб ва бебизоат вужуд ила Қуръони азим мутолаасига машғул бўлдим ва матлабимга (мақсадимга — С.Х.) эришдим. Қуръони карим аввал менинг саволимга шу тариқа жавоб берди: «Албатта, неъмат берилган қавм ўзларини ўзгартиргунларича Аллоҳ уларнинг ҳолини ўзгартирмас» («Нисо» сурасининг, 79-ояти)².

¹ Фитрат. Нажот йўли (Раҳбари нажот). — Т.: «Шарқ» 2001, 12-бет.

² Фитрат. Ўша асар. 13-бет.

Фитрат дин пешволари орасидаги мутаассибларга қарама-қарши равишда Куръони каримни — қолоқликтан, мутаассиб-лигу мустамлакачиликдан қутқарып, илму тараққиётта етакловчы асосий методологияни нажот йўли деб билди: «Агар, — деб ёзади у, — илоҳий даргоҳга ружуъ қўйиб, аҳволимизни ислоҳ қилиб Куръон аҳкомларини ўзимизнинг ягона раҳбаримиз (методологиямиз — С.Х.) деб билсак, тараққиётта умидвор бўлиш мумкин, илло (акс ҳолда) бизни бу паришонликдан ҳеч бир авлиёнинг қаромати халос этмайди!»¹.

Демак, дунё тарихига асосланиб, умумий тарзда айтадиган бўлсак, методология ва унинг илмий-назарий асослари бутун инсоният фаолиятига Одамато ва Момоҳаводан буён тўғри йўл кўрсатиб, тадрижий равишда ривожланиб келмоқда. Дин ва дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти — *васатия* (ўрта йўл) нуқтаи назаридан келиб чиқиб, инсоният ақлий ва жисмоний фаолиятининг методологияси шажараси (генеалогияси)ни тахминан қўйидагича ҳолатда кўз олдимизга келтиришимиз мумкин.

¹ Фитрат. Ўша асар. 15-бет.

ИНСОН ФАОЛИЯТИ МЕТОДОЛОГИЯСИННИНГ ШАЖАРАСИ (ГЕНЕАЛОГИЯСИ)

2. Коммунистик методология ва унинг ҳозирги асоратлари

Президент Ислом Каримовнинг мустақиллик ва мустақил тараққиёт йўли — «ўзбек модели» асосида тарихимиз қайта ёзилмоқда. У давлат сиёсатига молик даражага кўтарилиб, асосий таълим-тарбия қуроли сифатида халқ маорифининг ҳамма босқичларида ўқитилмоқда. Хуллас, «ўзбек модели» ва унинг муаллифи ёрдамида тарихчи олим ва мутахассисларимиз бир қанча ютуқларни кўлга киритдилар. Тарих фани Юртбошимизнинг илмий-назарий ва ғоявий-мафкуравий қўрсатмалари асосида мутлақ янгиланиб, тарихий ҳақиқатларни рӯёбга чиқармоқда. Аммо, фақат кўлга киритилган ютуқлар билангина мағурланниб, тарих фанининг давр тақозо этаётган энг муҳим ва долзарб ҳаёт-мамот масалаларини англамаслик ҳам мумкин эмас.

Ҳозир Ўзбекистон тарихи фани эски совет тарих фанидан фарқли равишда методологик нуқтаи назардан қайта шакланиб, ривожланиш босқичида олга қадам ташламоқда. Бироқ мана шундай ўта муҳим бир паллада бу ёш тарих фанида совет тарих фани ва унинг марксча-ленинча ҳамда бундан уч аср муқаддам Францияда пайдо бўлган сохта, ноилмий методологиянинг асоратлари ҳамон сезилиб турибди. **Фикримизча**, бунинг сабаби учта. **Биринчидан**, коммунистик методология ҳукмрон бўлган шўро мустамлакачилиги даврида «сугар қотган» катта ёшдаги «етакчи» тарихчи олимларимиз орасида эски совет тарих фани ва унинг методологияси таъсиридан тўла-тўқис қутила олмаганик ҳолатлари мавжуд. **Иккинчидан**, ҳозиргacha Ўзбекистон тарихи фанининг янги илмий назарияга асосланган методологияси ишлаб чиқилмади. Ҳолбуки, бунинг асослари Юртбошимизнинг асарлари ва «ўзбек модели»да мужассам. Тарих фани учун янги намунавий методология ишлаб чиқилиши шарт. **Учинчидан**, ҳозир тарихчи олимларнинг янги авлоди етишаётган бўлса-да, улар методология, яъни тарих фанининг илмий-назарий асослари масаласида ўз устозларидан ўзиб кетолганларича йўқ.

Мустақиллик йилларида тарих қайда даражада қайта ҳаққоний ёзилган ва тарих фанининг қанчалик янгиланган бўлса, буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг «ўзбек модели»да умумий тарзда жамланган ўта муҳим методологик илмий-назарий асослар, концепция ва тамойилларнинг самаралари ила юз берди. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки,

тариҳ фанининг янги ва ҳақиқий илмий методологиясини яратиш жуда мураккаб масала. Бунинг учун, аввало, чоракам бир аср мобайнида коммунистик диктатура томонидан узлуксиз равиша катта таҳдид ва аёвсиз қатағонлар билан тариҳчи олимларнинг онгига сингдирилган қўрқув ва итоаткорлик, мутелик иллати ҳамда марксча соҳта методология барҳам топиши керак.

Масаланинг мураккаблиги яна шундаки, совет даврида миллий тариҳимиз узлуксиз равиша қораланиб, сохталаштирилди ва ҳақиқий тариҳга мутлақо қарама-қарши қилиб қўйилди. Миллатимизни ўз тариҳидан ажратиб ташлаш билан унинг ўзлигини йўқотиш ва руслаштириш мақсадида узлуксиз таҳдидлар амалга оширилди. Шунинг учун ҳам ҳатто баъзи тариҳчи ва бошқа соҳа олимлари мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон тариҳи фанининг олий ўкув юртларида ўқитилишига очиқдан-очиқ қарши бўлдилар. Бунинг натижасида бир муддат уни ҳимоя қилиш ҳаракати пайдо бўлди, мунозаралар кучайди. Ҳатто, Ўзбекистон тарихининг олий таълимда тутган ўрнини исботлаш борасида бир қатор мақолалар ҳам чоп этилди¹. Энг муҳими, Президентимизнинг ўз йўли — «ўзбек модели»даги тариҳга оид талаб ва тамойилларнинг самараси ила Ўзбекистон тариҳи фани орадан уч йил ўтиб, олий таълим тизимида мажбурий фанлардан бири сифатида биринчি маротаба ўқитила бошланди. Ўша пайтдаги баъзи бир олим ва раҳбарларнинг соҳта коммунистик ғоя, мафкура, таълимот ва методологияга тобелик ҳолатларидан ўзларига келиши, ўзлигини англаши, ўз миллий тариҳига бўлган меҳр-муҳаббати тикланиши анча мушкул кечди. Бунинг асоратлари ҳозир ҳам айрим масалаларда яққол сезилиб турибди. Буни тариҳ фанининг энг муҳим методологик масалаларига оид баъзи эскича нуқтаи назар ва тушунчаларни айрим тарихчиларимизнинг ўз асар ва мақолаларида қўллаб келаётгани исботлаб турибди.

Мустақилликдан кейин чоп этилган «Ўзбек тилининг изоҳли лугати»да «тарих» сўзининг еттита маъноси қайд этилган. Ушбу маънолар орасида биттаси мавзуумизга оид. Бу тарихнинг тарих фани деган тушунчага қарама-қарши равиша фан деган маъно-

¹ Қаранг: Каримов Ш. Тарихни садақа қилиб бўладими?// «Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 31 январь; Холбоев С. Тарихий масъулият туйгуси// «Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 29 март; Унинг ўзи. Қайси тарихни ўрганамиз?// «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1992 йил 17 апрель; Унинг ўзи. Тарихни парчалаб эмас, яхлит ўқитайлик// «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1993 йил 18 июнь; Унинг ўзи. Олий тарихий таълим зарур // «Халқ сўзи» газетаси, 1998 йил 18 май.

да ишлатилишидир¹. Аввало шуни айтиш керакки, луфатимизда эски совет давридаги мантиқсизлик тақрорланиши афсусланарли ҳол. Собиқ шўро даврида нотўри истеъмолга киритилган мазкур тушунча бир қатор янглишиш ва чалкашликларни келтириб чиқарди, салбий оқибатларга асос бўлди. Шўро тузумининг яккаҳоқим коммунистик мағкураси асосчилари — К. Маркс, Ф. Энгельс, В. Ульянов (Ленин) асарларида тарихий тараққиёт чизиқли тарзда рўй беради, инсон ақли уни нафақат билишга, балки бўйсундиришга ҳам қодир, дея дაъво қилинди. Шу тариқа марксизм-ленинизмда тараққиёт, воқелик, ҳаёт илм-фанга хос бўлмаган ҳолатда талқин этилди. Айни нуқтаи назар совет даврида кенг урф бўлганидек, қуидагича қарашда тўлиқ ифода этилди: «Марксизм-ленинизм тарихни фанга айлантириб, унинг тез ривожланишига асос бўлди. Шунинг учун тарихнинг коммунистик партиявийлиги ва унинг илмий объективилиги бир-бираидан ажралмасдир»². Таажжубки, айни шу тарихнинг ўзи марксизм-ленинизм бутқул яроқсиз таълимот эканини кўрсатди, унинг тараққиёт ҳақидаги қарашлари сохта, ёлғон эканини исботлади. Кейинги даврдаги тарихий-фалсафий қарашлар тараққиёт чизиқли эмас, ночизиқли тарзда кечишига доир янгича қарашни баҳс марказига қўяётир³.

Бундай нуқтаи назар эса, бугунги кун кишисидан тарихий тараққиётни кечагидан содда эмас, балки мураккаб ҳодиса дея тушунишни тақозо этади. Ҳозирги шароитда тарихни ўз измига бўйсундириш ҳақидаги сўзлар лоффдан ўзга нарса эмас. Зоро, инсоният келажакда рўй бериши мумкин бўлган фожиаларнинг олдини олишга эриша олиши ҳам осонмас. Шу жиҳатдан марксизм-ленинизмнинг тарихни фан деб қарashi бугунги кунда эскириб, яроқсиз ҳолга келган. Шўро тузуми тарих қаърига сингиб йўқолганидан буён икки ўн йилликдан кўп муддат ўтган бўлса-да, таассуфки, юқоридаги хато қарашлар ҳануз илмий тафқурда яшаб келаётир. Бу ҳол айрим тарихчи олимларимиз коммунистик мағкура таъсиридан тўлиқ халос бўлиши қийин кечётгани билан изоҳланади.

Тарихни кўчма маъно ва тушунчада фан деб тушуниш, англаш мумкин. Аммо уни методологик илмий-назарий асосда мутлақ

¹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Беш жилдли. З-жилд. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2007, 681—682-бетлар.

² Ўзбек совет энциклопедияси. 10-жилд. — Т.: Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси. 1978, 563-бет.

³ Қаранг: Всемирная энциклопедия: Философия XX век. —Москва.: «АСТ», — Мн.: «Харвест», 2002, стр. 507.

ҳақиқат маъносида фан деб тушуниш ва талқин қилиш мантиққа зид ҳамда тарих фанига қарама-қарши қўйилиши эса мутлақо нотўғри. Тарих ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, маънавий ва табиий жараён, инсоний муносабатлар ҳамда хатти-ҳаракатлар мажмуи. Тарих фани мана шу ўта мураккаб ҳамда ўзаро уйғун ва ҳамкорлик, шунингдек, ноийғун ҳамда қарама-қарши жараён ва муносабатларни ўрганиб, таҳлил қилгани ҳолда тўғрисини топишга, нотўгрисини кўрсатишга масъул бўлгани учун ҳам фан деган улуғ мақомга эга. Шунингдек, тарих фани тўғри мантиқ ва ҳақиқат, ҳақиқий воқеиликлар ҳамда фактларга асосланувчи математика фани каби аниқ фанлар таркибига киради. Марксизм-ленинизм ҳеч қачон тарихни фанга айлантириб, уни тез ривожлантира олган эмас. Шунингдек, тарих асло партиявийлик мақомига ҳам эга бўлмаган. Тарихни фан деб тескари тушуниш туфайли ҳозирга қадар ноилмийлик ва мантиқсизлик давом этмоқда. Бу — тарих фанининг методологияси деган илмий ҳақиқат ва тўғри мантиққа зид бўлган **«тарих методологияси»** деган советча методологик тушунча ва нуқтаи назардир. Бунга мисол қилиб, тарихчи олим Г.В. Мачиннинг 2011 йилда чоп этилган **«Некоторые вопросы методологии истории»** (**«Тарих методологиясининг айрим масалалари»**) номли русча мақоласини кўрсатиш мумкин¹. У Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети тарих факультетида ўтказилган анжуман материаллари тўпламига киритилган.

Тарихчи олим тарих фанининг жонкуяри сифатида ушбу мақолани холис ният билан тарих фанининг методологиясини янгилашга ҳисса кўшиш, тарихчи олимларнинг диққат-эътиборини тарих фанининг шу ўта муҳим ҳаёт-мамот масаласига қаратиш мақсадида ёзган. Мақолада ҳозирги пайтда эътибордан четда қолиб келаётган тарих фанининг методологияси ва унинг долзарб масалаларига оид қимматли методологик фикр ва мулоҳазалар олға сурилган.

Масалан, муаллифнинг тарих фани ҳозирги пайтда дунё миёғисида мавжуд бўлиб турган энг глобал хавф-хатарларни бартараф этиб, инсониятни ҳалокатдан қутқаради, деган фикрини етук ва кенг қамровли тарихий-фалсафий, илмий-методологик мушоҳада деб айтиш мумкин. Мақоладаги фикрларнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, олим тарих фанининг инсониятни ҳалокатдан қутқара олиши унинг гоявий-назарий етуклик даражаси ва методоло-

¹ Қаранг: Мачин Г.А. Некоторые вопросы методологии истории // Ўзбекистон тарихини ўқитиши муаммолари: тажриба ва истиқболлар (Илмий-услубий анжуман материаллари). // Масъул муҳаррир З.Р. Ишонходжаева. — Т.: 2011, 84—87-бетлар.

гия билан қуролланғанлигига боғлиқ деб жуда муҳим методологик масалани алоҳида таъкидлаб олға суради. Бу унинг «**Эскирган нұқтаи назар (қарааш)ларнинг қули бўлиб қолмаслик керак**» — «**Нельзя быть рабами устаревших взглядов**¹» деб, тарихчи олимларни ҳушёрликка ва янгиланишга, янги умуминсоний ва миллий аҳамиятта молик бўлган методологик фоя, назария ва таълимотлар билан қуроланишга даъват этишида яққол сезилиб турибди.

Афсуски, олим ўзининг даъватига ўзи билмаган ҳолда эски марксча-ленинча методологик қараашлардан кутула олмаган ҳолда методологик мушоҳада юритади. Бу унинг мақоласи «**Тарих методологиясининг айрим масалалари**» («**Некоторые вопросы методологии истории**») деб номланишидан, шунингдек, мақолада етти марта «**тарихнинг методологияси**» деган мутлақо нотўғри эски коммунистик нұқтаи назар ва бир марта гина «**тарих фанининг методология билан қуролланғанлиги**» («**методологической вооружённости исторической науки**»)² деб жуда тўғри методологик фикрни айтгандигида кўриниб турибди. Олимдаги эски советча методологик мантиқсизлик коммунистик мафкуранинг ўта яшовчалигига бўлса эҳтимол.

Шу ерда бир китобда ўқиганим эсга тушди. У бевосита мана шу олимнинг ҳозирги ҳолатига ҳам дахлдор бўлиб, унда мана бундай деб ёзилган эди: «Бугун Ўзбекистонимиз мустақилликка эришган экан, унинг тақдирини мустақил Онг ҳал этади. Эндиgi бутун саъи-ҳаракатларимиз Онг мустақиллигига эришмоқдир! Мактаб ва олий таълим тизими ҳам, мафкура воситалари ҳам, давлат сиёсати ва иқтисодий ислоҳотлар ҳам фақат Онг мустақиллигини таъминлашга қаратилемоги керак... Онгимиз занжирланғанди»³.

Таассуфки, бундан уч аср олдин Францияда шаклланиб, совет даврида янада мустаҳкамланиб, яккаю ягона ҳокими мутлақ бўлган соҳта коммунистик методологияга мутелиқдан келиб чиққан но-методологик чалкашликлар бир-икки олимларнинг ўзигагина хос бўлган ҳолат эмас. Бошқа кўпчилик катта ва кичик олимларимиз ҳам айнан эски нұқтаи назардан ҳали тўла ажралганларича йўқ. Улар, бир томондан, тарихни тўғридан-тўғри фан деб, уни тарих фанига қарама-қарши қўювчи соҳта методологияни ҳимоя қилса, иккинчи томондан эса, тарих методологияси деган яна эски коммунистик методологияни такрорламоқдалар. Масалан, 1998 йилда Ўзбекистоннинг янги тарихи марказида биринчи бор «Ўзбе-

¹ Мачин В.Г. Ўша мақола, 85-бет.

² Мачин В.Г. Ўша мақола, 84-бет.

³ Гафуров F. ва бошқ. Маданият ва жамият. — Т.: «Ўзбекистон», 1993, 3–4-бетлар.

кистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар» мавзусида ўтказилган республика илмий-назарий анжумани материаларида жами 79 та тезис чоп этилган, шулардан фақат методологияга оид бештасининг иккитасида етти марта «тарих методологияси» деган атама ва тушунча кўлланганлиги бунга мисолдир¹.

Бу анжумандада баъзи бир тарихчи олимлар, методологияни «янгиламоқчи» бўлиб, методология тушунчасини бузиб нотўғри тушунча ва атамаларни олга суради. Масалан, «диалектик методология», «тарихийлик методологияси», «ижтимоий ёндашув методологияси»² деган мужмал методологик нуқтаи назарлар шулар жумласидандир. Методология деганда маълум бир фан ҳамда фанларнинг, шунингдек, аниқ бир тарихий йўналишдаги тадқиқотларнинг илмий-назарий асослари ҳамда усуllibарининг мажмуи аниқ тушунилмоғи керак. Юқоридаги ҳолатда методологик илмий-назарий усул, қонуният ва методология тушунчалари аралаш ҳолда баён этилган. Диалектика методология эмас, балки методологик қонун (асос). Тарихийлик ҳам методология бўлмай, балки методологик усуllibир.

Орадан ўн беш йил ўтгач, 2013 йил 20 ноябрда иккинчи бор тарих фанининг методологиясига оид республика илмий-амалий конференцияси Тошкентда энг янги тарих марказида ўтказилди. Унинг материаллари чоп этилган. Унда кўрсатилишича, жами 67 тезис бўлиб, шулардан бевосита методологияга оид илмий ишлар 4 та холос³. Буларнинг иккитасида тарих фани учун янги «синергетик» ва «табақавий» методологик асослар қўлланиши олга сурилган. Учинчи тезисда эса Ўзбекистон тарихи фанининг янги методологияси ишлаб чиқилиши зарурият эканлиги таъкидланиб, бунинг учун Президент Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» ва асарларида олга сурилган бир неча методологик илмий-назариялар асос сифатида кўрсатиб ўтилган. Учинчи тезисда синфий ёндашув танқид қилиниб, баъзи бир янгича ёндашувлар кўрсатилган⁴.

¹ Қаранг: «Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар» мавзусидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. — Т.: «Академия» нашриёти, 1998, 12, 22, 23-бетлар.

² Қаранг: Шу манбанинг ўзи, 17, 19, 20-бетлар.

³ Қаранг: «Ўзбекистоннинг энг янги тарихи: назарий-методологик асослари, тадқиқот тажрибаси, манба ва усуllibari» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. — Тошкент, 2013.

⁴ Қаранг: «Ўзбекистоннинг энг янги тарихи: назарий-методологик асослари, тадқиқот тажрибаси, манба ва усуllibari» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. — Тошкент, 2013, 157—159, 160—162, 164—167-бетлар.

Қарийб чорак асрдан бери тарих фанининг методологияси ўта долзарб масала бўлиб қолмоқда. Бу соҳага қизиқувчилар тобора камайиб бормоқда. Бунинг бош сабаби фикримизча, эски коммунистик методологиянинг таъсири кучлилиги ва янгича фикрлар танқислигига. Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, баъзи олимлар «тарих фанининг методологияси» ва «тарихнинг методологияси» деган жуда оддий қарама-қарши тушунчаларни фарқламай, бу айрим-айрим атама ва тушунчаларни бир маъно ва талқинда ёнма-ён ишлатадилар. Бу ҳолат ўта мантиқсизликдан иборат бўлиб, ҳозирда манфур коммунистик ғоя ва таълимотлардан холи равишда тарбия топаётган ёшларда нотўғри фикрлар шаклланишига ҳисса қўшмоқда. Ҳозирги барча фанларнинг, шунингдек, тарих фанининг ҳам асосий вазифаси мантиққа ва объектив тарихийликка риоя қилиб, ҳақиқатни аниқ кўрсатиб бериш билан бирга, коммунистик методология ва гояга қарши курашдан иборат бўлмоғи керак. Илм-фанинг ўзи аниқ, тўғри мантиқ ва ҳақиқат йўлидаги кураш демакдир.

Тарих фанининг энг муҳим ва синалган методологик усулларидан иккитаси — тарихийлик ва мантиқийликдир. Мана шу методологик нуқтаи назардан тарихнинг ўзига назар ташласак, тарих тўғридан-тўғри фан маъносидаги нотўғри тушунилиб, у тарих фанига, шунингдек, тарихнинг методологияси эса тарих фанининг методологиясига мантиқан қарама-қарши қўйиб келиниши ёки булар фарқланмай, ўзаро тенг бир маъно ва мазмунда ишлатилаётганлигининг тарихий илдизи бизга бундан уч аср аввалги Францияга ва умуман Европага бориб тақалиши тадқиқот давомида аён бўлди.

Кузатишимизча, «тарих — фан» ва «тарихнинг методологияси» деган нометодологик нуқтаи назарлар «тарихи» анча узоқ бўлиб, у шу ўтган давр ичида вақти-вақти билан, муайян даврлар оралиғида илмий мунозараларга сабаб бўлиб келмоқда. Рус олими В. Хвостовнинг XX аср бошида ёзган бир асарида Франциядаги Уйғониш даври маърифатпарвар олимлари дастлаб XVIII асрда тарихни фан ва тарих методологияси деган нофалсафий фалсафа ва нометодологик методология ҳақида ўзаро жиддий илмий мунозараларда бўлганлиги баён қилинган. Шу билан бирга, В. Хвостовнинг ўзи ҳам ўша нотўғри нуқтаи назарни ҳимоя қилган¹. Буни олимнинг асари «Тарих методологияси ва фалсафаси бўйича очерклар» деб номланишининг ўзи исботлаб турибди.

¹ Қаранг: *Хвостов В.М. Теория исторического процесса. Очерки по философии и методологии истории.* — Москва, Научное издательство имени Г.М.Марка, 1919, — С. 389.

«Менинг фикримча, — деб ёзади В.М. Хвостов, — тарих деңганды үтмиш воқеалари ва инсон ҳаётидаги ҳолатларни ижтимоий борлық сифатида ўрганувчи фанни тушунмоқ керак»¹. Яна у ўз нуқтаи назарини мустаҳкамлаш мақсадида шундай дейди: «Француз мутафаккирлари томонидан маърифатпарварлик асарларидан яратилган тарих фалсафаси тарихнинг генетик фанга айланишида катта аҳамиятга эга бўлди»².

В.М. Хвостов ўз фикрини исботлаш мақсадида немис файласуф олими Артур Шопенгауэрга қарши шундай деб ёзади: «Шопенгауэрда тарихга, яъни тарих фан эканлигига қарама-қарши мутлақ эътиroz мавжуд. У мана шу ҳозирда англашилган фикр мулоҳазани жуда катта ишонч билан ривожлантирмоқда. Пессимист-файласуфнинг фикрига кўра, тарих ҳеч ҳам ўз олдига умумлаштириш вазифасини қўймайди... Унинг жиддий қилиб айтишича, тарих билим бўлса-да, асло фан эмас»³.

Профессор В.М. Хвостов Артур Шопенгауэр (1788—1860)ни ўзича танқид қиласа-да, уни эмас, аксинча, ўзининг хатосини фош қилиб турибди. Албатта, Шопенгауэр айтганидек, тарих фан эмас. У ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ва табиий жараён. Шунга қарамай, Европада бу сохта методологик уйдирма ривожланди. Совет олими ва шу сохта методологик нуқтаи назарнинг тарафдори ҳамда ашаддий тарғиботчиси бўлган Б.Г. Могильницкийнинг ёзишича, немис тарихчи олими Иоганн Дройзен Берлин университетида 1857—1888 йилларда «Тарих методологияси ва энциклопедияси («Энциклопедии и методологии истории») деган мавзуда маҳсус курсни ўқиган экан⁴.

Демак, «тарих-фан» ва «тарихнинг методологияси» деган чалкашлиқ шўро даврида янада ривожланиб, уч асрки, узлуксиз давом этмоқда. Бу масалага энди мустақиллик нуқтаи назаридан жиддий эътибор бериш вақти етди. Ҳозир коммунистик мустамлакачиликдан озод бўлган мустақил давлатлар ҳамда Ўзбекистонда ҳам бу долзарб муаммо кун тартибига қўйилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Бизнингчча, Артур Шопенгауэр ҳақ. У бор ҳақиқатни ҳам мантиқан, ҳам тарихан жуда тўғри исботлаган. Бунинг учун қўшимча исботга зарурият йўқ. Олим агар, тарих фан бўлса, унинг

¹ Хвостов В.М. Теория исторического процесса. Очерки по философии и методологии истории. — Москва, Научное издательство имени Г.М.Марка, 1919, — С. 3.

² Хвостов В.М. Ўша асар, 155-бет.

³ Хвостов В.М. Ўша асар, 5-бет.

⁴ Могильницкий Б.Г. Введение в методологию истории. — Москва, «Высшая школа», 1989, — С. 5.

ўрганиш объекти ҳам тарихнинг ўзи бўлиши керак деган гайри-илмий тушунчани ўша даврдаёқ жуда тўғри англаган. Худди мана шу ҳақиқатга асосланган ҳолда француз тарихчи олими Марк Блок (1878—1944) ҳам тарихнинг XX асрнинг ўттиз-қирқинчи йиллари оралиғида тарихни фан деб мунозара юритган ўз аждодларига қарама-қарши фикр билдиради. Бундан холоса шуки, бу даврга келиб тарих фани ва унинг методологиясини сохта нуқтаи назардан тозалашга обьектив эҳтиёж туғилган.

Шунинг учун ҳам Марк Блок қўйидаги фикрни ёзди: «Баъзан айтадилар: «Тарих — бу ўтмиш ҳақидаги фан». Менимча, бу нотўғри. Агар биринчидан, ўтмиш (тарих — С.Х.) фан бўлса, унинг ўрганиш объекти ҳам тарихнинг ўзи бўлади. Бу фикрнинг ўзи жуда бемаъни гап»дир. «Тарих — фанми ё санъат? Бу тўғрила бизларнинг катта боболаримизнинг боболари 1800 йиллар атрофларида баҳсласишини яхши кўрар эди»¹.

Дарҳақиқат, тарих асло фан эмас, у ҳеч нарсани бевосита ўргана олмайди ва ўргатмайди ҳам. Тарих фани тарихни ўрганади ва ўргатади. Аммо бу тушунча ҳам нисбий. Фан ҳам ўз-ўзидан ҳеч нарсани ўрганмайди ва ўргатолмайди. Чунки, у ҳам тарих каби жонсиз ҳодиса ва борлиқ. Ўрганиш ва ўргатиш инсонга, яъни тарихчи олимларга хос жиҳат. Инсон тарихни ўрганади, таҳлил қиласи, холоса чиқаради. Бунинг натижаси фан деган тушунчани беради. Тарих фани умуман ижтимоий борлиқ бўлиб, инсоний фаолиятнинг маҳсули — натижаси.

Тарих инсоний ҳаёт ва фаолиятлар, табиий, ижтимоий воқеа ҳамда ҳодисаларни ўзида жамловчи чексиз макон. Унинг «хазинаси»ни ким қанчалик чукур ўрганса, у шунчалик кўп билимга эга бўлади ва тарихчи олим деган илмий сифат даражасига кўтарилади. Шу нуқтаи назардан тарихни ўтмишда ҳам, ҳозирда ҳам тўғридан-тўғри фан деб тушунувчилар оддий бир мантиқий ҳолатни тан олишни хоҳламаяптилар.

Француз маърифатпарварлари бутун дунё цивилизацияси, ижтимоий тафаккури такомилига улкан ҳисса қўшганлар. Аммо уларнинг орасида бунга мутлақо зид, ноилмий, сохта тушунча ва методологияга асос согланлар ҳам бўлган. Мана, орадан уч аср ўтган бўлса-да, бу ноилмий уйдирма дунёдаги қўплаб тарихчи олимларнинг онгига яшаб келмоқда. Фикримизча, айни шу ҳол бир неча нотўғри субъектив ижтимоий-сиёсий гоя, назария ва таълимотлар билан ҳам bogliq bўlgan ҳолда юз берган.

¹ Блок М. Антология истории или ремесло историка. Издание второе / Перевод Е.М. Лысенко. — Москва, «Наука», 1986. — С. 16,18.

Биринчидан, ўтмишдаги ижтимоий жараён — тарихни фандея нотүгри англаш ва «тарихнинг методологияси» деган тушунчани құллаш Францияда XIX асрнинг 30-йилларида А. Сен-Симон ва Ш. Фуръенинг утопик (хаёлий) социализми пайдо бўлгач, янада мустаҳкамланиб, кенг тарғиб қилина бошланган.

Иккинчидан, Франция утопик социализми кейинроқ марксча сохта таълимотнинг уч таркибий қисмининг уч асосий манбайдан бирига айланди. Француз маърифатпарварлари орасидаги утопик социалистларнинг ҳам тарихий жараён, ҳам тарих фани методологиясига доир утопик қарашлари утопик марксизмга кўчиб ўтди.

Учинчидан, ҳозирги тарих фанидаги бу икки ноилмийлик ва мантиқсизлик рус утопик социализми ҳамда социалистларининг етакчиси В.И. Ульянов — Ленин, яъни марксизмнинг давомчиси томонидан янада ривожлантирилган. Мана шундан сўнг бу сохтакорлик Россияда илдиз отиб мустаҳкамланди. Коммунистлар уни чоракам бир аср мобайнида СССРдаги барча халқлар, олиму зиёлилар онгига зўрлик, қатагон ва зуфум билан сингдирдилар. Шу ерда яна бир бор «марксизм-ленинизм таълимоти тарихни фанга айлантириди», деган ноилмий фикрни эслаш мақсадга мувофиқ. Чунки, тарихни ҳеч қандай куч, гоя ва таълимот ҳеч қаҷон фанга айлантира олмаган, айлантира олмайди ҳам. Тарих ўз объектив қонуниятларига мувофиқ ҳеч қандай куч ва «доҳийлар»га бўйсунмай ривожланади.

Тўртингидан, «евромарказлаштириш» деган тарихий омилни ҳам ҳисобга олиш керак. Чунки, Европада Ўйғониш даври қарор топганидан буён бутун дунёда унинг маданияти ва илм-фанини кўр-кўрона қабул қилиш ҳанузгача давом этмоқда. Дарвоқе, бундан бир аср илгари Туркистандаги жадидчилик ҳаракати — миллий Ўйғониш даврига асос солган жадид мутафаккирлари Европа маданиятига қай йўсинда ёндашиш лозимлиги тўғрисида кўп ибратли фикрлар билдирганлар. Масалан, Туркистон жадидларига маънавий раҳнамолик қилган Исмоилбек Гаспирали (1851—1914) тарих тажрибасидан янглиш хулоса чиқариш оқибатида Европада юзага келган социализм гояси хусусида қўйидаги сўзларни ёзиб қолдирған: «...Социализмнинг ботил фикрлари вақти келиб ўз-ўзидан рад ва даф қилинади». «Бу — Оврупонинг истикағолига қарши ҳозирланаётган буюк балодир». «Қани кўрамиз! Бошқа ўлкалар Оврупонинг бу ҳолидан дарс ола биладиларми? Агар олмасалар, Оврупо домига тушиб қолган социализм бало-

сига улар ҳам күп ўтмай албатта дуч келадилар». «Оврупода нимани қўрсақ, ёш болалардек олиб югурмаймиз. Эсли-хушли инсонлардек, «Бу нимадир? Оқибати нима бўлади? — дея ақл тарозисига тортиб оламиз»¹.

Бешинчидан, тарихни «фанга айлантирган» марксизм-ленинизм таълимоти Исмоилбек Гаспиали башорат эттанидек, тарих синовига бардош беролмай инқирозга учради. Аммо мазкур таълимот асосида олимлар онгига сингдирилган сохта методологик тушунчалар эскилик сарқити ўлароқ ҳамон яшаб келмоқда. Эндиликда бундай қараашлардан ва тушунчалардан воз кечиш, уларни ҳозирги давр талабига мос янгилари билан алмаштириш фурсати етди. Бунинг учун олимларимиз яроқсиз бўлиб қолган коммунистик дунёқараашдан қатъянин воз кечмоқлари даркор. Буни ҳозирги тарихий-тамаддуний давр жиддий талаб қилмоқда ва тақозо этмоқда.

Ҳозир Россияда методология тушунчаси ҳақида нотўғри нуқтаи назар мавжуд. Бу XX асрнинг дастлабки ўн йиллигига рус олими А.С. Лаппо-Данилевскийнинг **«Методология истории»** (**«Тарихнинг методологиялари»**) номли асаридан сўнг ёйилиб, коммунистик диктатура хукмонлик қилган даврда ўзининг юксак чўққисига чиққан². Бу сохта методологик тушунча шўро даврида қандай ривожланган бўлса, ҳозирда ҳам уни рус олимлари айнан шундайлигича талқин этмоқда. Масалан, россиялик олим Н.И. Смоленскийнинг 2008 йилда чоп этилган **«Теория и методология истории»** (**«Тарихнинг методологияси ва назарияси»**) номли асари бунга мисол³. Бу олимнинг ҳам методологик дунёқараши, асарининг номидан маълум бўлиб турибди. Бизнингча, бу ерда мазкур масалага ортиқча изоҳнинг кераги йўқ. Юқорида бу тўғрида етарлича фикр айтилди. Аммо, шу ўринда тарих фанининг яна бир ўта муҳим методологик масаласи ҳақида фикр билдириш зарурияти сезилмоқда. Н.И. Смоленский **«тарихнинг назарияси»** ва **«тарихнинг методологияси»** деган тушунчаларни алоҳида-алоҳида йўналишлар деб билади. Бу билан олим масалани янада чалкаштирмоқда. Бу методологик нуқтаи назар ҳақиқатга ҳам, методологик тушунчага ҳам тубдан зид.

¹ Гаспринский И. Ҳаёт ва мамот масаласи. — Т.: «Маънавият», 2006, 61, 62, 65, 66-бетлар.

² Қаранг: Лаппо-Данилевский А.С. Методологии истории. Вып. 1—2. СПб., 1910—1913.

³ Қаранг: Смоленский Н.И. Теория и методология истории. — Москва, «Академия», 2008, — С.217.

Моҳиятан, назария методологиянинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Чунки методология тарихнинг эмас, балки тарих фанининг илмий-назарий ва гоявий-мафкуравий асосларини, аниқроги, тарихчиларнинг дунёқарашини ташкил этади. Фанга, тадқиқотчи олимга методологик йўл-йўриқ кўрсатиш мана шу тушунча ва қонуният асосида амалга оширилади. Бу тарихий тараққиётнинг ҳам, тарихни даврлаштиришнинг ҳам, тарих фани методологиясининг ҳам, шунингдек, тарихшуносликнинг ҳам, тарихчи олимларнинг ҳам бош масалаларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу масалада «етти ўлчаб бир кес» деган халқона фалсафага амал қилиниши зарур. Бизнинг катта тарихимиз ва унинг тараққиёт босқичлари бошдан-оёқ хронологик тарзда даврлаштирилиб ёзилиши биринчи маротаба совет даврида амалга оширилди, кўпдан-кўп китоблар ёзилди. Буларнинг ҳаммаси сохта марксча-ленинча методологик фоя, назария ва таълимот, ноилмий тарихий материализм ва формацион синфий душманлик дунёқарашга мослаштирилди.

Мана шуларга мос ҳолда совет даврида яратилган «ўзбек совет энциклопедияси»да ушбу методологик «қонуният» ўз аксини топган: **«Тарих фани партиявий бўлган ва шундай бўлиб қолади. Тарихни ўрганиш формация... бўйича олиб борилади. Тарих ибтидоий жамият тарихи, қадимги дунё тарихи, ўрта асрлар тарихи, янги тарих ва энг янги тарихга бўлинади»**¹.

Мантиқан ҳам, илмий-назарий нуқтаи назардан ҳам шуни қатъий айтиш лозимки, «тарих» деган тушунча аслида янги эмас, балки эски, ўтмиш демакдир. Шунга қарамай, аввало олдинда айтиб ўтилган европа-евромарказлаштириш (евроцентризм) таъсирида ва коммунистик мустамлака даврида олимлар онгига сингган **«янги тарих»**, **«энг янги тарих»** деган мантиқсиз инқилобий тушунчалар ҳозирда ҳам ҳеч ўйлаб кўрилмай кенг қўлланмоқда.

Тарих фани ва унинг методологиясининг асосий вазифаси тарихни тўғри ва ҳаққоний таълимот, фоя ва мафкура (дунёқараш) асосида ўрганиб, унинг ютуқ ҳамда камчиликларини танқидий таҳлил қилиб, умумлаштириш ва унинг натижаси билан миллатни, халқни қуроллантиришдан иборат.

Таниқли методолог ва файласуф олим Омонулла Файзуллаев фанга бирор-бир субъект — олим томонидан нотўғри фоя ва назария ҳамда ноилмий методологик асослар киритилишини, шунинг билан бирга, шўро даврида қарор топган методологияни назарда тутган ҳолда шундай деб ёзади: «Гоҳо, фанга тўғри

¹ Ўзбек совет энциклопедияси. 10-жилд. — Т.: Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси, 1978, 561—562-бетлар.

бўлмаган ғоялар ҳам кириб қолади. Фанни ундан тозалаш ҳам методологиянинг вазифасига киради. Истиқлол даврида бу вазифа ниҳоятда катта аҳамиятга эгадир»¹.

Албатта, олимнинг бу фикри тасодиф эмас. Шўро давридан бизга «мерос» бўлиб қолган жуда кўп «тўгри бўлмаган» методологик ғоя ва назариялар, шунингдек, бошқа масалаларнинг кўлами ҳали катта. Мана шунинг учун ҳам ҳозир тарих фани ва тарихчи олимларимизнинг олдида турган энг муҳим, кенг кўламли масала Ўзбекистон тарихи фанининг советча нотўгри ғоялардан тозаланган янги методологиясини ишлаб чиқишидир. Мустақиллигимиз кундан-кунга тобора мустаҳкамланиб, миллий ғоя ва мафкурамиз такомил топмоқда. Бу жараён тез орада мустақил илмий-ижодий тафаккур ва дунёқарашимизни янада теранлаштириб, коммунистик мустамлака даврида олимларда шакллантирилган қарамлик ва тобеликка тўла-тўқис барҳам бериши аниқ, албатта.

Ўзбекистон Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги томонидан чоп этилган «Олий таълимнинг Давлат таълим стандарти»да (2010 йил) «Тарих методологияси» тушунчаси стандарт мақомига эга бўлганлиги афсусланарли бир ҳолат. «БА220201 — Ўзбекистон тарихи магистратура мутахассислиги бўйича танлов фанларининг тахминий рўйхати»даги ушбу **«Ўзбекистон тарихининг методологик муаммолари»²** деган нотўгри тушунча ва фанни қандай тушуниш мумкин? Фанлар рўйхати тахминий бўлса-да, уларнинг номланишлари шу фан деган буюк тушунча, яъни ҳақиқат нуқтаи назаридан тўғри кўрсатилиши, стандартланиши шарт. Бу ўта муҳим ва долзарб курс (фан)нинг номи аслида **«Ўзбекистон тарихи фанининг долзарб методологик муаммолари (ёки масалалари)»** деб кўрсатилиши методологик ҳақиқатга тўғри келади. Агар ўқитиладиган курс (фан)нинг номи мантиқа зид бўлса, унда нима ўқитилади??

Юқоридаги курс (фан) Россиянинг Москва давлат университети Тарих факультетининг ўқув дастурида қандай кўрсатилган бўлса, шундайлигича, айнан кўчирилган. Бу эски тобеликнинг айнан ўзи эмасми? Дастурнинг биринчи бўлимида **«Тарих методологияси шаклланишининг асосий ғоялари ва ривожланиш босқичлари»** (**«Этапы и основные тенденции формирования и развития методологии истории»**) (!?) деган тушунча мавжуд³.

¹ Файзуллаев О. Фалсафа ва фанлар методологияси. — Т.: «Фалсафа ва ҳукуқ», 2006, 36-бет.

² Ўзбекистон Давлат стандарти. Тошкент, 2010, 11-бет.

³ Қаранг: Программа общих курсов. Часть вторая. Москва. Исторический факультет Московского университета, 2001, 87-бет.

Олий таълимнинг Давлат таълим стандартидаги яна бир методологик тушунча «**Умумметодологик фанлар блоки**» деб қўрсатилса-да, бу «блок»да ҳеч қандай умумметодологик фанлар қўрсатилмаган («Блок» сўзининг ишлатилиши ҳам руслаштиришга хос эски ҳолатдир). Чунки ҳозир бундай фанларнинг ўзи йўқ. Тўғри, фалсафа фанини қандайдир бир маънода фанларнинг умумметодологик фани деб айтиш мумкинdir. Аммо Давлат таълим стандартида бу тўғрида гап кетмаяпти. Унда йўқ фанлар стандартлаштирилган. Аниқроғи, совет даврида «методологик фанлар» деганда коммунистик ижтимоий-гуманитар фанлар тушунилган. Демак, бу ҳам совет тарих фани ёки методологияси асоратларининг ҳозирги кўринишларидан бирига ўхшаш тушунчадир.

Москва давлат университети тарих факультетининг дастурида ҳам биз юқорида эътибор бериб ўтганимиздек, «тарих фанининг методологияси» билан «тарихнинг методологияси» деган тушунчалар фарқланмаган ҳолда бир маънода ёнма-ён келтирилади. Масалан, **«Формирование методологии науки... Предмет и функции методологии истории»** («**Фан методологиясининг шаклланиши... Тарих методологиясининг предмети ва вазифаси**»). Бизнинг баъзи бир тарихчilarимиз буни ўша эски тобелик одатига кўра айнан кўчириб олмоқда.

Бизнингча, коммунистик методология ва мағкурунинг асоратларидан тезроқ қутулишимиз учун Давлат таълим стандартидаги баъзи бир эски тушунча ҳамда атамаларни ислоҳ қилиш керак. Бу — давр талаби. Энди танқидий-таҳлилийлик асосида уларга барҳам бериш вақти келди.

Давлат таълим стандартида яна бир гализ тушунча ва мантиқсизлик мавжуд. Бу таълим жараёнида олдиндан шаклланган «фан» ва «курс» деган тушунчалар асло фарқланмаганлиги масаласидир. Негадир «курс» деган олдиндан мавжуд стандарт тушунча унутилиб, у энди «фан» деган маънода қўлланмоқда. Курс катта бир фаннинг қисқартирилган шакли ёки унинг муайян соҳаси ҳамда долзарб масалаларидан иборат. Шунинг учун ҳам фан билан курс тушунчasi олий таълим стандартида фарқланиши шарт. Давлат стандартига киритилган ҳар бир тушунча ва атамалар миллат ва давлат аҳамиятига моликдир. Шунинг билан бирга, у ҳақиқат маъносида тушунилади. Унга риоя қилиш шарт бўлади. Шунинг учун уларнинг ҳар бири ўз маъноси ва илмий асосига эга бўлмоғи лозим. **«Курс» ва «тарих» деган тушунчалар фан маъносида, тарих фанининг методологияси эса «тарихнинг**

методологияси» деб нотүгри стандартланиши эски коммунистик стандартнинг айнан ўзидир. Олий таълим стандартида илмий ҳақиқат ва мантиқ устувор бўлмоғи керак. Бу миллатимизнинг тафаккури ва жамиятимизнинг илмий-маданий нуфузи ва мавқеига молик даражадаги масаладир. Бу масалада озгина бўлса-да, эҳтиётсизликка ва эътиборсизликка йўл қўйиб бўлмайди.

XXI аср бутун дунё бўйлаб илм-фан ва техника билан ижтимоий-маиший ҳаёт ўртасидаги масофа йўқолиб бораётган давр. Эҳтимол шунинг учун ҳам илм-фандаги ютуқларгина эмас, балки нуқсонлар ҳам ижтимоий-маиший ҳаётда акс этаётгандир. Чунки уларнинг бири иккинчиси билан бевосита боғлиқ.

Биз юқорида ҳозирги Ўзбекистон тарихи фанининг илмий-назарий асоси — методологиясидаги баъзи бир ўта нохуш коммунистик методология асоратларини аниқ мисолларда кўрсатиб ўтдик. Масаланинг яна бир жиҳати шундаки, мана шу нуқсонлар сабабли совет тарих фанидаги шунга ўхшаш коммунистик нуқтаи назарлар ҳеч ўзгаришсиз ҳозирги тарих фани амалиётида ҳамон қўлланиб келмоқда. Агар мустақилликдан сўнг чоп этилган дарслик ва қўлланмалар ҳамда илмий-монографик асарларга бугунги мустақиллик берган буюк имкон — мустақил онг, фикр, тафаккур, мустақил тарих фани нуқтаи назаридан ва яна тарихийлик, мантиқийлик тамойиллари асосида жиддий назар ташланса, коммунистик иллат асоратларининг кўпчилигини англаб олиш мумкин бўлади.

Бизнингча, булар ҳозир ўзининг тўғри ечимини кутиб турган долзарб масалалар бўлиб, улар қуидагилардан иборат:

1. Чоракам бир асрлик совет даврига бўлган бугунги муносабат масаласи.

Ватанимизнинг бу даври тарихи ҳали ўзининг ҳақиқий номланиши даражасига етганича йўқ. Буни ҳозирда истеъмолда бўлган дарслик, қўлланма ва илмий адабиётлардаги хилма-хил ҳолатлар кўрсатиб турибди. Масалан, шуларнинг баъзи бирида «Туркистанда шўролар мустамлакачилиги истибододининг ўрнатилиши», «Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида», «Туркистанда советлар мустамлакачилиги» деб бу давр мустамлака даври бўлганлиги очиқ-ойдин айтилса, бошқаларида эса «Ўзбекистон советлар ҳукмронлиги даврида», «Туркистанда советлар ҳукмронлигининг ўрнатилиши» деган тушунчалар ишлатилиб, «мустамлака» ибораси ишлатилмайди.

Нима учун бу каби иккиланиш мавжуд?! Шу ерда таниқли совет адиби Абдулла Қаҳҳорнинг ўша мустабидлик давридаёқ, «**Кўрқсанг айтма — айтсанг кўрқма**» дегани бехос эсга тушади¹. Бу масала бугунги мустақиллигимиз янада мустаҳкамланиши, мустақил онг ва тафаккур бундан ҳам такомил топиши учун ўта муҳим аҳамиятга эга. Мустамлака даври ўтганига чорак аср тўлмоқда. Бу ўринда Ислом Каримов бундан 15 йил олдин айтган ушбу сўзлар ўз аҳамиятига эга: «**Афуски, кўп олимларимиз онгида эски тузум асоратлари маҳкам ўрнашиб қолган. Улар ҳозир — мустақиллик шароитида ҳам кимдандир қўрқиб, чўчиб гапирадилар**»².

2. Чоракам бир аср ўзининг мутлақ якка ҳукмронлик диктату-расига эга бўлган коммунистик партия ҳақида.

Нима сабабдандир, чоракам бир аср давомида яккаю ягона етакчи ва раҳбар куч бўлган коммунистик партия буткул эсдан чиқарилди. Мустақилликдан сўнг чоп этилаётган дарслик, қўлланма ва илмий адабиётларда ҳам, оғзаки мулоқотларда ҳам унга нисбатан бирор-бир муносабат билдирилмаяпти. Гўё у тарихда ҳеч қачон бўлмагандек. Бунинг сабаби нимада? Ахир, Юртбoshimiz айтганларидек, тарихнинг ёмон ва яхшиси йўқ. У қандай бўлишидан қатъи назар бизнинг тарихимиз-ку?

Маълумки, бу партия 1917 йилдан 1990 йил 13 мартача расман СССРнинг ягона конституциявий, гоявий-сиёсий, мафкуравий-маъмурий раҳбари деган жуда юқори, чекланмаган мақомга эга бўлди. Чоракам бир аср мобайнода дунё харитасининг олтидан бир қисмини эгаллаган коммунистик империя — СССРда нималар йўқ қилиниб, нималар бунёд этилган, қандай қабоқатлар амалга оширилган бўлса, буларнинг ҳаммаси шу коммунистик партия раҳбарлигига содир этилди. Бундан ташқари, у фақат СССРдагина эмас, балки бутун дунёда социалистик инқилобни амалга оширишга ва ҳокимиятни эгаллашга интилиб, халқаро майдонда ҳам ўз «нуфузи»га эга бўлди.

Коммунистик партиянинг тарихда тутган «ўрни», тарихда қолдирган изи ҳақида объектив фикр билдириласлик тарихий-ликка ҳам, мантиқа ҳам, бор тарихий меросни борича акс этиришга ҳам мутлақ зид ҳолатдир. Хулоса шуки, коммунистик партиянинг фаолияти ва тарихи тарих фанида бугунги кун нуқтаи назаридан ўрганилиб, баҳоланиши керак. Бу эса яқин ўтмишда-

¹ Қаранг: «Тафаккур» журнали, 2012 йил, 4-сон, 51-бет.

² Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 24-бет.

ги тарихимиз қандай бўлишидан қатъи назар, ундан сабоқ олиш, унинг маълум бўлмаган сир-асорорларидан воқиф бўлиш имконини беради.

Бу даврнинг энг аввало, «Коммунистик мустамлака даври» деб айтилиши ўринлидир. Чунки, «социалистик жамият» деб аталган совет даврини ҳам, жаҳон мустамлакачилиги тарихидаги мана шу янгича коммунистик мустамлакачиликни ҳам юзага келтирган шу коммунистик партия эди.

3. Коммунистик мустамлака давридаги «Ер-сув ислоҳоти» деган тушунча ҳақида.

Ҳозир ҳам мазкур жараён билан боғлиқ «ислоҳот» деган тушунча коммунистик мустамлака даврида қандай ижобий маънода қўлланган бўлса, шундайлигича такрорланмоқда. Фақат «зўрлаб амалга оширилган» деган сўз қўшиб айтилмоқда, холос. Бу бизнингча, тарихчиларимизнинг онгидаги коммунистик нуқтаи назар ва тушунчанинг асоратларидан далолатdir.

Маълумки, коммунистик партия дастлаб, 1917 йилда мамлакатимизда ҳокимиятни босиб олганидан сўнг, барча муқаддас хусусий мулқларни, шу жумладан, ер-сувларни ҳам ўз эгалари — бою ўрта ҳол мулқдорлардан босқинчилик асосида зўрлик билан тортиб олиб, уларни қирғин ва сургун қилди. Шунга қарамай, бу мудҳиш воқелик бутун коммунистик мустамлакачилик ҳукмронлиги даврида «ислоҳотчилик» деб ижобий маънода баҳолаб келинди. Мана шунинг учун ҳам бу коммунистича «ислоҳот» ва бошқа туб ўзгаришлар мантиқ ва тарихийлик асосида қайта баҳоланиши зарур. Бунинг учун эса энг аввало, тарихчи олимларимиз бунга ўзларининг маъсуллигини жуда аниқ анграб олмоғи керак. «Зўрлаб амалга оширилган ер-сув ислоҳоти» деган тушунча «Барча хусусий бойлик ва ер-сувларнинг зўравонлик билан тортиб олиниши» деб ўзгартирилиши мантиқан ҳам, тарихан ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

4. Ўзбекистон ССР таваллуд топган сана хусусида.

Бу масалада ҳам баъзи бир олимларимиз ҳамон коммунистик мустамлака давридаги нуқтаи назар ва ёзувларга содик бўлиб қолмоқда. Улар совет тарих фанида нима деб ёзилган бўлса, шуларни айнан такрорлаб, «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси (ЎзССР) 1924 йил 27 октябрда ташкил этилди» деб келмоқда. Бу мутлақо нотўри бўлиб, коммунистик партия сиёсанни маъқуллашдан бошқа нарса эмас. Ўзбекистон ССР 1925 йил 17 февралда Бухорода бўлиб ўтган Биринчи бутун ўзбеклар қурул-

тойида «Ўзбекистон ССР ташкил топғанлиги ҳақида декларация» қабул қилингач, ташкил топғанлиги ушбу сатрлар муаллифи томонидан «қайта қуриш» давридаёқ исботлаб берилган. Ўша пайтдаёқ күпчилик буни тұла-тұкис эътироф этган¹ бўлса-да, аммо баъзилар уни ҳамон эскича талқин қилиб келмоқда. Ҳатто бир муаллиф ўзининг 2012 йилда чоп этилган дарслигига 1924 йил 31 октябрда ташкил топған Инқилобий қўмита шу йил 5 декабрда Ўзбекистон ССР тузилғанлигини эълон қўлди деб ёзади². Бунда олим мазкур қўмитанинг мантиқсиз ва нотўғри қарорини ҳеч қандай танқидий мулоҳазасиз совет даврига хос ва мос ҳолатда ҳақиқат деб қабул қилган. Бу албатта, мустақиллик эҳтиёжи ва талабига хос ҳолат эмас.

Биз юқоридаги ҳолатларни бегараз бир муносабатда тарихимиз ҳаққоний ёзилиши ва янги тарих фанимиз эски коммунистик иллатлардан холи бўлиши давр талаби эканлиги нуқтаи назаридан кўрсатишга мажбур бўлдик.

Ўзбекистон тарихи фанига жаҳон тан олган мустақиллик ва мустақил тараққиётнинг ўзбек модели нуқтаи назаридан ёндашсак, унинг ва тарихчилар олдида турган энг долзарб методологик илмий-назарий ҳамда амалий масалаларнинг кўлами катта эканлигига ишонч ҳосил қиласиз. Агар биз кўрсатиб ўтган ва кўрсатишга ултурмаган бошқа масалалар ўз ечимини тезроқ топса, коммунистик мафкура ва методология асоратларининг барҳам топиши тезлашган бўлур эди. Бу билан тарих фанининг тарбиявий аҳамияти, мустақиллигимизни мустаҳкамлашга қўшаётган ҳиссаси янада ортади.

Мамлакатимиз мустақиллигининг бундан ҳам барқарор бўлиб бориши кўп жиҳатдан тарих фани такомил топишига ва унинг методологияси ишлаб чиқилишига, тарихнинг тұла ва ҳаққоний ёритилишига ҳам bogliқ. Тарих фани ҳаққоний илмий методология билан қуроллансанагина тарихчи олимларимиз тарихнинг турли-туман воқеиликлари ва буларнинг сабаб ҳамда оқибатларини холис очиб бера оладилар. Улар қанчалик марксистик методология асоратларидан тез халос бўлиб, янги истиқол ру-

¹ Қаранг: Холбоев С. О дате образования Узбекской ССР // Общественные науки в Узбекистане, 1989, №7, — С. 22—28; Холбоев С. Тарихий ҳақиқат муҳим бўлсин// Совет Ўзбекистони, 1990 йил 16 май; Холбоев С. Тарихий ҳақиқат бузилган эди// Совет Ўзбекистони, 1988 йил 2 август; Ражабов Қ. ва бошқ. Ўзбекистон тарихининг муҳим саналари (энг қадимги даврлардан бугунги кунгача). — Т.: «Ўзбекистон», 2012, 180-бет.

² Эшов Б. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. — Т.: «Янги аср тарихи» 2012, 500-бет.

ҳидаги методология билан қуроллансалар, тарих фани шунчалик ривожланади, тарихий тафаккуримиз янгилана боради. Инсоният ўз ўтмишидан сабоқ олиб, уни бугунги кун билан таққослаш асосида олға интилади. Бу қонуният олимларимизнинг ўзаро сабртоқат билан илмий-маданий, танқидий-таҳлилий мунозарада бўлмоғини талаб ва тақозо этмоқда. Миллатимизни мутаассиблик иллати ва ғафлат уйқусидан уйғотиш учун асосий хатти-ҳаракатларини танқиддан бошлаган жадидчилик ҳаракатининг етакчиси фидойи миллатпарвар Махмудхўжа Беҳбудий «Танқид — сараламоқдур» дегани бизга сабоқ бўлмоғи лозим.

Юргашимиз 1989 йил 28 ноябрда Республика Фанлар академиясида бўлган учрашувда тарихчи ва бошқа олимларга қарата шундай деган эди: «Гуманитар фанларни илгор мэрраларга олиб чиқиш ҳам жуда муҳим йўналишлардандир. Яқин вақтларгача ижтимоий фанлар аслида сиёсат манфаатларига хизмат қиласр эди. Бу эса илмий тадқиқотлар мавзуини белгилашга, бу тадқиқотларнинг доираси, характеристери ва йўналишларига, жамиятшунос олимларнинг дунёқарashi ва методология йўл-йўриқларига ўз тамғасини босди. Бугунги кунда вазият тубдан ўзгариб бормоқда»¹.

Юргашимиз орадан етти йил ўтгач, мустақиллик талабидан келиб чиққан ҳолда тарих фанининг методологик масалаларини ҳал қилиш зарурияти ҳақида қўйидагича таклифни ўртага ташлайди: «...Тарихчи олимларимиз, ҳар бири турли тушунча, муайян қарашга эга бўлишидан қатъи назар, бир жойга тўпланиб, баҳс юритиб, бир хulosага келишлари керак... Муайян масалада турли фикрларни бериш, баҳс орқали ҳақиқат ойдинлашувига эришиш лозим»².

Ислом Каримов ҳаммага маълум ва машҳур «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» номли илмий асосланган рисоласида тарихчи олимларнинг олдига Ўзбекистон тарихи фанининг методологиясини яратишдек ўта муҳим глобал инновацион методологик масалани жуда аниқ қилиб қўйиб, бунинг ечимини ҳам мана бундай деб кўрсатиб берган эди: «Ҳаққоний тарихимизни барпо этиш ишини нимадан бошлаш лозим? Аввало, кўп мингийиллик бой ўтмишимизни тадқиқ этишнинг яхлит концепциясини, яъни дастурини, илмий изланишларнинг услубини (методологиясини — С.Х.), қўйилаётган вазифани амалга оширадиган илмий муассасалар, улардаги потенциал, кадрлар масаласини аниқлаб олишдан»³.

¹ Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 88-бет.

² Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ» 1998, 21 ва 28-бетлар.

³ Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 30-бет.

Шунинг учун ҳам тарихчи олимларимиз аввало ўзаро ва шунингдек, файласуф ҳамда бошқа ижтимоий-гуманитар, сиёсатшунос олимлар билан ҳозирда жадал ривожланаётган интеграциялашув жараёнлари қонуниятлари асосида ҳамкорликда илмий мунозараага киришишлари лозим. Бу, **биринчидан**, Ислом Каримовнинг тарих фани методологиясига дахлдор бўлган қатор илмий-фалсафий нуқтаи назарлари, аниқ методологик таълимоти, гоялари, назария ва тамойилларини аниқлаб олиш ҳамда уларни умумлаштиришга имкон беради. **Иккинчидан** эса, қадим-қадимдан бутун дунёга машҳур бўлиб келаётган мумтоз қомусий олимларимиз яратиб кетган фан ва фанларнинг методологиясини тўла-тўқис қайта тиклаш ҳамда ҳозирги замон дунё олимларининг шу соҳага оид дунёқараашларини танқидий-таҳлилий асосда ўзлаштириш (ўрганиш) мумкин бўлади. **Учинчидан**, мана шу юқоридагиларнинг ўзаро ривожланиши асосида Ўзбекистон тарихи фанининг ҳаққоний, ўзлик ва умуминсонийлик аҳамиятига молик методологиясини яратиш, ҳозирги давр илм-фанининг долзарб вазифаларидан биридир.

Шунинг учун ҳам, Президентимиз айтганларидек, ҳар биримиз ўз тушунча ва қараашларимизга эга бўлсак-да, тарих фани ва унинг методологияси ҳақида баҳс юритиб, ҳақиқатни ойдинлаштишимиз керак. Бу тўғрида XVII асрдаёқ, демократ ва миллатпарвар шоир Турди Фародий ўзбекларнинг 92 уруғига қаратса қуидаги методологик ҳикматни ёзиб қолдирган:

«*Тор кўнгиллик беклар, манман деманг, кенглик қилинг.
Тўқсон икки бори ўзбек юртидир, кенглик қилинг!
Бирни қипчоқу, бирни юз, бирни найман деманг,
Қирқу юз, минг сон бўлиб, бир жон ойинлик қилинг!
Бир яқодин бош чиқориб, барча бир тўнга кириб,
Бир ўнгирлик, бир терезлик, бир яқо-енглик қилинг!»¹*

Хулоса шуки, шўро тузуми давридан мерос бўлиб қолган тарих, тарих фани ва унинг методологиясига оид иллатлардан соқит бўлишнинг бирдан-бир тўғри йўли олимларимиз «бир яқодин бош чиқориб», «бир яқо-енглик» бўлиб, ўзаро бегараз мунозараларда бўлишларидир. Мана шунда уч асрдан бўён тарих фанида эътиборсизлик оқибатида такрорланиб келаётган, француз маърифатпарваридан Россия коммунистларига ўтган ноилмий методологик уйдирмадан халос бўлишимиз осонлашади.

¹ Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари (Қадим замон ва ўрта асрлар). — Т.: «Ўқитувчи», 2001, 262-бет.

«Ўзбек модели»нинг асосий талабларидан бири ҳам шундадир. «Ўзбек модели» бутун жамиятни янгилаб, уни коммунистик иллатлардан ислоҳ қилганидек, Ўзбекистон тарихи фанини ҳам мутлақо янгилади. Шуни айтиш жоизки, ҳақиқий тарих фанимиз совет тарих фанидан фарқли ўлароқ, энди шаклланиб, ривожланиш босқичига қадам кўйди.

3. Инновация — янгиланиш ва тараққиёт асоси

Инновация масаласига алоҳида аҳамият беришимизнинг бир неча муҳим сабаблари бор.

Биринчидан, «ўзбек модели» беҳад катта ва улкан, жуда узоқ муддатли, энг устувор ва оламшумул аҳамиятга молик умумиyllий инновацион лойиҳа ёки дастуриламал ҳисобланади.

Иккинчидан, инновация, инновацион фаолият ва бозор, инновацион тизим деган тушунча ва атамалар Ўзбекистон мустақил бўлгач, унинг мустақил тараққиётининг самараси ўлароқ янги йўналишлар сифатида пайдо бўлди.

Учинчидан, бу икки жараён — инновация ва янгиланишлар (аниқроғи, «ўзбек модели» ва инновация) ўзаро узвий боғлиқликда намоён бўлиб, уларнинг бири иккинчисини юзага келтирди, мазмунан бойитди, таъсирчанлигини ошириди.

Тўртинчидан, методология ҳам, инновация ҳам аниқ мақсадларга — инсоний фаолият такомил топиши ва самарадорлиги ошиши, жамият ривожи, илм-фан ва техника тараққиёти тезлашишига хизмат қиласи. Шу боис уларнинг мазмуни, моҳияти, вазифаси ва аҳамияти ўзаро умумий уйгунилликка эга эканлигини тўғри англаб тадқиқ қилиш ва буни илмий жамоатчиликка, бутун миллат, халқ онгига сингдириш ҳозирги замон тезкор интеграциялашуви, глобаллашуви жараёни нуқтаи назаридан ўта долзарб илмий-муаммовий масалалардан бири бўлиб ҳисобланмоқда. Буни тўла-тўқис англаш, масаланинг мазмун ва моҳиятини янада теранроқ тушуниш учун энг аввало, инновация ҳақида алоҳида тўхталишга эҳтиёж сезилмоқда. Чунки бу атама ва тушунча биз учун янги.

Инновация, «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси»да кўрсастилишича, қўйидагича мазмун ва тушунчаларга эга: «Инновация (инглизча innovationas — киритилган янгилик, ихтиро) 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника ютуқлари ва илфор тажрибаларга асосланган техника, технология,

бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доира-ларидаги қўлланиши»¹.

Бу энциклопедик маълумотда инновацияга умумий таъриф-тавсиф беришда бир томонламаликка йўл қўйилган. Бу ерда асосан табиий фанлар, техника, технология, ишлаб чиқариш ва бошқа янгиликлар ёки умуман меҳнат фаолиятларини ташкил этишда юз бериши мумкин бўлган янгилик ва янгиланишларга сабабчи бўладиган янги интеллектуал билим, фоя, назария ва таълимотларгина назарда тутилган. Аммо булар жумласига ижтимоий-гуманитар фанлар, шунингдек, тарих фани ва унинг методологиясига оид янгиликлар ҳам кириши эътиборга олинмаган. Бизнингча, инновация тушунчаси ва унинг мазмуни ҳам худди тарих фани методологияси каби умумий ва хусусий тушунча, мазмун ва йўналишларга эга.

Умумий инновация деганда умуман кенг маънодаги, бутун жамият ва инсоният тараққиёти, барча меҳнат фаолиятлари такомил топишига хизмат қилган инновациялар назарда тутилмоғи керак. Хусусий инновациялар эса ҳалқ, хўжалиги ёки фаннинг, шунингдек тарих фанининг ҳам маълум бир соҳаси ва йўналишлари билангина bogliq bўlgan инновациялардан иборатdir. Масалан, бевосита Ўзбекистон тарихи фанининг методологиясига хос бўлган инновациялар ёки инновацион фоя, назария, таълимот, тамойил ва усуллар мажмуи шулар жумла-сидан иборатdir.

Юқорида айтилганидек, методология билан инновация ўртасида ўзаро умумий жиҳат ва мақсад бирлиги мавжуд. Уларнинг ҳар иккиси ҳам инсоний билим такомилига, ишлаб чиқариш ва жамият тараққиётiga хизмат қиласди. Ҳар қандай инновация ва инновацион лойиҳалар амалга оширилиши, ҳаётга татбиқ этилишида аниқ бир илмий методологик фоя, таълимот, назария, усул, концепция ва тамойилларга амал қилинсагина, у тўлатўкис ютуқлар билан рӯёбга чиқади. Акс ҳолда, у қуруқ, натижасиз ҳаракат, фоя бўлиб қолиши аниқ. Албатта, ҳар бир янгилик, яъни инновация замирида янги фоя, мақсад ётади. Мана шунинг учун ҳам унга илмий методология ёки методологик таълимот йўл кўрсатувчи, даъват этувчи асос бўлади.

Методологик асослар, яъни тамойил, фоя, қоида, қонун, концепция ва усуллар қанчалик илмий ҳақиқатга яқин ва хил-

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 4-жилд. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2002, 169-бет.

ма-хил бўлса, инновацион лойиҳа ҳам шунчалик муваффақият ва самара билан якун топади. Методология ёки методологик гоявий-назарий илмий асос, усул ва тамойилларни ифода қилиб, инновацион лойиҳа ва фаолиятнинг ҳам компаси ёки дирижёри деб айтсан, назарда тутилаётган масалани англаш янада осонлашади. Демак, методология — инновациянинг илмий-назарий асоси. Булар қанчалик ўзаро уйғунликда бир бутунликда мужассам бўлса, инновациянинг мавқеи, даражаси шунчалик юқори бўлади.

Инновация тушунчаси ва амалиёти, унинг инсон ҳаёти ҳамда жамият, илм-фан тараққиётида тутган ўрни масаласи ҳозирча кўпчиликка, айниқса, тарих фани ва тарихчиларга унчалик кенг англашилганича йўқ. Чунки бу ҳозирги янги даврга хос ривож топаётган янгилиkdir. Шунинг учун ҳам уни ҳозирча ҳар ким ўзи билганича ва англаб етганича таъриф-тавсифлаб талқин қилмоқда. Шу жумладан биз ҳам бу тўғридаги ўз фикр-мулоҳазаларимизни олиму зиёлилар ҳукмига ҳавола қилмоқдамиз. Ҳозирча инновация, инновацион тафаккур, инновацион фаолият, инновацион бозор, инновациянинг мазмуни, моҳияти ҳақида тарихчи олимларимиз бирор мукаммал тадқиқот яратгандари йўқ. Кўпгина тарихчилар бу соҳанинг долзарблигини англаб, мақолалар эълон қилмоқдалар. Иқтисодчилар ва бошқа соҳа олимлари томонидан маълум қўлланма ва рисолалар яратилган. Мана шулардан бири 1999 йилда чоп этилган Х.Т. Тошматов ва Г.К. Тарахтиеваларнинг «Инновация менежменти» деб номланган ўқув курсидан ёзилган маърузалар матни бўлди. Унинг «Янгиликни жорий этиш инновация менежменти обьектидир» деган биринчи мавзусида инновация ҳақида янги маълумот берилган. Шунинг учун ҳам биз унинг ўзимиз учун аҳамиятли қисмини қўйида айнан келтирдик:

«Инновация» сўзи инглиз тилидан олинган бўлиб, «янгиликни жорий этиш» деган маънони англатади. Янгилик деганда янги тартиб, янги одат, янги усул, ихтиро, янги воқеликни, янгиликни ишлаб чиқаришга жорий этишни тушунамиз. Янгиликнинг пайдо бўлиши ва унинг тарқалиши билан боғлиқ бўлган жараён инновация жараёни деб аталади. Бозорга янгиликнинг кириб келиши янгиликнинг тижоратланиши дейилади. Янгиликнинг пайдо бўлиши билан унинг ҳаётга татбиқ этилиши ўтрасидаги давр инновация даври дейилади.

Кундалик ва амалиётда янгилик, янгиликни жорий этиш ва бошқа шунга ўхшаш сўзларни эшитишимииз мумкин. Ҳар қандай ихтирочилик, янги воқелик, хизмат тури ёки усули кенг тар-

қалганда, яъни тижоратлашганда тан олинадиган ва янги сифат кўринишида намоён бўлади.

Бир сифатдан иккинчи бир сифатга ўтиш ресурслар (энергия, вақт, молия, маблаглар ва бошқалар)ни талаб этади. Янгиликни ҳаётга татбиқ этиш ҳам ўз навбатида ресурсларни талаб этади. Буларнинг орасида энг муҳими инвестиция (маблағ) ва вақтдир. Бозор шароитида товарларнинг олди-сотди жараёни иқтисодий муносабатлар тизими сифатида намоён бўлади ва унинг доирасида талаб ва таклиф, баҳо шаклланади. Инвестиция (маблағ) ва янгиликнинг киритилиши инновация фаолиятининг асосий компонентидир. Янгилик янгиликлар бозорининг шаклланишига олиб келади.

Инновация — кенг маънода янгиликлардан рентабеллик (фойдалилик) даражасини ошириш учун янги технологияни қўллаш, янги маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш, ташкилий-техник ва ижтимоий-иқтисодий қарорларни ишлаб чиқиш, тижорат, бошқариш ва бошқа соҳаларда фойдаланишдир.

Янгилик тўғрисидаги гоянинг пайдо бўлиши ва яратилиши ҳаётга татбиқ этилиб, кенг тарқалиши инновациянинг ҳаёт даври деб аталади. Олиб бориладиган ишларнинг изчиллигини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши — инновация жараёни деб аталади¹.

XXI аср глобаллашув, интеграциялашув, илмий-инновацион, интеллектуал фоялар, янги илмий-техникавий назария, таълимот ва кашфиётлар асри сифатида бошланди. Жаҳон миқёсида жадал юз берадиган бу фавқулодда ақлий билиш ва технологик жараёнлар Ўзбекистонда ҳам Ислом Каримов раҳбарлигидаги мустақил тараққиётнинг самараси сифатида ривож топмоқда. Шу жумладан, бу соҳада юз берган энг буюк миллий инновацион лойиҳа Президент Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган Ўзбекистонни миллий мустақилликка олиб чиқиши ва мустақил тараққий эттириш йўли — «ўзбек модели» бўлди дейиш мумкин. Дарҳақиқат, бу модел миллий мустақилликни қўлга киритиб, уни янада такомил тонтириб борувчи асосий дастурламал бўлиб хизмат қўлмоқда. Бунинг самараси ўлароқ илм-фан ва техникада, ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий, гоявий-мағкуравий ҳаётда ва давлат бошқаруви такомиллашуви соҳаларида туб янгилик, ислоҳот ва бурилишлар юз бериб, бунёдкорлик ва модернизациялашув жараёнлари жадал ривожланмоқда.

¹ Тошматов Х.Т., Тараҳтиева Г.К. Инновация менежменти (маъruzalar matni). — Тошкент, 1999, 6—7-бетлар.

Ўзбекистоннинг бу ўз ҳаёт ва тараққиёт йўли уни дунёнинг тараққий этган давлатлари қаторида ўз ўрнига эга бўлишини таъминлай олувчи мустаҳкам пойдевордир. Чунки «Ўзбек модели»нинг мазмуни, моҳияти дунё тарихида ўчмас чуқур из бўлиб қолган буюк давлат раҳбарлари ва тарихий шахсларнинг синаланган йўллари билан тарихан ҳамоҳанг ва тулашдир.

«Инновация» тушунчасини бевосита тарих фани ва унинг методологияси соҳасидаги янгиликлар баёни сифатида ҳам қўллаш давр эҳтиёжга айланмоқда.

Албатта, ҳар қандай янги ва инновацион мақсад ва лойиҳа самара беришига қаратилган ва йўналтирилган бўлиши табиий. Мана шу жиҳатдан Ислом Каримовнинг асарлари, нутқ, маъруза ва мулоқотларида ўз ифодасини топган жамият тараққиёти, шунингдек, тарих фани ва унинг методологиясига оид янги илмий назария, тоя, таълимот, концепция ва тамойиллар бевосита миллий инновацион мазмун-моҳиятга эга эканлигини тұғри англаб олиш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун ҳам уларнинг тарих фанида худди мана шу маънода айнан ишлатилиши бугунги кунда тарихчилар олдидаги энг долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. Бу эса, ўз навбатида, тарих фанининг янада ривожланиши ва тарихимиз ҳаққоний ёзилишига бевосита ёрдам бериши шубҳасиз. Бизнингча, инновацион тафаккур ва тушунча нуқтаи назаридан келиб чиқилган ҳолда қуйидаги инновацион (янги) тушунча ва истилоҳларни бевосита тарих фани ва тарихчилар фаолиятида истеъмолга киритилишини даврнинг ўзи талаб этмоқда. Масалан, «тарих фанининг методологик илмий-инновацион асоси», «тарихий-инновацион жараён ва тамойиллар», «тарихий инновация», «тарихий-инновацион бозор» ва бошқалар.

Тарихнинг ўзи ўтмишга айланган илм-фан ва техника, ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, ғоявий-мағфуравий ҳаёт янгиликлари — инновациялар мажмуудан иборат. Шунинг учун ҳам ҳозирги давр тақозосига кўра, яқин орада худди «тарихий география», «тарихий геология» фанлари каби янги «тарихий инновация» деган ёрдамчи тарих фани пайдо бўлиши илмий ҳақиқатга айланмоқда. Шу ўринда энди тарихимизда ёруғ юлдуз мисол порлаб турган Ибн Синонинг «Тиб қонунлари»ни, Ал-Хоразмийнинг «Ал-жабр»и (математикаси)ни, Мирзо Улугбекнинг «Юлдузлар жадвали»ни ва бошқа шулар каби минг-минглаб ўз давларидан мисли кўрилмаган янгиликлар бўлган, ижтимоий-тарихий воқеликлар илмий-тарихий назария ва кашфиётларнинг

мазмун ва моҳиятларини ҳозирги давр тушунчаси ҳамда тафаккури нуқтаи назаридан илмий инновация маъносида қайта англашнинг ўзи ҳозир нақадар шарафлидир.

Президентимиз илгари сурган тарих, тарих фани ва унинг методологияси ҳамда ижтимоий-сиёсий ҳаёт бошқарувига оид кенг ва тор (хусусий) маънодаги жуда муҳим ҳамда теран фалсафий илмий-инновацион (янги) методологик асос, таълимот, тоя, назария ва концептуал тамойилларнинг кўлами беҳад катта. Энди буларни ўз ичига қамраб олган, миллат ва давлат аҳамиятига эга бўлган илмий-амалий инновация ёки илмий-ҳаётий инновацион лойиҳа «ўзбек модели» бўлди, деб айтишимизга тўла асос бор.

Инновация, инновацион лойиҳа ва инновацион жараёнлар давр талаби, тақозоси ҳамда ҳозирги жаҳон глобаллашуви ва интеграциялашуви таъсири остида тобора кенг ва оламшумул аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Бу эса, ўз навбатида, инновация (янгилик ва янгиланиш) тарихига бўлган қизиқиши тобора ортиб боришига асосий сабаб бўлаяпти. Инновация — ҳозирги даврдаги янгилик, янгиланиш ва янги тараққиёт омили сифатида бутун жамият тараққиёти, инсоний онг ва тафаккур янгиланишида ўз мустаҳкам ўрнига эга бўлиб бормоқда. Шунингдек, инновация ва инновацион жараён тарихи тарих фанининг ўрганиш обьектига айланиб, ўзини тобора кенг мазмун ва миқёсда намоён этяпти. Бу албатта келгусида тарих фани, тарихчиларнинг ўрганиш обьекти ва тафаккур қирраси яна бир янги соҳа ёки йўналишга бойишидан далолат бериб турибди. Бу жараён бутун дунё бўйлаб ривожланиб бормоқда. Буни хориж мамлакатларида чоп этилаётган бир қатор китоб ва мақолалар ҳам исботлаб турибди. Масалан, бунга мисол қилиб россиялик олим М.В. Клариннинг 1997 йилда чоп этилган «Инновации в обучении: метафоры и модели. Анализ зарубежного опыта» деб номланган китобини ва А.В. Хоторскойнинг «Педагогическая инноватика: методология, теория, практика» асарини кўрсатиш мумкин¹.

Ўзбекистонда ҳам инновацияга оид китоб ва инновацион тадбирларнинг сони тобора ортиб, бу соҳага қизиқувчилар ҳам астасекин кўпаймоқда. Мана шу ўринда Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Тарих факультетининг фа-

¹ Қаранг: Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели. Анализ зарубежного опыта. — Москва, Наука, 1997; Хоторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика. Научное издание. — Москва. Изд-во УНЦ-ДО, 2005 ва бошқалар.

культетлараро Ўзбекистон тарихи кафедраси томонидан 2011 йилда Ўзбекистонда биринчи маротаба ташкил этилган «Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт» мавзусидаги илмий-амалий анжуман алоҳида эътиборга молик. **Биринчидан**, бу анжуманга асосан иқтидорли талабалар жалб қилиниб, бўлажак мутахассисларнинг инновацион билимлари оширилишига ҳисса бўлиб қўшилди, **иккинчидан**, бу анжуманда юзга яқин ёшлар қатнашиб, шулардан 20 таси бевосита инновация ва Ўзбекистондаги инновацион жараёнларга оид илмий-амалий ишлар билан қатнашганлигининг ўзи аҳамиятга молик. **Учинчидан**, ёшлар ўз илмий чиқишлирида умуман илм-фан ва таълим соҳаларига оид инновациялар ва уларнинг аҳамияти ҳақида анча қизиқарли илмий ахборот беришга муваффақ бўлганлар. **Тўртингидан**, анжуман материаллари тўпланиб чоп этилган¹. Ундаги мақолалар, биз юқорида назарда тутган, келажакдаги «тарихий инновация» деган фан учун дастлабки бир намуна сифатида тарихда қолиши эҳтимолдан холи эмас.

Тўпламдаги мақолалардан бирида² инновациянинг турлари кўйидагича беш туркумга бўлинган:

1. Технология инновациялари. Бунда ишлаб чиқариш, саноат ва бошқа соҳаларга кирган ва киритиладиган янги технологиялар эътиборга олинмоги керак.

2. Усуллар инновацияси. Бу ерда ўқитиши ва ишлаб чиқариш, тадқиқот олиб бориш усуллари янгиланаётганилиги эътиборга олинган. Шуни ҳам айтиш керакки, «усуллар инновацияси» деб айтилиши умуман тўғри бўлган. Аммо мукаммал эмас. Бу ерда муаллиф усуллар фан-техника ва ишлаб чиқариш методологиясининг таркиби ўқсими эканлигини тўғри англай олмаган. Шунинг учун ҳам бизнингча, инновациянинг бу тури — «методологик инновацион усуллар» дейилса, у мукаммаллашган бўлур эди. Мана шунда инсон ақлий фаoliятига тўғри йўл-йўриқ кўрсатувчи методологик инновацион усуллар янгиланиши тушунилган бўлар эди.

3. Иқтисодиёт инновациялари. Булар албатта, иқтисодиётни барқарорлаштирувчи, янгиловчи инновациялар мажмуудан иборат эканлиги аниқ.

¹ Қаранг: Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май. 389-бет.

² Абдуллаева В. Современные педагогические инновации в образовании // Фан соҳасидаги инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май. 12—13-бетлар.

4. Назарий инновациялар. Бунда инновация, инновацион жараёнлар ва инновацион лойиҳалар илмий-назарий жиҳатдан асосланиши назарда тутилмоғи керак.

5. Амалий инновациялар. Бунда бевосита амалиёт, яъни ишлаб чиқариш ва бошқа хатти-ҳаракатлар (жараёнлар) билан боғлиқ бўлган янгилик — инновациялар назарга олинмоғи керак.

Яна бир мақолада ўқув жараёнидаги инновацион технологиялар ушбу кўринишларда намоён бўлиши аниқланган¹.

— ЭҲМ (электр ҳисоблаш машиналари)га асосланган технологиялар;

— интернет технологиялари;

— компьютер орқали ўқитиши ва назорат қилиш дастурлари;

— таълим сифатини юксалтирувчи ахборот усуллари;

— ўқитиши сифатини яхшилашга хизмат қилувчи ахборот технологиялари;

— талабаларнинг билим фаолиятларини ривожлантирувчи ахборот воситалари.

Инновация инсон фаолиятининг назарий ва амалий жиҳатларини ўзаро уйғунлаштирган ҳолда уни умуман тараққиёт, янгиликлар сари етаклайди. Мана шу нуқтаи назардан инсон фаолияти ҳозирги илм-фан, техника ва технология тараққиёти таъсирида тобора янгиланиб (инновационлашиб), инновацион фаолиятга айланиб бормоқда. Олимлар ва ишлаб чиқариш, умуман моддий ва маънавий бойликлар яратиш билан боғлиқ бўлганларнинг фаолияти бунга яққол мисол бўлади. Шу ўринда ёш тадқиқотчи Б.Қўшбоқованинг таълим-тарбия жараёни билан боғлиқ инновацион фаолият ҳақидаги ушбу фикр-мулоҳазалари бизнингча илмий жамоатчиликка маъқул бўлади.

«Инновацион фаолият — узлуксиз равища янгиликлар асосида ишлаш бўлиб, у узоқ вақт давомида шаклланади ва такомиллашиб боради.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти хусусиятларини ўрганиб чиқсан педагогик олимлар фикрларига таянган ҳолда, қуидагиларни инновацион фаолиятнинг асосий белгилари деб ҳисоблаш мумкин:

- ижодий фаолият фалсафасини эгаллашга интилиш;
- педагогик тадқиқот методларини эгаллаш;
- муаллифлик концепцияларини яратиш қобилияти;

¹ Бабаев Э. Использование инновационных технологий в образовании // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май. 47-бет.

- тажриба-синов ишларини режалаштириш ва амалга ошира олиш;
- ўзидан бошқа тадқиқотчи-педагоглар тажрибаларини қўллай олиш;
- ҳамкаслар билан ҳамкорлик;
- фикр алмашиш ва методик ёрдам қўрсата олиш;
- зиддиятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш;
- янгиликларни излаб топиш ва уларни ўз шароитига мослаштириб бориш.

Инновацион фаолият даврида янгиликлар, инновациялар том маънода таълим жараёнинг кириб келади¹.

Ёзма манбаларга кўра инновация тушунчасини биринчи бўлиб, XX аср бошларида австралиялик иқтисодчи олим Е. Шумпетр ўзининг иқтисодий тизимни ривожлантиришга доир тадқиқотларида илмий истеъмолга киритган. Шундан сўнг бу тушунча ўша асрнинг 60-йиллари ўрталарида педагогика ва психология фанларида ҳам қўллана бошлаган².

Инновация ва инновацион технологияларнинг тарихий илдизлари ҳамда ҳозирги ривожи бевосита жаҳон саноати ва техникаси тараққиётининг ўтмишдаги уч босқичи билан боғлиқ бўлди, десак хато бўлмайди. *Биринчи босқич XVIII* асрда буғ юриткичи кашф этилиши билан бошланди. *Иккинчи босқич XIX* асрда ички ёнув юриткичи ва телефон кашф этилиши билан боғлиқ бўлди. *Учинчи босқич XX* асрда телевизор, компьютер ва бошқа илмий-техникавий кашфиётлар туфайли юз берди. Мана шу учинчи босқич самараси ила инновация, инновацион технология ва инновацион фаолият, инновацион бозор, инновацион тизим, турли инновацион илмий-амалий уюшма ҳамда ташкилотлар тараққий этган дунё мамлакатлари қаторида Ўзбекистонда ҳам тобора ривож топмоқда.

Хуллас, инновация ва инновацион технология тушунчалари ҳамда улар илм-фан ва техника, умуман ижтимоий-иқтисодий ҳаёт, жамият тараққиётининг бош омили сифатида ҳозирда жаҳон бўйлаб кенг истеъмол қилинмоқда. Бу умуминсоний та-

¹ Кўшибоқова Б. Педагогик инновация ва инновацион фаолият — таълим сифатининг кафолати // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май. 102-бет.

² Қаранг: Жўраев У., Саҳиева М. Инновация — тараққиёт мезони // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май, 77, 70-бетлар.

рихий тараққиётнинг, шунингдек, глобаллашув ва интеграциялашувнинг таъсири, тақозоси бўлди. Инновация ва инновацион технология жаҳондаги етакчи давлатлардан бири АҚШда жуда кенг ривож топган. Бунинг асосий сабаби эса аввалдан ва ҳозирда ҳам инновацияга катта эътибор берилиб, кўплаб маблағ сарфланадигидир.

Бу тўғрида С. Шокированинг «Инновациянинг бугунги дунёга таъсири (АҚШ мисолида)» номли мақоласида анча қизиқарли маълумотлар келтирилган¹. Масалан, мақолада кўрсатилишича, биргина 2006 йилнинг ўзида АҚШда инновацияга жами 87 миллиард доллар маблағ сарфланган, шундан 45 миллиарди мудофаа вазирлигига, 28 миллиарди соғлиқни сақлаш вазирлигига, 10 миллиарди энергетика вазирлигига тегишли бўлган. Бундан ташқари, АҚШда иқтисодиёт соҳасидаги самарадорликни таъминлаш учун инновацион технологияларни қўллаб-куватловчи муайян тизим яратилган. Шунингдек, Америка конгресси ўтган асрнинг 90-йилларида Япония билан иқтисодий рақобатбардошликни кучайтириш мақсадида қатор қонунлар қабул қилган.

Маълумотлардан кўриниб турибдики, АҚШда миллий инновация тизими юқори даражада ривожланган. Ҳозирги тараққий этган мамлакатлардаги иқтисодий-ижтимоий, маданий, илм-фан ва техника тараққиётининг асослари бевосита мана шу инновацион тизим ва инновацияларга боғлиқ бўлмоқда.

Ўзбекистонда бунинг ташкилий, ҳуқуқий ва моддий асосларини яратиш имконияти мустақилликдан сўнг биринчи бор пайдо бўлди. Мамлакатимизда миллий инновация ва инновацион тизим яратилиши «Ўзбек модели»даги фоя, назария ва саъй-ҳаракатлар асосида тўла мужассамлашди. Инновация Ўзбекистоннинг ўз мустақил тараққиётининг энг муҳим бўғинларидан бири ўлароқ тобора ривож топмоқда.

Агар ўтмишдаги буюк тарихимизга назар ташласак, унда дунё миқёсидаги ўта буюк илмий-тарихий янгиликлар — инновациялар беҳад кўплигининг гувоҳи бўламиз. Ҳозирги илмий-индустриал, илмий-интеллектуал, илмий-технологик тушунчаларни ўзида тўла мужассамлаштирган инновацион, яъни янги тарихий жараёнлар эса асосан мустақилликдан сўнг бевосита Ислом Каримовнинг ташаббуси, саъй-ҳаракатлари билан пайдо бўлди.

¹ Каранг: Шокрова С. Инновациянинг бугунги дунёга таъсири (АҚШ мисолида) // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май, 177, 179-бетлар.

Тарих тушунчаси, аслида вақт ва даврларга нисбатан эски, ўтмиш деган маъно ва мазмунга эга. У асло янги эмас. Мана шу «эскилик» — тарих вақт ўтиши билан дақиқа, соат, кун, ой, йилу асрлар сайин, бир томондан, янада эскириб борса, иккинчи томондан эса, тобора инновацион янги тарихий воқеа ва ҳодисаларга бойиб, янгиланиб бораверади. Бу азалий ва умрбоқий ўзгармас қонуниятдир.

Янгиланиш тарихнинг мазмунан хилма-хил янгиликлар билан бойишидир. Бунда асосан давлат раҳбарларининг тадбиркорлик, ислоҳотчилик, яратувчанлик (бунёдкорлик) қобилияти ва жасоратлари ўта муҳим аҳамиятга эга бўлади. Биз тарих эмас, тарихий жараён янгиланмоқда демоқчимиз. Бунга мисол қилиб Юртбошимиз етакчилигига Ўзбекистонда юз берган янгила-ниш, ўзгариш ва бунёдкорликларни кўрсатиш мумкин. Ислом Каримовнинг даъваткорлиги билан барча соҳаларга оид дастуриламаллар, қонун ва тамоиллар ишлаб чиқилиб, буларнинг ҳаммаси миллат ҳамда ҳалқнинг тўла маънода қўллаб-кувватлашлари билан рӯёбга чиқди, ҳаётга татбиқ этилди. Шу асосда тарих эмас, балки тарихий жараён янгиланди. Бу эса, ўз ўрнида, янги ижтимоий-сиёсий жамият ва муносабатлар пайдо бўлишига сабаб бўлди. Буни ҳозирги объектив борлиқ ўзининг бутун хилма-хилликлари ва ранг-барангликлари билан исботлаб турибди.

Инновация масаласи ҳам, янги тарихий инновацион жараён ва ривож топаётган инновацион муносабатлар ҳам умумтарихий жараёнларнинг бир соҳаси сифатида тобора ривожланиб бормоқда. Жамиятилизда инновацион тарихий жараён пайдо бўлишига мустақилликнинг иккинчи йилидаёқ, орадан ўн бир ой ўтар-ўтмас бевосита Президент ташабbusи билан айни ўз пайтида қабул қилинган иккита ўта муҳим тарихий хужжат ҳам қонуний, ҳам ташкилий, ҳам фоявий-назарий асос вазифасини бажарди.

Буларнинг бири — 1992 йил 8 июлда Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг «Илм-фанни давлат йўли билан қўллаб-кувватлаш ва инновация фаолиятини ривожлантириш тўғрисида»ги ПФ-438-сонли Фармони. Иккинчиси эса, мазкур Фармон асосида 1992 йилнинг 21 июлида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамаси қабул қилган «Илм-фанни ривожлантиришни ва инновация фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-кувватлаш чоралари тўғрисида»ги қарор.

Фармонда эндиғина мустақил қадам ташлай бошлаган Ўзбекистонни дунёнинг ривожланган илм-фан ва техника асосида саноатлашган, мустаҳкам инновацион тизимга эга бўлган мамлакатлари қаторига қўшишдек ўта юксак миллий мақсад илк бор мужассамлашгани тарихий аҳамиятта эга бўлди. Бу қуидаги иқтибосда аниқ қўриниб турибди:

«Фан-техника имкониятларини кучайтириш, ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг долзарб муаммоларини ҳал этишда фаннинг аҳамиятини ошириш ҳамда муҳим тадқиқотлар ва инновация жараёнлари кенгайтирилишини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш мақсадида:

1. Илмий тадқиқот институтларида ва олий ўқув юртларида хўжалик шартномалари асосида бажариладиган илмий тадқиқот ишлари, шунингдек, инновация ишлари 1992—1995 йилларда қўшимча қийматдан солиқ тўлашдан озод қилинсин.

2. Вазирлар Маҳқамаси илм-фанни ривожлантиришни ва инновация фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлашни таъминлаш юзасидан бир ҳафта муддат ичida қарор қабул қilsin»¹.

Фармоннинг мана шу мазмунда бўлиши, унда тарихий даврда етилган ўта замонавий ва дунё аҳамиятига молик илм-фан ва инновация масалаларига ўз вактида жуда катта эътибор берилганинидан далолат бермоқда. Юртбошимиз ўта мураккаб бир пайтда бу масалага энг биринчи ва жуда долзарб ишлардан бири сифатида катта эътибор бериши, Республиканинг жадал тараққиётида ўзига хос туртки бўлди.

Ислом Каримов инновация ва унинг Ўзбекистонда тутган ўрни ҳақида қимматли фикр билдирган. «Ўзбекистон инновация ривожланиш турининг ҳозирги замон моделига ўтиш учун ҳамма зарур шароитларга эга. Бу — мамлакатимиз жаҳондаги иқтисодиёти ва саноати ривожланган давлатлар қаторига кириб боришининг зарур шарти ва мустаҳкам пойдевори бўлиб хизмат қилади»².

Юқорида кўрсатиб ўғилган қарорлар ҳамда Президент Ислом Каримовнинг бу соҳани шакллантириш, ривожлантириш борасидаги саъй-ҳаракатлари самараси ўлароқ, таълим олган инновация мутахассислари, улар тайёрлаган ўқув курслари ва бошқа барча фанлардан тузилиб, амалга оширилаётган илмий-инно-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 йил, 9-сон, 369-модда.

² Джумаходжаев А. Илмий-техника маҳсулотлари ва инновация лойиҳаларини тижоратлаштириш жараёнида интеллектуал мулк объектларини ҳалқаро мувофиқлаштириш ҳамда хорижий лицензиялаш. — Т.: «Мехнат», 1999, 8-бет.

вацион лойиҳалар, ўтказиб келинаётган инновация бозорлари ҳамда кейинги пайтларда ҳар йили мунтазам равишда намойиш қилинаётган Республика инновация кўргазмалари мамлакатимизда янги инновацион муносабатлар тўла шаклланганидан далилат бермоқда.

Юртбошимизнинг «Илм-фанни ривожлантиришни ва инновация фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чоралари тўғрисида» деб номланган қарорини таҳдил қилсак, масаланинг мазмуни янада ойдинлашади. Қарорда инновациянинг ташкилий, молиявий ва ҳуқуқий асослари акс этган жами 17 та давлат аҳамиятига молик ўта муҳим вазифа белгиланган.

1. Ўзбекистон Республикаси Фан ва техника давлат қўмитаси Молия вазирлиги ва Бош давлат солиқ бошқармаси билан биргаликда қўшимча қийматга солинадиган солиқдан озод этилиши лозим бўлган инновацион ҳамда ҳўжалик шартномалари асосидаги илмий тадқиқот ишларининг турлари ўша йил 1 сентябргача ва келгусида 1995 йилгача ҳар йили аниқланиб, тасдиқла ниши;

2. Ўзбекистон Республикаси Фан ва техника давлат қўмитаси Фанлар академияси, тармоқ академиялари, Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги ҳамда Ўзбекистон тараққиёт истиқболини белгилаш қўмитаси билан биргаликда 2 ой муддат ичida фан ва техникани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари рўйхатини ҳамда давлат илмий-техника дастурларини, уларни амалга ошириш учун масъул бўлган бош ташкилотларни белгилаган ҳолда, ишлаб чиқилиб, ҳукуматга тасдиқлаши учун тақдим этилиши;

3. Ўзбекистон Республикаси Фан ва техника давлат қўмитаси, Фанлар академияси ҳамда Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги фан ва техниканинг устувор йўналишлари бўйича номзодлар ва докторлар тайёрлашнинг истиқбол дастурини ишлаб чиқишлири, шунингдек, ёшлар орасидан камида 20 нафар истеъдодли олимларнинг тажриба орттириш учун ҳар йили хорижий марказларга юборилиши;

4. Ўзбекистоннинг тараққиёт истиқболини белгилаш қўмитаси, Молия вазирлиги олимларнинг хорижий марказларда тажриба орттириши учун зарур валюта маблағлари ажратиш ва уларни сўм билан қоплаш;

5. Фан ва техника давлат қўмитаси тармоқ вазирликлари ва концернлари билан биргаликда 3 ой муддат ичida тутгалланган илмий ишланмаларни таҳдил қилиб, уларни амалга оширишга доир таклифлар киритиши;

6. Фанлар академияси Фан ва техника давлат қўмитаси, тармоқ академиялари ҳамда Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги билан биргаликда 2 ой муддат ичидаги Фанлар академиясининг бўлинмалари негизида илмий ишланмаларни ички ва ташқи бозорда реклама қилиш ва сотиш мақсадида уларнинг Республика инновация-тижорат кўргазма марказини ташкил этиш;

7. Фан ва техника қўмитаси, Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги, Фанлар академияси, тармоқ академиялари ҳамда Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги билан биргаликда 3 ой муддат ичидаги халқаро илмий-техникавий ҳамкорлик дастури ишлаб чиқилиб, бу дастурда қўйидагилар белгиланди:

— илмий-техника тадқиқотлари ва ишланмаларини хукуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш, уларнинг рақобатбардошлигини ошириш, лицензиялар ва патентларни сотиш ҳажмини қўпайтириш, Ўзбекистон олимларининг ютуқларини чет элларда кенг реклама қилиш чоралари;

— Ўзбекистон олимларининг илғор технологиялари ва илмий ишланмалари негизида қўшма корхоналар, компаниялар, инновацион дастурлар ва лойиҳаларни яратиш.

8. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясига қўйидаги вазифалар юкланди:

— фўза ва бошқа экинлар генинженерия биотехнологияси соҳасидаги ишларни ривожлантириш («Генинмар» дастури) бўйича. Бунинг учун Фитопатология институти ва унинг бўлинмаларини, шу жумладан, Сирдарё таянч пунктини (мавжуд илмий-ишлаб чиқариш ва ижтимоий базасини), академик О.С. Содиқов номидаги Биоорганик кимё институтининг генинженерия биотехнология лабораторияси билан бирлаштирган ҳолда, Генетика институтини ташкил этиш;

— Биоорганик кимё институтининг тажриба-экспериментал базасида госсипол асосида феромонлар ва шифобахш дориворлар ишлаб чиқаришни қўпайтириш;

— шифобахш дориворлар хилларини қўпайтириб, уларни ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш;

— 1992 йилда қанд лавлагини қайта ишлашнинг чиқитсиз технологияси ҳамда ўсимлик моддалари кимёси институтининг тажриба-экспериментал базасида стевия ўсимлигининг пояси ва баргларидан қанд-шакар ўрнини босадиган модда ишлаб чиқариш технологияси ишлаб чиқилиб ўзлаштирилиши.

9. 1992 йилда Фанлар академиясига Вазирлар Маҳкамасининг валюта жамғармасидан 1,75 миллион АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратиш. Шундан 1,2 миллион доллари ўсимлик модда-

лари кимёси институтига, 0,25 миллион доллари Генетика институтига, шунингдек, 0,3 миллион доллари чет эл адабиётларини сотиб олиш ҳамда халқаро илмий ўюшмаларда иштирок этиш учун ажратилиши;

10. Молия вазирлиги 1992 йилда Фанлар академиясига шифобахш дориворлар ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш, технологияларни ишлаб чиқиш ва ўзлаштириш, шунингдек, ажратилаётган валютани сўм билан қоплаш учун Вазирлар Маҳкамасининг захира жамгармасидан 17,63 миллион сўм, шу жумладан, ўсимлик моддалари кимёси институтига 14,39 миллион сўм, Биоорганик кимё институтига 2,3 миллион сўм ва Генетика институтига 0,43 миллион сўм ажратиш;

11. Олмалиқ майший кимё заводи ҳар йили Биоорганик кимё институтига камида 40 тонна ҳажмида «Южний» энтомологик елими етказиб беришни таъминлаш;

12. «Ўзозиқовқатсаноат» концерни Биоорганик кимё институтига ҳар йили камида 3 тонна ҳажмида госсипол антрапилиати етказиб беришни таъминлаши;

13. Фанлар академиясининг ўсимлик моддалари кимёси институти томонидан етказиб бериладиган хомашё ҳажмига мувофиқ стевиядан фойдаланган ҳолда қанд-шакарнинг ўрнини босадиган маҳсулотлар олиш рецептурасини ишлаб чиқиши ва 1992—1993 йилларда уни ишлаб чиқаришни ўзлаштириши;

14. Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ўсимлик моддалари кимёси институтининг талабномасига биноан хомашё (қанд лавлаги ва стевия пояси) етказиб беришни таъминлаш;

15. Тошкент вилояти ҳокимлиги ўсимлик моддалари кимёси институтига шифобахш ўсимликлар ва стевия етиштириш учун Қибрай туманида 2 га ер участкаси ажратиши;

16. «Ўзшартномасавдо», бошқа ихтисослаштирилган таъминот-сотиш ташкилотлари (уларга бириктирилган номенклатура бўйича), шунингдек, Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги белгиланган тартибга мувофиқ Фанлар академияси институтлари учун, қайд этиб ўтилган мақсадларга ажратилган маблағлар доирасида, технологик асбоб-ускуналар ва хомашё етказиб беришни таъминлашлари;

17. Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги шифобахш дориворларни ва республика илмий тадқиқот муассасаларининг фан билан боғлиқ маҳсулотларини чет мамлакатларда сотиш имкониятлари, шунингдек, бундай маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун қўшма корхоналар барпо этиш имкониятлари ўрганилиши.

Юртбошимиз мустақиллик қўлга киритилиши биланоқ, илм-фан ва техника тараққиётига беҳад катта эътибор берди. Мустақиллик арафасидаёқ, улар Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида 1989 йил 28 ноябрда бўлган учрашувда ушбу саволни ўртага қўйган эди: «Хўш, бугун биз илм-фандан нималарни кутяпмиз, бизнинг фикримизча, унинг куч-гайратларини қайси йўналишларда жамлаш керак бўлади?»¹.

Бу саволга ўзлари жавоб бериб, яна шундай дейди: «Эндиликда илм-фан янги йўллар очиши, сифат жиҳатидан янги технологияларни жадаллик билан яратиши, жамиятнинг янги ҳолатга ўтишини таъминлаши лозим... Фанни маблағ билан таъминлаш муаммолари ҳам пухта ишлаб чиқилиши лозим. ...Республикада ками билан 2010 йилгача илмий сиёsat концепциясини ҳамда Ўзбекистонда фан ва техникани ривожлантиришнинг тегишли программасини ишлаб чиқиш зарур»².

Юртбошимизнинг Ўзбекистонни коммунистик мустамлакадан озод этиб, тараққий эттириш йўли — «ўзбек модели»даги асосий устувор йўналишлардан бири — замонавий илм-фан, шунингдек, инновацион технология ва фаолият бўлган. Агар шу нуқтаи назардан мустақиллик даври тарихига бир назар ташласак, унда инновацион фаолият ва инновациялар ривожи уч босқичда та-комил топганлигини кўришимиз мумкин.

Биринчиси — 1992 йил июлдан 2002 йил февраль-мартгача бўлган давр. Бу ўтган ўн йил давомида фанимиз тараққиёти, совет даври фанига нисбатан мутлақо янги сифат босқичига кўтарилиб, мустақил Ўзбекистоннинг салоҳияти ошишига катта ҳисса кўшиди. Бунга яққол мисол бўла оладиган янгилик эса инновация тушунчаси кенг истеъмолга киргани, инновацион бозор муносабатлари ривожланиб бораётгани, 1994 йилдан бошлаб ҳар йили республика миқёсида инновацион кўргазмалар намойиш этилаётганлиги бўлди. Бу босқичда илм-фан ва айниқса инновацион фаолият мустақиллик асосида ривожланиши учун мустаҳкам хуқуқий-ташкилий ва моддий асос яратилди.

Иккинчи босқич 2002 йилдан бошланиб, 2008 йил июль ойигача давом этди. Бунга ҳам бевосита Президент Ислом Каримовнинг ташаббуси асос бўлди. Биз, бу ўринда иккита тарихий ҳужжат — Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 20 февралдаги «Илмий тадқиқот фаолиятини ташкил этишни такомиллашти-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 79-бет.

² Ўша асар. 80, 86—87-бетлар.

риш чора-тадбирлари тұғрисида»ғи Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 4 мартағи қарорини назарда тутмоқдамиз¹.

Бу икки ҳужжат асосида Ўзбекистондаги илмий тадқиқот фаолиятни янада такомиллаштиришнинг аниқ чора-тадбирлари белгиланди. Масалан, Фармонда қуйидаги масалаларнинг ечими ушбу ҳолда аниқ белгилаб берилди:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузурида Илмий-техника тараққиётини Мувофиқлаштириш кенгаши тузылиб, унинг зиммасига қуйидаги асосий вазифалар юкланиши:

— фундаментал ва амалий, илмий тадқиқотлар, технологик ишланмаларнинг устувор йўналишларини иқтисодиёт ва ижтимоий соҳалар ривожланишининг стратегияси, шунингдек, мамлакат иқтисодиётидаги қисқа муддатли, ўрта муддатли ва узоқ муддатли истиқболли таркибий ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда белгилаш;

— мамлакат манфаатлари ва давлатимизнинг иқтисодий ҳамда ижтимоий тараққиёт соҳасидаги устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда йирик илмий тадқиқот дастурлари ва технологик лойиҳалар бўйича экспертизалар ташкил этиш ва экспертиза хulosаларини тасдиқлаш;

— мамлакатни ижтимоий-иктисодий ривожлантиришнинг давлат устувор йўналишларига мос келувчи йирик илмий дастурлар ва технологик лойиҳаларни тасдиқлаш;

— илмий тадқиқотлар ва технологик ишланмалар бўйича йиллик Давлат дастурини тасдиқлаш;

— янги инновациявий илфорғояларни илгари сурувчи, жаҳон илм-фанидаги янги, истиқболли йўналишларни мунтазам кузатиб борувчи ҳамда мамлакат манфаатлари йўлида қўллай олишга қодир иқтидорли ёш олимларни қўллаб-қувватлаш тизимини яратиш.

2. Мувофиқлаштириш кенгаши қошида унинг ижроия органи сифатида Фан ва технологиялар маркази ташкил этилиб, қуйидагилар марказнинг асосий вазифалари этиб белгиланиши:

илмий-техникавий тараққиётнинг устувор йўналишлари бўйича қисқа муддатли, ўрта муддатли ва узоқ муддатли истиқболга

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Илмий тадқиқот фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тұғрисида. 2002 йил 20 февраль // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002, №3—4, 6—8-бетлар; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Илмий тадқиқот фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тұғрисида // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2002, №5—6, 9—10-бетлар.

мўлжалланган таклифлар ишлаб чиқиш ва уларни Мувофиқлаштириш кенгашига тақдим этиш;

Мувофиқлаштириш кенгаши томонидан белгиланган илм-фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишлари доирасида йиллик илмий тадқиқотлар ва технологик ишланмалар дастури лойиҳасини ишлаб чиқиш;

илм-фан ва технологияларнинг устувор йўналишлари бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотлар олиб бориш ҳуқуқига эга бўлиш учун танловлар уюштириш ва ўтказиш;

интеллектуал салоҳиятдан ҳамда илмий тадқиқотлар олиб бориш учун ажратиладиган молиявий маблағлардан максимал даражада оқилона фойдаланишин таъминлаш мақсадида республика илмий муассасалари фаолиятини мунтазам таҳлил этиб бориш;

илм-фан ривожи ва инновация фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш бўйича мунтазам иш юритиш ва бунда дол зарблигини йўқотган мавзуларни тугатиш ҳамда илмий-техникавий тараққиёт тақозо этаётган янги тадқиқотлар олиб боришга доир таклифлар киритишни назарда тутиш;

Мақсадли грантлар ажратиш, чет давлатларда стажировкадан ўтишни ташкил этиш ва қўллаб-қувватлашнинг бошқа шаклларидан фойдалangan ҳолда иқтидорли, истиқболли олимларнинг касбий малакаларини ошириш учун шарт-шароит яратиш;

илмий-техникавий ишланмалар натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этишни ташкил қилиш, иқтисодиётнинг муайян соҳаси корхоналари раҳбарларининг инновация фаолиятини ривожлантириш, илмий тадқиқотларни молиялаш ва биргаликда молиялашдан манфаатдорлигини оширувчи рағбатлантириш усулларини яратиш;

илм-фан ва технологиялар соҳасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, илмий тадқиқотлар, технологик ишланмалар ва инновация лойиҳаларини амалга ошириш учун хорижий инвестицияларни, ҳомийлар маблағларини ва грантларни жалб этиш.

3. Инвестиция лойиҳаларини молиялаш мақсадида Мувофиқлаштириш кенгаши қошида Инновация илмий-техника фаолиятини маблағ билан таъминлаш жамғармаси ташкил этилиб, қўйидагилар Жамғармани шакллантириш манбалари этиб белгиланиши:

устувор инновация лойиҳаларини амалга ошириш учун давлат бюджети ҳисобидан ажратиладиган маблаглар;

хорижий ва мамлакатимиздаги ҳомийлар бадаллари;
халқаро грантлар;

корпорациялар, компаниялар, уюшмалар ва бошқа хўжалик бирлашмалари, идоралар, корхоналарнинг мақсадли инновация лойиҳалари учун мўлжалланган маблағлари;

молия институтлари, жумладан хорижий институтларнинг имтиёзли мақсадли кредитлари.

4. Алишер Навоий номидаги давлат кутубхонаси ва Республика илмий-техника кутубхонасини бирлаштириш йўли билан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига бўйсунувчи Алишер Навоий номидаги Миллий кутубхонани ташкил этиши.

Инновация тарихи ривожланишининг **учинчи босқичи** 2008 йилнинг иккинчи ярмидан бошланди. Бунинг учун эса Юртбошимиз Ислом Каримовнинг 2008 йил 15 июлдаги «Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги П—916-сонли қарори муҳим асос бўлди¹.

Қарорда ўрта муддатли инновацион лойиҳа ва маҳсулотларнинг катта мажмуи тасдиқланди. Шунингдек, инновацияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш бўйича бир қатор тадбирлар белгиланди. Бунда инновацион фоя, технология ва лойиҳаларнинг Республика ярмаркаларини мунтазам равишда ташкил этилиб, ўтказилиб туриши ҳамда «Инновацион фоя ва лойиҳалар каталоги»нинг доимий равишда чоп этилиши асосий тадбирларнинг мажмуи этиб қабул қилинди. Булар мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг асосий омиллари бўлиб хизмат қилмоқда.

Қарорда қўйидагилар жуда аниқлик билан қайд этилди:

«Илмий-амалий тадқиқотлар ва инновацион ишланмалар ривожлантирилиши ҳамда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш жараёнларига татбиқ этишни рағбатлантириш бўйича амалий механизмлар яратиш, фан ва ишлаб чиқаришнинг янада мустаҳкам алоқасини таъминлаш мақсадида, шунингдек, илмий тадқиқот ташкилотлари ҳамда реал иқтисодиёт тармоқлари корхоналари ўртасида узвий ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишида инновацион гоялар ва лойиҳалар ярмаркасининг аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда инновацион гоялар, технологиялар ва лойиҳалар Республика ярмаркаси ҳар йили ўтказилади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги чора-тадбирлари тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами. 2008, 29—30-сон, 48—49-бетлар.

Инновацион гоялар, технологиялар ва лойиҳалар Республика ярмаркасининг ўтказилишини ташкил қилиш Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси зиммаларига юклансин¹.

Ҳозирда, Ўзбекистонда инновацион фаолият ҳозир ўз мустаҳкам ўрнига эга бўлиб, ривожланиш жараёни давом этмоқда. Тарихчи тадқиқотчиларимиздан бири, бу ривожланиш жараёнини қўйидагича баён этади: «1994 йилда 280 га яқин лойиҳалар яратилган бўлса, 2010 йилга келиб инновациялар сони 500 ни ташкил қилди. Маълумки, бутун дунёда инновацион фаолият ва уни бошқариш жараёнига жиддий аҳамият қаратилган бўлиб, хусусан, халқаро ташкилотлардан БМТнинг ҳам диққат марказида турган стратегик масалалардан биридир. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт Дастурининг «Инновацион сиёсатини қўллаб-қувватлаш ҳамда технологиялар трансферасига кўмаклашиш» лойиҳаси фаолият юритмоқда»².

Ўзбекистонда мутлақо янги инновацион тушунча ва тафаккур, инновациялар, инновацион лойиҳа ва технологиялар, инновацион фаолият ва муносабатлар бевосита Президент Ислом Каримовнинг саъй-ҳаракатлари ва ташабbusи билан дунёга келди. Замонавий миллий инновацион тарихий жараён ва фаолият мамлакатимизда илк бор мустақиллик йилларида пайдо бўлди. Дарҳақиқат, миллий инновация Ўзбекистоннинг ўз мустақил тараққиёт йўли — «ўзбек модели»нинг энг муҳим стратегик таркибий бўғини сифатида тобора такомиллашиб, янада олға интилиб, юксакликка бўй чўзмоқда. Инновация — миллий янгиланиш ва равнақ омили эканлиги республикамиз тараққиётида ўз тасдини топмоқда.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008, №29—30, 48—49-бетлар.

² Эмуратова У.Ф. Мустақиллик йилларида инновация тизими ривожланишинг тенденциялари // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент, 2011 йил 12 май, 180-бет.

II бўлим

МИЛЛИЙ МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ

1. Умуммиллий ва глобал инновацион методологик таълимот

Таълимот тушунчаси қарийб ҳамма қомусларда қуидагича бир хил тушунтирилади: «Таълимот — воқеликнинг бирор-бир соҳаси ҳақидаги назарий қоидалар мажмуи, бирор олим, мутафаккирнинг асосий (дунё — С.Х.)¹ қарашлари системаси (тизими — С.Х.). Назария эса мана бундай деб таърифланган: «Назария — билимнинг бирор-бир соҳасига оид асосий гоялар системаси. Ҳар бир назария жамият ҳаётининг конкрет даврида мавжуд бўлган билимлар, фактлар ва хусусиятларни умумлаштириш, системалаштириш доираси билан чекланган бўлади. Инсониятнинг билим доираси кенгайган ва чуқурлашган сари эски назариялар янги кашф этилган қонуниятлар, янги топилган факт ва хусусиятларни тушунтириб бера олмайди ва янги назарияларга ўрин бўшатиб беради»².

Назария бир энциклопедияда «у ёки бу соҳа билимларига оид асосий гоялар тизими» деб кўрсатилган. Фоя эса, ўз навбатида, «Объектив борлиқнинг инсон фикрида акс этиш шакли» деб таърифланган³.

Хуллас, таълимот — назариялар, назария — гоялар мажмуи, фоя эса объектив борлиқнинг инсон фикридаги шакли. Булар ижобий ёки салбий мазмун, моҳият ва йўналишларга эга бўлиб, илм-фан ва жамиятни тараққий эттириши ёки инқирозга олиб келиши мумкин. Шунинг билан бирга, булар вақти келиб, турли хил объектив ва субъектив сабабларга кўра, шунингдек, ўз мазмун ва моҳи-

¹ Ўзбек совет энциклопедияси, 10-жилд. — Т.: Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси, 1978, 608-бет; Яна қаранг: Советский энциклопедический словарь. — Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1980, — С. 1404.

² Ўзбек совет энциклопедияси, 10-жилд, 516-бет.

³ Советский энциклопедический словарь. — Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1980, — С. 1330.

ятларига кўра ўз ўринларини янги таълимот, назария ва foяларга бўшатиб бериши ёки узоқ муддат қолиши ҳам мумкин.

Таълимот ва унинг таркибий қисмига кирувчи назария ва foялар қачон ва ким томонидан қандай қилиб олға сурилганлигидан қатъи назар, агар улар ҳақиқатга асосланган бўлиб жамият тараққиётiga ҳисса қўша олса ёки бирор-бир янгилик, кашфиёт юз беришига асос бўлса, доимо ўз қадр-қимматини топиши объектив қонуниятдир.

Мана шу қонуният асосида Президент Ислом Каримов ишлаб чиққан мустақиллик ва мустақил тараққиётнинг ўзбек модели тарихига бир назар ташласак, кўз ўнгимизда бир тарихий манзара пайдо бўлади. Бу қарийб салкам бир ярим асрлик мустамлака зулмидан озод бўлиб, чорак асрга яқин даврдан буён мустақил, ҳеч қандай ташқи бегона кучга ёки мамлакатга қарам бўлмай, тинч-омонликда тараққий этиб, дунёга танилган ва халқаро ҳамжамиятда мустаҳкам ўрни ҳамда ўз таъсир ўтказиш кучига эга бўлган ўзбек халқи ва Ўзбекистон амалга оширган улкан ишлардир. Шунингдек, мамлакатимиздаги барча соҳалардаги туб ислоҳотлар, фан ва техника, ишлаб чиқаришдаги янгиликлар, маданий-маънавий, назарий-foявий, маърифий-мағкуравий янгиланишлар, халқаро миқёсдаги ютуқлар, глобаллашув, интеграциялашув ва инновацион жараёнлар ҳамда бошқа туб ўзгаришлар ҳам шулар жумласидандир. Жуда қисқа вақт ичida юз берган бу ўта юксак даражадаги умуммиллий ижобий юксалишларнинг сабаби биргина объектив тарихий омилга бориб тақалади. Бу дунё тан олган «ўзбек модели»дир.

«Ўзбек модели» ҳар жиҳатдан тўлақонли ва умуммиллий мукаммал инновацион методологик таълимот. У умумжаҳон ва умуммиллий инновацион (янги) методологик таълимот. Бу модел, методологик йўл-йўриқ кўрсатиш, даъват этиш, шунингдек, бир қатор илмий-назарий қоидалар ва мағкуравий-foявий асослар мажмуидан иборат беҳад катта яратувчанлик ва бунёдкорлик куч-кудратига эга. **У аслида Ислом Каримов ишлаб чиққан мустақилликка эришиш ва мустақил тараққий топиши таълимоти деб айтилиши ҳақиқатдир.**

Барча тўғри таълимотлар тарихан жамиятда буюк ўзгаришларга ва тараққиётга олиб келган. Шу жиҳатдан олганда, «ўзбек модели» Ўзбекистоннинг ўз мустақил тараққиёт йўлидир.

Шу ўринда Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг Мустақиллигимизнинг йигирма икки йиллигига бағишлиланган тантанали маросимиидаги табрик сўзида айтган ушбу холосалари алоҳида таҳсин ва эътиборга молик: **«Вақт ўтиши билан биз тан-**

лаган, чуқур ўйлаган демократик ислоҳотлар, дунёда «ўзбек модели» деб эътироф этилган тараққиёт стратегияси нақадар тўғри эканлигига, халқимизнинг манфаатига тўла жавоб берадиганига яна ва яна бир бор икрор бўлмоқдамиз»¹.

Мустақиллик ва мустақил тараққиётнинг ўзбек модели юқоридаги қомусларда кўрсатилган юксак талабларга монанд назарий қоидалар ва фоялар мажмуидан иборат. Унга асос бўлган илмий назария ва фоялар хилма-хил объектив борлиқлардан иборат. Буларнинг бир туркуми қўйидагилардан иборат бўлиб, улар «ўзбек модели»нинг назарий-фалсафий ва фоявий-мафқуравий асосларини ташкил этади: Янги уйни қурмай эскисини бузманг; ноинқилобий тадрижий-демократик тараққиёт; дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти; замонавий-миллий демократик давлатчилик фояси; баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори; тарихий хотираисиз келажак йўқ; миллий истиқтол фояси; рақобатбардошли кадрларни тайёрлаш; ёшлар хорижий тилларни ўзлаштириши; ўзликни англаш; бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш; узлуксиз таълим; Ўзбекистон — келажаги буюк давлат; миллатлараро тутувлик ва диний бағрикенглик ва бошқалар.

Бизнингча, юқоридагилар «ўзбек модели»нинг мазмун ва мөҳияти ҳамда вазифаси, щунингдек, жамият ҳаётида тутган ўрни нималардан иборат эканлигини кўрсатиб турибди.

Чоракам бир асрлик коммунистик мустамлака тузуми ва уни дунёга келтириб, «ривожлантирган» сохта марксча-ленинча таълимот, мафкура, барча фоя ва назариялар вақти келиб, ўз-ўзидан барҳам топди. Ўтган давр мобайнода шаклланиб, мустаҳкамланган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар бузилди. Жамиятда, Юртбошимиз айтганлариdek, ўта хавфли бўшлиқ пайдо бўлди. Бу ҳолатни жуда тўғри англаган Президент Ислом Каримов Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш ва унинг тараққиёт стратегиясини ишлаб чиқди ва «ўзбек модели»нинг энг муҳим иккинчи босқичи — Ўзбекистоннинг ўз мустақил тараққиётига бевосита боғлиқ бўлган таълимот, назария ва фояларни белгилаб берди. Миллат ва Халқа раҳбарлик масъулиятини ўз зиммасига олган Юртбошимиз давр тақозо этаётган жуда мураккаб, оламшумул масалаларнинг тўғри ечимини топди. Бу билан мавжуд маънавий-назарий, фоявий-мафқуравий, ижтимоий-иқтисодий «бўшлиқ» тўлдирилди. Яроқсиз ва барҳам топган коммунистик таълимот, фоя, назария ва мафкура ўрнида ҳақиқий миллий фоя, назария, мафкура ва ўзликни англаш фояси қарор топди.

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 1 сентябрь.

Президентимиз мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси қабул қилинган Олий Кенгащнинг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 ва 9 декабрда сўзлаган нутқидаёк, «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» деган буюк фояни биринчи бор олға сурини кўрсатиб берди. Бу билан «ўзбек модели» таълимотининг энг муҳим назария ва фоялари жуда аниқ шаклланди. «Бугун биз, — дейди Ислом Каримов ўз нутқида, — бир нарсани аниқ биламиш: вақти келиб, Ўзбекистон давлати росмана куч-кудрат касб этади... Таъкид этиш лозим бўлган яна бир жиҳат борки, бу — танланган йўлга ишончимиз комил. Бу — халқнинг улуғ мақсадимизга ишонгани»¹. Шу ўринда мустақиллик ва мустақил тараққиёт таълимоти муаллифининг қуйидагича сўзлари буғунги кунда тарихий, маънавий-назарий, фоявий-маърифий, илмий-амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга: «Давлат мустақиллигига эришилгандан кеийин биз ўзимизнинг истиқлол ва тараққиёт йўлимизни танлаб олдик, бу эса Ўзбекистоннинг қатъий йўлидир»². «Айтилган гаплар якунида шуни таъкидлаш мумкинки, янгиланган жамиятни барпо этиш йўлида бошлангич босқичдан ўтилди. Тоталитар тузумдан, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик усуllibаридан демократик жамиятга ва бозор муносабатларига ўтиш йўлидан дастлабки қадамлар кўйилди»³.

Конституция қабул қилиниши билан Юртбошимиз таълимоти ва унинг таркибий қисмлари ҳисобланмиш барча назария ҳамда фоялар ўз-ўзидан қонуний кучга эга бўлди. Чунки буларнинг қарийб ҳаммасининг мазмун ва моҳияти бевосита давлатимизнинг бош қонунида ўз аксини топди. Бу тўғрида Ислом Каримовнинг ўзлари шундай дейдилар: «Янги Конституциянинг ижобий жиҳатлари, янги томонлари, аввалги Конституциялардан фарқлари нималардан иборат? Аввалимбор бу Конституция ўзининг туб моҳияти, фалсафаси, фоясига кўра янги хужжатдир. Унда коммунистик мафкура, синфиийлик, партияйликдан асар ҳам йўқ»⁴.

Юқоридаги сўзлардан аниқ бўлиб турибдики, Конституцияда янгича мустақил ижтимоий тараққиёт йўли белгиланиши билан бирга, жамият тараққиётининг маънавий-иқтисодий асоси бўлган таълимот, назария ва фоялар ҳам шаклланди. Булар жум-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши ўн биринчи сессиясида сўзланган нутқ. 1992 йил 8 ва 10 декабрь. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 5-бет.

² Каримов И.А. Ўша асар, 9-бет.

³ Каримов И.А. Ўша асар, 19-бет.

⁴ Каримов И.А. Ўша асар, 37-бет.

ласига, энг аввало, Юртбошимизнинг миллий мустақиллик ва мустақил тараққиёт таълимоти ҳамда барча назарий-ғоявий қарашлари, концептуал тамойил ва талаблари киради.

Дарҳақиқат, энди «ўзбек модели» таълимотининг мазмуни, моҳиятига, шунингдек, унга нисбатан шу вақтгача олимлар томонидан билдирилган фикр-мулоҳазаларга бироз танқидий-таҳлилийлик асосида назар ташлашга ҳозирда зарурият етилгани сезилмоқда.

«Ўзбек модели» атамаси ва тушунчаси салкам чорак асрки, нафақат юртимизда, балки ҳалқаро майдонда ҳам маълум ва машхур. Иккинчидан, тадқиқот жараёнида маълум бўлишича, «ўзбек модели»га оид хорижда ва Ўзбекистонда чоп этилган адабиётлар, дарслик, илмий ва оммабоп асарларда у асосан Ўзбекистоннинг мустақилликдан кейинги мустақил-иқтисодий тараққиёт модели деган мазмун ва маънода талқин қилинмоқда. Аммо бизнингча, бу нуқтаи назар ва тушунчалар унинг мукаммал мазмуни, моҳияти, тарихи ва аҳамиятини тўла-тўқис англата олмайди. «Ўзбек модели»ни фақат истиқолдан кейинги давр билан ва биргина иқтисодий тараққиёт билан боғлаш маълум маънода объектив ҳолатни чеклаш билан бирга, тарихий ҳақиқатга ҳам зид бўлиб қолмоқда.

Зеро, Ислом Каримов Ўзбекистонни мустабид коммунистик мустамлака зулмидан озод қилиб, мустақил тараққий эттириш, илм-фан ва техникани ривожлантириш, миллат ва ҳалқнинг қадр-қиммати ва ўзлигини қайта тиклаш, шунингдек, уларнинг хурматини ўз ўрнига қўйиш йўлларини кўрсатиб берди. Буларнинг умумий мазмуни «ўзбек модели» деган ном билан дунёга танилди. Умуман олганда, 1989 йил 23 июндан ҳозиргacha бўлган тарихий тараққиётимиз мана шу модел билан бевосита боғлиқ бўлиб келмоқда.

Шу боис, бир томондан, «ўзбек модели»га оид ҳозиргacha чоп этилган кўпгина асар, қўлланмаларни ўзаро таққослаб таҳлил қилиш, иккинчи томондан, Ислом Каримовнинг ҳамма асарлари, маъруза ва интервьюларини шу модел — таълимот нуқтаи назаридан умумлаштириш вақти етди. Чунки буларнинг ҳаммасида давлатимиз раҳбари ишлаб чиқсан тараққиёт йўли — «ўзбек модели»нинг у ёки бу маънодаги мазмун ва моҳияти бевосита ўз аксини топган.

Ҳозир жаҳон миқёсида кенг қўлланаётган «модел» деган сўз ва тушунчанинг келиб чиқиши, унинг мазмуни ва моҳиятига ҳам тарих фани ва тарихийлик нуқтаи назаридан алоҳида тўхталиб, фикр билдириш мақсаддага мувофиқдир.

«Ўзбек модели» ҳақида ҳозиргача чоп этилган асар, дарсларлик, қўлланмалар асосан иқтисодчи, сиёсатшунос, файласуф олим ва мутахассисларга тегишли. Тарихчиларнинг бунга оид тарихий нуқтаи назар ва тафаккурга асосланган жиддий тадқиқот олиб боргани ва асар ёзгани бизга маълум эмас. Ушбу тадқиқот шу соҳадаги дастлабки уринишdir.

Қомус ва луғатларда ёзилишича русча «модел» сўзи ва тушунчаси французча «modele», лотинча «modulus» дан олинган, кейинги пайтларда ҳалқаро миқёсда кенг истеъмолга кирган¹. Манбаларда қайд этилишича, «модел»нинг ўзбекча луғавий маъноси «намуна», «нусха», «курилма», «қолип», «ўлчов», «шакл-шамойил», ҳатто «стандарт» деган мазмун, маъно ва тушунчаларни англатади. Шунинг билан биргаликда «модел» — «йўл», «ибрат», «таянч», «асос» деган маъно ва мазмунларга ҳам эга.

Моделнинг йўл тушунчаси табиий ва нотабиий (илмий, назарий, ғоявий-мафқуравий, маданий-маърифий, сиёсий-ижтимоий, устоз, раҳбар ва раҳнамолик) йўллардан иборат. Масалан, бирор-бир географик минтақа ва мамлакатлардаги ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий тараққиёт, умуман туб бурилишларга илмий-методологик асос бўлган, шунингдек, буюк тарихий шахс ва давлат арбоблари амал қилган ёки танлаган, ишлаб чиқсан йўллар сиёsat, ислоҳотлар нотабиий йўлларга мисолдир. Ҳозирги ҳалқаро миқёслардаги кенг интеграциялашиш ва глобаллашиш натижалари ўлароқ буларни модел маъносида ишлатиш одат тусига кирган.

«Модел» тушунчаси яна дунё мамлакатларида юз берган ўзига хос ва мос ижтимоий-иқтисодий, маданий тараққиёт йўллари ни ўзаро фарқлаш, таққослаш, солиштириш воситаси сифатида ҳам кенг қўлланмоқда. Ўз ўрнида модел — йўл тушунчалари айни бир мазмун ва маънога эга. Шунингдек, модел — йўлни таълимот маъносида ҳам тушуниш мумкин.

Энди шу ерда гарчанд, жуда оддий ва тушунарли бўлиб турган бўлса-да, умуман, кенг маънодаги «йўл» деган сўз ва тушунчага ҳам тарихан бир назар ташлаш мақсадга мувофиқдир. Гап шундаки, йўл ва йўлбошчи тушунчаларининг ўзаги, мазмуни, моҳияти ҳамда вазифаси бир. Бу масала бевосита ушбу китобда ўз ечимини топиши зарур бўлган бош масала — Президент

¹ Қаранг: Советский Энциклопедический словарь. — Москва: Изд-во «Советская энциклопедия» 1980, — С. 828; Русско-узбекский словарь. — Москва, 1954, 374—375-бетлар.

Ислом Каримовнинг мустақиллик ва мустақил тараққиёт гояси (йўли) — «ўзбек модели» билан ўзаро узвий боғлиқ.

Йўл тушунчаси яна бир қатор лугавий, мажозий, кўчма маъно ва мазмунларга ҳам эга. Мана оддий бир тушунча. Йўл инсонни бирор-бир макон ва манзилга адаштирмай олиб боради. Шунингдек, инсон ўзининг буюк бир илмий ёки амалий мақсадларига эришиш учун бирор-бир йўл (усуллар, фоя ва қонуниятлар)га қатъий амал қиласагина ўз нияти ва мақсадига етади. Шу ерда «Тарихи йўқнинг ўзи йўқ» деган буюк тарихий нақлга амал қилиб, «Йўли йўқнинг ўзи йўқ» деб айтсак асло муболага бўлмас. Чunksi, инсон инсон бўлиб дунёга келиши, ерга қадам қўйиши, аста улгайиб, бирор-бир мақсадга эга бўлиши учун аввало ўз ҳаёт ва мақсад йўлига эга бўлмоги зарур.

Вақтлар ўтиши билан эса ҳар бир инсоний йўл маълум бир мазмун ва йўналишда шаклланиб, қайсиdir бир даражага етгач, жамият (инсоният) тараққиётига ўз ҳиссасини қўшади. Шу ўринда албатта, инсон амал қилган тўғри ва нотўғри йўлларни фарқламоқ ҳам зарур. Масалан, тарих фанида ўтмишдаги давлат раҳбарларининг фаолияти мана шу икки йўл нуқтаи назаридан баҳоланиши одат тусига кирган.

Қадим-қадимдан муруватли, диёнатли, саховатли ва бойбадавлат, иймонли кишилар турли-туман, катта ва кичик табиий йўллар, қўприклар қурдириб, жамият тараққиётига беминнат ҳисса қўшиш билан савоб ишларни амалга ошириб, эл-юрт хурматига сазовор бўлиб келганлар. Дарҳақиқат, йўл қуриб, эл-юрт хурматига сазовор бўлиш ва миллат ва халқقا йўлбошли бўлиш ўта буюк масъулият бўлиши билан бирга, жуда ҳам машақкатли ҳамда шон-шарафлидир. Шунингдек, оддий оёқ йўли қуришдан дунёга танилиб, Миллат ва Ватанга раҳнамо бўлиш йўли ҳар бир кишидан жуда чукур билим, тафаккур, тадбиркорлик, шунинг билан бирга, ўзгача қобилият, чексиз жасорат, фидойилик ва жонқуярликни талаб этади. Шу ўринда Буюк Амир Темурнинг қуйидаги ибратли йўл-йўригини эслаш айни муддао бўлур: «Салтанат тўнини кийгач, ўз тўшагимда роҳатда ухлаш ҳузур-ҳаловатидан воз кечдим. Ўн икки ёшимдан турли диёрларни кездим, ранжу меҳнат тортдим. Ҳар хил тадбирлар қўлладим, [ғаним] қисмларини синдиридим. Амирлар ва сипоҳийларнинг исёнларини кўрдим, улардан аччиқ сўзлар эшитдим. Лекин сабру бардош билан ўзимни эшитмаган, кўрмаганга солиб, уларни тинчитдим. Қилич кўтариб жанг майдонига отилдим ва шу та-

риқа дунёда ном чиқардим»¹. Бу Амир Темурга хос йўл-йўриқ моделнинг ўзига хос бир кўриниши холос.

Тарихда бутун дунё ва ҳар бир мамлакатнинг ўзида йўл қуриб, ҳалқа қулай шароит яратган, шунингдек, йўлбошчи деган ўта буюк шарафли номга эга бўлиб, тарихда ўчмас из қолдирган катта ва кичик тарихий шахслар кўплаб топилади. Улар қайси-дир маъно ва йўналишдаги ўзларига хос раҳнамолик йўлларини яратиб, тарихда қолдирган. Булардан тарих синовларига бардош берганлари, тарихда ўз қадр-қимматларини топиб, инсоният учун намуна мактаби вазифаларини бажариб келаётгани ҳаммага маълум. Бунга Амир Темур, Ислом Каримов ва бошқаларнинг йўллари мисол бўлиб турибди.

Мана шундай тарихий йўллар ҳалқаро майдонда ҳозирги пайтда умумий ҳолда «модел» деган номга мушарраф бўлиб, жаҳон миқёсида умуминсоний қадриятга айланган. Масалан, дунё бўйлаб машхур бўлган йўл-моделлар ҳақида тадқиқотчи олим Н.Б. Қувватов қуйидагича фикрда: «Ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг ўзига хослигини акс эттирувчи моделлар ҳар бир мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий жараёнларнинг, жамият ривожининг тегишли объектив ва субъектив омиллари, шу жумладан, назарий концепциялар таъсири остида шаклланган ва муайян уйғунликда амалга оширилган. Мазкур ижтимоий-иқтисодий моделлар — ривожланиш, тараққиёт моделлари бўлиб, улар нафақат тараққий этган мамлакатларга, балки мустақилликка эришган, ривожланаётган давлатларга ҳам хосдир»². Шунинг билан бирга, муаллиф ривожланган ва ривожланаётган дунё мамлакатларининг ўзига хос ва мос, тарихан машхур бўлган моделларининг маълум гуруҳларини санаб ўтади. Масалан, «Америка модели», «Япония модели», «Хитой модели», «Швед модели» ва бошқалар шулар жумласидандир.

Тарихан олганда узоқ ўтмишда ва сўнгги пайтларда кўп йиллик машъум мустамлакачилик зулмидан озод бўлиш учун кураш ва ўз мустақиллигини мустаҳкамлаш, яъни ўтиш даврини ўтаган ва ўтаётган мамлакатларнинг ўзига хос хилма-хил тараққиёт моделлари тарихда кўплаб топилади. Мустақилликка эришиш, ундан сўнг мустақилликни мустаҳкамлаш ва мустақил тараққиёт учун кураш моделлари тарихда бирор-бир мамлакатдаги

¹ Темур тузуклари. — Т.: F. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1966, 69-бет.

² Қувватов Н.Б. Ўтиш даври: назария ва амалиёт (сиёсий-фалсафий таҳлил). — Т.: Ўзбекистон файласуфлари милий жамияти нашриёти, 2012, 53-бет.

миллий-озодлик кураши ва мустақилликни мустаҳкамлаш хатти-харакатлари билан боғлиқ.

Бундай тарихий жараён ўтган асрнинг охирги ўн йиллиги бошига келиб, дунёнинг каттагина қисмини эгаллаб турган коммунистик мустамлака империяси – СССР ўз-ўзидан маънан ва иқтисодий, ғоявий-назарий жиҳатдан инқирозга учраганидан сўнг ривож топди. Шундан сўнг СССРда мустабид коммунистик мустамлакага қарши кураш имкони пайдо бўлиб, у ғалаба билан якунланди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бу мамлакатларда кейинги пайтларда қарор топган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий тараққиёт моделлари турли хил даражаларга ва кўринишларга эга. Шунинг билан бирга, улар узоқ ўтмишдаги тарихий моделлардан нафақат давр нуқтаи назаридан, балки шаклланиш муҳит жараёни, мазмуни, тизими ва моҳиятига кўра маълум маънода фарқланади.

Агар узоқ ўтмишдаги кураш ва ривожланиш моделлари асосан ҳар бир мамлакатнинг ўз муҳити ва шароитлари асосида аста-секин шаклланган бўлса, сўнгги пайтда миллий-озодлик курашини олиб бориб, мустақилликка эришган мамлакатларнинг кураш ва тараққиёт моделлари мутлақо ўзгача мазмун ва моҳиятга эга. Булар охирги йиллардаги ўзига хос илм-фан ва техника тараққиёти, ҳалқаро глобаллашув, интеграциялашув ҳамда ижтимоий-сиёсий модернизациялашув ва инновацион жарабёнларнинг умумий таъсирида шаклланиб ривож топмоқда.

Ҳозирги ёш мустақил, коммунистик мустамлакадан яқинда озод бўлган мамлакатларнинг тараққиёт ва ривожланиш моделларида дунё тарихи ва ҳозирги замон тараққий этган мамлакатларининг тажрибалари ўз аксини топмоқда. Ўз миллий мустақилликларини мустаҳкамлаш жараёнида бўлган собиқ совет республикаларида кураш моделларида давлатлараро иқтисодий ва илмий-техник ҳамкорликларнинг ҳам муайян маънодаги таъсири мавжуд.

Ҳозирги замон глобаллашуви, умумфалсафий тафаккур нуқтаи назаридан биз назарда туваётган ва бошқа тараққиёт моделлари қўпгина умумлашган ижтимоий-иктисодий ва маданий-маърифий омилларни ўзида мужассамлаштирган илмий-инновацион мазмун ва модернизациялашиш хусусиятига эга. Чунки, булар ҳозирги замон талаби ва тақозосига кўра, янги ғоя, таълимот, ҳулоса, инновацион илм-фан, технологиялар билан ҳам бевосита, ҳам билвосита боғлиқ бўлиши ўз-ўзидан маълум.

Мана шу ҳозирги замон ёш миллий мустақил давлатлар мустақилигини мустаҳкамлаш ва тараққий эттиришга хизмат қилаётган замонавий тараққиёт моделларидан бири дунё миқёсида тан олиниб, жаҳон олимлари орасида илмий таҳдил қилиниб, таъриф-тавсифланаётгани — Ислом Каримовнинг «ўзбек модели», яъни таълимотидир. Бу модел ҳақида юртимизда ҳам, хориж мамлакатларида ҳам бир неча маҳсус ва умумий тарздаги асарлар ёзилди. Шунингдек, Ўзбекистон ва унинг Президенти Ислом Каримовга оид ёзилган асарларда ҳам «ўзбек модели»га алоҳида эътибор берилиб, унинг мазмуни, моҳияти, тарихий аҳамияти анча кенг ёритилган¹.

Юқорида назарда тутилган асарлар ўз вақтида давр талабига жавобан ёзилганлиги билан жуда қимматли, илмий-амалий аҳамиятга эга. Уларда Юртбошимизнинг раҳбарлик фаолияти асосида Ўзбекистон мустақиллиги мустаҳкамланиб, тобора ривож топаётганлиги объектив ҳолатда баҳоланиб, бунинг сабаб ва оқибатлари жуда тўғри кўрсатилган. Мазкур асарларда Ислом Каримов томонидан олға сурилган ўта муҳим ва янги илмий-фалсафий холосалар, методологик илмий-инновацион аҳамиятга молик гоя, назария ва таълимотларга алоҳида эътибор қаратилган.

«Ўзбек модели» самараси ила мустақил ёш Ўзбекистон ижтимоий-иктисодий жиҳатдан тез ривожланди. Буни дунё тан олди. «Ўзбек модели» эса тарихий даврнинг бешафқат синовларига дош бериб, ҳамон такомиллашишда давом этмоқда.

Бу тўғрида иктиносиди олим Нурислом Тўхлиев шундай ёзади: «ўзбек модели иккита катта синовдан муваффақиятли ўтди. Би-

¹ Қаранг: Гафарли М.С., Касаев А.Ч. Узбекская модель развитие: мир и стабильность — основа прогресса. — Москва: «Дрофа», 2000; Шу асарнинг ўзбек тилидаги таржимаси: Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси / Таржимон С.Тоиров ва бошқалар. — Т.: «Ўзбекистон», 2000; Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996; Левитин Л. Узбекистан на историческом повороте. Критические заметки сторонника Президента Ислама Каримова — Москва: ВАГРУИУС, 2001; Шу асарнинг ўзбекча таржимаси: Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001; Тўхлиев Н. Тараққиётнинг ўзбек модели — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2012; Тараққиётнинг ўзбек модели [Ўкув қўлланма] — Т.: «Ijod dunyosi», 2002; Аманов Б. Сиёсий модернизациялаш моделлари ва Ўзбекистон тажрибаси. — Т.: «Fan va texnologiya», 2012; Қувватов Н.Б. Ўтиш даври: назария ва амалиёт (Сиёсий-фалсафий таҳдил). — Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашириёти, 2012; Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. — Т.: «Шарқ», 2003; Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. — Т.: «Шарқ», 1999 ва бошқалар.

ринчи синов — ўтган асрнинг 90-йилларини ўз ичига олган ёш мустақил мамлакатимиз бошидан кечирган ўтиш даври эди... Иккинчи синов — 2008 йилда бошланган глобал молиявий-иқтисодий инқироз зарбаларига қарама-қарши тура олди, балки дунёдаги 10 мамлакат қаторида иқтисодий ўсишнинг энг юқори (йилига 8—9 фоиздан кам бўлмаган) суръатларини таъминлади¹.

Энди масалага юқорида кўрсатиб ўтилганларга асосланиб, энг муҳими, Ислом Каримов амалга оширган ва ошираётган йўл (сиёsat) асосида Ўзбекистонда сўнгги салкам чорак аср ичида юз берган туб ўзгаришлар, ишлаб чиқариш, саноат, илм-фен ва техника, маориф, маданият, миллий давлат қурилиши, модернизация, инновация, инновацион бозор ва инновацион муносабатлар ривожланиши нуқтаи назаридан ёндашилса, кўз ўнгимизда, «ўзбек модели»нинг бундан-да ўзгача жуда кенг маъно ва мазмундаги кўрки тўла намоён бўлади.

Дарҳақиқат, Ислом Каримовнинг ҳамма асаллари, маъруза ва нутқлари, матбуот ва телевидение ходимлари саволларига берган жавоблари, нуфузли халқаро анжуманларнинг минбарларида туриб, дунёнинг йирик давлатлари раҳбарлари билан юзма-юз бўлган учрашувларда айтган фикр-мулоҳазалари, илгари сурган ғояларига «ўзбек модели» таълимоти нуқтаи назари асосида ёндашилса, уларнинг глобал замонавий миллий-инновацион мазмун ва моҳиятга эга эканлиги янада ойдинлашади.

«Ўзбек модели» таълимотининг тарихий хизмати ва аҳамияти жуда кенг ва хилма-хил. Унинг тарихда тутган ва тутажак ўрни фақат мамлакатимиздаги иқтисодий тараққиёт, бозор муносабатлари ривожланиши ёки тарихий ўтиш даврига дахлдорлик билан чекланмайди. У Юртбошимизнинг умуммиллий ва давлат аҳамиятига молик барча саъӣ-ҳаракатлари, режа ва мақсадлари амалга ошганлиги ҳамда оширилаётгани билан бевосита узвий боғлиқ бўлиб узоқ муддатли, кўп қиррали яъни, универсал мазмун ва характеристерга эга.

Шунингдек у тадрижий равишда такомил топиб, ҳозирги даврнинг қарама-қарши глобал талабларига жавобан миллат манфаатга оид буюқ инновацион масалалар ечими билан тобора такомиллашиб борувчи энг замонавий модел. «Ўзбек модели» таълимоти ўз муаллифининг етакчилик ва раҳбарлик фаолияти билан узвий боғлиқликда кунма-кун янгидан-янги мақсад ва ғоялар билан янгиланиб, бойиб келмоқда.

¹ Тўхниев Н. Тараққиётнинг ўзбек модели. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2012, 5—6-бетлар.

Юртбошимиз ҳар доим катта минбарга чиқиб ҳалқ билан юзма-юз бўлганида долзарб масалалар ечимини қўрсатиш билан бирга, ҳалқнинг маңфаатлари, Ватан фаровонлиги ва буюк келажагига оид стратегик ғоя ҳамда мақсадларни олға суради. Масалан, 2013 йил 26 апрелда ҳалқ депутатлари Андижон вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқида мана шундай иккита энг йирик стратегик инновацион лойиҳа амалга оширилишини айтди. Бу ва бошқалар албатта, «ўзбек модели» таълимоти янада ривожланаётганлигидан далолатдир. **Биринчиси** — қиймати 1 миллиард доллар, қуввати 900 мегавольт бўлган Тўракўргон иссиқлик электр станциясини яқин келгусида қуриб ишга тушириб, Фарғона, Наманган, Андижон вилоятларининг электр қувватига бўлган бугунги эҳтиёжини тўла қондириш. **Иккинчиси** — энг сўнгти замонавий ва умумжаҳон аҳамиятига молик миллий-инновацион лойиҳа бўлди. Бу «ўзбек модели»нинг бунёдкорлик қурдатига оид биргина мисол, албатта. Буни шу модел муаллифининг ўзи мана бундай баён этади:

«... Биз кўпдан буён ўйлаб юрган, бугунги кунга келиб рўёбга чиқариш имкони пайдо бўлган яна бир муҳим режамиз ҳақида сизларга ахборот бермоқчиман. У ҳам бўлса, Ангрен — Поп йўналишида умумий узунлиги қарийб 125 километр бўлган электрлашибирлигидан темир йўл қуриш лойиҳасини амалга ошироқчимиз.

Маълумки, Фарғона водийси мамлакатимизнинг темир йўл тармоқларига уланиш нуқтаи назаридан Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларидан ажралиб қолган. Ҳозирги кунда темир йўл орқали водийга бориш учун қаердан ўтишга тўғри келишини сизлар яхши биласиз... 2014—2015 йилларда... бу ишни албатта охирига етказамиз. Насиб этса, 2016 йилда мана шу темир йўл қуриб битказилиши билан водийга, жумладан, Андижонга поезд билан бемалол қатнаш имконига эга бўламиз»¹.

Албатта, бу электрлашибирлигидан темир йўл текислиқда қуриладиган одатдаги йўллардан эмас. Унинг энг буюк замонавийлиги ва мураккаблиги, бир қараганда ақл бовар қилолмаслиги ҳам шундаки, у ҳозирда «Қамчик» деб аталаётган, аслида эса тарихий номи Камшик (Кемтик) бўлган, шунинг билан бирга, яна иккинчи «Қизилча» («Каклик») деб аталган икки буюк қадим довоннинг тагидан қазиладиган туннель (йўл) орқали ўтишидадир.

Довонлар аслида биз айтгандек номланган. Ўша ерлик аҳоли орасидаги кексалар ҳозир ҳам ўша тарихий номларни ишлатиб

¹ «Ҳалқ сўзи» газетаси, 2013 йил 27 апрель.

келмоқдалар. Камшик деб айтилиши қадим-қадимдан карвон йўли тоғнинг шу кемтик жойидан ўтганлигига бўлса керак. Иккинчидан эса, ҳозирда қарийб унуглилган, расмий ёзишмаларда эса асло ишлатилмаётган Қизилча — Каклик довонининг шундай деб аталишининг икки сабаби бор. Биринчидан, бу довоннинг ери қизил. Шунинг учун ҳам у «Қизилча» деб номланган. Иккинчидан, шу қизилча довонининг қадим карвон йўли ўтган кемтик (пастлик) жойида тепа-тоқقا ўрмалётган. Она какликка ўхшаш каттагина тош ва унинг орқасидан эргашиб бораётган жўжа (тош)лар бўлар эди. Булар ҳозир ҳам менинг кўз ўнгимда турибди. Минг афсуски, бу табиий тош — она каклик ва унинг тош-жўжалари йўл қурилиши пайтида йўқ бўлиб кетди.

Ҳозирда довоннинг тарихий номи мутлақо бузилиб, ўзгарилиб, «Қамчиқ» деб айтилишининг бош сабаби битта. Совет даврида ҳамма жойларнинг ва фуқароларнинг номи, исми шарифи бузилиб, русча талаффузда ёзилди. Масалан, Камшик — «Камчик» деб ва ҳоказо. Мустақилликдан сўнг шу русча ном нотўғри ўзбекчалаштирилиб, «Қамчиқ», деган мутлақо бегона ном кенг истеъмолга кириб, эски ном унуглиди. Яна шу эътиборсизлик туфайли бўлса керак, «Қизилча» (Каклик) довони номи умуман истеъмолдан чиқди. Хуроса шуки, Камшик ва Қизилча (Каклик) довонларининг асл ном ва тушунчларни ўзича тикланса, тарихий ҳақиқат тикланади. Шунингдек, бу ерда иккита довон борлигини ҳам унумаслик керак. Тарихий номлар билиб-бilmай сохталаштирилишига барҳам бериш вақти келган.

Масаланинг мазмуни ва моҳияти, тарихий аҳамияти яна шундаки, бундай буюк туннель — ер ости йўли қазилиб, ундан поезд йўли ўтиши тарихимиздаги дунё тан олиб, тан бераб келаётган буюк тарихий воқеликлар каби буюк мазмун ва моҳиятга эга. Шунингдек «ўзбек модели»нинг куч-қудратига ҳам бир мисол.

Шуни алоҳида айтиш жоизки, бу стратегик мақсад бутун халқимизда, айниқса, гўзал Фарғона водийси халқида, беҳад катта миллий ғурур, ифтихор туйғусини уйғотди, келажакка ишончни мустаҳкамлади.

Ватанимизда мана шундай тарихга кираётган буюк қурилишлардан яна бири Қорақалпоғистон Республикасидаги Сурғил кони негизида бунёд этилаётган Устюрт газ-кимё мажмуасидир.

Бу инновацион лойиҳанинг умумий қиймати 3,9 миллиард АҚШ долларини ташкил этади.

Мазкур қурилиш-loyiҳa қуриб битирилгач, мамлакатимиз ҳар йили 4,5 миллиард куб метр табиий газни қайта ишлаш асосида 3,7 миллиард куб метр газ, 387 минг тонна полиэтилен, 83 минг тонна полипропилен, 102 минг тонна пиролиз бензин ва бошқа қимматбаҳо маҳсулотларни ишлаб чиқариш имконига эга бўлади¹.

Устюрт газ-кимё мажмуаси нефть-кимё соҳасидаги дунёдаги энг йирик лойиҳа. Шунинг учун ҳам у 2014 йил 13 марта катта нуфузли нашр — «Infra-structure Jounal» томонидан «Нефть-газ соҳасидаги 2014 йилнинг глобал битими» деган мукофот билан тақдирланди.

Ушбу умуммиллий ва жаҳон аҳамиятига молик стратегик лойиҳа қурилишининг ташаббускори Ислом Каримов 2014 йил 25 апрелда бу ерда амалга оширилаётган ишлар билан танишгач, катта мамнуният билан шундай деди: (**«Биз мустақиллигимизнинг ilk йилларида келажаги буюк давлат қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйган эдик. Бугун замонавий билимларни пухта эгаллаган, мана шундай иоёб заводлар қурилишида ишлаётгани ёшлирамизга қараб қувонамиз ва ана шу эзгу ниятларимизга эришаётганигимизнинг амалий ифодасини кўрамиз».**)²

«Ўзбек модели» асосий беш тамойилга асосланган иқтисодий тараққиёт ва бозор муносабатларининггина модели эмас. Унинг мазмуни, моҳияти аслида бундан кўра, кенг ва хилмажилликка эга. «Ўзбек модели» кўп соҳа моделларини ўз ичига қамраб олган. Масалан, мустақиллик учун миллий озодлик кураш модели, таълим-тарбия модели, ислоҳотлар модели, миллий давлатчилик модели, иқтисодий тараққиёт модели, фермерлик модели, бозор муносабатига ўтиш модели, илмий-инновацион тараққиёт модели, магистрал автомобиль ва темир йўллар қурилиши модели ҳамда бошқалар шулар жумласидандир.

«Ўзбек модели» таълимоти йилдан-йилга ривожланаётган модель. У ҳозирги замон интеграциялашув, глобаллашув, модернизациялашув, инновацион жараёнларига мос равишда ривожланмоқда. Шу ўринда Нурислом Тўхлиевнинг яна бир холосаси эътиборга молик: «Тараққиётнинг ўзбек модели қотиб қолган статик тушунча эмас, албатта. Унинг характери ва шакл-шамойилини

¹ Қаранг: «Халқ сўзи» газетаси., 2014 йил 26 апрель.

² «Халқ сўзи» газетаси., 2014 йил, 26 апрель.

белгилайдиган асосий тамойиллар сақланиб қолган ҳолда доимо янги вазифа ва қоидалар билан бойиб, такомиллашиб боради. Зеро, ҳаёт барча тартиб-қоидаларга ўз тузатишларини киритиб бораверади. Самолёт ўз моделига тўла мос келиши лозим. Акс ҳолда ҳалокат юз беради. Иқтисодий ривожланиш модели эса ундей эмас. Борган сари замонавийлашиб бораётган жамият ҳаётининг барча жабҳаларини модернизациялаш, ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилишини диверсификациялаш, инновацион технологияни изчил ривожлантириш, саноат маҳсулотлари етказиб беришни янада кенгроқ маҳаллийлаштириш — бозорга ўтишга оид ўзбек моделининг мантиқий давомидир¹.

Юқорида таъкидланганидек, «ўзбек модели» ўзаро bogлиқликдаги икки босқич (давр)га эга. Лекин ҳозиргача унинг биринчи босқичи учун «ўзбек модели» деган атама ва тушунча истеъмолга кирмаган. Бу тушунча илк бор бизнинг томондан илмий муомалага киритилмоқда.

Дарҳақиқат, бу босқичда мантиқан олганда Ислом Каримовнинг мустақиллик фояси ва уни амалга оширган миллий озодлик кураш йўли — модели тўла намоён бўлди ва у мустақилликнинг қўлга киритилиши учун тарихан хизмат қилди. Мана шу реал воқелик, мантиқ ва тушунчага қатъий амал қилган ҳолда мазкур моделнинг биринчи босқичини миллий-озодлик курашининг ўзбек модели деб айтиш бизнингча мақсадга мувофиқдир. Иккинчи босқич эса Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт йўли деган ном билан тарихга кирди. Хуллас, «ўзбек модели»нинг стратегик-тактиковий кураш усуслари Ислом Каримов Ўзбекистонда ҳокимият тепасига келиши (1989 йил 23 июн)дан бошлаб ҳозиргача амал қилиб келмоқда. Мана биргина мисол. Ислом Каримов 1989 йил 23 июнда Ўзбекистон Компартияси Марказий қўмитасининг Биринчи котиби этиб сайланганидан кейинги куни — 24 июнда Ўзбекистоннинг раҳбари сифатида: «**Биз бундан бўён эскича яшомлаймиз ва бундай яшашга замоннинг ўзи йўл қўймайди**²» деган мавзуда катта нутқ билан чиқиши беҳад улкан жасорат бўлган эди.

«ўзбек модели» тарихининг иккинчи босқичи Ўзбекистон мустақил бўлганидан сўнг бошланди. Шуни ҳам айтиш керакки, «модел» деган тушунча ва атама биринчи маротаба Юртбоши-

¹ Тўхлиев Н. Тараққиётнинг ўзбек модели. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2012, 72—73-бетлар.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. -- Т.: «Ўзбекистон», 1999, 32-бет.

мизнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли» номли дастуриламал маъруzasида 1992 йилда тилга олинади. Бунда Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт модели илк бор ишлаб чиқилиб, расман эълон қилинади. Мана шунга кўра, биз мантиқан тарихий воқеликлар ривожига асосланиб «ўзбек модели»-нинг тарихи 1989 йил июнидан бошланди деган фикр ва хulosани айтишни маъқул кўрдик.

Дунё тарихидаги барча буюк давлат раҳбарларининг буюклиги-ни намоён этган ўз раҳбарлик йўллари, улар ҳокимият тепасига келганидан бошлангани тарихдан маълум. Ҳар қандай тарихда воқе бўлган катта туб ўзгариш ва бурилишлар даври тасодифан, ўз-ўзидан юз бермайди. Булар вақти келиб, объектив муҳит ва шароит тақозоси асосида қонунан етилади. Аммо бу қонуний воқелик тарихан амалга ошиши ёки амалга ошмай қолиб кетиши шу пайтдаги қарама-қарши кучларнинг нисбатига, аниқроғи, бирор-бир етук шахс тарих майдонига чиқиб, раҳнамо бўлиши билан бевосита bogлиq bўлади.

Мазкур тарихий шаҳе шу пайтда реал юз бериши мумкин бўлган туб ўзгариш ёки янгиликларни олдиндан тўғри англаб олган ҳолда, тўғри сиёsat олиб борсагина катта бир тарихий воқелик қарор топади. Акс ҳолда бунинг тескариси бўлиши ҳам мумкин. Ислом Каримов мана шундай бир пайтда тарихан писиб етилган буюк воқелик — Ўзбекистон мустақил бўлишини тезда тўғри англаб олган ҳолда миллатнинг бу асрий орзуси учун жуда дадил курашди. Ўз сиёsatини шу буюк ўзгариш ва мақсадга қаратди ва бунинг тарихан амалга ошишига раҳнамо бўлди. Мана шу йўл билан Ўзбекистоннинг бўйнидаги салкам бир яrim асрлик манфур мустамлака сиртмоги олиб ташланди. У эркин нафас олиши эвазига тезлик билан дунёга танилди, мустақил давлатлар ҳамжамиятидаги ҳозирги ўзининг мустаҳкам ўрнига эга бўлди.

Бунда дарҳақиқат Ислом Каримовнинг раҳбарлик, энг муҳими, Йўлбошчилик ўрни тарихан беқиёс бўлди. Бу асло муболага эмас, бор тарихий ҳақиқат.

«Ўзбек модели» таълимоти жуда кенг мазмун-моҳият ҳамда яратувчанлик куч-куватига эга. У мана шунинг учун ҳам беҳад катта ва бир бутун умуммиллий-инновацион методологик дастуриламал ва таълимот сифатида Ўзбекистонда мустақиллик ва мустақил тараққиётта етакчилик вазифасини бажарди ва бажармоқда.

«Ўзбек модели» таълимоти ўз-ўзидан осонликча пайдо бўлган эмас. Бунинг учун аввало, ўзимиздаги мавжуд тарихий шарт-

шароит, имконият, қарама-қарши құчлар нисбати, шунингдек, дүнёдаги күпгина мамлакаттарнинг тажрибаси ўта синчковлик билан ўрганилиб, Ўзбекистонга хос ва мос равишда умумлаштирилди. Президент Ислом Каримовнинг ўзи буни шундай баён этади: «**Мустақилликка эришган ҳар бир мамлакат ўз тараққиёт йўлини излайди, янги жамият барпо этишда ўз андозасини ишлаб чиқишига интилади.** ...Дунёда ижтимоий тараққиёт йўлининг турли варианtlари мавжуд. Туркия, Жанубий Корея, Швеция моделлари ва бошқалар бунга мисолдир... Гап бирон-бир моделни, ҳатто у ижобий натижалар берган тақдирда ҳам, кўр-кўронга қўчириб олиш тўғрисида бораётгани йўқ. Аниқ-равшан воситалар ва усуллар қайси мамлакат учун мўлжалланган бўлса, ўша мамлакатнинг ўзига хос шароитдагина ижобий натижа беради»¹.

«Ўзбек модели» таълимотининг мазмуни ва моҳияти, ўз хусусий ва умумий методологик илмий-назарий асос ва тамоилилари Юртбошимизнинг барча асарлари, маъруза ва нутқлари ҳамда интервьюларида ўз аксини топган. Булар маҳсус ўрганилиб, умумлаштирилиши, илмий таҳдил қилиниши, илмий асосда муайян тартибга солиниши ҳозирда ўта муҳим илмий-амалий масала бўлиб турибди.

«Ўзбек модели» таълимоти яратилишида Ўзбекистондаги коммунистик мустақиллака ва ундан кейинги даврлардаги тарихий муҳит, шарт-шароитлар, шунингдек, айниқса илм-фанлар ва жамият бошқарувининг коммунистик методологик асослари ҳамда буларнинг мустақиллик давридаги асоратлари жиддий эътиборга олинди. Буни Ислом Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номли асаридаги ушбу фикрлари исботлаб турибди: «**Шуни алоҳида таъқидлаш зарурки, сохта инқилобий сакрашларсиз, фожиали оқибатларсиз ва кучли ижтимоий ларзаларсиз, эволюцион йўл билан нормал, маданиятли тараққиётта ўтиш — танлаб олинган йўлнинг асосий мазмуни ва моҳиятидир**»².

Муаллиф тараққиётнинг инқилобий йўлини мутлақо инкор этади. Шунинг билан бирга эса эволюцион йўлни ўзи танлаб олган йўл (модел, таълимот — С.Х.)нинг асосий мазмуни ва моҳиятидир деб, алоҳида таъқидлаб кўрсатмоқда. Ҳақиқатан ҳам бу «ўзбек модели»нинг ҳақиқатан янги, ўзига хос, Ўзбекистонга мос таълимот сифатида умуминсоний башариат таянчи —

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 9—10-бетлар.

² Каримов И.А. Ўша асар, 10-бет.

бош тадрижий-эволюцион таълимотга асосланганлигидан дало-лат бўлиб турибди. Иккинчи томондан эса, бу унинг юксак да-ражадаги мақомидан яна бир нишона ҳамдир.

«Ўзбек модели» — мазмунан ва моҳиятан умуммиллий глобал инновацион методологик таълимот. Ҳақиқатан ҳам Ислом Каримовнинг мустақиллик гояси — мустақиллик таълимотига, мустақил тараққиёт гояси эса мустақил тараққиёт таълимотига ўсиб ўтди. Буларнинг самараси ўлароқ мустақиллик ва мустақил тараққиётнинг умуммиллий ва глобал инновацион методологик таълимоти — «ўзбек модели» шаклланди. Бу эса мана салкам чорак асрдан буён Ўзбекистон мустақиллиги мустаҳкамланиб такомил топиши ва унинг буюк келажак сари интилиб боришига асосий бош илмий-назарий таълимот ва стратегик дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда.

2. Мустақиллик — миллат иқболи

Биз ушбу тадқиқотимизда «ўзбек модели» ҳам, тарихан ҳам, мазмунан ҳам моҳиятан, икки даврга бўлиннишини жуда аниқ маънода англаб, буни имконимиз даражасида исботлаб кўрса-тишга ҳаракат қилмоқдамиз. Мана шу икки даврнинг биринчи босқичида Ўзбекистон Ислом Каримов раҳнамолиги ва «ўзбек модели»нинг самараси ила миллий мустақилликка эришди. Бу энг олий инсоний баҳт-иқбол ва неъматни миллат ҳамда ҳалқи-миз қарийб салкам бир ярим аср орзу қилиб келган эди. Бу машъум давр узлуксиз равишда ўта зиддиятли, катта-катта та-лафотли, беҳисоб талон-торожли кечди. Аждодларимиз ўз баҳти ва саодати — мустақиллик учун бетиним қурашиб, жон бе-риб, жон олсалар ҳам, беҳисоб қонлар тўксалар ҳам, ўз мақ-садларига эриша олмадилар.

Мазкур мустамлакачиликнинг иккинчи босқичи — комму-нистик мустамлака даври ўзига хос кўринишга эга бўлиб, бу даврда ҳам беҳад катта миллий-маънавий ва моддий бойликлар талаб кетилди. Шу билан бирга, «марказ» манфаатига ҳар то-монлама мослаштирилган ҳолда маориф, саноат, илм-фан, дех-қончилик, ишлаб чиқариш муайян даражада ривожлантирилди, кўпгина кўриқ ва бўз ҳамда чўл ерлар ўзлаштирилди. Аммо шуларга қарамай, Ўзбекистон энг арzon хомашё базаси, текин ишчи кучи маконига айланди. Унинг ер ости бойликлари, тари-хий-маданий қадриятлар, барча дехқончилик ва чорвачилик маҳ-сулотлари текинга ташиб кетилди. Халқнинг қўлидаги хусусий бой-

ликларнинг ҳамма турлари зўрлик ва босқинчилик билан тортиб олиниб, умумий халқ мулки деган, аслида эса эгасиз мулчиллик тизими яратилди. Халқимизнинг миллионлаб бой ва ўртаҳол аҳли ҳамда юзлаб зиёли ва олимлари синфий душман — «кулак» («муштумзўр») деган уйдирма асосида Сибирь ва узоқ ўлкаларга сургун қилиниб, тарихда кулларга ҳам қўлланмаган азоб-уқубатлар билан қирғинбарот қилинди. Умуман миллат ва халқимиз, ўтмишимиш феодал қолоқ, аждодларимиз саводсиз, маданиятсиз деб маънан камситилди, ҳақоратланди, ерга урилди.

Бу юқоридагиларнинг ҳаммаси ленинча Коммунистик партиянинг мустабид мустамлакачилик сиёсати, гайриинсоний мафкураси ва фоялари асосида амалга оширилди. Коммунистик партиянинг манфур фояси чексиз қатағон ва маъмурий буйруқ-бозликка асосланган якка ҳукмронлиги ҳамма вақт, ҳамма нарсадан доимо устун бўлди. У ёлғон коммунистик фояни сунъий равишда улуғлаб, миллат, халқ манфаатига қарама-қарши қўйиб, уни оммага сингдириш учун шафқатсиз равишда чоракам бир аср курашди.

Шу боис ҳам бу даврни дунё тарихидаги мустамлакачиликнинг янги кўриниши — коммунистик мустамлака даври десак, уни ўз номи билан атаган бўламиз. Давр тарихи ҳам шунда ўзига мос равишда тўғри ёритилган бўлади. Коммунистик партия Россияни ҳам, унинг ҳамма мустамлака мамлакатларини ҳам босиб олиб, тўла маънода бутун СССРда мустамлакачиликнинг мутлақо янги кўриниши — коммунистик мустамлакачиликка асосланган «социалистик» деб аталмиш жамиятни барпо этиб, аксилисоний коммунистик жамият қуриш учун курашди. Социалистик жамият эса Коммунистик партиянинг хомхәёлликка асосланган дастурига кўра, коммунизмнинг биринчи босқичи — ривожланган социалистик жамият деб тантанали равишда эълон ҳам қилинди. Бироқ, ҳеч кутилмаган бир пайтда — 1980 йилларнинг ўрталарига келиб, социалистик жамият ички ва ташқи қарама-қаршиликларга, тарихий тараққиёт қонунларига бардош беролмай, ўз-ўзидан ҳам мафкуравий-маънавий, ҳам сиёсий-иқтисодий, ҳам фоявий-назарий, ҳам маъмурий-ахлоқий жиҳатдан инқирозга учраб, таназзулга маҳкум бўлди.

Бундай объектив тарихий жараён пайдо бўлиши билан бутун СССРда ва унинг таркибидаги ҳамма социалистик мустамлака республикаларида, шунингдек, Ўзбекистонда ҳам коммунистик иллатларга қарши йиллар давомида халқ ва миллатларнинг қал-

биди сақланиб келган норозилик жуда тез жонланди. Бу жонланышлар эса, умумий коммунистик мустамлакачиликка қарши миллий озодлик кураши сифатида намоён бўлиб, жадал ривожланди.

Ўтмишдан маълумки, мана шундай жуда муҳим бир пайт етилгач, тарихнинг ўзи ҳамиша юзага келган миллий-озодлик курашига етакчи ва раҳнамо бўла оладиган тарихий шахсларни ҳам тарбиялаб вояга етказади. Бунга мисол қилиб, тарихимизнинг бағрида ўз вакъларида камол топиб, босқинчиларга қарши миллий-озодлик курашларига етакчилик қилган Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов каби буюк тарихий шахсларни эслаш жоиздир.

Дарҳақиқат, Ислом Каримов ҳам мана шуларнинг бири сифатида ўзини тарих майдонида тўла-тўқис намоён этди. Унинг етакчилигида жонажон Ватанимиз 130 йиллик мустамлакачилик зулмидан озод бўлди. Коммунистик мустамлака даврида миллий раҳбарларнинг ҳолати жуда оғир ва аянчли кечди. Бу тўғрида Юргбошимиз шундай деб ёзган эди: «**Халқимиз орасида бир вакълар унинг елкасига миниб, ҳақини еб, ҳукмдорлик қилиб юрган одамлар жуда кўп. Зеро, биз совет тузумида уч-тўртта авлодни кўрдик. Улар қандай тарбия олди? «Кремль юлдузи»га итоат қиласанг мансабда ўтирумайсан, деган гаплар бўлган. Кимки ўз юртини, ўз халқини сотмаса, мансабдан кетарди. Мустақиллик, халқнинг миллий анъаналари, фурурини тиклашга қарши чиққанлар ўша тоифадаги одамлардир**»¹.

Дунё мустамлакачилиги тарихида мустамлакачилар босиб олган мамлакатларига маъқул бўлган мўмин-қобил шахсларнигина раҳбар этиб келган. Коммунистик империя мустамлакачилиги даврида бизда ҳам худди шундай бўлди. Дастребки пайтларда Ўзбекистонга ҳатто саводсиз, сиёsatдан мутлақо бехабар, «марказ»га итоатгўй бўлган маҳаллий миллат вакиллари номигагина раҳбарликка тайинланиб, раҳбарликни асосан Россиядан келган коммунистик мустамлака диктаторлари олиб борган. Бунинг учун эса ўша коммунистик мустамлака асосчиси В.И. Лениннинг қолоқ Туркистон халқлари социалистик (коммунистик) жамиятга рус пролетариати ёрдамида боради, деган соҳта ва шовинистик фоя (кўрсатма)си асос бўлди. Бу коммунист-

¹ Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. — Т.: «Ўзбекистон», 1994, 35-бет.

тик «гоя» чоракам бир аср мобайнида шўролар ҳокимияти учун ҳеч ўзгармас методологик асос бўлиб хизмат қилди.

«Социалистик» Ўзбекистон тарихида дастлабки йиллардан бошлаб биринчи раҳбар маҳаллий миллат вакилларидан тайинланса-да, иккинчи раҳбар албатта марказнинг вакили бўлиши шарт бўлиб келди. Биринчи раҳбар шунчаки расмий бўлиб, асосий ҳокимият иккинчи раҳбарнинг қўлида бўлди. Мана шу асосда марказий раҳбарият Ўзбекистондаги вазиятни мутлақо ўз қўли остида ушлаб келди. Шу сабабдан ҳам дастлаб совет даврида маҳаллий миллат вакилларидан бўлган ватанпарвар раҳбарлар қатағон қурбони бўлдилар. Булардан кейингилари Коммунистик партия ва Марказ сиёсатига мутлақо тобе ҳолда фаолият юритишга мажбур бўлдилар.

Ислом Каримов тарих тақозосига кўра, даври келиб ўз ўтмишдошларидан мутлақо фарқли равища фаолият юритди. Мустамлака марқази учун ҳеч кутилмаган тарзда дастлабки кундан бошлабоқ, Миллат, Xалқ, Ватан манфаати йўлида ўз мустақил фикри ва қатъий нуқтаи назарига эга бўлди. Бу албатта, Ватанимизнинг сўнгги салкам бир асрлик тарихидаги беҳад катта тарихий жасорат, ироди, дадил ҳаракатнинг, энг муҳими, миллат ва халқпарварликнинг ёрқин намунаси бўлганлиги ўз-ўзидан намоён бўлиб турибди. Коммунистик мустамлака раҳбарияти сўнгти бор инқизорз талвасаси асоратида Ўзбекистонга Ислом Каримовни биринчи раҳбар этиб танлашда, давр тақозосига кўра, миллат ва халқимиз баҳтига адашган эди десак, асло му болага бўлмас.

Дастлаб Ислом Каримов Ўзбекистон Компартияси Марказий қўмитасининг биринчи котиби лавозимига сайланиши олдидан Москвага КПСС (Совет Иттифоқи Коммунистик партияси) Марказий қўмитасининг Сиёсий бюроси мажлисига суҳбатга чақирилган пайтдаёқ, ўзининг кимлигини қўрсатди. Бу эса Сиёсий бюро аъзоларини бир неча кун ўйлашга мажбур этди. Шунга қарамай, улар ўзаро қарама-қаршиликлар билан бўлса-да, Ислом Каримовни Ўзбекистоннинг биринчи раҳбари бўлишига розилик беришга мажбур бўлдилар.

Ислом Каримов Ўзбекистонда бу лавозимни эгаллаганидан сўнг тарих ва вазият тақозосига кўра, мустақилликкача бўлган масофа тарихан қадам-бақадам жуда жадал қисқариб борди. Охироқибатда, орадан икки йил ўтиб, миллий мустақиллик — энг олий инсоний баҳт-иқбол, саодат ва неъмат қўлга киритилди.

Бу давр жуда мушкул ва ҳатто ўта қалтис кечди. Бунга ўша пайтда бевосита гувоҳ бўлган Сиёсий бюронинг аъзоси, акаде-

мик А.Н. Яковлев кейинчалик Леонид Левитиннинг китобига ёзган «Сўзбоши»сида шундай дейди: «Мен Ислом Каримов Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби лавозимига қандай тайинланганини яхши эслайман. Бу масалани ҳал этиш жуда қийин кечган эди. Дастрраб унга ким тарафдор-у ким қарши эканини билиб олиш мушкул бўлди. Дарҳақиқат, Сиёсий бюорода бу масала бўйича яқдиллик йўқ эди. Бу вазиятни Ислом Каримовнинг ўзи ҳам тўғри баҳолаган ҳолда хотирлади. Тан олишим керакки, бу лавозимга тайинлашдан олдин бериладиган айрим маълумот ва хужжатлар туфайли менда ҳам бу одамга нисбатан қандайдир шубҳа уйғонган эди. Бироқ, қанчалик файритабии туюлмасин, айнан шундай хужжатлардан бирининг мазмуни менинг барча-шубҳа гумонларимни тарқатиб юборди...»

Мен Ислом Каримовнинг тайинланишини ёқлаб овоз бердим. Менга унинг вазмилиги, камгаплиги, ўзини тута билиши маъкул тушди. Айни пайтда, у билан ўртамиизда алоҳида яқинлик пайдо бўлди, деб айтолмайман... Менда иттифоқдош республикалар компартияларининг намояндалари Москвага муносабат масаласида ҳали ҳам мутаассибларча садоқат кўрсатиб келмоқда, улар иттифоқнинг бирлиги ҳамда ўзлари такрорлашдан чарчамайдиган «абадий дўстлик» учун охиригача курашади, деган ишонч пайдо бўлган эди.

Албатта, мен бу борада адашган эканман. Аслида буларнинг барчаси республикаларнинг ўз мустақиллигини қўлга киритиш учун туғилган илк имкониятлардан фойдаланиши борасидаги ўзига хос бир восита эди. Бу ўринда кимнидир иккιюзламачиликда айблаш инсофдан эмас. Ўша пайтларда ҳаммамиз, барча номенклатура ходимлари тилда бир нарсани гапириб, дилда эса бошқа бир нарсани ўйлар эдик»¹.

Бу каттагина кўчирмадан коммунистик мустамлака салтанати Сиёсий бюросида нафақат Ислом Каримовнинг марказга бўлган садоқатига нисбатан иккиланиш, балки марказнинг ўзидаги ва умуман бутун СССРдаги парокандалик вазияти сезилиб турибди. Академик ўзининг Ислом Каримовга овоз бериб адашгани ва бошқа бор ҳақиқатларни, қандай бўлса шундайлигича жуда аниқликда айнан рўйи рост кўрсатиб берган. Бундан маълум бўлишича, бу пайтда Сиёсий бюро бутун «иттифоқдош»

¹ Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 6—7-бетлар.

республикалардаги миллий уйғониш ва мустақиллик учун кураш ҳаракатларини ўзида худди ойна мисол акс эттириб турувчи янги бир марказ ҳолатида бўлган.

Бу пайтга келиб, А.Н. Яковлевнинг гувоҳлик беришича, Сиёсий бюро миллий республикалар ўз мустақилликларини қўлга киритиши учун бир воситага айланиб қолган эди, шунингдек, уларнинг марказга бўлган эски «садоқат»и — мутелик ҳам энди барҳам топган эди. Марказ раҳбариятлари қандай бўлса-да, коммунистик империя мустамлакачилигини мустаҳкамлаш пайида бўлсалар, маҳаллий Республика раҳбарлари тилда бу нарсани айтсалар-да, дилларида бошқа бир нарса яъни мустақилликни ўйлаб иш юритар эди. Бу ҳолат, **бир томондан**, коммунистик сохта фоя ва мафкура, шунингдек, компартия узил-кесил инқизатга учраганидан яна бир далолат берса, **иккинчи томондан** эса, даврнинг ўзи кўп йиллардан бери мазлум халқларнинг орзу-умиди бўлиб келаётган миллий мустақилликдан бонг ураётган эди.

Бу жуда қалтис, шу билан бирга, қулай вазиятнинг мазмун ва моҳиятини, талаб ва тақозосини шу пайтда ҳамма ҳам бирдай англаб ета олмаган эди, албатта. Шу билан бирга, бу пайтда қўпгина партия ва совет ҳукумати раҳбарларида, шунингдек, шўро тарихчи олимларида ҳам ҳали марксча-ленинча коммунистик фоя ва мафкурага ҳамон ишонч, эътиқод ва мутелик ҳолати кучли бўлган эди. Аммо шунга қарамай, бутун коммунистик империяда бўлганидек, Ўзбекистонда ҳам миллий уйғониш — ўзликни англаш, миллий мустақиллик заруриятини ҳис этиш ҳаракати жуда тез ривож топмоқда эди.

Ислом Каримов бу пайтда мана шу тарихий ҳаракатга баъзи бир эҳтиросларга берилиб кўчага чиққанларнинг сафида эмас, балки юқорида — Ўзбекистон компартиясининг биринчи котиби — Ватанимизнинг биринчи раҳбари лавозимида туриб, етакчилик қилди. Бу масалада улар бошқа республикалардаги миллий раҳбарларга ҳам намуна бўларлик даражада фаолият юритгани тарихан маълум. Бунинг исботи, улар Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг биринчи котиби лавозимини эгаллаши олдидағи вазиятда яққол кўриниб турибди. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу пайтда Коммунистик партия ҳали бутун СССРда, шунингдек, Ўзбекистонда ҳам яккаю ягона расмий сиёсий-маъмурний раҳбарлик мавқеига эга эди. Шунинг учун ҳам бу лавозимни эгаллаш билангина халқقا ва миллатга етакчилик қилиш имкониятини қўлга киритиш мумкин эди.

Юртбошимиз Ўзбекистон ҳақида кейинчалик махсус китоб ёзмоқчи бўлган Леонид Левитин ва Дональд С. Карлайл билан 1994 йилда бўлган суҳбатда шундай дейди:

«Мен қандай қилиб Ўзбекистон Компартияси МКнинг биринчи котиби бўлдим? 1989 йилнинг июни эди. Таҳликали кунлар. Фарғона, Кўқон, Кувасой, Гулистон, Паркент, Бўқада қонли тўқнашувлар пайти.

Худди буф қозоннинг қопқоғи отилиб кетгандек. Хўрлик ва таҳқирилий йилларда йигилиб қолган аламлар бутун республикада тўлқин бўлиб кўтарилиган. Ҳокимият вазиятни бошқаролмай қолганди.

Бу бошбошдоқликни тўхтата оладиган, республикани жар ёқасидан қайтара оладиган одамни ахтаришарди. Натижада менга тўхташди... Ҳозир аниқ эсимда йўқ. 10 ёки 11 июнь эди. Сиёсий бюро Ўзбекистон Компартияси МКнинг биринчи котиби масаласини кўрарди. Муҳокама танқидийгина эмас, ҳурматсизлик руҳида борарди. Шивир-шивирлар, майда пичинглар, кесатиқлар билан ўтарди йигилиш. Шунда мени минбарда туриб, Горбачевга қараб дедим: «Михаил Сергеевич! Менинг номзодимни олиб ташланг. Қўриб турибманки, кимларгадир ёқмаяпман. Яна олти ойга Рафиқ Нишоновични қолдиришни таклиф қиласман. У тартиб ўрнатади. Шундан кейин бу масалага яна қайтиш мумкин. Менга эса кетишга рухсат беринг». Горбачев мени тўхтатиб қолмоқчи бўлди. Мен дедим: «Кўндиришга овора бўлманг. Ҳаммаси тушунарли. Кетишга рухсат беринг: У: «Агар шуни хоҳлаётган бўлсангиз кетаверинг», — деди. Мен Тошкентга учдим ва заводга қайтмоқчи бўлдим... Лекин орадан икки кун ўтиб Нишонов уйимга телефон қилди ва Москва менинг номзодимни маъқуллаганини айтди. 23 июнь куни Ўзбекистон Компартияси МКнинг пленуми бўлди, мен биринчи котиблика сайландим»¹.

Дарҳақиқат, бу лавозимни ҳам, унинг ёрдамида миллий мустақилликни ҳам қўлга киритиш осонликча бўлмади. Юқоридаги тарихий ҳолат миллий-озодлик курашининг ўша даврга хос тинч маданий-демократик кўриниши бўлди десак, ҳақиқатни айтган бўламиз.

«Мен, — деб эслайди Ислом Каримов, — албатта, қандай масъулиятни бўйнимга олаётганимни билардим. Нафақат мансабу об-

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. — Т.: «Шарқ», 2003, 363—364-бетлар.

рўйимни, балки бутун ҳаётимни гаровга қўяётганимни билардим. Баландпарвоз гап деб ўйламангу, халқ мени тўғри тушунади ва қўллаб-қувватлайди, деган ишонч менга куч багишларди¹. Ҳақиқатан ҳам халқ Ислом Каримов мустақиллик учун олиб борган сиёсат ва хатти-ҳаракатларни қалбан қўллаб-қувватлади. Юртбошимиз ишни дастлабки миллий-озодлик ҳаракатини, халқнинг оёқ ости бўлган миллий ор-номусини, ҳақ-хуқуқини ҳимоя қилиш, гурурини уйғотишдан бошлиди, деб айтиш жоиздир.

Ислом Каримовнинг сиёсий раҳбарлик фаолияти совет ҳокимиятига нисбатан норозилик кучайган, миллий озодлик ҳаракати жонлана бошлаган бир пайтга тўғри келди. Бундан ташқари бу пайтда коммунистик мустамлакачиликка нисбатан Ўзбекистонда миллий норозилик ҳаракати жонланишига қарама-қарши марказ кўрсатмаси билан миллий хўрлаш ва таҳқиrlаш ишлари авж олдирилди. Бу янгиҳа кўринишдаги сиёсат «ўзбеклар иши», «пахта иши» ва «пораҳўрлик» деган уйдирмалар ниқоби остида кучайтирилган эди. Бу коммунистик маъмурий-маънавий қатағонларнинг энг сўнгги кўриниши бўлиб тарихда қолди. Бунинг асосий ижроҷилари марказдан маҳсус ва чекланмаган ваколатлар билан юборилган терговчилар Гдлян ва Ивановлар бўлди. Улар 1984—1990 йилларда жуда кўплаб бегуноҳ миллий раҳбар кадрларни ҳамда оддий фуқароларни «пахта иши», «қўшиб ёзиш» ва «пораҳўрлик»да айблаб қамади, мол-мулкларини эса мусодара қилди, талади.

Бу «хизматлари» эвазига Гдлян билан Иванов ҳатто дастлаб СССР Олий Совети депутатлари этиб сайландилар. Бу билан улар ўз қилмишларини даҳлсизлаштириш имконига эга бўлдилар. Ўша пайтдаги республика раҳбарияти бунга қаршилик қилиш у ёқда турсин, бунинг мазмун-моҳиятини хаспўшлаб, томошабин бўлиб, оғиз очмай, аксинча марказ сиёсатини қўллаб турди. Ислом Каримов миллий раҳбар сифатида бошлаган ўз фаолиятининг дастлабки босқичидаёқ бунга катта эътибор берди. Ахир «ўзбеклар иши» деган уйдирма, яъни қонунсизлик асосида кўплаб миллатимиз вакиллари қамалган эди-да! Улар ҳимоя қилинди. Бунинг натижаси ўлароқ, қисман бўлса-да, адолат тикланди. 2,5 минг бегуноҳ жабрланувчилар оқланди. Гдлян билан Иванов 1990 йил 21 февралда партиядан ўчирилиб, енгил бўлса-да жазоланди.

¹ Шарифхўжаев М. Ўша асар, 363-бет.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш зарурки, Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Компартияси Марказий қўмитасининг биринчи котиби этиб сайланишининг ўзи тарихан миллий мустақиллик учун кураш йўлидаги дастлабки катта қадам бўлди. Мустақиллик сари ташланган кейинги қадам Юртбошимизнинг катта жасорати ила Ўзбекистон ССРда 1990 йил 24 марта Президентлик давлат бошқаруви жорий қилиниши бўлди. Бу тарихий янгилик ва ўзгариш марказнинг розилигисиз, мустақил равишда ССРда Президентлик давлат бошқаруви ташкил этилганидан сўнг, ўн кун ичидаги жуда тезлик билан, иттифоқдош республикалар орасида биринчи бор юз берди. Бу иккинчи ва жуда жиддий катта тарихий жасорат бўлди.

Бу тўғрида Ўзбекистон мустақилликка эришиши остонасидағи қарама-қарши кучлар тўқнашувини сиртдан кузатган Леонид Левитин қуйидагича ёзади: «...**Каримов ўша пайтдаги иттифоқдош республикалар раҳбарлари орасида биринчи бўлиб Президентликка сайланди. Москва буни жуда салбий қабул қилди. Горбачев очиқдан-очиқ газабланди. Бошқа республикалар раҳбарлари эса Каримовнинг Президентликка сайланганини қўллаб-кувватласалар-да, унга ҳавас қилсалар-да, телевидение ва минбарларда Горбачевнинг «16 президенти бор давлат қандай давлат бўлади?» деган сўзларини қайтариш билан банд бўлдилар...** Каримовдан кутулиш учун, унинг ўзининг галига қараганда, тазиикнинг барча йўлларидан фойдаланиб кўришди. Горбачев уни ўтакетган амалпраст, деб айблади. Бу вактда, мен ишонаманки, Каримов ҳақоратланган ва хўрланган Ўзбекистоннинг обрўсини қўтариш ҳақида ўйлади¹.

Ўзбекистонда миллий Президентлик давлат бошқарувининг жорий этилиши, бизнингча, ўзининг уч жиҳати билан миллий озодлик йўлидаги катта тарихий аҳамиятга молик ҳодиса бўлди. **Биринчидан**, бу қадим-қадимдан ривожланиб келган давлатчилигимиз тарихида кўрилмаган мутлақо янги миллий замонавий тарихий воқелик бўлди. **Иккинчидан**, ССР парчаланиши тезлашишига катта ҳисса бўлиб қўшилди. **Учинчидан**, ССР таркибидаги собиқ мустамлака, ҳозирги мустақил давлатларда ҳам янги давлат бошқаруви — Президентлик жорий бўлишига тарихий намуна сифатида катта таъсир кўрсатди. Уларда ҳам Ўзбекистондан сўнг, бирин-кетин Президентлик давлат бошқаруви жорий этилди. Ислом Каримовнинг бу миллий Президентлик бошқаруви foяси ва ташаббусини XXI асрдаги янгича илмий-интеллектуал нуқтаи назардан келиб чиқсан ҳолда баҳоласак, у

¹ Шарифхўжаев М. Ўша асар, 394—395-бетлар.

ўз давридаги энг буюк миллий-сиёсий инновацион фоня ва ташаббус бўлган эди.

Юртбошимиз албатта ўз зиммасига тушган масъулият, бурч ва жавобгарликнинг мазмунни, моҳиятини жуда чукур англаган ҳолда Президентлик лавозимини ўз зиммасига олди. Бу тўғрида раҳбаримиз шу лавозимга ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг биринчи сессиясида сайланиши муносабати билан сўзлаган нутқида шундай дейди: «**Ҳозиргина республика Олий Совети сессиясининг қарори билан Ўзбекистон тарихида биринчи марта Ўзбекистон ССР Президенти лавозими таъсис этилди ва бу юксак масъулиятли вазифа менга топширилди.**

Бу катта ишонч учун ўзимнинг самимий миннатдорчилигимни билдираман. Мен буни энг аввало, ўзбек халқи, Ўзбекистон ССРнинг барча меҳнаткашлари, ишчилар синфи, деҳқонлар, зиёлилар, республикамиизда яшовчи ҳамма миллат ва элатлар тақдирни учун ўз зиммамга тушган улкан бурч ва жавобгарлик деб қабул қиласман. Ҳар бир гражданнинг конституцион ҳукуқи ва эркинликларини, республикамиизнинг миллий ва ижтимоий жиҳатдан тобора тараққий топишини таъминлаш йўлидаги катта масъулият деб тушуман»¹.

Ислом Каримов Ўзбекистон Президенти бўлганидан сўнг Марказ раҳбарияти билан унинг ўртасидаги зиддият янада жиддийлашади. Бу ҳолат Юртбошимиз Москвага Ўзбекистон Президенти сифатида биринчи бор борганида куйидагича кўринишда намоён бўлди. Буни унинг ўзи мана шундай эслайди: «...Мен Москва СССР Давлат Кенгashi йиғилишига келдим. Горбачев мени «Ўзбекистон Президенти» дея пичинг, ҳақоратомуз сўзлар билан кенгаш аъзоларига таништириди ва тартибга солиб кўйишга ваъда берди. Бу ерда у Президентликнинг бекор қилишини назарда тутди. Мен унга шундай жавоб бердим: «Агар, сұхбат шундай давом этадиган бўлса, мен Кенгашни ташлаб кетаман». Сўнг Москва ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам мени олиб ташлашга уринди, аммо ҳеч нарсага эриша олмади. Кучлар энди бошқача эди. Мени қўллаб-қувватлаган халқ ҳам бошқача фикрлай бошлаган эди»².

Бу тўғрида Леонид Левитин ҳам шундай ёзади: «Ва бу курашда Каримов ўзи ва халқ учун ҳамма нарсага тайёр Йўлбошчи сифатида ғолиб чиқди»³.

¹ Шарифхўжаев М. Ўша асар, 395-бет.

² Ўша жойда.

³ Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Шарқ», 2000, 20-бет.

Бу голиблик мустақиллик учун курашнинг навбатдаги босқичи бўлди. Бутун шўролар ҳокимияти даврида мунтазам равишда миллий республикалар ва маҳаллий халқларнинг ҳақ-хукуқлари поймол қилиб келинди. Маъмурий-буйруқбозлик ва қатағонлар, партиявий шовинистик сиёсат кучайтирилди, демократия топталди. Шунинг учун ҳам ўтган асрнинг 80-йиллари ўрталарига келиб, бутун СССР бўйлаб ҳам сиёсий-иктисодий, ҳам ғоявий-назарий, ҳам мафкуравий-ахлоқий инқизор ўз-ўзидан кучайди. Бундан қутулиш учун коммунистик партия Михаил Горбачевнинг «Қайта қуриш» сиёсатини маъқуллади. Шундан сўнг партиявий-маъмурий сиёсат сал бўшаشتирилди, демократик эркинликка йўл очилди. Аммо бу билан коммунистик мустабид тизим — СССРда вазият ўзгармади. Аксинча унинг парчаланиши кундан-кунга ойдинлашиб борди. Шу билан бирга, тобе республикаларда миллий озодлик ҳаракати янада жонланди.

СССР марказининг ўзида ҳам бу объектив жараён тўгри англаниб, учта йўналишдаги ҳаракат кучларининг ўзаро тўқнашуви юзага келди. Булар ҳатто ўзларининг ҳаракат дастурларига ҳам эга бўлдилар: 1) Рижков ва В. Павлов тарафдорлари қандай бўлмасин СССРни сақлаб қолиш, халқ хўжалигини марказлаштириш, иқтисодиётни ривожлантиришда социалистик йўлдан воз кечмасликни талаб қилдилар; 2) С. Шаталин гуруҳи СССРни тарқатиб, иттифоқдош республикалар ўрнида суверен мустақил давлатларни ташкил этиб, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, иқтисодий ривожланишнинг социалистик йўлидан воз кечишни талаб этди; 3) М. Горбачевнинг дастурида эса юқоридаги ҳар икки йўналишни уйғунлаштириб, СССРни сақлаб қолиш, маъмурий-буйруқбозлик, партиявийлик ҳокимиятини йўқотмай, «шоковая терапия» («фалаж қилиб даволаш») усулини жорий қилиш, Янги Иттифоқ шартномасини тайёрлаш, СССРни «Мустақил Совет Республикалари» ёки «Мустақил Давлатлар Иттифоқи» деб номлаш таклифлари олға сурилди.

Шундан сўнг СССР Президенти М. Горбачев тарафдорларининг таклифи асосида Янги Иттифоқ шартномаси — Мустақил Давлатлар Иттифоқи шартномаси тузилиб, уни жорий қилиш ҳаракати бошланди. Бу шартноманинг лойиҳаси муҳокама қилиниб, уни имзолашга тайёргарлик кўриш жараёни ҳам бошланди. 1991 йил 23 июлда келишиб олингани бўйича 1991 йил 16 августда Мустақил Давлатлар Иттифоқи тўғрисидаги шартнома Ўзбекистон матбуотида ҳам эълон қилинди.

Гарчанд ССР да федератив мустақиллик ҳаракати кучайиб бораётган бўлса-да, Ўзбекистонда Ислом Каримов раҳнамолигидаги мустақиллик ҳаракати ўз мазмуни ва моҳиятига кўра аслида ҳақиқий миллий суверен мустақиллик йўналишида ривож топди. Буни Юртбошимиз 1989 йил 20 сентябрдаёқ, Москвада бўлган КПСС Марказий Комитетининг Пленумида сўзга чиқиб, иттифоқдош республикаларнинг мустақиллиги ҳақида мана бу ёрқин гояни жуда дадил ўртага ташлаганлиги исботлаб турибди: «**Биз иттифоқ ва республикаларнинг вазифаларини, бурчларини ва ўзаро мажбуриятларини аниқ-равshan белгилаб қўйиш, республикалар мустақиллигини ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш тарафдоримиз**»¹.

Шундан сўнг орадан бироз вақт ўтгач, Ислом Каримов Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг 1990 йил 23 мартағи Пленумида Ўзбекистоннинг сиёсий ва иқтисодий мустақилликка эришишининг асосий йўли, яъни модели ҳақида шундай деган эди: «**Сиёсий системани янгилаш масалаларини Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллиги муаммоларидан ажратган ҳолда қараш мумкин эмас. Бизда бундай мустақиллик учун шарт-шароитлар бор**»².

Бу Пленумда Ўзбекистон мустақиллиги ва унинг сиёсий суверенитети, шунингдек, партиявий диктатура ва маъмурӣ-буйруқбозликтан воз кечиши, ҳокимият эса Ўзбекистон Компартиясидан, унинг барча даражадаги комитетларидан халқ депутатлари советларига берилиши, Президентлик давлат бошқарувини жорий этиш каби масалалар биринчи маротаба муҳокама қилиниб, мустақилликка әлтувчи ўта муҳим тарихий қарорлар қабул қилинади.

Ислом Каримов коммунистик мустамлака даврида кўп йиллар ўз қалби қўрида асраб-авайлаб, вояга етказган МУСТАҚИЛЛИК ФОЯСИНИ тўла-тўқис рӯёбга чиқариш мақсадида Ўзбекистон ССР Президенти сифатида илк бор шу сессияда сўзлаган нутқида қўйидаги тактикавий йўл ва стратегик мақсадни жуда очик-ойдин илгари суради: «**Ўзбекистон Президенти сифатидаги ўзимнинг асосий вазифаларимни нимадан иборат деб биламан? Ўзбекистон ССРнинг сиёсий мустақиллигини мустаҳкамлаш ва янада такомиллаштириш, уни янги ва ҳаётий мазмун билан бойитиш, шунингдек, «Президент бошқарувининг муҳим**

¹ «Ўзбекистон коммунисти» журнали, 1989, 11-сон, 17-бет.

² Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Шарқ», 2000, 27-бет.

вазифаларидан бири республиканинг иқтисодий мустақиллигини, ўзини ўзи идора қилишга ўтишини таъминлашдир. Айни чоғда меҳнаткашларнинг, аҳолининг ҳамма табакалари фаровонлигини ошириш, одамларнинг талаб ва эҳтиёжларини қондириш, ижтимоий соҳани тез суръатлар билан ривожлантириш — республика давлат ҳокимияти органларидан, шахсан мендан, Ўзбекистон ССР Президентидан доимий эътибор талаб қиласиган вазифадир¹.

Ислом Каримов, дарҳақиқат, мустақилликни дастлаб давр тақозосига кўра, барча иттифоқдош республикаларда бўлганидек, СССР таркибидағи федерал мустақиллик сифатида ҳимоя қилди. Аммо аслида эса бундан ўзининг буюк стратегик мақсади — ҳақиқий мустақилликни қўлга киритиш учун тактикавий кураш усули сифатида кенг фойдаланди. Бу билан мустақиллик ва мустақил тараққиёт йўли — моделини жуда катта жасорат кўрсатиб, кунма-кун ҳаётга сингдириб, миллатда, олиму зиёлиларда ўзлик қадр-қимматини англаш ҳис-туйғуси уйғонишига беҳад катта ҳисса қўшди. Энг муҳими Юртбошимиз ҳақиқий мустақилликни қарор топтириш учун унинг қонуний, гоявий-назарий, маданий-маърифий ва маънавий-мағкуравий асосларини яратиш ва буларни миллатга сингдиришга жуда эрта киришди. Бунинг амалдаги кўриниши, яъни мустақилликка қўйилган олтин пойдевор ҳамда унинг пиллапояси диалектик — тадрижий кўринишда тарихан кунма-кун ривожланиб, ўзини тўла-тўқис намоён этди. Миллий мустақилликка эришишнинг ўзбек модели қўйидагича шажаравий (генеалоги) кўринишда ривожланиб гала-ба қозонди:

1) 1989 йил 23 июнда Ислом Каримов Ўзбекистон ССР Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг Биринчи котиби лавозимига сайланиб, ҳокимиият бошқарувини ўз зиммасига олди;

2) 1989 йил 21 октябрда Ўзбекистон ССРнинг «Ўзбекистон ССР Давлат тили ҳақида» қонуни қабул қилиниб, унда илк бор ўзбек тилига давлат тили мақоми берилди;

3) 1990 йил 21 марта Ўзбекистонда Наврӯз байрами куни дами олиш куни деб эълон қилинди;

4) 1990 йил 24 марта Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг биринчи сессиясида иттифоқдош республикалар орасида биринчи бўлиб Ўзбекистонда Республика Президенти лавозими жорий этилди. Бу лавозимга бир овоздан Ислом Каримов сайланди;

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Шарқ», 2000, 29-бет.

5) 1990 йил 2 июнда Ўзбекистон ССР Президентининг «Мусулмонларнинг Саудия Арабистонига ҳаж қилиши тұғрисида» ги Фармона қабул қилинди ва шүролар даврида ман қилинган муқаддас ҳаж сафарига кенг йўл очилди;

6) 1990 йил 16 июнда Ислом Каримов Ўзбекистон Компартияси Марказий қўмитасида нутқ сўзлаб, биринчи бор иқтисодий мустақилликка ва бошқариладиган бозор иқтисодиётига ўтиш йўли — моделига асос солди;

7) 1990 йил 20 июнда Ўзбекистон ССР Олий Совети ўн иккинчи чақириқ 2-сессиясида миллий мустақилликкача бўлган энг олий қонун — «Мустақиллик декларацияси» қабул қилинди. Унда келажакда ҳақиқий миллий мустақилликнинг қуидаги энг муҳим асослари эълон қилинди:

Ўзбекистон ССРнинг демократик давлат мустақиллиги Республиkaning ўз ҳудудида барча таркибий қисмларида ва барча ташқи муносабатларда танҳо ҳокимлиги;

Ўзбекистон ССР иттифоқдош республикалар ва бошқа давлатлар билан ўзининг сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа муносабатларни шартномалар асосида белгилаб, амалга ошириши;

Ўзбекистон ССР ўзининг тараққиёт йўлини, ўз номини ва давлат белгилари (герб, байроқ, мадҳияси)ни ўзи таъсис этиши;

Ўзбекистон ССРда давлат ҳокимияти, унинг ҳудудига кирадиган барча таркибий ва бўлинмас қисмлари устидан амалга оширилиши ва шу ҳудудда яшайдиган аҳолига тааллуқлилиги;

Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ваколатига Ўзбекистон ССР ички ва ташқи сиёсатига тегишли барча масалалар кириши;

Қорақалпоғистон Мухтор Совет Социалистик Республикаси мустақиллигини Мухтор Республика Конституцияси таъмин этиши. Ўзбекистон ССРнинг Асосий қонуни ва Ўзбекистон ССР Конституцияси асосида Қорақалпоғистон МССР манфаатлари ҳимоя қилиниши;

Ўзбекистон ССРнинг қонун чиқарувчи ҳокимияти Ўзбекистон ССР давлат мустақиллигини амалга ошириш учун зарур бўлган қонунларни ишлаб чиқиши;

Ўзбекистон ССРнинг сиёсий ва иқтисодий системалари таркибини ва қурилишини белгилаши;

Ўзбекистон ССР Олий Совети умумхалқ муҳокамаси асосида демократик ҳуқуқий давлат тузишга қарор қўлганини билдириши, Ўзбекистон ССРда яшаётган барча миллат ва элатларнинг қонуний, сиёсий, иқтисодий, этник, маданий ҳуқуқларига ҳамда она тиллари ривожланишига кафиллик бериши.

8) 1990 йил 20 июнда Ўзбекистон ССР Президенти, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Ислом Абдуганиевич Каримов раислигида конституцион комиссия тузилиб, унга Ўзбекистон ССРнинг янги конституцияси лойиҳасини тайёрлаш вазифаси топширилди;

9) 1990 йил 20 июнда «Ўзбекистон ССРда конституцион назорат тӯғрисида», «Ер тӯғрисида» қонунлар қабул қилинди;

10) 1990 йил 13—14 июлда бўлган КПСС Марказий Комитети Пленумида янги сайланган КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси таркибига Ўзбекистон Компартияси Марказий қўмитасининг биринчи котиби Ислом Каримов ҳам киритилди. Бу билан республикамиз раҳбарининг тарих саҳнасидаги мавқеи янада мустаҳкамланди ва бироз кенгайди;

11) 1990 йил 4 сентябрда Ўзбекистон ССР Президентининг Фармони билан жумҳурият ёшларини армияга чақириш ва уларнинг ҳарбий хизматни ўташини такомиллаштириш чоралари белгиланди;

12) 1990 йил 28 сентябрда Ўзбекистон ССР Президентининг Фармони билан Ўзбекистон ССР Энергетика ва электрлаштириш вазирлиги ташкил этилди;

13) 1990 йил 31 октябрда Ўзбекистон ССР Ички ишлар вазирлиги жумҳуриятга бўйсунувчи вазирликка айлантирилди;

14) 1990 йил 26 ноябрда Ўзбекистон Коммунистик партиясининг «Ўзбекистон сиёсий ва иқтисодий мустақиллиги, маънавий янгиланиши, ижтимоий адолат ва аҳолининг муносаб турмуш шароити учун» деган ҳаракат дастури матбуотда эълон қилинди;

15) 1991 йил 12 февралда Ўзбекистон ССР Давлат геология ва минерал ресурслар комитети ташкил этилди;

16) «Узбеклес» иттифоқ республика ўрмон хўжалиги ишлаб чиқариш бирлашмаси Ўзбекистон давлат ўрмон комитетига айлантирилди;

17) 1991 йил 18 марта Ўзбекистон ССР Президентининг «Шахсий томорқа» хўжаликларининг эгалари бўлмиш деҳқонларга молиявий ёрдам бериш ва улар уюшмасининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш тӯғрисидаги Фармони қабул қилинди;

18) 1991 йил 16 апрелда илк бор Рӯза ҳайити (Рамазон ҳайити) кунида Ўзбекистон мусулмонлари ишга чиқмай байрам қилдилар;

19) 1991 йил 11 июнда Ўзбекистон ССР Президентининг Фармони билан Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги фанлари академияси ташкил этилди;

20) 1991 йил 17—19 август кунлари Ўзбекистон ССР Президенти Ислом Каримов биринчи маротаба расмий мустақил рашидда Ҳиндистон республикаси бўйлаб давлат сафарида бўлди. Бу билан Ўзбекистон давлатида дастлабки мустақил ташқи сиёсатининг тамал тоши қўйилди. Мустақил халқаро муносабат ва ҳамкорликка илк бор асос солинди;

21) 1991 йил 18 августда СССР вице-президенти Г. Янаев, СССР бош вазири В. Павлов, СССР Мудофаа кенгаши раиси-нинг биринчи ўринбосари О. Баклановлар СССР Президенти М. Горбачев Қrimda дам олаётганидан фойдаланиб, «Совет раҳбариятининг баёноти» деган баёнот билан чиқиб, СССР да Фавқулодда ҳолат давлат комитети (ГКЧП) тузилганлигини эълон қилди. Бундан кутилган асосий мақсад давлат тўнтариши ясаб, СССР парчаланишига йўл қўймаслик, мустабид коммунистик мустамлака тузумини сақлаб қолиш бўлган эди. Аммо бу амалга ошмади. Аксинча, у коммунистик империя инқизозини янада кучайтириб тез орада, унинг парчаланишига сабабчи бўлди. Бутун коммунистик империядаги «иттифоқдош» республикаларда мустақиллик қарор топишини тезлаштирди;

22) Ислом Каримов Ҳиндистонда давлат сафарида бўлган чоғида, Агра шаҳрида туриб, СССРда ГКЧП ташкил топганлигидан хабар топиб, 19 августда зудлик билан Тошкентга қайтди.

«Президент Ислом Каримов ...ярим йўлдаёқ, ўз нуқтаи назарини аниқ белгилаб олди ва қатъият билан: «Биз мустақилликка олиб борадиган йўлдан воз кечмаймиз! — деди»¹.

Аэропортда Юртбошимизни расмий кишиларимиздан ташқари, Туркистон ҳарбий округи қўмондони, шунингдек, Москвадан келган учта ҳарбий генераллар кутиб олади. Бу мамлакатдаги ГКЧП эълон қилган фавқулодда ҳолатнинг ёрқин кўринишидан далолат эди. Ислом Каримов аэропортдан тўғри ҳукумат биносига келиб, шу куни кечқурун ҳукумат аъзолари билан учрашиб, Ўзбекистон худудида ГКЧПнинг қонунга зид қарорларини бекор қилиш ҳақида кўрсатма берди. Шу тариқа Юртбошимиз чет элда бўлган вақтида ГКЧПни қўллаб, Ўзбекистон ҳукумати номидан чиқарилган барча қарорлар бекор қилинди.

¹ Зиёмов Ш.С. Мустақиллик ва озодлик рухи // Мустақил Ўзбекистон тараққиётининг фоявий асослари. — Т.: «Шарқ», 2011, 13—14-бетлар.

23) 1991 йил 20 август куни Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Раёсати, Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри раҳбарлари иштирокида қўшма мажлис ўтказилди. Мажлисда сўзга чиққан Президент Ислом Каримов СССРда юзага келган вазиятга, ГКЧП ва унинг раҳбарлари қабул қилган қарорларга Ўзбекистон раҳбариятининг муносабатини аниқ ва равshan кўрсатиб бериш билан бирга, қатъий равиша шундай дейди: «...**Биз ўзимиз танлаган йўлдан ва белгилаб олган мақсадимиздан қайтганимиз йўқ**¹. Албатта, бу танлаб олинган йўл — «ўзбек модели» ва мақсад — миллий мустақиллик эди;

24) 1991 йил 27 августда Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов миллий мустақиллик йўлидаги аниқ мақсаддан келиб чиқиб, яна бир жуда муҳим фармонга имзо чекди. Унда шундай дейилди: «**Мамлакатда вужудга келган аҳволни эътиборга олиб ва Республика манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида Республика Ички ишлар вазирлиги ва Давлат хавфсизлиги комитети Ўзбекистон ССРнинг қонуний тасарруфига олинсин. Республика ҳудудида жойлашган СССР Ички ишлар вазирлигининг ички кўшиллари бе-восита Ўзбекистон ССР Президентига бўйсундирилсин**².

25) 1991 йил 31 августда ниҳоят кутлуг тарихий кун етиб келди. Шу куни Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг ўн иккинчи чақириқ навбатдан ташқари олтинчи сессиясида Ислом Каримов Ўзбекистон ССР ўрнида ҳақиқий миллий мустақил суверен Ўзбекистон Республикаси ташкил топганлигини жуда катта тантана билан эълон қилди. Сессияда Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисида Олий Кенгаш баёноти, «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллигини эълон қилиш тўғрисида»ги қарор қабул қилинди, шунингдек, 1 сентябрь Мустақиллик куни — миллий байрам деб эълон қилинди.

1991 йил 31 август миллат ва халқимизнинг асрий орзу-умидлари ушалган муқаддас кун сифатида тарих лавҳасига олтин ҳарфлар билан ёзилди. У нафақат ўз тарихимизга, балки бутун дунё миллий-озодлик кураши тарихига ҳам муҳрланди. Бу кутлуг кун миллат ва халқимизни севинтириш билан бирга, мустақиллик учун асрлар давомида курашиб шаҳид кетган миллион-миллион аждодларимизнинг руҳларини ҳам хушнуд этди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 24-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 25-бет.

Ислом Каримов ўзи мутасадди бўлган мустақиллик ҳақида шундай деб ёзди: «**Биз учун мустақиллик — Аллоҳнинг ўзи эл-юртимизга инъом этгани табиий бойликларга эгалик қилиш, ҳалқимиз қудрати, салоҳияти, ақлу заковатига таяниб, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир инсон, ҳар бир оила учун муносиб ҳаёт қуриш, келажак авлод учун озод ва обод Ватан қолдиришидир**»¹.

Бу буюк ва муқаддас МУСТАҚИЛЛИК Ислом Каримов раҳнамолигида ўтмиш тарихимиздаги миллий-озодлик курашларининг ўзгача бир кўринишидаги тинч-демократик кураш ва парламент усули асосида қўлга киритилди. Шу ерда коммунистик босқин ва мустамлакага қарши тариҳда биринчи бор тинч-демократик кураш ва «босмачилик уруши»га раҳнамолик қилиб, коммунистик қатагонларда шаҳид кетган, буюк миллат фидойиси, оташқалб ватанпарвар Мунавварқори Абдурашидхоновнинг мустақиллик учун кураш ҳақидағи қўйидаги даъваткорона фикр-мулоҳазаси ибратлидир. У 1917 йил 26 марта «Нажот» номли ўзи муҳаррир бўлган жадидия газетасида «Мақбул қурбонлар» деган сарлавҳали мақола билан чиқиб, коммунистик босқин хавфи кучайганлиги муносабати билан миллатга қарата шундай мурожаат қиласди: «**Бутун дунёдаги ҳурриятчилар орасида бир сўз бор: «Ҳуррият берилмас, олинур. Ҳеч нарса ила олиб бўлмас, фақат қон ва қурбон илагина олиб бўлур». Мана бу жумлалар ҳақиқатга шул қадар мувофиқдирки, ҳазрати Одамдан шул вақтгача ҳеч бир давлат ва мамлакатда ҳурриятнинг берилгани, қон ва қурбонсиз берилгани тарихларда кўрилмайдур. Балки, ҳар замон ва ҳар ерда ҳуррият берилмаган, олинган ҳам кўп қон ва қурбонлар баробаринагина олинган**².

Дарҳақиқат, ўтмишда кўпдан-кўп қон ва жонлар берилсада, қўлга киритишнинг иложи бўлмаган энг олий инсоний баҳтсаодат миллий Мустақиллик Ислом Каримов раҳнамолигида энг сўнгти замонавий тараққиётга хос ва мос миллий-озодлик кураши модели асосида ҳеч қандай жон ҳам, қон ҳам берилмай тинч демократик йўл билан коммунистик мустамлака исканжасидан тортиб олинди. Бу албатта, унинг ўзи айтганидек, Аллоҳнинг инояти, тарихнинг тақозоси бўлди. Ислом Каримовда миллий мустақиллик ғояси ва уни амалга ошириш мақсади ўша даврдаги замондош миллий давлат раҳбарларига нисбатан анча олдин Ватан ва Миллатга бўлган чуқур эҳтиромининг самараси

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. — Т.: «Ўзбекистон», 1996, 2-жилд, 283—284-бетлар.

² Абдурашидхонов М. Таъланган асарлар — Т.: «Маънавият», 2003, 155-бет.

ила пайдо бўлган эди. Буни юқорида қисқача кўрсатиб ўтилган, бевосита уларнинг ўзига тегишли бўлган тарихий хужжат ва воқеиликларнинг ўзи исботлаб турибди.

Ислом Каримов коммунистик мустамлакачиликнинг мустабид ва афсонавий фоялари ва мафкурасига тўйинган ўз замондошлиридан аллақачон ўзиб кетган, келажакни жуда ёрқин тасаввур қилиб, Миллий Истиқлол учун ўз вақтида ўзини гаровга тиккан буюк Амир Темур каби тарихнинг энг катта инъомига сазовор бўлди.

Бу пайтда ҳали кўпчилик ўзлигини, Ватан мустақил бўлишини тўла англаб етолмаган эди. Мазкур ҳақиқатни иқтидорли олимларимиздан бири, Президент асарларини ўрганиш ва ўқитиши бўйича бир неча ўқув қўлланмаларини яратган иқтисод фанлари номзоди, доцент Шарифжон Қобилов қўйидагicha баён этади: «Олий Кенгашнинг 1991 йил 31 августда бўлиб ўтган навбатдан ташқари сессиясида мамлакат Президенти Ислом Каримов Ўзбекистонни мустақил деб эълон қилиш таклифини киритганида, зал гўё музлаб қолган эди. Президент **«Нима, мустақилликдан чўчияпсизларми, нега қарсак чалмайсизлар?»** деганидан сўнгтина депутатлар бир қалқиб тушишди ва залда гулдурос қарсаклар бошланди¹.

Ўша қувончли тарихий дақиқаларда Юргбошимиз ўзбекистоннинг ҳақиқий мустақиллигини катта тантана, фурур ва ифтихор билан эълон қилган бир пайтда залдаги депутатлар ўз севинчларини ичига ютиб, гўё қўрқувдан бир лаҳза музлаб қолган мисол ҳолатга тушиб қолганлар. Аслида бундан бошқача бўлиши мумкин эмасди. Чунки, бутун шўролар давридаги ваҳшиёна қатағонлар, камситишлар, халқимиз бошига солган қўрқув ва даҳшатлар бу пайтда муайян даражада ўз таъсир кучига эга эди.

Тарихий ҳақиқат шундаки, юқорида кўриб ўтганимиздек, Юргбошимизда миллий мустақиллик фояси анча олдин етилиб, ССРДа инқироз кучайиши билан янада кенг ривож топди. Ўзбекистонни бошқариш имконига эга бўлиши биланоқ, бу фоя унинг асосий миллий-озодлик стратегик мақсади ва кураш дастурига айланди. Бунинг учун мамлакат раҳбари ўзини гаровга тиккан ҳолда коммунистик мустамлака марказий раҳбарияти билан очиқдан-очиқ миллат манфаати учун тинч-демократик кураш олиб борди.

¹ Қобилов Ш.Р. Мустақиллик гойибдан келган эмас... Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. — Т.: «O'qituvchi», 2012, 6-бет.

Ислом Каримов олдиндан шаклланган коммунистик якка ҳукмронлик тартиб-қоидалари ва сиёсатига мутлақо қарама-қарши равишда Ўзбекистоннинг ўзида жуда жадаллик билан миллий-тарихий қадриятларни тиклаш баробарида мустақилликнинг маънавий-хуқуқий асосларини яратди.

Юртбошимиздаги мустақилликка бўлган бу буюк ишончга мен бир неча тарихчи олимлар билан 1990 йил июлида бўлган учрашувдаги сұхбатда гувоҳ бўлганман. Учрашувимизга мамлакатимиз раҳбарининг Ўзбекистон ССР таваллуд топган сана ма-саласига бўлган қизиқиши сабаб бўлган эди. Бир куни университет ректори, академик Эркин Юсупов телефон қилиб, «Тезда етиб келинг, Президент чақирияпти. Ислом Абдуғаниевич Ўзбекистон ССР ташкил топган сана билан қизиқаётган эканлар. Сиз бу тўғрида бир нечта мақолалар ёзган эдингиз», — деди¹.

Биз иккаламиз Президентнинг қабулхонасига борсак, у ерда Президент маслаҳатчиси ва тарихчи олим Ш.С. Зиёмов, шунингдек, тарихчи олим ва профессорлар: И.А. Алимов, Р.А. Нурилин, Р.Ё. Ражабовалар кутиб ўтирган эканлар. Шу пайт бизларни Ш. Зиёмов Ислом Каримовнинг ҳузурларига таклиф этди. Ш. Зиёмов эшикни очиши билан улар эшик олдига тезда келиб, ҳаммамиз билан бирма-бир жуда самимий сўрашиб, ке-йин ўтиришга таклиф қилдилар. Ўтириш. Сўнг Ислом Каримов бизлардан ҳол-аҳвол сўраб бўлгач: «**Ўзбекистон ССР қаҷон, қайси санада ташкил топган?** Бу тўғрида ҳозир ҳар хил фикрлар мавжуд. Ҳатто, баъзи бирорлар Тожикистон Ўзбекистондан олдин ташкил топган деб ҳам айтмоқдалар. Мана шу масала тўғрисидаги Сизларнинг фикрларингизни билмоқчи эдим» дедилар. Ҳамма жим эди. Шунда Эркин Юсупов менга «қани домла, тушунтиринг» деган маънода ишора қилди. Мен сўз бошлаб, совет тарих фанида кўпгина тарихий воқеликлар, шунингдек, Ўзбекистон ССР 1924 йил 27 октябрда, Тожикистон эса 1924 йил 14 октябрда ташкил топган деб, буларнинг ҳар иккаласи ҳам нотўғри кўрсатиб ке-линаётганлигини ҳужжатлар асосида исботлаб, аслида Ўзбекистон ССР 1925 йил 17 февралда таваллуд топганини, шу куни

¹ Дарҳақиқат, камина ўша пайтдаги «Қайта қуриш» шабадалари ва миллий уйғониш жонланиши таъсирида бу масалага оид қуйидаги мақолаларни эълон қилган эди: О дате образования Узбекской ССР// Общественные науки в Узбекистане 1989, №7 стр.22—28; Тарихий ҳақиқат бузилган эди (Мухбир билан сұхбат). // «Совет Ўзбекистони» газетаси., 1989 йил, 2 август; Тарихий ҳақиқат мұхым бўлсин (Давра сұхбати) // «Совет Ўзбекистони» газетаси., 1990 йил, 16 май; Поправка в энциклопедию: К вопросу о точной дате образования УзССР// «Ташкентский университет» газетаси., 1989 йил, 3 ноябрь.

Бухорода бўлган биринчи бутун ўзбек қурултойида «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси ташкил этилганлиги тўғрисида Декларация» қабул қилинганини айтдим.

Тожикистон эса илк бор 1926 йилда Ўзбекистон ССР таркибида Тожикистон Автоном Совет Социалистик Республикаси сифатида ташкил топгани ва у 1929 йил 16 октябрда Тожикистон ССРга айланиб, совет иттифоқдош республикалари сафига кирганини алоҳида таъкидлаб ўтдим. Шундан кейин Ислом Каримовнинг ўзлари сўзни давом эттириб, ўтган даврда мустамлакачилик нуқтаи назаридан тарихимиз бузиб ёзилганига тўхталиди-да, «Ўзбекистон ташкил топган сана масаласини яна бир бор ўйлаб кўринглар» деди. Шу билан бирга, улар «Мустамлакачилик барҳам топади, Ўзбекистон тез орада мустақил бўлади, Россия билан Ўзбекистон ўртасидаги янги муносабат кейинчалик ўзаро ҳамдўстлик асосида ривож топади» деб, мустақиллик ва келажак ҳақида катта ишонч билан кўпгина янги фикрларни айтдилар.

Кейинчалик Ислом Каримовнинг кўрсатмаси билан Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Совети «Ўзбекистон ССР ташкил топган санани аниқлаш бўйича комиссия тузиш тўғрисида» маҳсус қарор қабул қилди. Бу қарор 1991 йил 3 июля матбуотда босилди. Ўша пайтда кўпчилик ҳали мустақилликни тасаввур ҳам қилолмас эди. Ислом Каримов миллий мустақиллик ҳақида жуда очиқ-оидин, катта ишонч билан гапирганларида, бу ҳаммамиз учун жуда ҳайратланарли ҳол бўлган эди. Мустақилликни кўпчилик мустақилликдан сўнг англаб етгани сир эмас, албатта.

Юртбошимиз Ўзбекистон мустақилликка эришиши остонасидаёқ, жуда муҳим миллий ва давлат аҳамиятига молик ишлар билан банд бўлишларига қарамай, тарих фанининг ўша пайтдаги жуда ҳам долзарб масаласи — Ўзбекистон ССР таваллуд топган сана билан қизиқишлари биз тарихчилар учун ўта ибратлидир.

Хулоса шуки, Юртбошимиз тақдир ва тарих тақозосига кўра, тарихдаги мӯғуллар босқини билан қарийб тенгма-тeng узоқ давом этган иккинчи бир мустамлакачилик барҳам топишига тарихан раҳнамо бўлди. Бу билан улар фақат ўз тарихимиздаги на эмас, балки бутун жаҳон тарихидаги ўз ватани ва халқини ташки босқинчилклардан озодликка, мустақилликка олиб чиққан буюк тарихий шахслар қаторидан ҳам мустаҳкам ўрин эгаллашга мояссар бўлди.

Шу маънода Юртбошимизнинг тарихий хизматларини бундан етти аср олдинги буюк Соҳибқирон бобомиз Амир Темур-

нинг тарихий хизматлари билан таққослаш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу икки йўлбошчи тарихан тақдирдош. Улар амалга оширган буюк тарихий мақсад ва воқеликларнинг моҳияти бир. Улардаги саъй-ҳаракат ва жасоратда умумийлик мавжуд. Ислом Каримовнинг ўзлари буюк бобомизнинг тарихий хизматларини доимо улуғлашлари ҳам бежиз эмас, албатта.

Миллий мустақиллигимиз тарихининг чорак асрлик даврида юз берган, жаҳон эътироф этаётган буюк тарихий воқеликлар бевосита Юртбошимиз Ислом Каримов ишлаб чиқсан миллий мустақиллик ва мустақил тараққиётнинг ўзбек модели ила юз берди. Ишончимиз комилки, бу йўл — моделнинг келажаги янада умидли.

3. «Ўзбек модели»нинг тарихий-маънавий илдизлари

XXI аср жаҳоншумул аҳамиятга молик энг янги гоялар, илмий-техникавий тараққиёт, назария, таълимот ва кашфиётлар, шунингдек, интеграциялашув ва модернизациялашув асри. Жаҳон миқёсида жуда кенг ва жадал юз бераётган илмий-технологик, инновацион тарихий жараёнлар Ўзбекистонда ҳам давр талаби ва тақозосига жавобан сезиларли даражада ўзига хос кўринишларда ривож топмоқда. Буларнинг ҳаммаси сўнгти ва оламшумул ижтимоий-сиёсий маданий-маърифий илмий-инновацион ҳодиса — миллий «ўзбек модели»нинг бунёдкорлик ва яратувчаник куч-кудрати ила юз беряпти.

Бу буюк тарихий ютуқларнинг раҳнамоси Ислом Каримов истиқлолдан сўнг шундай деган эдилар: **«Одамларга шуни англатиш керакки, бизга берилган имконият юз йилда бир марта келиши мумкин. Асосий масала шундан иборатки, мустақилликни сақлаб қолишимиз, уни келажак авлодларга омон етказишимиз, қадрини тўғри тушунишимиз лозим. Энди қаддимизни кўтаришимиз керак. Бизнинг еримиз, эл-юртимиз энди эркин нафас оляяпти».**

Буюк тарихий воқеликлар, ҳодиса ва ўзгаришлар тасодифан юз бермайди. Уларнинг таг-заминида албатта муайян тарихий-маънавий асос ва илдизлар ётиши ўхшалий йўқ ҳодиса-воқеликлар ижтимоий қонуниятдир. Буларга вақти келиб, кимdir эътибор қаратса, унинг мақсади самара топади. Тарихан етилган масалаларнинг ечими енгиллашади, буюк ўзгаришлар юз беради. Миллат, Халқ ва Ватан ҳаётида туб ўзгаришлар, янгиланиш ва тараққиёт қарор топади. Демак, ҳамма гап тарихнинг кўп йиллик ўз синовларидан ўтган мана шу қонуниятга амал қилиб, та-

рихни тұғри анлаган ҳолда йўл танланишига боғлиқ. «Ўзбек модели»га мана шу нүқтаи назардан ўз ўтмишимиз ва жаҳон тарихига бир назар ташласак, унга тарихий-маънавий асос бўлган, унинг ўзига ўхшаш буюк тарихий шахслар қолдирган ўта юксак даражадаги дастуриламалларнинг мажмуи кўз ўнгимизда гавдаланди.

Муаллифнинг ўзи тарихда ҳеч ўчмас ҳодиса бўлиб қолган кўпгина тараққиёт моделларини қўрсатиб ўтган. Булар муайян маънода «ўзбек модели»га тарихий-маънавий асос ва илдиз бўлгани аниқ. Шунингдек, модел ҳақида у ёки бу мақсадда тадқиқот олиб борган олимлар ҳам бу масалада ўз фикр ва мулоҳазалари ни ўртага ташлаганлар.

Юртбошимиз ўз Ватани ва халқи мустақиллиги, тараққиёти учун масъул бўлган дунёдаги кўпгина буюк давлат арбоблари ва тарихий шахслар билан, биринчидан, тарихан тақдирдош бўлган бўлса, иккинчидан, уларнинг тажрибаларига ҳам суюнган десак, асло хато бўлмайди. Масалан, Соҳибқирон бобомиз Амир Темур она Ватан — Туронни мўғулларнинг бир ярим асрлик босқинидан мустақилликка олиб чиқди. Буюк салтанатни бунёд этиб, тарихимиздаги иккинчи тамаддуний Уйгониш даврига асос солди. Дунёнинг катта географик минтақасидаги кўплаб халқларнинг бошини қовуштириди. Уларни буюк салтанат курдатидан баҳраманд этди. Европани Туркия сultonни Боязид Йилдирим босқинидан сақлаб қолди. Бунинг қадрини тұғри анлаган франциялыклар, унга олтиндан ҳайкал ўрнатдилар. Бутун дунёни лол қолдирган Темур танлаган жуда камёб йўл, ҳозирги тушенчада айтсак, темурона модел тарихга абадулабад муҳрланди. Бу йўлнинг мазмуни ва моҳияти ҳамда тактикаси Амир Темурнинг «Тузуклар»ида тўла-тўқис мужассамлашган. Мана, етти асрдан буён у умуминсоний буюк маънавий-тарихий мерос сифатида бутун дунёга маълум ва машҳур бўлиб, кўпгина давлат раҳбарларига ўз йўлларини топишида методологик қўлланма сифатида хизмат қилиб келмоқда.

Буюк Амир Темурнинг «Тузуклар»и билан Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» ўртасида жуда катта тарихий масофа ётган бўлса-да, уларда ўзаро узвий тарихий-маънавий боғлиқлик ва мақсад бирлиги мавжуд. Дарҳақиқат, Соҳибқирон бобомизнинг ўзи Президентимиз учун қандай жасорат ва ибрат мактаби бўлган бўлса, «Темур тузуклари» ҳам «ўзбек модели» учун худди шундай маънавий-тарихий асос ва илдизлардан бири бўлди.

Буни Ислом Каримовнинг ушбу эътирофлари ҳам исботлаб турибди: **«Амир Темур — халқимиз даҳосининг тимсоли, маъна-**

вий құдратимиз рамзидир». «Амир Темур — енгилмас қаҳрамон, миллатнинг ҳақиқий етакчиси, фавқулодда буюк шахе, буюк инсон». «Амир Темур шахсини идрок этиш — тарихни идрок этиш демекидир». «Амир Темурни англаш — ўзлигимизни англашдир»¹.

Шу ерда яна Ислом Каримовнинг бевосита «Темур тузуклари»га берган баҳоларини келтириш ҳам мақсадға мувофиқдир. Чунки, бу иқтибос «ўзбек модели» учун қанчалик маънавий асос, тарихий илдиз ва ўхшашлиқ вазифасини бажарганлиги ўз-ўзидан кўриниб турибди: «Шахсан мен «Темур тузуклари»ни ҳар гал ўқир эканман, худдики, ўзимга қандайдир руҳий куч-куvvат топгандек бўламан. Ўз иш фаолиятимда бу китобга такрор-такрор мурожаат қилиб, ундаги ҳеч қачон эскирмайдиган, инсон маънавияти учун бугун ҳам озиқ бўладиган ҳикматли фикрларнинг қанчалик ҳаётий эканига кўп бор ишонч ҳосил қилганман. Масалан, «Тажрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шиҷоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир», деган сўзлар бугунги кунда ҳам маънавий жиҳатдан нақадар долзарб аҳамиятга эга экани барчамизга аён»².

«Ўзбек модели»нинг дунёга келишида Амир Темурнинг кураш ва бунёдкорлик, иш билармонлик ва давлатчилик модели шунингдек, дунёда ўз моделлари билан машхур бўлган бошқа номдор тарихий шахс ва давлат арбобларининг ҳам маънавий-тарихий ҳиссаси бор. Шу ерда буюк Бобурнинг «Бобурномаси» ҳам «ўзбек модели» учун муҳим тарихий аҳамиятга эга бўлган деб айтиш жоиздир. Булар қаторида Махатма Ганди (1869—1948) ва унинг издоши Жавоҳарлал Неру (1889—1964) бор. Мазкур буюк тарихий шахслар ўз foялари билан ҳинд халқига раҳнамо бўлиб, Ҳиндистонни Англия босқинидан озод этдилар. Бу билан улар тарихда ўз ўринларига эга бўлиб, нафақат ўз миллати, балки бутун дунё халқларининг ҳам ҳурматига сазовор бўлиб келмоқдалар. Жавоҳарлал Неру ўзи озод этган халқи ва ватанига 17 йил раҳнамолик қилиб, уни оёққа турғазиб, келажак тараққиёт йўлини ҳам белгилаб берди. Бу йўл тарихда «Неру йўли» деб номланди.

«Неру йўли» ҳам тарих синовидан ўтган, жаҳон миқёсида тан олинган дунёвий аҳамиятга молик моделлардан бири. Бу йўл ҳам худди «ўзбек модели» каби икки тарихий даврни ўз ичига олади. Биринчиси — Англия мустамлакачилигига қарши миллий-озодлик кураш даври, иккинчиси — Ҳиндистонни мустақил тараққий эттириш даври.

¹ Каримов И.А. Ватан ва халқ мангу қолади. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010, 85—86-бетлар.

² Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008, 45-бет.

Жавоҳарлал Неру янги Ҳиндистонни дунёга келтирган, озодлик ва тараққиёт учун толмас курашчи, буюк миллатпарвар давлат арбоби. У 1912 йилда Кембридж университетини битириши биланоқ, 23 ёшида Ҳиндистон Миллий Конгрессига аъзо бўлиб сайланганидан сўнг ҳинд халқи озодлиги учун тинчдемократик курашда жуда фаол иштирок этади. Махатма Ганди 1918 йилда Конгрессга раҳбар бўлганидан кейин, уларнинг ўртасида Ҳиндистон озодлиги йўлидаги дўстона муносабат тез ривожланиб, ҳинд халқини уйғотди.

Жавоҳарлал Неру 1921 йилда инглиз мустамлакачилигига қарши тарғибот олиб боргани учун биринчи марта қамалади. Умуман, у ўз халқи озодлиги учун курашганлиги сабабли 10 йилдан ортиқ умрини мустамлакачи Англиянинг қамоқхоналарида ўтказди. 1923 йилдан бошлаб, бир неча марта Ҳиндистон Миллий Конгресси ижроия комитетининг котиби, кейинчалик эса унинг бош котиби этиб сайланди. 1929—1930, 1936—1937, 1946, 1951—1954 йилларда Конгресснинг раиси лавозимида фаолият юритди. Конгресс (парламент)даги миллий-озодлик кураши Жавоҳарлал Неру ва бошқаларнинг раҳнамолигида галаба билан яқунланди.

1946 йилда Ҳиндистон Мувакқат ҳукумати ташкил топади. Неру ҳукумат бошлигининг ўринбосари ва Ташқи ишлар вазири лавозимларини эгаллайди. 1947 йилда мустақил Ҳиндистон Республикаси эълон қилинади. Шу йилдан бошлаб Жавоҳарлал Неру умрининг охиригача Ҳиндистоннинг бош вазири ва Ташқи ишлар вазири лавозимларида самарали фаолият юритди. У мустақил Ҳиндистоннинг ички ва ташқи сиёсатининг асосий тамойилларини ишлаб чиқади¹.

Нерунинг ташаббуси ва раҳнамолигида шаклланган кураш модели асосида Ҳиндистон мутлақо янгиланди, тараққий топди, замонавий республика мақомига эга бўлди. Давлат бошқаруви миллий-худудий демократик асосда қайта ташкил этилди. Миллий этник ва тил бирликларига асосланган штат (вилоят)лар тизими ташкил топди. Британия мустамлакачилигининг туб асоси — «Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил» деган тамойилига асосланган кўп йиллик маъмурий-сиёсий бошқарув тизими мутлақо йўқ қилинди. Мамлакатнинг бутун халқ хўжалиги, иқтисодий тартиб-тизими янгиланди — модернизациялаштирилди. Кенг миқёсда ислоҳотчилик амалга оширилди.

¹ Қаранг: Ўзбек совет энциклопедияси. 7-ж. — Т.: Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси, 1976, 616-бет.

Жавоҳарлал Неру ишлаб чиққан тамойиллар асосида Ҳиндистонда кучли ва тадрижий ривожланиб борувчи давлат иқтисодий сектори ташкил топди. У қатъиятли демократ сифатида ўзаро тенглик ва мустаҳкам миллий бирликка, биродарликка асосланган жамиятни барпо этди. Нерунинг энг асосий гояси — фикр ва ҳаракат, назария ва амалиёт бирлигини мустаҳкамлаш, дунёдаги барча тараққийпарвар кучларнинг ҳаммаси билан мустаҳкам иттифоқда бўлиш эди.

Мамлакатнинг мустақил тараққиёт йўлини жадаллаштириш мақсадида Жавоҳарлал Неру давлат бошқарувини ўз қўлига олганидан сўнг қуидагича ҳинд халқининг тараққиётига дахлдор савол ва фикрларни ўртага ташлади: «Бизлар инглизча, французча ёки америкача йўлдан боришимиш шартми? Наҳотки, бизлар ўз мақсадларимизга эришиш учун 100—150 йил қутишимиз керак бўлса? Бу бизларга мутлақо номақбул». Шу сабабдан ҳам «Неру йўли» тарих синовидан ўтиб, тарихдаги мустақиллик ва мустақил тараққиётни дунёга танитган тарихий моделларидан бири сифатида ҳамон ўз қадр-қимматига эга.

«Неру йўли» билан «ўзбек модели» ўртасида ўзаро умумий мақсад бирлиги мавжуд. Бу ҳар иккала тарихий йўл (модел)нинг асосий стратегик мақсади битта — Ватан озодлиги, миллат тараққиёти ва ўзаро тенглик. Бу буюк мақсадни рӯёбга чиқариш учун Жавоҳарлал Неру ҳам, Ислом Каримов ҳам, бирдан-бир тўғри йўл — тарих тажрибаси ва сабоқлари ҳамда фалсафасига тўғри суяна олганлигига бўлди.

Жавоҳарлал Неру кўп йиллар мобайнида босқинчиларнинг қамоқхоналаридан хатлар ёзиб, ўз қизи — ҳинд халқининг раҳнамоларидан бири Индира Гандига бутун жаҳон тарихидан сабоқ берди. Кейинчалик бу хатлар бир неча тилларда уч жилдли китоб бўлиб, «Бутун жаҳон тарихига бир назар» («Взгляд на всемирную историю») деган номда чоп этилгач, нафақат ҳинд халқини, балки бутун дунё халқларини ҳам жаҳон тарихи билан қуроллантиришга катта ҳисса қўшди.

«Ўзбек модели»га маънавий асос, тарихий иллиз бўлган жаҳонга машҳур буюк тарихий шахсларнинг йўллари — модели кўп. Мана шулардан яна бири — Мустафо Камол Отатурк (1891—1938) кашф қилган йўлдир. Бу дунёда тан олинган йўл ҳам ҳозирги замонавий Туркия давлатига бундан салкам бир аср олдин — 1923 йилда асос солиб, уни инглиз-грек босқинидан озод этди, мустақил ривожланиш йўлини белгилаб берди, буюк ислоҳотларни амалга ошириди. Шу билан бутун дунёга машҳур бўлиб

тариҳда қолди. Мустафо Камол ўз мамлакати ва миллати олдидаги ўчмас тарихий хизматларининг мукофоти ўлароқ, «Отатурк» — турк миллатининг отаси деган юксак тарихий ном ва шон-шарафларга мусассар бўлди. У Туркия Республикасининг асосчиси ва биринчи президенти (1923—1938), 1934 йилда Туркияда биринчи бор фуқаролар учун фамилиялар жорий қилинганида, унга расман Отатурк фамилияси берилади. Шундан бўён у Мустафо Камол Отатурк исми шарифи билан бутун дунёга маълум ва машҳур бўлиб келмоқда.

1918 йилги Биринчи жаҳон урушида Туркия мағлубиятга учраши сабабли Антанта давлатларига таслим бўлди. Шу муносабат билан Усмонли туркларнинг кўп йиллик салтанати тарихан амалда барҳам топди. Антанта давлатлари Туркияning банк ва корхоналари, кон ва темир йўллари ҳамда давлат муассасаларини ўзларининг назорати остига олдилар. Бу эса мамлакатда миллий озодлик кураши кучайишига сабаб бўлди.

Бу курашда ватанпарвар зиёлилар ва ҳарбийлар фаол қатнашдилар. Уларга ҳарбийлардан Мустафо Камол етакчилик қилади. 1919 йилда Туркияning Вакиллар қўмитаси — биринчи муваққат ҳукумати тузилди. Шундан сўнг 1920 йилда Отатурк раҳбарлигига Анқара шаҳрида ҳокимиятнинг олий органи — Туркия Буюк Миллий мажлиси ташкил этилди. Шу йили январда Истанбулда миллий мажлис — парламент Туркия мустақиллиги ҳақидаги декларация — «Миллий аҳднома»ни эълон қилди.

Мана шу асосда Туркия тарихида илк бор Туркия Республикаси ташкил этилиб, мамлакат ижтимоий-сиёсий ва маданий-маърифий ҳаётида туб ислоҳотлар ўтказилади, мутлақо янги Туркия мамлакати қарор топди. Буларнинг ҳаммаси Мустафо Камол Отатурк танлаган йўл ва унинг ташабbusи ҳамда гоялари асосида юз берди.

Камол Отатурк ҳарбий билим юртида ўқиб юрган пайтларидаёқ, XIX аср охирида пайдо бўлиб, мамлакат ҳаётида асосий ижтимоий-сиёсий ва маданий тараққийпарвар кучга айланган ёш турклар ҳаракатида фаол қатнашади. «Иттиҳоди тараққий» номли партияning аъзоси бўлган. Ёш турклар ҳаракати Мустафо Камол Отатурк ҳокимияти ўрнатилиши ва унинг раҳбарлигига Туркия ташки босқиндан озод бўлиши ва унда кенг миқёсда ислоҳотчилик ва янгиланиш ҳаракати ривож топишида асосий пойdevor вазифасини бажарди.

«Ўзбек модели»нинг ўз миллий-тарихий илдизларидан бири — жадидчилик ҳаракати бўлди. Ҳаммага аёнки, жадидчилик ҳара-

кати XIX аср охирлари — XX аср бошларида Миллат, Ватан учун ҳаётий эҳтиёж ва заруриятга айланиб, давр талаби ва тақо-зоси асосида дунёга келди. Унинг бош мақсади ва вазифаси Миллат ва Ватанни Россия мустамлакачилигидан озод этиб, бой-бадавлат қилиш, маданий тараққий эттириш, энг муҳими, миллий мустақил давлатчиликни тиклашдан иборат бўлди.

Буюк миллат ва маърифатпарвар, фидойи жадидларнинг жасорати ила Россия империясининг мустабид мустамлакачилик сиёсати исканжасида бўлган Туркистонда туб миллий-маданий тараққиёт, ижтимоий-сиёсий жонланиш, ўзлик ва ўз қадр-қимматини англаш, тинч-демократик ва маданий-маърифий усулдаги миллий озодлик кураши кучайди. Ислоҳотчилик ривожланди, мумтоз маориф ва маданият, адабиёт янгиланди. Мутлақо янги диний ва дунёвийликка асосланган миллий жадид мактаблари, ижтимоий-сиёсий ташкилот ва партиялар, маданий-маърифий ўюшма ва жамиятлар тизими, театр, матбуот (газета ва журналлар), матбаачилик, нашриёт, китобатчилик, ҳозирги тушунчадаги ишбилармонлик пайдо бўлиб ривожланди.

Шунингдек, миллат фарзандларининг бир қанча вакиллари, Россия, Германия, Туркия, Татаристон ва бошқа хориж мамлакатларида олий дунёвий таълим олиш имкониятига эга бўлдилар. Жадидчилик ҳаракатининг самараси ўлароқ, тарихда биринчи маротаба, олдинги икки — IX—XII ва XIV—XVасрларда содир бўлган илмий-маданий ва маърифий уйғонишлардан сўнг, улардан фарқли бўлган миллий уйғониш даври пайдо бўлди.

«Уйғониш» тушунчаси дастлаб жадидларнинг ўзларида тилга олинган. Лазиз Азиззода 1925 йилда «Туркистоннинг уйғониш тарихи (История возрождения Туркестана)» номли асар ёзган. Асарда «бизнинг уйғониш давримизда», «Туркистоннинг уйғониш даврида», «Уйғониш давримизда маориф ва маданият», «Уйғониш даврида ёзилган асарлар» деган жиддий жумла ва тушунчалар кенг қўлланиб, миллат ўзини англай бошлаганлиги, миллат ҳаётида туб маданий ўзгаришлар юз берганлиги, тинч маданий миллий озодлик кураши демократик шаклда ривожлана бошлаганлиги кўрсатилган.

«Жадидчилик даври — Миллий уйғониш даври» деган тушунча ва илмий хulosани истиқлолдан сўнг кенг илмий истеъмолга олиб кирган олим филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Бегали Қосимов бўлди. У ёзади: «Жадидчилик ғоялари эрта баҳорнинг шиддатли шамоллари

сингари пўпанак босиб, билжираб кетган ўрта асрчилик турмушини энг пастки қатламларигача очиб ташлади. Момагулдурак бўлиб, Миллат ва Ватаннинг ҳаёт-мамот масаласи кун тартибига қўйилгани ҳақида бонг урди. Чақмоқдек чақнаб, унинг багридаги жароҳатларини ёритди. Обираҳмат бўлиб, она Туркистон кўксидаги маориф, матбуот, театр ниҳолларига ҳаёт баҳш этди. Бу foяларнинг асосида миллий уйғониш, миллий мустақиллик учун кураш ётар эди»¹.

Жадидчилик ҳаракати тарихида «ўзбек модели» ва бугунги мустақиллигимизнинг дунёга қелиши, мустаҳкамланиши учун асос бўлган ғоя ҳамда кураш усууларини кўриш мумкин. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов жадидчилик ҳаракатига дастлабки кунларданоқ катта эътибор берди. Шу сабаб коммунистик мустамлака даврида қатағон қилинган жадидларнинг номлари тикланди, уларнинг маданий-маърифий меросидан фойдаланиш имконияти яратилди. Булар «ўзбек модели» учун тарихий илдиз ва маънавий асос бўлди. Ислом Каримов биргина Абдулла Авлоний мисолида жадидчилик ҳаракатига жуда юксак баҳо бериб ёзди: «Мен Абдулла Авлонийнинг «Тарбия бизлар учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалокат, ё саодат — ё фалокат масаласидир» деган фикрини кўп мушоҳада қиласман. Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбdir»².

«Ўзбек модели»нинг таркибий қисмларидан бири — мутлақо янги ҳозирги замон ўзбек миллий давлатчилиги модели бўлди. Бу моделнинг дастлабки намунаси, ўзгачароқ кўринишда жадид боболаримизнинг жуда катта жасорати билан илк бор 1917 йилда Кўқон шаҳрида дунёга келган эди. 1917 йилда Россияда февраль демократик инқилоби ғалаба қозониб, «оқ подшо» ўз тахтидан воз кечишга мажбур бўлгач, тарих тақозосига кўра, Туркистонда ҳам худди Россияда бўлганидек саккиз ой давомида инқилобий демократик диктатура тўла маъно ва кенг миқёсда ғалаба қозониб, ҳукмронлик қилди. Шу сабабдан ҳам миллий озодлик ҳаракати жонланди.

Бу тарихий давр Туркистон жадидлари учун айни муддао бўлди. Улар ҳақиқий рус демократлари ва инқилоби олга сурган озодлик ва биродарлик шиорига ишонди. Буни Абдурауф Фит-

¹ Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. — Т.: «Маънавият», 2002, 4-бет.

² Баркамол авлод орзузи. — Т.: «Шарқ», 1999, 3-бет.

ратнинг сал қейинроқ айтган ушбу сўзлари исботлаб турибди. «Биз аниқ била(р) эдикким, золим Николай ҳукумати қанча яшаса яшасун, адолат ошиқи бўлған... рус демократияси, ҳақфа (ҳақиқатга — С.Х.) таянган бир инқилоб, ҳар миллатнинг ўз ҳақларини қайтарур»¹. Мана шунинг учун жадидлар «миллатнинг ўз ҳақлари (ҳақ-хукуқлари — С.Х.)ни қайтарур» (қайтариб олиш) учун олиб борган миллий-озодлик курашининг бош мақсади — миллий муҳтор демократик (мустақил) давлатчиликни ташкил этиш гояси бўлди. Улар бу фояни олға суриб кенг фаолият юритдилар.

Жадидчиликнинг самараси ила Туркистонда жиддий ижтиёмий-сиёсий ва маданий уйғониш юз берди. Жадид ва илгор уламоларнинг саъй-ҳаракатлари билан «Шўрои исломия» саккиз ой, «Шўрои уламо» эса беш ой мобайнida миллий давлат бошқарувининг мутлақ янги дунёвий кўриниши — бўлажак Туркистон Мухторияти ҳукуматининг куртаклари сифатида фаолият юритди. Миллий давлат бошқарувининг бу куртаклари — «Шўрои исломия» ва «Шўрои уламо» тарих тақозосига кўра ўта мураккаб сиёсий бир вазиятда жадид миллий демократик муҳтор давлат бошқаруви — Туркистон Мухториятига ўсиб ўтди. Бу миллий уйғониш — жадидчилик ҳаракати самараси ила дунёга келган ўта ажойиб воқелик ва ҳодисаларнинг энг юксак кўринишларидан бири бўлди.

Жадид давлатчилиги ва унинг бошқаруви пайдо бўлиши ватанимиз тарихидаги энг юксак маданий ютуқлардан бири ҳисобланади. Давлатчилигимиз тараққиёти такомилининг илдизи энг қадимги давларга бориб тақалади. У ўтган минглаб йиллар давомида монархия шаклида ривожланди ва якка ҳокими мутлақ — подшоҳ (амир)ларнинг ҳукмронлигига асосланди.

Россия босиб олгач, миллий давлатчилигимизнинг узоқ давом этган монархия шакли тарихан барҳам топди. Жадидчилик ҳаракати ила тарихда биринчи бор Муҳтор демократик давлат бошқаруви қисқа муддатга бўлса-да қарор топди. Бу эса бевосита жадидчилик ҳаракати ва унинг буюк миллатпарвар намояндалари — жадидларнинг беҳад катта жасоратлари, юксак дараҷадаги, ҳатто, бугунги кунда ҳам ўз қадр-қимматини йўқотмаган ақл-заковатлари билан боғлиқ бўлди.

Ҳозирги замон демократик давлат бошқаруви масаласи 1917 йилда жадидлар бошлиқ Туркистон мусулмонларининг қарийб

¹ Фитрат А. Танланган асарлар. III жилд. Драмалар, публицистик мақолалар / Нашрга тайёрловчи Х. Болтабоев. — Т.: «Маънавият», 2003, 199-бет.

ҳамма Курултойларида асосий масала сифатида ўзини тўла на-моён этди. Бунинг самараси ўлароқ, Совет Россияси таркибига кирувчи Туркистон Мухторияти деб номланган илк демократик миллий федератив давлат бошқаруви расман қарор топди. Бу воқеа 1917 йил 27 ноябрдан 28 ноябрга ўтар кечаси Туркистон мусулмонларининг Кўқон шаҳридаги фавқулодда тўртинчи Курултойида икки юздан ортиқ вакил (депутат)ларнинг иштирокида юз берди. Шу кечаси маҳсус декларация қабул килиниб, унда тарихда биринчি бор Миллий демократик мухтор (автоном) давлат бошқаруви — Туркистон мухтор хукумати ташкил топганлиги расман эълон қилинди.

Декларациянинг бош қисмида қуйидаги асосий мақсад ўз аксини топган эди:

«Яшасун Туркистон Мухторияти!

Туркистон мусулмонларининг тўртинчи фавқулодда Курултойи Туркистон ўлкасида бўлган халқларнинг хоҳишлари бўйинча Русия инқилоби тарафидан берилган асосларга биноан фидератсия асосига қурулған Русия жумхурияти ила бирликда қолгани ҳолда Туркистонни ерлик мухторияти, яъни «территориальний автономиялик» эълон қиласур.

Шунинг ила баробар Туркистон ўлкасида ақаллият (камчиликни — С.Х.) ташкил қилған миллатларнинг ҳуқуқларининг ҳар жиҳатидан сақланилмоғини ҳам тантанали суратда баён эта-дур» («Улуг Туркистон» газетаси, 1917 йил 8 декабрь)¹.

Туркистон мухторияти эълон қилинган кечани Абдурауф Фитрат Лайллатулқадр келган кеча деб улуглайди. Дарҳақиқат, бу кечада шундай қутлуғ тарихий кеча бўлган эди. Чунки, шу кечада ярим асрлик йўқотилган миллий давлатчилигимиз янгича бир миллий-федератив демократик ва мухторият кўринишда расман қайта тикланган эди. Буни Фитратнинг ушбу сўзлари исботлаб турибди: «Шул чоғда (шу кечада — С.Х.) тушкун руҳимизни кўтармак учун шул қоп-қоронғу дунёнинг узоқ бир еринда ойдин бир юлдуз ялқиллаб турар эди. Бирор нарсага ўтмаган кўзимиз шуни кўрар эди. Ул нима эди? — Туркистон Мухторияти!»².

Бу қувонч биргина шоирнинг эмас, балки бутун миллат ва халқнинг қувончи эди. Аммо у узоққа чўзилмади. Орадан роппоса 74 кун ўтгач, 1918 йил 19 февраль куни кундуз соат бирдан бошлаб Россия шўро хукуматининг Туркистондаги Қизил ар-

¹ Аззамхўжаев С. Туркистон Мухторияти. Миллий демократик давлатчилик қурилиши тажрибаси. — Т.: «Маънавият», 2000, 127-бет.

² Қосимов Б. Маслакдошлар. Беҳбудий, Ажзий, Фитрат. — Т.: «Шарқ» 1994, 88-бет.

мияси шомгача 12 та замбарак билан Қўқонни қонга ботириб, Туркистон Мухториятини ағдарди. Ўн мингдан ортиқ бегуноҳ халқ қирилди. Бу — Туркистонда ленинчи большевиклар биринчи бор тўккан катта қон бўлди. Коммунистик мустамлака совет ҳукуматининг қон тўкиши бу билан тугамади. Аксинча, у турли хил кўринишларда узлуксиз равишда узоқ йиллар давом этди.

Дарҳақиқат, буни Туркистон Мухториятининг раҳбари Мустафо Чўқайнинг ушбу сўзлари ҳам исботлаб турибди: «...Бизнинг бу қувончимиз узоқ турмади. Инқилоб бизнинг умидларимизни йиқди, ишончимизни битирди, алданганимизни очиқ кўрсатди... Кенг юртимиз қурбон бўлган ўз болаларининг қони билан сувланиб, уларнинг тани билан қопланди»¹.

Туркистон Мухторияти ҳозирги мустақил Ўзбекистон Республикаси давлат бошқарувининг илк бор пайдо бўлган тарихий илдизи бўлди дейиш мумкин. Чунки унинг қонун чиқарувчи олий органи — барча миллат, табақа, демократик ташкилот ва уюшма вакилларидан ташкил топган 54 кишилик Миллий (Халқ) Мажлиси — парламенти қогозда бўлса-да, илк бор қонуний асосда ташкил этилди. Аммо унинг фаолият юритишига коммунистлар босқини имкон бермади. Шунингдек, унинг ижроия органи — 12 кишидан иборат Туркистон мухторият ҳукумати ҳам ташкил топиб, бироз фаолият юритиб тарихда из қолдиришга муваффақ бўлди.

Булар бугунги Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгилаб кўйилган «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатадан — Қонунчилик палатаси (куйи палата) ва Сенатдан (юқори палатадан) иборат»² эканлиги билан таққосланса, Туркистон мухторияти ҳақиқатан ҳам ҳозирги давлатчилигимиз моделининг ҳақиқий ўз миллий-тарихий илдизи ва маънавий асоси эркинлиги янада ойдинлашади. Туркистон Мухторияти дунёга келишига асос бўлган дастурий ҳужжат ва лойиҳаларда белгиланган кўпгина қонуниятлар ҳам ҳозирги Конституциямизнинг моддаларидаги қонуниятлар билан ҳамоҳанг, ўхшаш жиҳатларга ҳам эга. Масалан, қонун устуворлиги, демократик бошқарув, фуқароларнинг ўзаро тенглиги, хусусий мулкчилик ва унинг дахлсизлиги ҳамда бошқалар шулар жумласидандир.

¹ Мустафо Чўқай ўғли. Истиқдол жаллодлари (1917 йил хотиралари) / Таржи-мон Б. Қосимов. — Т.: F. Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1992, 8-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 2012 йил, 14-бет.

Жадид ва уламо зиёлиларимиз томонидан жуда катта жасорат билан бунёд этилган Туркистон Мухториятининг тарихий аҳамияти бугунги кунда ҳам беҳад катта. Унинг дунёга келиши жадидчилик ҳаракатидаги тарихий аҳамиятга молик қанча катта воқелик бўлса, коммунистлар томонидан унинг қонга ботирилиб, тугатилиши ҳам шунчалик жуда катта ва ҳеч ўчмас фожия бўлиб тарихда қолди. Туркистон мухторияти дарҳақиқат бугунги «ўзбек модели» учун қимматли маънавий асос ва тарихий илдиз бўлди десак, асло адашмаймиз.

«Ўзбек модели»га танқидий ва таҳлилий жиҳатдан танлаб олининб сингдирилган тарихий-маънавий асос ва илдизлар жуда хилма-хил. Бу тўғрида Ислом Каримовнинг ўзи мустақилликнинг дастлабки йили — 1992 йилдаёқ шундай деб ёзган эди: **«Жаҳон ва ўзимизнинг амалиётимиздан олинган барча унумли тажрибани рад этмаган ҳолда ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-хукуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позициясидир. Бу — ўтмиш йилларнинг хатоларини, давлат тузилишининг шакл ва усусларига нисбатан мавжуд қарашларни идрок этиш натижасидир. Бу — таркиб топган ижтимоий воқеликка берилган реал баҳодир. Бу — Ўзбекистон халқининг ижтимоий тараққиётга, муносиб турмуш шароитига интилишидир»¹.**

Юридик фанлари доктори Леонид Левитин Ислом Каримов билан Уинстон Черчилл ҳокимият тепасига келган даврлар Англия учун ҳам, Ўзбекистон учун ҳам бирдек ўта хавфли ва ҳалокатли давр бўлганлиги ҳақида шундай дейди: «Каримовнинг мамлакат бошқарувига келишини, маълум маънода, Уинстон Черчиллнинг мамлакат учун ҳалокатли бўлган 1940 йилда Англия раҳбарлигига келиши билан қиёслаш мумкин. Черчилл ўша вактда Англия парламентининг жамоалар палатасидаги маъруzasида: «Мен сизларга қора меҳнат, кўз ёшлар ва тер тўкишни таклиф этишим мумкин. Оддимизда энг машаққатли синовлар, кўп ойлик кураш ва азоб-уқубатлар турибди. Сизлар мендан, мақсадимиз нима, деб сўрасангиз, мен бир сўз билан, ғалаба, деб жавоб беришим мумкин. Унга элтувчи йўл қанчалик оғир бўлмасин, биз ғалабасиз ҳалокатга маҳкуммиз. Одамлар мағлуб бўлишимизга йўл қўймаслигига ишонаман. Мен айни шу вазиятда ва айни шу пайтда ҳаммамиз бирлаштирайлик, деб даъват қилишга ўзимни ҳақли сезяпман.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқбол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон» 1992, 10-бет.

Ўйлашимча, Каримов ҳам 1989 йилнинг июнида: «Ўзбекистон йўқ бўлиб кетишини, бизнинг цивилизациямиз ҳалокатга юз тутишини, ҳалқимизни асрлар давомида юксак мақсадлар сари бошлайдиган ички куч ғойиб бўлишини яққол кўз олдимизга келтириб қўрайлик», дейишга ҳақли эди. Каримовнинг, шунингдек, ягона мақсадимиз — ғалаба, давлатчилик, иқтисодиёт ва маданият пароканда бўлишининг олдини олиш маъносидаги ғалабадир, дейишга ҳаққи бор эди»¹.

Ҳақиқатан олим Ўзбекистон бу пайтда ҳалокат остонасида турганлигини Англия тарихи билан таққослаб жуда тӯғри кўрсатган. Бунга тарихнинг ўзи гувоҳ. Бу даврдаги тарихий вазият ҳақида Ислом Каримовнинг асарларида ҳам маълумот мавжуд. Леонид Левитинга қўшимча қилиб шуни қатъий айтиш мумкинки, Ислом Каримов ҳақиқатан ҳам Ўзбекистонга соя солиб турган хавфни ўз вақтида жуда дадил шижаот билан бартараф этиб, унинг мустақил тараққий топишини таъминлай олишдек ўта буюк тарихий масъулиятни ўз ўрнида, ўз маромида бажара олган юзи ёруғ атоқли давлат раҳбари сифатида тарихга кирди.

Франклун Делано Рузвельт (1888—1945) билан Ислом Каримовнинг раҳбарлик фаолият йўллари борасида тарих ва сиёsat фанлари профессори Доналд С. Карлайл ёзади: «**Мен Черчилни ҳурмат қиласман, лекин Каримовни ким биландир қиёслаш керак бўлса, мен уни Рузвельтга ўхшатган бўлардим**²».

Дарҳақиқат бу ўхшатиши бежиз эмас. Чунки Рузвельт тараққиётнинг америкача «янги йўли» ижодкори эди. Ислом Каримов ҳам ўзининг «ўзбек модели» билан дунёга танилди. Франклун Делано Рузвельт ўзи танлаган ва қатъий амал қилган раҳбарлик йўли билан Американинг бугунги тараққиёт даражасига қўтарилишига беҳад ҳисса қўшган президентлардан бири бўлди.

Бунинг эвазига у Америка ҳалқининг чексиз ҳурмат ва эҳтиромига сазовор бўлиб, тўрт марта Президент этиб сайланди. Бу АҚШ тарихидаги энг буюк ҳодиса бўлди. Дастлаб Гарвард университетининг (1904), сўнг Колумбия университетининг юридик факультетида ўқиди. 1910 йилда демократик партиядан Нью-Йорк Штатининг сенатига сайланди. 1913—1920 йилларда денгизчилик вазирининг ёрдамчиси сифатида АҚШ ҳарбий-денгиз кучларини ривожлантиришга катта ҳисса қўшади. 1921 йилда полиомиелит касалига учраб, умр бўйи юролмайдиган ногирон бўлиб қолди.

¹ Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 42-бет.

² Левитин Л. Ўша асар, 42—43-бетлар.

Шунга қарамай, Рузвельт ўзининг буюк иродаси, ақл-заковати, халққа раҳбарлик истеъоди, қобилияти туфайли 1932 йилда Демократик партиядан АҚШ президенти этиб сайланади, 1933—1945 йиллардаги президентлик вазифасини бажариш даврида бир қатор ислоҳотларни амалга ошириб, иқтисодий ва маданий халқаро дипломатик алоқалар тараққиётига раҳнамолик қиласи.

Рузвельтнинг халқаро миқёсдаги энг буюк хизматларидан бири — гитлерчилар Германиясига қарши уч давлат бошлиқдариининг Төхрон (1943) ва Крим (1945) конференциялари қарорларига имзо чекканлиги, Иккинчи жаҳон уруши барҳам топишига ҳисса қўшганлиги бўлди¹.

Юртбошимиз Ислом Каримов танлаган тарихий йўл — «ўзбек модели» дунёга келиб, кенг миқёсда эътироф этилишида юқоридаги буюк шахсларнинг йўли муҳим аҳамиятга эга бўлди. Шунингдек «ўзбек модели» тарихдаги буюк саноқли йўлларга муқобил бўлиши билан бирга, уларда қўрилмаган, аммо, келажак авлодларга сабоқ бўладиган, XXI асрга хос ва мос мазмун-моҳијатга эга.

¹ Қаранг: Ўзбек совет энциклопедияси. — Т.: Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси, 1977, 380—381-бетлар.

III бўлим

МИЛЛИЙ МУСТАҚИЛ ТАРАҚҚИЁТНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ

1. Тараққиётимизнинг халқаро эътирофлари

«Ўзбек модели» бутун ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий, фоявий-мағфуравий ҳаётимиз тараққиёти, миллий давлатчилигимиз ташкил топиб, такомиллашуви, мамлакатимиз ички ва ташқи сиёсати мустаҳкамланиши учун бирдан-бир етакчи методологик асос бўлиб келмоқда. Шунинг учун ҳам у жаҳон миқёсида кенг эътироф этилди. Бунинг асосий сабаби у тарих тақозо этган, давр талаби билан бевосита боғлиқ бўлган ўзининг бешта жуда мустаҳкам ва энг устувор таянч нуқтасига эга эканлигига бўлди. Булар, бизнингча, қўйидагилардан иборат.

«Ўзбек модели»нинг биринчи жуда мустаҳкам ва энг устувор таянч нуқтаси — Миллат ва Халқдир. Бу модел Миллат ва Халқнинг асрий орзу умиди бўлиб келган мустақилликни рӯёбга чиқарив, мустақил тараққиётни тобора такомил топтирмоқда. «Ўзбек модели» асосида амалга оширилган ва оширилаётган буюк ислоҳотлар, барча янгилик ва янгиланишлар Халқ ва Миллат манфаатига, Ватан тараққиётига хизмат қилмоқда. Шунинг учун ҳам бу модел кенг омма томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватланмоқда. Президент Ислом Каримовнинг бу мустақиллик ва мустақил тараққиёт модели — миллатимиз ва халқимизнинг йўли эканидан яна бир бор далолатдир. Шу сабабдан ҳам кўпгина олимлар бу моделни — ўзбек йўли деб талқин қилиш билан бирга, ўз тадқиқотлари ва асарларини «Тараққиётнинг ўзбек модели», «Ривожланишнинг ўзбек модели» деб номлашлари бежиз эмас, албатта.

«Ўзбек модели»нинг иккинчи таянч нуқтаси ўзининг хусусий ва умумий илмий методологик фоявий-назарий асосларига эга эканлигидадир. Дарҳақиқат, ҳар қандай буюк ва оддий инсоний мақсадлар, илмий-инновацион лойиҳа ва моделлар ҳамда илмий тадқиқот ишлари, шунингдек, фан ва фанлар ҳам ўзининг объектив, ҳаққоний илмий-назарий жиҳатдан тўгри асосланган методологиясига эга бўлса, улар шунчалик тез ва ҳеч оғишмай,

юксак даражала самара беради. Методология умуман инсон, буюк олим ва тарихий шахсларнинг илмий ишлари ва хатти-ҳаракатларида, давлат бошлиқларининг раҳбарлик ва раҳнамолик фаолиятларида катта аҳамиятга эга.

«Ўзбек модели»нинг учинч таянч нуқтаси — унинг ўз тарихий-хуқуқий (қонуний) асосларига эга эканлигидир. «Ўзбек модели» ва унинг таркибиға киравчии барча соҳа моделлари, масалан, таълим модели, фермер хўжалиги модели, кадрлар тайёрлаш миллий модели ва бошқалар Президентнинг маҳсус фармонлари, хукуматнинг тегишли қарорлари асосида шаклланган ҳолда ҳаётга татбиқ этилди ва этилмоқда. Булар «Ўзбек модели» қонуний кучга эга эканлигидан далолат бериб турибди.

«Ўзбек модели»нинг тарихий-хуқуқий ва қонуний асослари деганда, бевосита Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини ҳам назарда тутмоқ керак. Чунки бу моделнинг умумий мазмани ва моҳияти, ундаги барча илгор мақсад ва фоялар Конституцияда ўз аксини тўла-тўқис топиб, қонунан ҳимояланган, хуқуқий куч-қудратга эга. «Ўзбек модели» Конституция ва унинг асосида қабул қилинган қонунлар билан ҳимояланган. Конституциянинг ўзи бевосита шу модел, яъни Президентимиз йўлиният энг буюк мақсадларидан бири сифатида дунёга келди.

Шуни ҳам қатъий айтиш жоизки, «ўзбек модели»нинг дастлабки хуқуқий (қонуний) асослари илк бор мустақилликдан анча олдин, ҳали коммунистик мустамлакачилик ўзининг мафқуравий куч-қудратига эга бўлиб турган бир пайтда, Юргашимизнинг катта жасорати билан 1990 йил 20 июнда Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессиясида қабул қилинган «Мустақиллик декларацияси»да ўз аксини қонуний асосда топган эди. Ундаги ўн икки банддан иборат бўлажак конституцион қонунлар 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси»га мазмунан ўсиб ўтди ва шу Конституциядаги бошқа қонунлар билан «ўзбек модели»нинг қонуний-конституциявий асослари тўла-тўқис мужассамлашиди. Шу асосда Ўзбекистоннинг миллий мустақиллиги ва ўз мустақил тараққиёт йўли — «ўзбек модели»нинг қонуний-хуқуқий асослари яратилди.

Мазкур Конституциянинг биринчи моддасида «Ўзбекистон — суверен демократик республика»¹ деб эълон қилинди. Бунинг ўзи «ўзбек модели»нинг бош фояси амалга ошганлигидан далолат бериб турибди. Бу Конституция, мустақилликнинг янада

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 2012, 4-бет.

мустаҳкамланиб тараққий топишининг хуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилмоқда.

«Ўзбек модели»нинг тўртинчи таянч нуқтаси — унинг муаллифи ва меъмори Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг ўзи бўлганлигидадир. Улар бу моделни кашф қилди, қарор топтириди. Шу ўринда хорижлик олимлар М.С. Гафарли ва А.Ч. Касаевлар ўзаро ҳамкорликда ёзган «Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик тараққиёт асоси» номли асарида келтирилган Ислом Каримовнинг ушбу сўzlари ўта муҳим аҳамиятга эга: «Мустақиллик туфайли биз кўпгина қадриятларни — динимизни, миллий қадр-қимматимизни, озодлик нашъасини чинакамига англаб олдик. Эндиги вазифамиз — Ўзбекистонни фарзандларимизга, келажак авлодга буюк мерос қилиб қолдиришдан иборат. Ўзбекистоннинг келажаги Ватанимиз озодлигини кўришга мушарраф бўлмаган кишиларга буюк ёдгорлик бўлади! Ўзбекистон авлодларимиз униб ўсадиган муқаддас бешик бўлади, улар Ватанимиз шон-шуҳратини янада оширадилар!»¹

«Ўзбек модели»нинг бешинчи устувор таянч нуқтаси — Ўзбекистон мустақил бўлгач, ўз мустақил тараққиёт йўлида ривож топиб, тез орада ҳалқаро миқёсда тан олиниб, эътироф этилганлигига бўлди.

Юқоридагилардан хулоса шуки, «ўзбек модели»нинг бу беш ижтимоий-маънавий, фоявий-назарий, сиёсий-хуқуқий устувор таянч нуқталари унинг объектив мустаҳкам ҳаётий асосларга эга эканлигидан, бу эса у нафақат ҳозирда, балки келажакда ҳам янада такомил топиб бораверишидан далолат бериб туриди. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, Ислом Каримов Миллат, Ҳалқ, Ватан манфаатларини жуда дадил ҳимоя қилиб, сиёсий майдонда ўзларини намоён этишлари биланоқ, уларда икки буюк гоя ва мақсад пайдо бўлди. Буларнинг бири — Ўзбекистонни миллий мустақилликка олиб чиқиши гояси, иккинчиси — унинг ўз мустақил миллий тараққиёт йўлини белгилаб, жаҳонга танитиш.

Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» тарихий йўл сифатида дунёга келган тарихий бир пайтда унга муқобил бўла оладиган йўл ҳам, йўлбошли ҳам йўқ эди. Ислом Каримовдан олдинги раҳбарлар коммунистик мустамлака марказига бўлган кўп йиллик анъанавий итоаткорлик ва мутелик иллатларидан қутула олмаган эди.

Шу ўринда сиёсатшунос Бахтиёр Амановнинг «Сиёсий модернизациялаш моделлари ва Ўзбекистон тажрибаси» номли

¹ Гафарли М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 429-бет.

монографик асаридаги бир жиҳат алоҳида эътиборга моликдир. Муаллиф «Ўзбекистоннинг ўзига хос йўли (яъни «ўзбек модели» — С.Х.)нинг бошқа (мамлакатлардаги модел — С.Х.)лардан фарқли жиҳатлари»нинг ўзига хос 9 та омилини қўрсатиб берган¹. Булар ҳақиқатан ҳам «ўзбек модели»нинг ўзига хос ва мос жиҳатлари, ижтимоий-сиёсий ҳаётда тутган ўрни чуқурроқ англанишига яқиндан ёрдам беради. Шунинг учун ҳам бу омилларни олимнинг асаридан умумлаштирилган ҳолда айнан олиб, уларни таҳдил қилишни мақсадга мувофиқ деб билдиқ. Булар қўйи-дагилардан иборат.

Биринчи омил: «Марказий Осиё давлатлари бўйича йирик эксперт Л. Левитин эътироф этганидек, бошқа МДҲ давлатлари раҳбарларидан фарқли ўлароқ, узоқни кўра билган Президент Ислом Каримовга ўтиш даврининг шафқатсиз қонунлари асоратидан (бизнингча, қарама-қаршиликларидан — С.Х.) чиқиб кетиши мақсадида «давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи сифатида кўплаб ҳокимият ваколатлари берилгани (1991—2003)»², яъни бизнингча, кучли ижтимоий бошқарув ташкил этилганлигидир.

Бунга қўшимча қилиб шуни ҳам айтиш керакки, бу муваққат «якка ҳокимлик»ни объектив тарихий муҳитнинг ўзи, шунингдек, «ўзбек модели» жамиятга татбиқ этилиши зарурияти ҳам тақозо этган эди. Ҳақиқатан ҳам бу вақтинчалик чора жуда тўғри бўлган эди. Бунга нисбатан баъзи бир фаразгўй, қора ниятли кучлар салбий муносабатда бўлган бўлса-да, Ўзбекистон ўтиш даврининг энг қийин ва хавфли давридан қоқилмай, омон-эсон ўтди. Бунинг мазмун моҳияти ва аҳамиятини теранроқ англамоқ учун ҳозирги биргина Украинадаги тарихий-сиёсий вазиятга бир зумгина эътибор қаратишнинг ўзи кифоя.

Бизнингча, Украинадаги барча сиёсий парокандаликларнинг фожиявий сабаб ва оқибатлари биргина ўта жиддий масала билан боғлиқ. Бу у ерда барча халқ ва миллатларнинг манфаатларини бирдай ҳимоя қила олувчи кучли демократик ҳокимият бошқаруви шаклана олмаганлигидадир.

Ўзбекистонда истиқдолнинг дастлабки йилларда ташқи ва ички фаразли кучларнинг таъсирида юз берган жуда оғир сиёсий-иқтисодий ижтимоий соҳалардаги тангликлар ўз вақтида

¹ Қаранг: Аманов Б. Сиёсий модернизациялаш моделлари ва Ўзбекистон таж-рибаси. — Т.: «Fan va texnologiya», 2012, 207-бет.

² Аманов Б. Ўша асар. 208-бет.

бартараф этилди. Бунда албатта, «ўзбек модели»га сингдирилган умуммиллий манфаат ва бирликни ҳимоя қилувчи тӯғри фоя ва таълимотларнинг аҳамияти беҳад катта бўлди.

Бунинг ҳаммаси чет эллик йирик эксперт ва сиёсатшунос олимлар Леонид Левитин, Доналд С. Карлайл, М.С. Гафарли, А.Ч. Касаевларнинг асарларида жуда юксак даражада баҳоланди¹.

Иккинчи омил: «Давлатимиз раҳбари ўта оғир, қалтис шароитларда бутун масъулиятни тўла зиммасига олди. Шу муносабат билан «Комсомольская правда» мухбирининг саволларига жавобан Президент Ислом Каримов шундай мантиқли жавоб берганди: **«Мухолифларим мени диктатор қилиб қўрсатишни жуда хоҳлайдилар. Тан оламан: эҳтимол, менинг ҳаракатларимда авторитаризм нишоналари бордир. Аммо, мен буни фақат бир нарса билан изоҳлайман: тарихнинг муайян даврларида, ҳуқуқий давлатчилик қарор топаётган пайтда, айниқса, бир тизимдан иккинчисига ўтиш даврида, ҳар ҳолда кучли ҳокимият зарур»**². Бу қатъий нуқтаи назар ҳозирги такомил топган замонавий миллий давлатчилигимиз шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Учинчи омил: 1992 йилда Президентимиз томонидан миллий ривожланиш стратегияси — «ўзбек модели» қабул қилинди ва амалиётга киритилди.

Тўртинчи омил: 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистоннинг янги Конституцияси (Асосий қонуни) миллий ривожланишнинг сиёсий-хуқуқий асоси бўлиб хизмат қилди.

Бешинчи омил: 1994 йилда мамлакат тарихида илк бор Олий Мажлисга, маҳаллий вакиллик органларига демократик сайловлар ўтказилди. Жойларда ҳокимлик институти жорий этилиб, уларнинг ваколат доираси кенгайтирилди.

Олтинчи омил: Узоқ асрлик анъаналарга суянган ҳолда, ўзини ўзи бошқаришнинг муҳим жамоатчилик органи бўлган маҳалла институти қайта тикланди.

Етгинчи омил: Фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишда фуқаролик жамият институтларининг ўрни белгилаб берилди.

Саккизинчи омил: Аҳоли ночор қатламини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими яратилди.

¹ Қаранг: *Левитин Л., Карлайл С.* Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996; *Левитин Л.* Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001; *Гафарли М.С., Касаев А.Ч.* Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси. — Т.: «Ўзбекистон», 2001.

Тўққизинч омил: Модернизация самарадорлиги таълим тизимидағи ислоҳотлар натижасига ҳар жиҳатдан боғлиқдиги ва мустақиллик йилларида Ўзбекистонда таълимнинг миллий модели яратилиб, ривожлантирилганлиги бўлди¹.

Муаллиф ўз тадқиқотининг мавзуси ва мақсадидан келиб чиқиб, кўрсатган юқоридаги тўққиз омил билангина моделнинг жамият тарихида тутган ўрни чекланмайди. Унинг жамият тараққиётiga таъсир доираси бундан кўра кенг ва хилма-хил. Бу Ўзбекистон миллий мустақилликка эришгани ва ундан сўнг ўз мустақил тараққиёт йўлида дуч келган барча ички ва ташқи жиддий қарама-қаршиликларни енгиб, жаҳонга танилганлиги мисолида тўла намоён бўлмоқда.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиш ва мустақил тараққиёт йўли халқаро миқёсда жуда тез вақт ичидан ўз эътиборини топди. Бу қизиқиши ва эътирофларга Ислом Каримовнинг асарлари кўплаб хориж мамлакатларида ўз тилларида чоп этилиши, Ўзбекистон ва унинг Президенти ҳақида маҳсус тадқиқот олиб борилиб асарлар ёзилиши муҳим сабаб бўлди.

Биз кўйида Ўзбекистон ва унинг ўз тараққиёт стратегиясига бағишланган тўрт хорижлик олимларнинг асарлари мисолида «ўзбек модели» ва унинг ижодкори Ислом Каримовга бўлган халқаро миқёсдаги муносабат ва унга берилган эътирофли баҳоларни имкон қадар илмий таҳлил қилиш билан бирга, уларнинг айни мазмунини баён этишга ҳаракат қиласмиш. Дарҳақиқат, масаланинг долзарблиги ва илмий-амалий аҳамияти шундан кўриниб турибдики, Ўзбекистоннинг мустақил бўлиши ва мустақил тараққиёт топиши тажрибаси орадан уч-тўрт йил ўтмасданоқ, халқаро майдондаги кўпгина таниқли иқтисодчи, сиёsatшунос ва тарихчи олимларни қизиқтириди, уларда Ўзбекистон ва унинг Президенти билан яқиндан танишиш истаги уйгонди.

1994 йилда халқаро миқёсда танилган ҳукуқшунос, тарихчи ва сиёsatшунос олимлар: Леонид Левитин билан Дональд С. Карлайл Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов билан учрашадилар. Бу учрашув ҳақида Леонид Левитин «Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари» номли асарида ёзади:

«Бу — менинг мустақил Ўзбекистон ва унинг Президенти Ислом Каримов ҳақидаги иккинчи китобим. Биринчи китобни тарих ва сиёсий фанлар доктори, узоқ йиллар АҚШ ва Канада (Вис-

¹ Аманов Б. Сиёсий модернизациялаш моделлари ва Ўзбекистон тажрибаси. — Т.: «Fan va texnologiya», 2012, 208—209, 110—111-бетлар.

консин, Торонто, Гарвард) университетларида ишлаган марҳум Дональд С. Карлайл билан ҳаммуаллифликда 1994—1995 йилларда ёзган эдим. Карлайл Ўрта Осиёning сиёсий муаммолари бўйича фарbdаги энг атоқли мутахассислардан бири эди ва айнан шу масалалар юзасидан БМТга маслаҳат бериб турарди. У Ўзбекистон тарихи ва унинг бугунги сиёсий ҳаётига доир фарб мамлакатларида машхур бўлган қатор тадқиқотлар муаллифиdir...»¹.

Дональд Карлайл доктор Леонид Левитин билан 1994 йилнинг июнида БМТнинг Тараққиёт дастури маслаҳатчиси сифатида Бишкекда бўлган вақтида танишади. Шу пайтда уларда Ўзбекистон ва Ислом Каримов ҳақида биргаликда китоб ёзиш истаги пайдо бўлади. Сўнгра улар Тошкентта келиб, Ислом Каримов билан учрашадилар. Суҳбат икки ярим соат давом этади. Улар ҳамкорликда ёзган китоб 1996 йилда «Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти» деган номда чоп этилади. Унинг ўзбекча таржимаси ҳам шу йилнинг ўзида Ўзбекистонда нашрдан чиқди. Китобга Австрия Республикаси Федерал канцлери Франц Враницки дастхат ёзган. Бу дастхатда ўрта Осиё минтақаси ва шунингдек, Президент Ислом Каримовга қуидагича фикр билдирилган:

«Совет Иттифоқи парчаланиши билан ўрта Осиё минтақаси чекка-чеккалардан жаҳон ҳамжамияти сиёсий манфаатларининг марказига силжиб ўтди. Минтақанинг янгидан ташкил топган мамлакатлари: коммунизм меросидан халос бўлиш, бозор иқтисадиёти, бакувват инфраструктура, замонавий бошқарув аппаратини яратиш заруриятлари сингари катта муаммоларга тўқнаш келди.

Бир вақтнинг ўзида демократияни ва хуқуқий давлат принципларини, уларнинг минг йиллик тарихи билан ва ҳар бир алоҳида давлатнинг турли-туман маданий анъаналари билан боғлаган ҳолда ҳаётнинг барча соҳаларида мустаҳкамлаш зарур.

Бу бир неча йил давомида ҳал этилиши мушкул бўлган улкан ва мураккаб вазифалардир. Шунинг учун ҳам бу мажмуавий янгилини жараёнида сиёсий арбоб сифатида иштирок этаётган ва бунга жавоб берадиган кишилар билан танишув муҳимдир.

Президент Каримов давлат раҳбарларининг янги авлодини ўзида бошқалардан кўра тугалроқ мужассам этган. Китоб айнан шу жиҳати билан Европа ва бутун дунё учун ниҳоятда муҳим бўлган минтақа-

¹ Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 16—17-бетлар.

нинг нуфузли сиёсий арбобларидан бирийнинг шаклланиши ва сиёсий истиқболлари билан жамиятнинг кенг қатламларини таништирган ҳолда ахборот кемтигини тўлдиради»¹.

Бу китобнинг қиммати шундаки, унда қанцлер Франц Вранцикки айтганидек, Ислом Каримов ҳақиқатан ҳам давлат раҳбарларининг янги авлодига хос хусусиятларни ўзида тўла мужас-самлантира олган раҳбар эканлиги, шунингдек, Ўзбекистонда кенг миқёсда юз берадиган тараққиётга бир неча давлат раҳбарлари томонидан билдирилган юксак даражадаги Фикр-мулоҳазалар ҳамда муаллифларнинг ўз хulosалари мужассамлашган.

«Ўзбек модели»нинг дастлабки самарали қадамлари ҳақида-ги бундай фикрлар қарийб йигирма йил олдин ёзилган бўлса-да, ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Ўша пайтда четдан туриб айтилган холисона теран фикр ва хulosалар Ўзбе-кистон бугунги кунда эришган ютуқлар билан таққосланса, ма-саланинг мазмун ва моҳияти янада ойдинлашади. «Ўзбек моде-ли»нинг куч-қудрати, унинг муаллифи чеккан заҳматларнинг қадр-қиммати тўла-тўқис намоён бўлади. Шунинг учун ҳам ўша пайтда Ислом Каримовга берилган баҳоларнинг баъзи бирлари-ни қуида айнан келтириш бугунги кунда барча Ўзбекистон фу-қаролари учун жуда ҳам гурурли ва мароқлидир. Чunksi, булар китобхонларга мустақиллик учун кураш, мустақиллик даври та-рихини тўғри англаб олиши учун яқиндан ёрдам беради. Ёшлар учун эса беҳад катта ибратли тарбиявий аҳамиятга эга.

Украина Президенти Леонид Кучма: «Ислом Каримов билан суҳбатлар чоғида мен, шогирд сингари, ундан — у бозор исло-ҳотларининг юқори амалий натижаларига қандай эришганини, у қандай қилиб ишлаб чиқариш даражаси тушиб кетишига, одам-ларнинг қашшоқлашувига йўл қўймагани ва хусусан, Ўзбекис-тоннинг жиноятчилик билан курашдаги муваффақиятининг асосий дастаги нималарда мужассамлашганини билиб олишга интилдим. Эндиликда кучли ижроия ҳокимиятни сақлаб, ол-динги давлат тузилмаларининг инқилобчасига бузиб ташланишига йўл қўймаган Каримовнинг қанчалик ҳақ эканлиги ҳаммага аён бўлаётир»².

Белоруссия Президенти Александр Лукашенко: «Биз, Ўзбекис-тонда тартиб ва интизомни кўрдик. Биз, белоруслар учун, бу — ислоҳотларни қандай ўтказиш кераклиги ва ўтиш давридаги

¹ Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996, З-бет.

² Ўша асар, 22, 23-бетлар.

ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти нима эканлигининг кўргазмали мисолидир. Ўзбекистон халқининг баҳти бор экан, чунки унинг пешонасига Ислом Каримовдек йўлбошчи битилган»¹.

Германия Федератив Республикаси Президенти Роман Херцог: «Биз, Ўзбекистонда демократик жамиятга йўл бошланганлигини кузатамиз. Президент Каримов мамлакатда ижтимоий ҳаётнинг демократик органларини бунёд этишга дадил уринишлари шахсан мен учун шубҳасиздир. Ва бу муносабатда Ўзбекистондаги ишлар аҳволи, масалан, Қозоғистондан кўра албатта яхшидир»².

«Даймлер — Бенц» концерни Бошқарувининг раиси Юрген Штамп: «Биз, Президент Каримовни йирик давлат арбоби сифатида, иқтисодиёт масалаларида чуқур мулоҳаза юритадиган сиёсатдан сифатида биламиз. У ўз гояларига ўралашиб қолган сиёсатчи — назоратчилар сирасидан эмас. У амалиётчи — арбобидир»³.

Асарнинг муаллифлари Леонид Левитин ва Дональд С. Карлайллар томонидан Ўзбекистон ва шахсан Ислом Каримовга, яратган «ўзбек модели»га нисбатан фикр-мулоҳаза ва хуносалар илк бор айтилганидагина эмас, балки асосли бўлганлиги ва бор ҳақиқат топиб айтилганлиги билан ҳар томонлама эътиборга моликдир. Асарнинг қиммати яна шундаки, унда мустақиллик даври тарихи ҳаққоний ёритилишига катта ҳисса қўшадиган асослар беқиёс кўп.

Шу ўринда улар Президент Ислом Каримовнинг ижтимоий-сиёсий йўлини очиқ қўнгилдан эътироф этиб айтиган қўйидаги сўзлари биз учун ибратлидир: «**Ўз стратегиясининг моҳиятини таърифлар экан И.Каримов Олий Мажлисга қаратада тамомила аниқлик билан шундай дейди: «Ижтимоий ривожланишнинг ибтидоий-ёввойи кўриниши сифатида инқилоб Ўзбекистонга тўғри келмайди»**⁴.

«Сўнгги вақтларда, — деб ёзади муаллифлар, — Президент «инсон — давлат» муносабатларида устуворлик инсонга берилиши лозимлиги тўғрисида анча кўп сўз юритаётir»⁵. «Каримов бошлаган кампанияни шундай таърифлаш мумкин: «Ўтмиш орқа-

¹ Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996, 23-бет.

² Ўша асар, 23-бет.

³ Ўша асар, 23-бет.

⁴ Ўша жойда.

⁵ Ўша асар, 23-бет.

ли келажакка». Бундай кампаниялар ҳокимият режим қонуний-лигини кучайтириш ва халқнинг маънавий руҳини қўллаб-қувватлаш учун эъзозли тарихий сиймоларга ўз дикқат-эътиборини қаратадиган барча сиёсий тизимларда учраб туради»¹.

Муаллифлар асарда Ислом Каримовнинг ўта муҳим ижтимоий-сиёсий ва методологик масала — дин билан дунёвийлик ўртасида мұлтадил муносабат бўлиши тарих тажрибасига асосланганлиги ҳақидаги фикрини қўллаб-қувватлайдилар.

Ўзбекистон ва унинг Президенти Ислом Каримовга оид иккинчи китоб биринчисидан сўнг орадан беш йил ўтгач — 2001 йилда Россияда чоп этилди. Уни муаллиф Леонид Левитин «Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий муроҳазалари» деб номлаган. Биринчи асарга нисбатан ҳажми катта, мазмун-мундарижаси анча бой. Умуман олганда унда «ўзбек модели»нинг ўн икки йиллик тарихий ютуқлари, Юргашимизнинг раҳбар ва раҳнамолик ижтимоий-сиёсий фаолияти аниқ материаллар асосида ёритилган. Шунингдек, асарда Ўзбекистоннинг мустақилликдан олдинги тарихига оид кўпгина ижобий фикр-мулоҳазалар ҳам ўз аксини топган.

Асарнинг мавзуга оид муҳим жиҳати шундаки, унда «ўзбек модели» деган атама ва тушунча камроқ ишлатилса-да, унинг мазмуни ва моҳияти бевосита Ислом Каримовнинг ўзига хос фаолияти маъносида кенг ёритилган. Зероки, «ўзбек модели» деганда, бевосита Ислом Каримовнинг йўли, Ислом Каримовнинг йўли деганда эса, тўғридан-тўғри «ўзбек модели» тушунилади.

Бу асарга дикқат-эътибор билан қаралса, унда Юргашимизнинг қалб қўрида етилиб, ақл-заковати ва тафаккури ила ижтимоий-сиёсий ҳодиса сифатида намоён бўлган мустақиллик ва мустақил тараққиёт ғояси, охир-оқибат уларнинг ҳақиқатан ҳам туб фаолият йўли — моделига айланиб, халқаро амалиёт майдонида алоҳида эътибор топганлигига оид ўта муҳим нуқгай назарларини осонгина англаб олиш мумкин бўлади.

Россия Фанлар академияси академиги А.Н. Яковлев: «Ислом Каримов ўтмишни келажак билан боғлаш асосида мамлакатни модернизация қилиш — замонавий тарзда тараққий эттириш йўлини танлади. Бу мақсадга хизмат қиласидиган тизим ва тармоқлар фаолиятининг самарадорлиги, аввало, муайян давлатнинг мавжуд шарт-шароити, муайян халқнинг ворисийлик хусусият-

¹ Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996, 23-бет.

ларига таянадиган, айни пайтда келажакка йўналирилган ижтимоий-маданий анъаналарига боғлиқ эканини у чуқур англади».

«Ислом Каримов соғлом фикрли инсон сифатида миллый масалалардаги барча «ўйин»лар қон тўкилишига олиб келишини, кўп йиллар давомида нафрат уруғини сепишини жуда чуқур тушуниб етди. Бошқа миллат вакилларига менсимасдан қарашиб, аввало, ўз халқини, туб халқни қаттиқ камситади. Бугун дунёда тажовузкор миллатчилик жазаваси авж олган бир шароитда миллатлараро муносабатлар масаласига бундай ёндашиш осон эмас, албатта».

«Ва ниҳоят, мен айтмоқчи бўлган асосий гап — Ўзбекистоннинг ушбу нотинч, ҳатто таҳликали минтақада вазиятни барқарорлаштирувчи роли ҳақида. Ислом Каримовнинг инқилобни тараққиётни ҳаракатга келтирувчи куч сифатида қабул қилиб бўлмаслиги хусусидаги қараашлари менга яқин ва тушунарлидир. Чунки инқилоб бу — боши берк кўча, йўлни йўқотиш демакдир. Ўзаро жанжал ва тўполонлар шароитида ҳам қуидан, ҳам юқоридан бошланадиган жиноятлар авж олади. Шу тариқа люмпенлар жинояти билан ҳокимият жинояти бир-бирига аралашиб кетади. Инқилоб даврида шафқатсизлик мисли кўрилмаган даражага етади, у олга ривожланиш ҳақидаги хомхаёлларни яратади-ю, охироқибатда ўзи ана шу ҳаракат йўлида тўғоноқ бўлади»¹.

Халқаро миқёсдаги таниқли олим Леонид Левитин Дональд С. Карлайл билан ҳаммуалифликда ёзган биринчи асарида Ўзбекистон ва унинг Президентига оид баъзи бир фикрларни умидворлик билан айтган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Энди эса орадан беш йил ўтгач, у ўз нияти ва умиди тўла рўёбга чиққанидан қониқиши ҳосил қилган ҳолдаги унинг қатъий эътироф билан айтган ушбу очиқ-ойдин хулосаси алоҳида таҳсинга сазовордир: «Мен Президент Ислом Каримов фаолиятининг энг муҳим йўналишлари бўйича унинг тарафдори бўлган эдим, ҳозир ҳам унинг тарафдориман. АҚШда Рузвельт, Англияда Черчилль, Францияда де Голль тарихнинг маълум даврларида қандай муҳим ўрин тутган бўлса, Ислом Каримов ҳам истибдоддан кутулган Ўзбекистон учун ана шундай буюк шахс бўлиб қолади, деб ҳисоблаганиман ва шундай деб ҳисоблайман»².

¹ Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 8—10, 14—15-бетлар.

² Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 19-бет.

Бу жуда юксак баҳо бўлиши билан бирга, тарихий ҳақиқат ҳамдир. Юқорида тилга олиниб, ўзаро таққосланган буюк тарихий шахслар бизнингча кўп жиҳатдан ҳам ўхшаш, ҳам тақдирдош ҳисобланади. Уларнинг барчалари Миллат ва Ватан тақдири учун бевосита масъулликни ўз вақтида ҳис этиш билан катта жасорат кўрсатганлар ва яна улар тарих ва ўз тарихий муҳитининг фарзанди сифатида фидойилик кўрсатганлар.

Олимнинг Ўзбекистон ва Ислом Каримовга нисбатан қўйида айтган фикри ҳам эътиборга лойик: «Ислом Каримов ҳокимият бошқарувини қўлга олган пайтда Ўзбекистон ҳалокат ёқасига келиб қолган эди. Энди ҳеч ким фожиали воқеалар оқимини орқага қайтаролмайдиганга ўхшарди. У ҳокимият тепасига мамлакатни бало-қазолардан сақлаб қоладиган киши сифатида келди. Шунинг учун мен уни пешонасига сиёсий етакчилик битилган киши деб атаган бўлардим... Ислом Каримовнинг қандайдир саъй-ҳаракатларисиз, интилмай туриб мамлакат раҳбарлигига келиши — унинг тақдиридир. Бу Ислом Каримов учун ҳам, Ўзбекистон халқи учун ҳам тақдир инояти, ҳақиқат рўёби эди»¹.

1999 йилда Каримов таълим тизимини ривожлантириш назарияси ва амалиётига қўшган катта ҳиссаси учун Халқаро олий мактаб академиясининг фахрий академиги унвонига сазовор бўлди. Академия Президенти Валентин Шукшунов Каримовга буни тасдиқловчи дипломни топширас экан, ўзбекча умумтаълим модели — Ўзбекистон Президентининг ўзига хос «ноу-хаус» эканлигини, у фақат Ўзбекистон учунгина муҳим бўлиб қолмасдан, шу билан бирга, экспорт қилинадиган технология ҳам эканлигини, бу технологиядан дунёнинг бошқа мамлакатлари ҳам муваффақиятли фойдаланишлари мумкинлигини таъкидлаб ўтди»².

Леонид Левитин халқаро миқёсдаги президентлик бошқаруви тарихини яхши билган олим сифатида ўз асарида Ўзбекистонда Президент «вақтинча ижро этувчи ҳокимият бошлиғи» ҳам бўлганини тўғри ва ижобий маънода баҳолаш билаҳ баъзи бир фаразгўй демократларнинг носамимий фикрларини инкор этади. Дарҳақиқат, буни юқорида ҳам айтганимиздек, тарих ҳам тасдиқлади. Ўша пайтдаги ўта таҳликали тарихий муҳит ва вазият, қарама-қарши кучлар нисбати шуни тақозо этганини англамаслик бугунги кунда ҳақиқатга зиддир.

¹ Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996, 253, 316-бетлар.

² Ўша асар, 253, 316-бетлар.

Олим алоҳида таъкидлаганидек, ҳақиқатан ҳам «умумтаълим модели» Ўртбошимизнинг асосий «ноу-хау»си бўлиб, тўгри ташкил этилган умумтаълимга жуда кўп нарсалар бевосита боғлиқ. У ўз мазмунига кўра, буюк келажакка қўйилган мустаҳкам тарихий пойдевор ҳисобланади. XIX аср охирлари — XX аср бошларида Россия мустамлакачилигининг инқирози арафасида буюк жадид боболаримиз ҳам таълимнинг шу босқичи орқали дунёвий олий таълимга катта эътибор бергани тасодиф эмас эди, албатта.

Ва ниҳоят, Леонид Левитин ўз фикрини қўйидагича жуда катта эътироф билан якунлайди: «Ўзбекистоннинг ҳозирги ҳокимияти, унинг Президенти ўз халқининг буюк ўтмишини йиллар тутқунлигидан қайтариб олишга, унинг ҳозирги кун билан қўшилиб кетишини ташкил этишга муваффақ бўлди. Бу ҳар қанча эътироф ва таҳсинга арзийдиган ажойиб иш бўлди»¹.

Биз юқорида назарда тутган яна бир асар Мөҳман Faфарали ва Аллан Касаевларнинг 2000 йилда рус тилида Россияда чоп этилган «Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси» асаридир.

Муаллифлар «Ривожланишнинг ўзбек модели» деган тушунча ва атамани объектив ҳолда кенг маънода олиб, бу Ўзбекистон мустақил бўлиши ва мустақил тараққиётининг бирдан-бир асоси бўлганлигини илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берган. Улар шу билан бирга «ўзбек модели»ни ўзбекистонлик айрим тарихчи ва иқтисодчи олимларнинг тор маънодаги мустақилликдан сўнг фақат иқтисодиёт тараққиётига асос бўлди деган тушунчаларига қарама-қарши тўлақонли фикр билдирадилар.

Муаллифлар Ўзбекистонни «ўзбек модели» тарихан жуда қисқа вақт — тўрт-беш йил ичидаги нафақат иқтисодиёт ва ишлаб чиқаришда, балки ҳар томонлама, барча соҳалар бўйича жаҳонга танита олганлигини асослаб берганлар. Муаллифлар масалага асосан иқтисодий жиҳатдан ёндашиб, Ўзбекистон бу соҳада қўлга киритган ютуқларни инкор қилиб бўлмаслик даражасида жуда аниқ рақамлар асосида кўрсатиб бериш билан бирга, буни халқаро миқёста олиб чиқадилар. Асарда Ўзбекистондаги тинчлик ва барқарорлик унинг ҳар тарафлама тараққиёт топишнинг туб асоси эканлигини ҳар томонлама исботлаб берганлар. Хуллас асарда Ислом Каримов Ўзбекистонда нотинчлик ва саросима авж олган, ҳалокатга бир қадам қолган пайтда ҳокимиятни ўз қўлига олиб, барча хавф-хатар ва ҳалокатларга жуда усталик билан бар-

¹Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996, 365-бет.

ҳам бергани, шунингдек, тинчлик ва барқарорлик Ўзбекистонда тұла қарор топиб, тез ривожланиб келаётгани эътироф этилган. «Ўзбек модели» янада такомиллашиб жамиятимизни олға ҳаракатлантирувчи асосий ижтимоий-сиёсий ва ғоявий-маънавий күч сифатида ўзини кўрсата олганлиги китобда ёрқин ёритилган.

Асарда «ўзбек модели» асосида Ўзбекистон эришган ютуқлар жуда кенг жабхада эътироф этилган фикрларнинг биз учун муҳим бўлган жиҳатлари қўйидагилардан иборат.

Биринчидан, асарда шу нарса алоҳида қайд этилади: «Ўзбекистоннинг бугунги ютуқларига мамлакат Президентининг шахси орқали қарааш керак. Ислом Каримовнинг ҳатто энг муросасиз мухолифлари ҳам агар ҳозирги давлат бошлиғи бўлмаса эди, Ўзбекистон сиёsat, иқтисодиётдаги ва халқаро майдондаги бугунги муваффақиятларини қўлга киритиши даргумон эканлигини тан олмоқдалар. Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни, миллатлараро ва динлараро тотувликни ҳам кўпчилик унинг номи билан boglamoқда¹.

Иккинчидан, асарда Юргбошимизнинг буюк Амир Темурга бўлган эътиқоди қўллаб-қувватлангани ҳолда қўйидагича халқлараро аҳамиятга эга бўлган фикр асосида баён этилган: «Ўзбекистон Президенти буюк давлат арбоби, саркарда, инсоният тарихидаги энг қудратли салтанатлардан бирини барпо этган, ғарбда Тамерлан номи билан машҳур Амир Темурнинг доно ўғитларига, хусусан, «сиёsatда маслаҳат, мулоҳазакорлик, ўйлаб иш қилиш қурол кучидан кўра ўн баравар фойдалироқдир» деган насиҳатларига ҳам амал қилиб келмоқда².

Учинчидан, Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиётiga берилган ушбу баҳо ҳам халқаро миқёсдаги эътирофларнинг энг муҳимларидандир: «Унинг истиқдол режалари равшан. Нисбатан қисқа муддат ичида мамлакат ўз саноат салоҳиятини сақлабгина қолмай, айни вақтда бирмунча қўпайтиришга ҳам эришди. Қўпгина эксперtlар Ўзбекистон иқтисодиётининг ҳозирги ҳолатини чамалаб, иқтисодий ўсишнинг суръатларини давом эттириб, республика минтақада саноати тараққий этган бақувват давлатга айланиши мумкинлигини башорат қилмоқдалар. Уларнинг баъзилари ҳатто яқин келажакда Ўзбекистон «Осиёдаги

¹ Гафарали М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 7-бет.

² Ўша асар, 14-бет.

янги иқтисодий йўлбарс» бўлиб қолиши мумкин, деб ҳисобла-
моқдалар»¹.

Бу илмий хулосалар ўз асосларига эга. Ўзбекистонда бунинг
учун ҳамма имкониятлар мавжуд.

Тўртинчидан, муаллифлар Ўзбекистон ҳақиқатан ҳам келгу-
сида «Осиёдаги иқтисодий йўлбарс» бўлиб қолишига қўйидаги-
ларга асосланиб, умид билдиримоқда: «Президент Ислом Каримов
ўтказаётган иқтисодий йўл энг мақбул йўл. Иқтисодий соҳа-
да республика тараққиётининг асосий устуворликлари аниқлаб
олинди, бу эса хорижий инвестициялар жалб этилишига им-
кон бермоқда... Республикага хорижий инвестицияларнинг оқиб
келиши ва экспортга йўналтирилган тармоқларнинг ривожлан-
тирилиши Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодий тизимига қўши-
лишига ёрдам беради»².

Бешинчидан, асарда Ўзбекистонда иқтисодий тараққиёт яна-
да такомил топиши учун ўта муҳим ижтимоий-сиёсий омиллар
ҳисобга олинган. Булар қўйидагилардан иборат: «ўз навбатида
Испаниянинг раҳбарларидан бири шундай деган эди: «Бизни уч
ҳолат Ўзбекистон билан ҳамкорлик қилишга тортади. Биринчи-
си — мамлакат ичидаги тартиб ва барқарорлик. Иккинчиси —
сиёсатдаги изчиллик ва қатъийлик. Учинчиси — Ўзбекистон тепа-
сида жиддий ва омилкор раҳбарият турганлиги»...³

Бошқалар ҳам такрор-такрор айтотган шу каби объектив
омиллар Юртбошимиз тарих тақозоси, халқимиз эҳтиёжига
кўра тўгри танлаб амалга ошираётган «ўзбек модели»нинг на-
қадар тўғри ва тарихимизда ўтган буюк йўллардан бири экан-
лигидан далолат бериб турибди. Дарҳақиқат, Президентимиз
ўзлари айтганларидек, «ўзликни англаш тарихни билишдан
бошланади»⁴.

Олтинчидан, «Ривожланишнинг ўзбек модели» деган тушун-
чанинг ўзига алоҳида жуда юксак халқаро андоза нуқтаи назар-
идан эътибор берилган: «Республика раҳбарияти мавжуд наму-
налардан нусха қўчирмади, балки давлатни ривожлантиришнинг
ўз модели борлигини қатъий қилиб айтган МДҲдаги бирдан-

¹ Ўша асар, 296-бет.

² Ўша асар, 427-бет.

³ Ўша асар, 50-бет.

⁴ Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 5-бет.

бир мамлакатдир. Ҳозирги сиёсий лугатда «ривожланишнинг ўзбек модели» ибораси пайдо бўлди ва бу модел муносиб эътиборга лойик»¹.

Еттинчидан, асарнинг хulosса қисмida муаллифлар Россия Федерацияси Президенти Владимир Путиннинг Ўзбекистонга, «ўзбек модели»га бўлган самимий эътирофини қуидагича баён этади: «В. Путиннинг таъкидлашича, Ўзбекистон ўзининг Россия билан муносабатларини миллий манфаатларига биноан, амалиётчилик асосига курмоқда. Шу билан бирга биз Ўзбекистон томонидан Россия билан муносабатларни ривожлантиришга чинакам тайёрлик ва манфаатдорлик мавжудлигини кўряпмиз, бу нарса амалий қадамлардан бошланмоқда. Биз Ўзбекистоннинг бу ниятларига жавоб берибгина қолмай, шунга яраша иш ҳам қилмоқчимиз, чунки биз турли соҳаларда муносабатларни ривожлантиришдан манфаатдормиз»².

Саккизинчидан, асарда умумтарихий қонуниятга суюнилган ҳолда ҳаммага маълум ўта буюк ҳодиса келтирилган: «Тарихнинг энг қийин даврларида тарихий шахслар ҳал қилувчи роль ўйнайди. Ҳалқнинг кўп йиллик тақдири давлат бошлигининг қарорлари-га боғлиқ бўлади. Давлат бошлигининг доно сиёсати ва қатъияти мамлакатни чуқур танглиқдан олиб чиқсан, уни дунёning энг ривожланган мамлакатлари даражасига кўтарган ҳоллар тарихда кўп бўлган. Жаҳон тажрибаси бундай сиёсатнинг таъсирчанлиги, қудрати армиянинг кучига ва битмас-туганмас бойликларга қиёсланишини кўрсатмоқда. Чунки давлат бошлиги оқилона сиёсат юритганида мамлакатнинг бойлигига бойлик қўшиш, мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, уни обрў-эътиборли давлатга айлантириш мумкин»³.

Чорак асрдан бўён мамлакатимизда мустақиллик мустаҳкамланиб, тинчлик, барқарорлик, илм-фан ва техника, саноат, ишлаб чиқариш, инновация, инновацион бозор, инновацион муносабатлар, глобаллашув ва интеграциялашув жараёнлари ривожи жаҳон ҳамжамиятининг кўз ўнгига тобора ўзини на-моён этиб келмоқда. Бу албатта, Юртбошимиз ишлаб чиқсан «ўзбек модели»нинг жамият ҳаётига самарали таъсирининг ёрқин намунасидир.

¹ Гафарали М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси. — Т.: «Ўзбекистон», 2001, 428-бет.

² Ўша асар, 416-бет.

³ Ўша асар, 23-бет.

2. «Ўзбек модели»нинг методологик асослари

Ислом Каримовнинг фоявий-назарий жиҳатдан тӯла асосланган «ўзбек модели» асосан тўрт босқичда ўз такомилини топиб, янада ривожланиб келмоқда.

Биринчи босқич. Юртбошимизнинг 1992 йилдаги «Ўзбекистон-нинг ўз истиқолол ва тараққиёт йўли» номли асарида «ўзбек модели» деб дунёга танилган Ватанимизни мустақил ривожлантиришнинг буюк дастуриламали ишлаб чиқилди. Асарда унинг асосий мазмуни, мақсади ва вазифаси кўрсатиб берилиши билан биргаликда «модел» деган тушунча ҳам биринчи бор асослаб берилди.

Иккинчи босқич Ислом Каримов 1993 йил 12 февралда «Комсомольская правда» газетаси бош муҳаррири В. Фрониннинг саволларига берган жавоблари билан боғлиқ бўлди. Бунда «ўзбек модели»нинг ҳозирда ҳаммага маълум ва машхур бўлиб кетган беш тамойили, яъни бизнингча, унинг ўз хусусий беш илмий-методологик асосий тамойиллари жуда аниқ ва лўнда қилиб кўрсатиб берилди.

Учинчи босқич эса 1999 йил 14 апрель билан белгиланади. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикасининг ўн тўртинчи сессиясида Ислом Каримов катта маъруза қилиб, унда ҳозирда кенг истеъмолга кирган «ўзбек модели»нинг олтига энг устувор йўналиши, олтига методологик илмий-назарий йўналишлари ни муфассал асослаб берди.

Ҳар бир буюк фоя ва таълимот ҳаётга татбиқ этилишида, ҳар қандай фан тараққий топишида, уларнинг ўз хусусий ҳамда ҳамма фанлараро умумий методологик асосларининг аҳамияти беҳад катта. Бу юқоридаги уч босқичда «ўзбек модели»нинг ўз хусусий методологик илмий-назарий асослари, тамойил ва йўналишлари мазмунан ва моҳиятан яна ҳам мукаммаллашиб, юксак даражага кўтарилди. Бунинг самараси ўлароқ жамият тараққиёти тезлашди, мустақиллик ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам маданий-маънавий жиҳатдан мустаҳкамланди.

Шундан сўнг «ўзбек модели»нинг **тўртинчи босқичи**, яъни такомиллашиб бориш босқичи бошланиб, у ҳозиргача ривож топмоқда. Бундан кейин ҳам бу жараён давом этиши табиий. Ҳар бир катта ва кичик инсоний мақсад ҳамда инновацион режа ва дастурлар ким томонидан, қачон тузилгани, амалга оширил-

ганидан қатыи назар, агар у ўзининг объектив хусусий методологик асосларига эга бўлсагина тарихан амалга ошади ва янада ривож топади. Шунингдек, жамият тараққиёти ва ҳалқнинг курига яраши билан бирга, умуман инсоний баҳт ва саодат қарор топишига ҳам хизмат қилади. Акс ҳолда эса ҳар қандай буюк мақсад ва режалар қанчалик буюк бўлмасин, амалга ошмай қолиши, тарих синовига бардош беролмай, ўз-ўзидан завол топиши аниқ.

Методология, кенг маънода инсоннинг яшаш тарзига, катта ва кичик мақсадлари амалга оширилишига, умуман, ақлий-онгли ва амалий, илмий-тадқиқий ҳамда раҳбарлик фаолиятига тўғри йўл-йўриқ кўрсатувчи энг муҳим омиллар — фоя, таълимот, назария, тамойил, қонун-қоида, ишонч ва эътиқод, теран фалсафий фикрлар мажмуини ўзида тўла-тўқис мужассамлаштирган дастуриламалдир.

Методологиянинг вазифаси, мазмуни, моҳияти ва аҳамияти ҳақида бундан олти аср муқаддам Италия уйғониш даврининг асосчиларидан бири, буюк рассом ва файласуф Леонардо да Винчи (1452—1519) шундай деган: «Назариясиз амалиёт билан шуғуланаётган киши рулсиз ёки компассиз кема ҳайдовчисига ўхшайди. Қаёққа сузаётганини, кетаётганини билмайди»¹.

Ислом Каримов Ўзбекистон мустақилликка эришишидан олдин, ўз раҳбарлик фаолияти бошланишидаёқ методология масаласига катта эътибор берди. Буни, улар 1989 йил 28 ноябрда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида бўлиб ўтган учрашувда, коммунистик сиёсатга асосланган методологияни танқид қилиб, у **«жамиятшунос олимларнинг дунёқарashi ва методология йўл-йўриқла-рига ўз тамғасини босди»**² деб айтганлиги исботлааб турибди.

Бу ерда гап бевосита жамиятшунос олимларнинг коммунистик методология исканжасида бўлганлиги ҳақида кетаётган экан, бу кенг маънода ўз-ўзидан жамият бошқаруви ва такомили — «ўзбек модели»нинг методологиясига, умуман методологиянинг аҳамиятига ҳам тегишли бўлиши аниқ, албаттга.

Ислом Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» ва бошқа асалларида «ўзбек модели»нинг ўз хусусий методологиясини асослаб бериши билан бирга, унинг ўзи ҳам бевосита умумметодологик вазифани бажаришининг илмий-назарий

¹ Мамашокиров С. Экологик таълим-тарбиянинг методологик масалалари. — Т.: «Нур», 1993, 4—5-бетлар.

² Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 88-бет.

асосларини жуда тўғри ва илмий аниқликда кўрсатиб берди. Шулардан иккитасига тўхталсак, «ўзбек модели»нинг методологик масалаларига оид фикримиз янада ойдинлашади, деган умиддамиз.

Буларнинг бири — сохта марксча-ленинча инқилобий таълимотга асосланган методологияга мутлақо қарама-қарши бўлган ноинқилобий — эволюцион, тадрижий-диалектик, яъни ислоҳотчилик методологияси олға сурилгани бўлди. Иккинчиси ҳам шу сохта марксча-ленинча материалистик, яъни соф даҳрийлик методологиясидан мутлақо ҳоли бўлган, дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонуниятига асосланган методология бўлди.

Ушбу бутун инсоният тарихи ва тараққиётига оид икки ўта жиддий методологик масаланинг биринчиси ҳақида шундай дейди «ўзбек модели»нинг муаллифи: «**Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, сохта инқилобий сакрашларсиз, фожиали оқибатларсиз ва кучли ижтимоий ларзаларсиз, эволюцион йўл билан нормал, маданиятли тараққиётга ўтиш — танлаб олинган йўл (модел — С.Х)нинг асосий мазмуни ва моҳиятидир. Одамларнинг онги ва турмушига ўнлаб йиллар мобайнида, кўпинча зўравонлик йўли билан сингдирилган нарса (методологик тушунча — С.Х.)ларни бир зумда ўзгартириш мумкин эмас**»¹.

Кўриниб турибдики, Ислом Каримов ўз ишлаб чиқсан ёки танлаб олган йўл — моделнинг умумметодологиясига оид эволюцион йўл ҳақида жуда аниқ ва лўнда фикрни айтмоқдалар.

Иккинчи масала — дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти борасида Ислом Каримов ўзининг қатъий ва аниқ фикрини билдиради: «**Хурфикрлик, виждан ва дин эркинлиги қоидаларини қарор топтириш. Бир дунёқарашнинг яккаҳоқимлиги янгилangan жамиятта ётдир. Ҳар бир инсон ўз эътиқоди ва динига амал қилиш, ўзининг диний маросимларини бажо келтириш ҳуқуқига эга. Бугунги кунда дин барча иллатлардан, ёлғон ва риёкорликдан покланишга, юксак ахлоқий негизлар ва маънавий фазилатларни қайта тиклашга кўмаклашмоқда. Ислом — ота-боболаримизнинг дини — мусулмонларнинг онги, туриши-турмушининг моҳияти, ҳаётининг ўзидир. Давлат ҳар бир мусулмон учун муқаддас бўлган Маккага ҳаж қилишда зарур ёрдам беради**

².

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 10-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 21-бет.

«Ўзбек модели» ҳақида ёзилган илмий асарларнинг баъзи бирларида унинг методологиясига оид муайян методологик фикр-мулоҳазалар мавжуд. Шулардан бири — Абдураҳим Эркаевнинг «Ўзбекистон йўли (Президент Ислом Каримовнинг ислоҳотлар назарияси ҳақида мулоҳазалар)» номли монографик асаridir. Унда муаллиф айнан «ўзбек модели»нинг методологияси» деган жумлани ишлатмаса-да, унга бевосита дахлдор бўлган қуйидаги методологик фикрни олға сурган: «Ислом Каримовнинг новаторлиги, биринчидан, ислоҳотларнинг мақсадини, муҳим асосий устувор йўналишларини, иккинчидан, Ўзбекистонимиз мустақил тараққиётининг методологиясини, ўзбек моделининг беш тамойилини, учинчидан, ислоҳотларни амалга оширишнинг комплекс назариясини ҳамда ҳар бир соҳа ислоҳоти учун хусусий концепцияларни, устувор йўналишлар, тамойиллар, мезонлар ва ижтимоий мўлжалларни ишлаб чиқишида намоён бўлди. Улар назарий-мантиқий жиҳатдан асосланди, ҳаётий мисоллар ва жамиятдаги мавжуд аҳвол таҳлили билан далилланди»¹.

Ушбу кўчирмадаги «Ўзбекистонимиз мустақил тараққиётининг методологияси...» деган методологик нуқтаи назарнинг олға сурилиши айни мудда бўлган. Шунинг билан бирга, кўчирмада «ўзбек модели»га бевосита дахлдор бўлган бошқа методологик илмий-назарий асослар ҳам мавжуд. Масалан, «ислоҳотларнинг ...муҳим устувор йўналишлари», «ўзбек модели»нинг беш тамойили», «ислоҳотларни амалга оширишнинг комплекс назарияси», «ҳар бир соҳа ислоҳоти учун хусусий концепциялар... устувор йўналишлар, тамойиллар, мезонлар» шулар жумласидандир. Бу ва бошқа методологик илмий-назарий асос, таълимот ва тамойиллар билан қуроллангани учун ҳам «ўзбек модели» тобора такомиллашиб, бевосита жамият, илм-фан, интеллектуал тафаккур тараққиёти ва миллат равнақига катта ҳисса қўшиб келмоқда.

Президентимизнинг ташаббуси ва даъватлари билан «ўзбек модели» доирасида амалга оширилган ва оширилаётган барча соҳалардаги фаолият ўз хусусий ва умумий методологик илмий-назарий асослари, тамойил ва устувор йўналишлари, концепция ва мезонларига эга. Акс ҳолда Ўзбекистоннинг ўз мустақил тараққиёти бу даражада ривож топмаган, жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинмаган бўлур эди.

¹ Эркаев А. Ўзбекистон йўли (Президент Ислом Каримовнинг ислоҳотлар назарияси ҳақида мулоҳазалар). — Т.: «Маънавият», 2011, 25-бет.

Ислом Каримов Ўзбекистон бошқарувини ўз қўлига олганидан бошлаб, то ҳозиргача ўз маъруза ва асарларида муҳим методологик фоя, таълимот, тамойил, концепция, мезон ва устувор йўналишлар, фалсафий умумлашмаларни олға суреб, шу билан бирга, буларга ўзи ҳам қатъий амал қилиб келмоқда. Буларнинг ҳаммаси «ўзбек модели»нинг ҳам умумий, ҳам хусусий методологик асослари ҳисобланади ва улар Юртбошимиз асарларида муайян тартибда изчил тизимда яққол намоён бўлиб турибди.

«Ўзбек модели»нинг ўз хусусий ва умумий методологик асосларини уч турга бўлиш мумкин. Буларнинг биринчиси — умумий, иккинчи ва учинчиси — хусусийдир.

«Ўзбек модели»нинг умумий методологик асослари

Биринчидан, дин қадим-қадимдан инсон (инсоният) яашаш тарзи ва маънавияти учун, шунингдек, жамият ва илм-фан тараққиёти учун муҳим методологик восита вазифасини бажариб келмоқда. Бу қонуният «ўзбек модели»нинг энг муҳим умумметодологик асосини ташқил этади.

Иккинчидан, «ўзбек модели»нинг муаллифи ўзининг бунёдкорлик, ислоҳотчилик ва етакчилик, сиёsat соҳасидаги кўп қиррали фаолиятида тарихий-миллий қадриятлардан, буюк олимларнинг ибратли сўзларидан методологик қўлланма сифатида фойдаланаётганлиги, уларга суяниб иш олиб бораётганлиги жамият тараққиёти учун методологик асос бўлмоқда. Буларга мисол қилиб қуйидаги қисқача рўйхатни келтириш мақсадга мувофиқдир:

1. Аллоҳ таолонинг инсониятга энг тўғри йўл кўрсатувчи илмий-назарий, ҳаётий-амалий бекиёс, тенги йўқ неъмати — Куръони карим.

2. Аллоҳ таолонинг сўнгги пайғамбари Муҳаммад (с.а.в.)нинг Ҳадиси шарифлари.

3. «Авесто»даги «Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал» ва зардуштийлик таълимоти.

4. Баҳоуддин Нақшбандинг «Дил ба ёру — даст бакор» тарикати.

5. Амир Темурнинг «Тузуклари» ва бармоғидаги узукка битилган «Куч — адолатда» ҳамда «Бир кунлик адолат — юз кунлик нафл тоат-ибодатдан афзал» деган ҳикматлари.

6. Абдулла Авлонийнинг «Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадиган ойнаи ҳаётни тил ва адабиётидур», «Тарбия

биз учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалокат, ё саодат — ё фалокат масаласидир» деган ҳикматли сўзлари.

7. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Мозий истиқболнинг тарозисидир, ҳар ким ўлчасун-да, билсин» деган фалсафий қарashi.

8. Алишер Навоийнинг «Одами эрсанг демагил одами, ониким йўқ ҳалқ гамидин фами» деган буюк ҳикматли сўзлари.

Бу юқоридагилар ва шуларга ўхшаш аждодларимизнинг бошқа маънавий-фалсафий бойликлари Юртбошимизнинг заҳмати орқали «ўзбек модели»нинг мазмунига сингган, унга методологик асос бўлган, десак хато бўлмайди.

Учинчидан, Ислом Каримов мустақиллик руҳи ва йўналишидаги методологик дунёқарашга асос солди. Булар илмий асосда умумлаштирилиб, муайян бир тартибда тизимга солинса, «ўзбек модели»нинг умумий ва хусусий методологик фалсафий умумлашмалари, фоя ва назариялари, концепция ва мезонлари, тамойил ва устувор йўналишлари кўз ўнгимизда қўйидагича намоён бўлади:

- Миллий мустақиллик ва ўзликни англаш фояси;
- Миллий фоя ва ўзликнинг устувор бўлиши;
- Миллат ва ватанпарварлик фояси;
- Ноинқилобий-эволюцион тадрижий ислоҳотчилик;
- Дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти;
- «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» тамойили;
- «Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади» фояси;
- «Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари» фалсафаси;
- «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» фояси;
- «Янги уй қурмай туриб эскисини бузманг» фалсафаси;
- «Мулкдорлар синфини шакллантириш биринчи навбатдағи вазифа» эканлиги;
- «Фикр қарамлиги, тафаккур қуллигига барҳам бериш» фояси;
- «Миллий мустақилликни тинч-демократик ва парламент йўли билан амалга ошириш» йўли;
- «Миллий мафкура — миллатни бирлаштирувчи байроқ» эканлиги;
- «Фояга қарши фақат гоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳслашиш» фояси;
- «Миллий давлатчиликни тиклаш ва уни модернизациялаш» фояси;

- «Миллий тарихий қадрият ва маънавиятни тиклаш ҳамда тараққий эттириш» гояси;
- «Мустақилликни Аллоҳ берган омонат билиб, мустаҳкамлаб ўз эгалари — келажак авлодларга омон-эсон қолдириш» гояси;
- «Баркамол ва соғлом авлодни тарбиялаб, миллат нуфузини ошириш» гояси;
- «Коммунистик фоя асосида топталган муқаддас хусусий мулкчиликни тиклаб, унинг қонуний асосларини яратиш» тамойили;
- «Хуқуқ ва қонун устуворлигини тўла қарор топтириш» гояси;
- «Миллат ва элатларо муносабатни тенглик, биродарлик, бирлик ва бағрикенглик асосида янада ривожлантириш» тамойили;
- «Демократик ва ҳуқуқий фуқаролик жамиятини қарор топтириш ва модернизациялаш» тамойили;
- «Маънавият — инсонни улуглаш ва куч-кудрат манбай» фалсафаси;
- «Илм-фан ва техника ҳамда инновация ва инновацион муносабатларни ривожлантириш» гояси;
- «Ўзбек модели»нинг беш асосий тамойиллари;
- «Ўзбек модели»нинг олти энг устувор йўналишлари ва бошқалар.

«Ўзбек модели»нинг ўз хусусий методологик асослари

«Ўзбек модели»нинг ўз хусусий методологияси ва асослари дастлаб муаллиф Ислом Каримовнинг 1992 йилда чоп этилган «Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли» асарида ўз аксини топди. Аммо у жуда аниқ ва мукаммал методологик тамойил сифатида 1993 йилда «Комсомольская правда» газетасининг бош муҳаррири саволларига берган жавобларида тўла-тўқис шаклланди. Бу ҳолат қўйидагича жараёнда юз берган эди.

Бош муҳаррирнинг саволи:

«Ислом Абдуғаниевич, Ўзбекистонга нисбатан сиз «ўз йўли-миз» деган сўзни тез-тез такрорлайсиз. «Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли» китобини нашр эттирдингиз. Унинг мазмунини такрорламасдан, асосий қоидалари ҳақида қисқача гапириб бера оласизми?»¹.

¹ Каримов И.А. Янги уй қурмай туриб, эскисини бузмант. «Комсомольская правда» газетаси саволларига жавоблар. Хорижий мухбирлар билан сұхбат. — Т.: «Ўзбекистон», 1993, 5-бет.

Ислом Каримов томонидан саволларга берилган жавоблар:

«Аввало: иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги ва бунда иқтисодиёт мафкурадан холи бўлиши лозим. Иккинчиси: ҳатто энг доно ва истеъодли академиклар ва амалиётчилардан иборат бир гуруҳи эмас, балки давлат бош ислоҳотчи бўлади, деб ҳисоблайман.

Мана энди мен ўз дастуримнинг учинчи бандига яқинлашдим. Бу банд — қонун, аниқроғи қонунга итоаткорликдир. Қонун ҳамма нарсадан устун туриши керак. Тўртинчиси: кучли ижтимоий сиёсат.

...Мен, Президент сифатида камбагалларнинг манфаатларинн ҳимоя қилиш йўлини қатъий ва жуда қаттиққўллик билан ўтказмоқдаман.

Ниҳоят, бешинчи қоида. Бозорга босқичма-босқич ўтиш лозимлигига ишончим комил... Мен тараққиётнинг эволюцион йўли тарафдориман»¹.

Бу юқоридаги методологик тамойиллар умумлаштирилиб, ҳозир бозор муносабатларига ўтишнинг «беш асосий тамойили» деган маънода кенг истеъмолга киритилган. Аммо бизнингча, уларнинг мазмун ва моҳияти бундан кўра, анча кенг. Улар барча соҳалар тараққиёти учун ҳам асосий омил. Шунинг учун ҳам уни ҳамма соҳалар бўйича асосий методологик тамойил маъносида истеъмолга киритиш мақсадга мувофиқ. Ушбу беш тамойилнинг тарих фани учун ҳам методологик аҳамияти катта.

«Ўзбек модели» дастлаб Ислом Каримов 1989 йилда Ўзбекистон ССР Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг биринчи котиби этиб сайланганидан сўнг, унинг ўзи жуда дадил олға суриб, курашган миллий мустақиллик фояси асосида шаклланди ҳамда мустақиллик ғалабасини тезлаштириди. Бу пайтда бу фоя бош методологик асос вазифасини бажарди. Шундан сўнг эса у бу моделнинг энг муҳим методологик тамойили — Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш ва уни мустақил тараққий эттириш омили бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Бу узоқ давом этадиган методологик жараён ва вазифадир.

Ўзбекистоннинг ўз мустақил тараққиёт йўли — модели тўрт асосий таркибий қисмдан иборат ҳолда яратилди. Булар ҳам ўз ўрнида «ўзбек модели»нинг методологик асосларини ташкил этади. Буни муаллифнинг ўзи қўйидагича тўртта методологик мазмун ва тузилиш негизлари асосида кўрсатиб берган:

«Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришининг ўз йўли тўртта асосий негизга асосланади. Бу негизлар:

¹ Каримов И.А. Ўша асар, 5, 6, 7-бетлар.

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанипарварлик»¹.

«Ўзбек модели»нинг методологик устувор йўналишлари ишлаб чиқилиши зарурият эканлигини Ислом Каримов 1992 йилдаёқ кўрсатиб, шундай деган эди: «**Ўзбекистон учун жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларини ажратиб олиш зарурдир, чунки уларни амалга ошириш республикани сифат жиҳатидан янги босқичга кўтаради»².**

Шунинг учун ҳам Ислом Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарида «ўзбек модели»нинг олти устувор йўналишини аниқ ва теран фалсафий маъно ҳамда мазмунда кўрсатиб берди. Булар шунчаки устувор йўналишгина бўлмай, бизнингча, устувор методологик йўналиш ҳам бўлиб, қуидагилардан иборат бўлди:

«Биринчи устувор йўналиш — мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш.

«Иккинчи устувор йўналиш — жамият маънавиятини янада юксалтиришдан иборат. Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган қурдатли ботиний кучни тасаввур қиласман».

«Учинчи устувор йўналиш — кадрлар масаласи. Биз олдимизга қандай вазифа кўймайлик, гап охир-оқибат, барибир кадрларга ва яна кадрларга бориб тақалаверади.

Тўртинчи устувор йўналиш — халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсиши, аҳолини янада кучли ижтимоий ҳимоя қилишни ифода этади.

Бешинчи устувор йўналиш — бу иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлашдир. Мазкур ўзгаришлар корхоналарни янгилаш ва техник қайта жиҳозлашга, мамлакатнинг бой табиий ва минерал хомашё салоҳиятидан тўла ва самарали фойдаланишга, экспортга мослашган ва импорт турини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган кувватларни барпо этишга қаратилмоғи даркор.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 65-бет.

² Каримов И.А. Ўша асар, 15—19-бетлар.

Олтинчи устувор йўналиш — жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлизлигини, мамлакатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлашдан иборат.

Шу муносабат билан мен Ўзбекистон бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, ҳалқаро ҳамкорликни ривожлантириш, дунё мамлакатлари билан тенг ҳукуқлилик асосида шерикчилик қилиш, барча можаро ва муаммоларни фақат тинч сиёсий ва ҳукуқий воситалар билан ҳал этиш тарафдори эканимни яна бир бор маълум қилмоқчиман»¹.

«Ўзбек модели» мукаммал методологик илмий-назарий мажмуя бўлиб, кўп йиллик умуммиллий инновацион лойиҳа модели ҳисобланади. Шунинг билан бирга, у ўз мазмуни ва моҳиятига кўра, Ватан ижтимоий-сиёсий ҳаётининг ҳамма соҳалари бўйича шаклланган тараққиёт моделларининг модели, яъни универсал модел ҳамдир.

«Ўзбек модели», бир томондан, ўзининг ҳар жиҳатдан тўлақонли методологияси ёки методологик илмий-назарий асосларига эга. Иккинчи томондан, ўз мақсад ва вазифаси, методологик салоҳиятига кўра, барча соҳалар тараққиётига тўғри йўл кўрсатा�ётган умумметодологик маънавий илмий ва амалий куч-кудрат, мазмун ва моҳиятга ҳам эга. Бунинг исботи учун, Ўзбекистоннинг мустақилликдан олдинги таназзули, мустақилликка чиқиб, мустақил тараққий этаётганлигини ва ҳалқаро майдонда тутган ўрни ва нуфузини ўзаро таққослаб, ундан тўғри хulosса чиқаришнинг ўзи кифоядир.

Ислом Каримовнинг тарихан танлаб, кашф этган раҳбар ва раҳнамолик йўли — «ўзбек модели» Миллат, Ҳалқ ва Ватан сўнгги чорак аср мобайнида нималарга барҳам бериб, нималарга эришган бўлса, буларнинг ҳаммасига умумметодологик нуқтаи назардан йўл-йўриқ кўрсатди. Ҳақиқий методологик омил, дастуриламал сифатида қарийб бир аср ҳукмрон бўлган сохта коммунистик методологияга барҳам бериб, унинг ўрнида тарихан жамиятнинг бирдан-бир янги методологик етакчи куч-кудратига айланди. «Ўзбек модели»нинг миллий ва тарихий оламшумул аҳамияти шундадир.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Биринчи чақириқ. Ўзбекистон Республикаси Олий Маҳлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза. 1999 йил 14 апрель. — Т.: «Ўзбекистон», 1999, 15, 17, 18, 19-бетлар.

3. Диний ва дунёвий мўътадиллик — тараққиёт қонуни

Дин, диний эътиқод, байрам ва маросимлар ижтимоий ҳаёт ва жамиятнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Улар инсон маънан камол топиши, маданий-маиший ҳаёти, юриш ва турмуши, ахлоқ ва одоби, барча хатти-ҳаракатлари, шунингдек жамият ва илм-фан тараққиёти учун тӯғри йўл-йўриқ кўрсатувчи ўта муҳим методологик мезонлардир. Бу диний-дунёвий муносабатларнинг ўзаро муштараклиги Аллоҳ таоло яратган азалий ҳамда абадий объектив қонуният эканлигидан гувоҳлик беради.

Президентимиз Ислом Каримовнинг «ўзбек модели»да мужассамлашган асосий методологик қонуниятлардан бири дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти бўлди. Бу билан муаллиф, бир томондан, дин пешволари орасидаги ўтмиши ва ҳозирдаги мутаассиблика, иккинчи томондан эса атеист-даҳрийлик каби нотўғри дунёқарашлар туфайли жамиятда қарор топган сунъий қарама-қарши тушунчаларга барҳам берди. Тарихан бу икки — диний ва атеистик нуқтаи назарлар ўртасидаги ўзаро қарама-қаршиликлар доимо ижтимоий ҳаётда тургунлик ва нотинчликка, илм-фан ва техника тараққиётига тўсиқ бўлиб келган.

Биринчидан, барча жамиятларда дин пешволари орасида мутаассиблик кучайиб, дин тараққиётга, янгиликка, ислоҳотчиликка, илм-фанга қарама-қарши қўйилиши сабабли бегуноҳ кўпгина тараққийпарвар олимлар ва маърифат аҳли доимо қатағон қилингани, қувғин остида бўлган.

Иккинчидан, материалистик — даҳрийликка асосланган дунёқараиш, мафкура туфайли ҳам минглаб бегуноҳ диний уламо ва диндорлар жисмонан йўқ қилинди, қувғинликда бўлди.

Учинчидан, юқоридағи икки ҳолат сабаб сунъий ва субъектив равишда мутлақ ҳақиқатга зид ҳолатда дин билан дунёвий ҳаёт ва илм-фан бири иккincinnисига қарама-қарши қўйиб келинди. Бу билан жамиятда нотинчлик вақти-вақти билан юз бериб келди. Бунга мисол қилиб коммунистик мустамлака — шўролар ҳукмронлиги даврини кўрсатиш мумкин. Бу даврда дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги азалий ўзаро мўътадил муносабатлар қонуниятига зўрлик билан расман барҳам берилиб, диний китоблар ёндирилди. Ҳатто, «дин халқ учун афюн — заҳардир» деб эълон қилинди. Диний байрам ва маросимлар тақиқланди. Асосий мақсад динни жамиятдан ажратиб, Аллоҳ таолога бўлган

ишончни йўқотиши бўлди. Аммо бу хомхаёл эди. Дин ва унга бўлган эътиқод жамиятдан ажралмади, эътиқод ва иймон халқимизнинг қалбида сақланди.

Мустақиллик учун кураш давридан бошлаб, «ўзбек модели»-нинг асосий мақсади совет даврида инкор этилган динни, тарихий-диний қадриятларни қайта тиклаш бўлди. Чунки, булар жамиятимиз учун ҳам, халқимиз учун ҳам кўп йиллардан бери энг зарур ижтимоий ва маънавий-ҳаётний эҳтиёж бўлиб келаётган эди.

Ислом Каримов 2000 йил 8 июнда «Fidokor» газетаси мухбири саволларига берган жавобларида аниқ ва равshan методологик фояга амал қилиш зарурият эканлигини кўрсатиб берганлигини яна бир бор такрорлаш мақсадга мувофиқдир: «**Ижтимоий соҳага оид дарсларда ёшларга дин билан дунёвий ҳаёт масалаларини, бу икки тушунчанинг бир-бирига таъсирини, улар ўртасида мўътадил муносабат бўлиши зарурлигини очиб бериш керак...** Дунёвийлик айрим ақидапараст кимсаларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ асло даҳрийлик эмас. Биз бундай нотўғри ва гаразли талқинларга мутлақ қаршимиз»¹.

Биринчидан, бу билан Ислом Каримов диний-дунёвийликни диний мутаассибликка ва қарийб бир асрлик коммунистик мафкура ва сиёсатга қарама-қарши равишда ўзининг раҳбарлик йўли — «ўзбек модели» учун энг асосий методологик қонуниятлардан бирига айлантириди.

Иккинчидан эса, бу билан улар нафақат Ўзбекистондаги, балки бутун дунёдаги дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги сунъий ва субъектив қарама-қарши дунёқарашларга қаттиқ зарба берди.

Учинчидан, дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти асосида бутун мамлакатимиздаги барча миллат ва халқларнинг ўз диний эркинлиги мустаҳкамланди. Уларнинг совет даврида сохта коммунистик ғоя остида топталган диний қадрият, урф-одат ва байрамлари қайта тикланди.

Тўртингчидан, дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти нафақат ижтимоий-сиёсий ҳаётда, шунингдек, таълим-тарбия соҳасида ва илм-фанда тўғри қўлланиши белгилаб берилди.

Бешинчидан, Ислом динига, мутлақо алоқаси йўқ, шунга қарамай ҳозирда «ислом экстремизми», «диний экстремизм» деб мутлақо нотўғри айтилаётган гаразли фикрлар фош этилди.

¹ Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг «Fidokor» газетаси мухбири саволларига жавоблари // Fidokor, 2000 йил, 8 июн.

Шунинг билан бирга, Ислом динини ниқоб қилиб олган ҳолда ўзларининг фаразли мақсадларини амалга ошириб босқинчилик, қўпорувчилик билан машғул бўлаётган ҳамда ёшларни йўлдан уриб, ҳокимиятга интилаётган ҳақиқий экстремист — босқинчиларнинг «ниқоби» очиб ташланди.

Олтинчидан, Юргбошимизнинг сабй-ҳаракатлари ила дин ва мўътадил диний-дунёвий муносабатлар «ўзбек модели» орқали жамиятимизда ўзининг мустаҳкам ўрни ҳамда ҳақиқий қонуний асосига эга бўлди. Буни Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қуйидаги моддалари исботлаб туриди: **«31-модда. Ҳамма учун виждан эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиши ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди.»**

61-модда. Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар»¹.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг асар ва маърузалари, нутқ ва савол-жавоблари, халқ билан бўлган мулоқотларига мазкур масала бўйича эътибор қаратилса, уларнинг деярли ҳаммасида дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабатларга оид ўта муҳим методологик фикр-мулоҳазалар намоён бўлиб турганлигини англаш қийин эмас. Масалан, уларнинг 1999 йилдаги «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» маърузасидаги ушбу хуносалар шулар жумласидандир: **«Авваламбор, Аллоҳ таолонинг иродаси ва марҳамати билан мустақиллик ва истикъолимизни кўлга киритиб, ўз тақдиримизни ўзимиз белгилаш ... ҳуқуқига эга бўлдик. Тарихий, миллий ва ахлоқий қадрият ҳамда анъаналярнинг, муқаддас динимизнинг жамиятни маънавий юксалишидаги ўрни ва аҳамияти қайта тикланди»².**

Бу чоракам бир аср давомида коммунистик мустамлака ва мафкура инкор этиб келган динимиз, диний бағрикенглик, мўътадил диний-дунёвий муносабатлар, жамиятимиз такомил топишида ва таълим-тарбия тизимида маънавий-ахлоқий қуролга айланганлигидан далолат. Махсус диний-дунёвий таълим муасасалари ташкил топди. Диний илм ривожланди. Қуръони карим ва унинг тафсирига оид, умуман, диний уламоларимизнинг асарлари, Пайғамбаримиз Мұхаммад (с.а.в.)нинг ҳадислари ўзбек тилида кўплаб чоп этилди ва чоп этилмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 2012, 8, 12-бетлар.

² Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. — Т.: «Ўзбекистон», 1999, 8—9-бетлар.

Ҳаж сафарлари, янги мачитлар қурилиши, диний эътиқод ва ибодатларга кенг йўл очилди. Диний хайрия ва эҳсон маросимларига амал қилиш анъаналари қайта тикланди. Ҳалқимизнинг ўз динига очиқ-оидин амал қилишга бўлган кўп йиллик интиқлиги ва эҳтиёжи тўла қондирилиши учун ҳамма шароит ҳамда имкониятлар яратилди. Дарҳақиҷат, ижтимоий-маънавий тараққиёт ва осойишталикнинг муҳим омилларидан бири бўлган, қадим-қадимдан дунёга машҳур зукко уламою олимлар қатъий амал қилиб келган, азалий Аллоҳ томонидан яратилган ижтимоий қонуният — дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабатлар жамиятда кенг такомил топа бошлади.

Мана шу асосда Ўзбекистонда мустақилликдан аввал ва унинг дастлабки йилидаёқ, асосан икки хил қўринишдаги Ислом динига боғланган, аслида эса унга ҳеч алоқаси йўқ ихтилофлар, қарама-қаршиликлар шаклланди. Бунинг учун қора ниятли кучлар ўша пайтларда мавжуд қулай имкониятлардан усталик билан фойдаланди. Масалан, омма орасидаги диний саводсизлик, мачит имомлари ва қорилардаги мутаассиблиқ, собиқ коммунистик жамият инқизози туфайли жиҳдий иқтисодий танглик пайдо бўлганлиги ҳамда осонгина даромад топиш мақсадида бўлган кўпчилик эътиқодеиз бандаларнинг сиртдан яширин ҳолда кириб келаётган маблағларга осонликча сотилиши шулар жумласидандир.

Юқорида тилга олинган ихтилофларнинг биринчиси — Ислом динига эътиқод, тоат-ибодат қилиш амалиётида мазҳаблар ўртасида қадимдан шаклланган анъанавий бальзи бир номутаносибликлар атайлаб намозхонлар орасида кучайтирилишида аниқ намоён бўлди. Бунга мисол қилиб, Ҳанафий ва Моликий мазҳабларидаги мусулмонлар «Фотиха» сурасини ўқиганларида охирги «омин» сўзини овоз чиқармай секин айтиши, Шофеъий ва Ханбалийлар эса, буни аксинча баланд овозда ҳаммага эшитарли қилиб айтишини ҳамда шу каби бошқа бир неча ҳолатларни кўрсатиш мумкин.

Иккинчи ихтилофда эса, Ислом дини тўғридан-тўғри сиёсий-лаштирилиб, уни қонуний конституцион давлат бошқарувига қарама-қарши қилиб қўйишдан иборат бўлди. Бунда ҳокимиятни қўлга олмоқчи бўлган қора ниятли кучларнинг асл мақсади ўз аксини топди.

Бу каби ҳам ёмон ниятли, ҳам мутаассиб қўпорувчилар ҳақида «ўзбек модели»нинг муаллифи ўзининг «Юксак маънавият —

енгилмас куч» номли ғоявий-назарий ва фалсафий методологик асарида қуидаги ҳақиқатни баён этади: «**Таассуфки, баъзан Ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг қўйиш каби ҳолатлар ҳам қўзға ташланмоқда.** Шу билан бирга, Ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, гўр ёшларни ўз тузогига илинтириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бундай ножӯя ҳаракатлар, аввало муқаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охироқибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсири кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хulosса чиқаришимиз зарур»¹.

Худди шундай йўллар билан Ислом динини давлатга қарши қўйиб, ундан нопок мақсадда фойдаланиш хатти-ҳаракатлари тўхтамади. 1999 йилга келиб, бир гуруҳ жиноятчи ва хоинлар махфий равишда тайёргарлик кўриб, 1999 йил 16 февралда бўладиган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил якунларига бағишлиланган мажлисга йигилган етти юздан ортиқ туман, вилоят ва республика миқёсидаги раҳбарлар ва бошқаларни портлатиш билан давлат тўнталиши ясашни режалаштириди. Бу албатта динга ҳам, қонунга ҳам мутлақо зид ҳолат эди.

Мажлис бошланишига саноқли дақиқалар қолган, Президент кортежи хукумат биносига яқин келиб қолган бир пайтда шу бино ёнида портловчи моддалар билан тўлдирилган ГАЗ-21 автомашинаси жуда катта куч билан портлатилди. Бундан сал олдин ва кейин Тошкентнинг яна бошқа жойларида бирин-кетин бешта машина портлайди. Аллоҳга шукрлар бўлсинки, машъум қора ниятли режа амалга ошмади. Президент, хукуматнинг барча аъзолари соғ-саломат, зарар кўрмадилар. Аммо шу куни бу портлатишларда жами 13 нафар бегуноҳ инсон ҳалок бўлди, юздан ортиқ киши жароҳат олди. Иморатлар зарар кўрди, бир неча машина ёниб кетди. Шу куни Ислом Каримов вазиятни дарров ўз қўлига олиб, ваҳима ва саросималарга йўл қўймай, орадан икки соат ўтгач, Вазирлар Маҳкамасининг йиғилишини Олий Мажлис биносида ўтказди². Бу йиғилишда Президент Ислом Каримов кун тартибидаги масалага ўтишдан олдин рўй

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008, 337-бет.

² Каранг: Февраль воқеалари. 1999 йил 16 февраль, — Т.: «Ўзбекистон», 1999.

берган фожиали воқеалар хусусида маҳсус нутқ сўзлаб, унда шундай дейди: «... **Ҳар бир фуқаро муқаддас Ислом динимизни ниқоб қилиб олиб, бизнинг тинчлигимизни бузишга ҳаракат қилаётган кучларга қарши ўз фикрини, аниқ муносабатини билдиради.**

Биз бугунги машъум ҳодисаларнинг илдизига албатта етиб боришимиз керак. Мана шундай қабиҳ усул билан — балки буни усул деб ҳам бўлмас — шундай абллаҳона намойиш билан бизни танлаган йўлимидан қайтариш, кўрқитиш, ваҳимага солиш мақсади орқасида кимлар турганини очиб беришимиз зарур. Мен шуни ўзимга аниқ тасаввур қиласман. Бугунги қабиҳ ҳаракатларнинг асосий мақсади менга қарши, мени йўқ қилишга қаратилган.

Чунки мен бошлиқман, бинобарин, кимгадир ёқаман, кимгадир ёқмайман. Қандайдир кучларнинг йўлини тўсиб турибман. Мен раҳбарман, халқимизнинг ишонч-иродаси билан сайланган одамман. Демак, юртимиздаги ҳаёт учун, барқарор турмуш, тинчлик осоишишталик учун авваламбор мен жавобгарман»...¹

Душманлар Юртбошимиз халқимизнинг хоҳиши-истаги, манфаати ва мақсадига хос ва мос равишда ишлаб чиқсан глобал ҳамда стратегик миллий-оламшумул тарихий йўл — «ўзбек модели»га тўқсинглик қўлмоқчи бўлса-да, уни тўхтата олмади. У ҳақиқатан ҳам тўғри ва ҳақ йўл эканлиги ўз-ўзидан исботини топди.

Бу юқоридаги мудҳиш ҳодиса ўтмиш тарихимизда мўътадил диний-дунёвий муносабатлар мувозанати бузилиши сабабли юз берган фожиавий воқеликларнинг янгича қўриниши бўлди десак, хато бўлмайди. Юртбошимиз тарихнинг бу жуда нозик жиҳатларини тўғри англаб, ундан теран холоса чиқарган ҳолда, бу тўғридаги ўз нуқтаи назарларини янада чукурлаштириб, шундай қатъий холоса қиласди: «**Шунинг учун ҳам бу масалага ёндашувда ҳадиси шарифда айтилган «Бу дунёни деб у дунёни, охиратни деб бу дунёни унутманг» деган мазмундаги сўзларни ҳеч қачон эсимиздан чиқармаслигимиз зарур, деб ўйлайман.**

Бизнинг маънавий ҳаётимиз ана шу икки асос, икки таянч иуқтанинг устида мустаҳкам туриши лозим. Борди-ю, ана шу асослардан бирортаси бўшашгудек бўлса, яна ўзгаларга тобе ва қарам бўлишимиз ҳеч гап эмас. Тарих ва ҳаёт тажрибаси шундан далолат берадики, дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини тўлдирмас экан, бугунги куннинг оғир ва мураккаб саволларига тўлақонли жавоб тошиш осон эмас»².

¹ Каримов И.А. Ирода ва иймон-эътиқодимиз синови. — Т.: «Ўзбекистон», 1999, 16-бет.

² Каримов И.А. Юқсак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008, 95, 97-бетлар.

Дарҳақиқат, икки дунё саодатини ўйлаб яшаш — умумисоний диний қадрият. Чунки ҳар қандай дин ва унга сигинувчи халқнинг қалбida «шу икки асос, икки таянч нуқта» мавжуд. Шунинг учун ҳам бу дунёдаги ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий ҳаётда шу икки ўта муҳим таянч нуқта устун бўлиб, «дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини тўлдирса», ҳам моддий, ҳам маънавий ҳаёт ривож топади, жамият тинч ва осо-йишта бўлади ва мустаҳкамланади.

«Маккага сафар қўилган чоғларимизда, — дейди Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов, — Каъба ичига киришдек шарафга муссар бўлганимизда, мен «халқимнинг бугуни ва келажагини бер» дея Худога илтимос қўлдим. Кўнглимда бир ишонч бор эдики, биз бу ерга бежиз келмадик, бежизга бизни бу қадар эҳтиромга лойиқ кўришмади. Бизга кўрсатилган барча ҳурмат ва иззат — Аллоҳнинг буюк инояти. Мен Каъбатуллоҳ зиёратида бир рамз кўрдим. Ўзбекистоннинг келажаги муқаррар тарзда порлоқ бўлишига иймон келтирдим»¹.

Аллоҳнинг энг муқаддас саждагоҳида айтилган бу яхши ният, бу қалбдан отилган оташин самимий илтижо бежиз эмас, албатта. Аввало, бу Президентнинг Миллат, Халқ, Ватанга бўлган чексиз муҳаббатидан, бу муҳаббатга садоқат билан хизмат қилиш учун танлаган ўз фаолият йўли — «ўзбек модели»нинг туб методологик асоси — дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги ўзаро мўътадил муносабат қонуниятига қатъий амал қилаётганлигидан ёрқин намуна бўлиб турибди.

Бизнингча, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислом Каримовнинг Каъбатуллоҳда кечган руҳияти, ўй-фикри билан улар 1991 йил 31 августда юксак минбарда туриб, Ўзбекистоннинг 130 йилдан сўнг илк бор кўлга киритган мустақиллигини эълон қилганида қалбидан сизиб чиққан қуидаги сўzlари ўртасида ўзаро ҳам руҳий, ҳам узвий мантиқий боғлиқлик бор: **«Мен шу бугундан эътиборан 1 сентябрни республикамиизда Мустақиллик куни, умумхалқ байрами деб эълон қилишни таклиф этаман.**

Бу байрам, сизга, халқимизга муборак бўлсин, азиз юртдошлишим!

Бу байрам абадулабад бўлсин!»².

Юрбошимиз қатъий амал қилиб келаётган ва бошқаларга ҳам намуна бўла оларлик даражадаги дин билан дунёвий ҳаёт,

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. — Т.: «Шарқ», 400-бет.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 404-бет.

дин билан фан, диний маърифат билан дунёвий маърифат, диний қадриятлар билан дунёвий қадриятлар ўртасидаги мўътадил муносабатлар қонунияти нафақат миллий, балки умуминсоний аҳамиятга молик методологик мазмун ва моҳиятга эга. У Ислом динининг асосларидан бири бўлиб, Қуръони каримда, ҳадиси шарифда, дунёга машҳур исломшунос уламо ва дунёвий олимларнинг асарларида ўз аксини тўла-тўкис топган. Шунинг учун ҳам унга дунёдаги буюк олиму уламолар қадимдан амал қилган ва ҳозир ҳам амал қилмоқдалар.

Диний адабиётларда дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти «vasatия» атамаси билан, яъни ўрта йўл деган маънода ишлатилади. Бу мазкур методологик қонуниятини инсоний ақл-заковат ва ижтимоий жамиятдан ажратиш мумкин эмас. Аслида дин билан дунёвий ҳаёт, дин билан фан ўртасида асло қарама-қаршилик, зидлик йўқ. Ўтмиш ва ҳозирдағи қарама-қаршилик маъносидаги тушунча ва дунёқараашлар ўзининг объектив асосига эга эмас. Булар нообъектив, сунъий субъектив мақсадлар, мутаассибликнинг натижаси, ҳосиласи холос. Бунинг асосий сабаби ҳар икки томон вакилларидағи мутаассиблик — дин ва фаннинг, дин билан дунёвийликнинг туб мазмуни ва моҳиятини тұғри, чуқур англай олмаслиқдан иборат.

Кейинги пайтда дунё бўйлаб илм-фан ва техника кент тараққий топиши, инсоннинг билиш қобилияти юксала бориши давомида дин билан дунёвий ҳаёт, мутаассиб диндорлар билан материалист (дахрий)лар ўртасидаги қарама-қарши муносабатлар Ислом Каримов юқорида айтгани каби мўътадиллашиб бормоқда. Улар бу масалага алоҳида эътибор бериб, яна қуйидагича фикрни таъкидлаб айтганлари кўпчиликка маълум: **«XX аср ажойиб илмий кашфиётлар асри, инсон Коинот сирлари қўйнига кириб бораётган аср, ахборот ва ғоят улкан техникавий имкониятлар асри бўлди. Шу билан бирга, бу асрниң охири диний қадриятларнинг үйғониш даври, вазмин, беҳуда уринишлардан холи диний маънавиятга ўзига хос тарзда қайтиш даври бўлди»¹.**

Мустақилликдан сўнг бизга дин ва дунёвийликдаги мўътадиллик, яъни васатия ва васатийлик ҳақида ўзбек тилида тўла маълумот берган биринчи асар Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг «Васатия — ҳаёт йўли» номли асари бўлди². Унда кўрсати-

¹ Диний бағрикенглиқ ва мутаассиблик (Юз саволга — юз жавоб). — Т.: «Тошкент Ислом университети» нашриёти, 2007, 4-бет.

² Қаранг: Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Васатия — ҳаёт йўли. — Т.: «Шарқ», 2006, 302-бет.

лишича, «Васатия» соф арабча сўз. У Қуръони каримнинг оятларида келтирилган бўлиб, «ўрта», «мўътадил», «тўғри», «адолатли», «энг яхши» каби маъноларни англатади. Асосан, «ўрта» деб таржима қилинади. Китобда мусулмон дунёсидаги бир қатор уламо ва олимларнинг «Васатия»га берган таъриф-тавсифлари ҳам келтирилган. «Васат ҳар бир нарсанинг ўртасидир. Одамларнинг васати дегани уларнинг яхшиси деганидир». «Васатия, бизнинг замонимизда тарқалган одатга биноан, эътиқод, ўзини тутиш, низом, муомала ва ахлоқдаги мўътадилликни англатади». «Васатия дин ва дунёвий ишлардаги тавозундир. Ҳаддан ошиш ҳам, ҳаддан тушиш ҳам эмас». «Васатия ҳар бир нарсанинг энг адолатлиси ва энг яхшисидир»¹.

Мазкур асарда васатия Қуръони каримнинг бешта оятида зикр қилингани айтилган. Шулардан тўрттаси мана булардир: «Шунингдек, сизларни одамлар устидан гувоҳ бўлишингиз ва Пайгамбар сизларнинг устингиздан гувоҳ бўлиши учун васат (ўрта) уммат қилдик» («Бақара» сурасининг 143-ояти)². «Намозларни жуда баланд овоз ила ўқима, уни жуда маҳфий ҳам ўқима, бунинг орасида бир йўл тут» («Моида» сурасининг 110-ояти)³. «Улар инфоқ қилганиларида исроф ҳам ва хасислик ҳам қилмаслар. У иккиси ўртасида мўътадил бўлурлар» («Фурқон» сурасининг 43-ояти)⁴. «Ебичинг ва исроф қилманг. Чунки, У исроф қилувчиларни севмас» («Аъроф» сурасининг 31-ояти)⁵.

Пайгамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) айтган эканлар: «Кимки динда ашаддий бўлмоқчи бўлса, дин унга ғолиб келади»⁶.

Васатийлик — ўрта йўл. Дин билан дунёвийлик ва бошқа ҳамма ҳолатларда мўътадил муносабат бўлиши обьектив қонуниятдир. У ҳам барча кўзга кўринмас қонуниятлар каби Аллоҳ таолонинг беҳисоб илми фойибларидан бўлиб, инсон (инсоният) фаолиятига қарата йўналтирилган энг тўғри методологик ўрта, мўътадил йўл. Бизнингча, инсон фаолияти (жамият)дан динни ҳам, худди шунингдек, фанни ҳам, шунингдек буларни ўзаро мутаносиб равишда мўътадиллаштирувчи восита — васатияни ҳам айрим-айрим тасаввур қилиб бўлмайди.

¹ Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Васатия — ҳаёт йўли. — Т.: «Шарқ», 2006, 16, 17, 18-бетлар.

² Ўша асар. 20-бет.

³ Ўша асар. 22-бет.

⁴ Ўша асар. 23-бет.

⁵ Ўша асар. 25-бет.

⁶ Ўша асар. 88-бет.

Васатия — ўрта йўл, мўътадиллик инсон учун нафақат диний эътиқод ва ижтимоий-маиший ҳаётда, балки унинг онгли меҳнат фаолиятида, яъни таълим-тарбия ва илмий тадқиқот ишларида ҳам энг тўғри, ўртача ва мўътадил йўл кўрсатувчи методологик асос, қонуният ва таълимот ҳамдир. Мана шунинг учун ҳам уни, бизнингча, инсоният дунёсидаги энг муҳим методологик қонун сифатида тан олиш ва унга онгли муносабатда бўлиш керак. Маълумки, XXI аср жаҳон тамаддуни ривожланишининг ҳамма соҳаларида (илм-фан, тафаккур ва дунёқарашда ҳам) глобаллашиш, интеграциялашиш, инновация — янгилашиш, баъзи эски дунёқарашлар ўзгариб такомиллашиб бориши даври бўлмоқда. Шу боис ҳам дин билан илм-фан ўртасига мутаассиб диний уламо ва материалист олимлар томонидан сунъий ва субъектив равишда бунёд этилган тўсиқ ҳам дунё бўйлаб тобора емирилиб бормоқда. Шунингдек, мутаассиблик ва материалистик дунёқарашлар тубдан ўзгариб, умумийлик қарор топаётганлиги, яъни дин билан илм-фан ўртасидаги азалий объектив мўътадил муносабат қонунияти амалда ўзини намоён этмоқда.

Буни кейинги пайтларда хорижий мамлакатларда ва республикамиизда ҳам чоп этилган бир қатор асарлар ҳамда мақолалар исботлаб турибди. Қадимда мумтоз олимларимиз ўрта йўл, яъни мўътадил диний-дунёвий муносабатлар уйғунлиги қонунияти асосида ҳозирги дунё табиий илм-фналарига асос солиб дунёни лол қолдирганлар. Қувонарли жиҳати шундаки, мустақиллик берган имконият туфайли баъзи етук олимларимиз Президентимиз даъват этган йўл — дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги мўътадил муносабат, ўша васатийликка асосланган мумтоз анъанани қайта тиклашга катта ҳисса қўшмоқда.

Аммо буни ҳали кўпчилик олимларимиз тўғри англаб етганларича йўқ. Шу сабабдан ҳам бизда ҳозирча эски коммунистик мағкурага асосланган материалистик дунёқарашлар ҳали мавжуд. Шунга қарамай, бизда марксча-ленинчча материалистик дунёқарашга қарама-қарши дин билан фан ўртасидаги ўзаро мўътадил ўрта йўл — васатийликка оид асар ҳамда мақолалар кўпаймоқда. Булар жумласига файласуф олим, математика фанлари доктори, профессор Абдулла Аъзам (Аъзамов)нинг «Фан ва дин: муносабат диалектикаси» ва «Фан ва дин: одамзоднинг пайдо бўлиши»¹ номли каттагина мақолаларини, шунингдек, таниқли олим Муҳсин Валихоновнинг «Одам маймундан пайдо бўлган-

¹ Абдулла Аъзам. Фан ва дин: муносабат диалектикаси // «Тафаккур» журнали, 1999 йил, 1-сон, 42—57-бетлар; Унинг ўзи. Фан ва дин: Одамзоднинг пайдо бўлиши // «Тафаккур» журнали, 1999 йил, 4-сон, 20—39-бетлар.

ми ёки маймун одамдан» ва «Маймун одамга айланадими: ёхуд бир назариянинг уқубатлари»¹ номли мақолаларини, Америка олими Ф. Коллинзнинг «Доказательство Бога. Аргументы ученого»² номли китобини киритиш мумкин. Бу мақола ва китобларда олимларнинг совет фанига нисбатан мутлақо янги методологик нуқтai назари ва дунёқараашлари ўз аксини топган.

Булар бизнинг англацимизча, Аллоҳ таоло яратган қонуният — фан билан дин ўртасидаги азалий мавжуд ўзаро тўғри мутносиблик, мўътадилликка хос мутлақо янгича дунёқарааш ва йўналишлардан иборат ҳар томонлама илмий асосланган ХХI аср тафаккурига хос ва мос бутун дунё аҳамиятига эга бўлган нуқтаи назарлардир. Шуларни эътиборга олган ҳолда биз қуида Абдулла Аъзамнинг биринчи мақоласидаги бевосита мазкур масалага оид маълум қисмидан иқтибос олишга қарор қилдик: «Фан ва дин ҳар доим ўзаро яқин муносабатда бўлган. Ҳар икки жабҳа онг ва тафаккур кўприклари билан туташган. Тарихда уларнинг муносабати (субъектив сабабларга қўра, яъни мутаассиблик ва даҳрийлик туфайли — С.Х.) турли шаклларда намоён бўлган. Қадимги Юнонистонда Сукрот, Афлотун, Арасту учун фан ва дин деярли айни бир соҳа — фалсафадан иборат бўлиб, «Физика» ва «Метафизика» қисмларга бўлинган. Ҳудди шундай муносабат Конфуций, Форобий, Ибн Сино ва бошқа Шарқ мутафаккирлари фаолиятида ҳам кузатилган.

Ислом Шарқида «ilm» тушунчаси ҳам диний, ҳам дунёвий мазмун касб этган. Айни пайтда илмнинг бу икки палласи ўзига хос жиҳатларга эгалиги ҳам инкор этилмаган. XI асрдан тасаввуф таълимоти илм сифатида шаклланганидан) бошлаб «илми қол» ва «илми ҳол» тушунчалари муомалага киритилади. Абу Райҳон Беруний «қол илми», Баҳоуддин Нақшбанд эса «ҳол илми»нинг етук вакили эдилар. Беруний ўзига замондош сўфийлар таълимотини инкор қилмаган, Нақшбанд ҳам дунёвий илмга хайриҳоҳ бўлган.

Хуллас, эллинизм ва ўрта аср Шарқида фан ва дин бир-бирини тўлдирган. Зотан, фаннинг ҳам, диннинг ҳам мақсади — ҳақиқатга интилиш. Шундай экан, улар орасида объектив зиддият бўлиши мумкин эмас. Мавжуд зиддиятлар эса сунъий ва субъектив.

¹ Валихонов М. Одам маймундан пайдо бўлганми ёки маймун одамдан? // «Миллий тикланиш» газетаси, 1996 йил, 9 январь; Унинг ўзи. Маймун одамга айланадими: ёхуд бир назариянинг уқубатлари // «Миллий тикланиш» газетаси, 2000 йил, 25 апрель.

² Коллинз Ф. Доказательство Бога. Аргументы ученого. -- Москва: Альпина-Фикшн, 2009.

Фан ва дин мутаносиблиги XV асрдагача Шарқда математика, астрономия, тиббиёт ва қысман кимё фанларининг юксалишига имкон берган. XVI асрдан бу минтақада фан ҳам, ҳатто диний илм ҳам инқизорзга юз тутди.

Сүнгги йилларда фан ва дин муносабатлари мўътадиллашиб, улар билан боғлиқ масалалар анча ойдинлашди. Тарькиллаш жоизки, тарихда «фан ва дин аслида бир-бирига зид эмас, балки уйғун соҳалар» деган ғояни илгари сурган ва ривожлантирган буюк олимлар кўп бўлган.

Фан ва дин уйғунлигини Ибн Сино ўз фаолиятида янада теранроқ кўрсатган. Амир Темур даврида соҳибқироннинг раҳнамоларидан бири Саъдиддин Тафтазоний бу ишни ҳадди аълосига етказди. У калом, тафсир илмлари билан бир қаторда грамматика, мантиқ, поэтика, геометрияга оид асарлар битган. Лекин фан ва дин уйғунлиги тарафдорлари кўпинча фан арбоблари (материалистлар — С.Х.) томонидан ҳам, диний уламолар (мутаассиблар — С.Х.) тарафидан ҳам қаршиликка учраган. Бальзан оғир айблар билан таъқиб қилинган. Зеро, фан ва дин муносабати масаласи шунчаки пуч мунозара эмас, балки миллат, давлат истиқболи, қолаверса, бутун инсоният тақдири учун муҳим ва долзарб мавзудир. Бу масала тўғри англанса ва ҳал этилсагина жамиятнинг ҳам иқтисодий, ҳам маънавий тараққиёти таъминланади»¹.

Мақолани олим шундай якунлади: «Хулоса қилинса, фан давлатнинг иқтисодий-ижтимоий қувватини таъминловчи омил бўлиб, дин жамиятнинг ахлоқий ва руҳий қудратини таъминлайди. Шу жиҳатдан улар ижтимоий онгнинг бир-бирини тўлдирувчи ажралмас қисмидир»².

Бу соҳада чет эл олимларининг ҳам кейинги пайтларда қўлга киритган ютуқлари эътиборга молик 2008 йилда инглиз олими, генетик «Геном человека» («Инсон ирсияти») мавзусидаги халқаро нотижорат илмий лойиҳа раҳбари Фрэнсис Коллинзнинг «Доказательство бога. Аргументы ученого» («Худонинг борлиги. Олимнинг далиллари») номли китоби рус тилида Москвада М. Суханов таржимасида чоп этилди. Бу албатта, олимлар ва китобхонлар ўртасида катта шов-шув ва қизиқиш уйғотди. Олимни кимлардир қўллаб-қувватлади, кимлардир унга хайриҳоҳ бўлмадилар. Аммо дунё миқёсида унинг тарафдорлари кўпайди. Мана

¹ Қаранг: Абдулла Абзам. Фан ва дин: муносабат диалектикаси // «Тафаккур» журнали, 1999 йил, 1-сон, 42—44-бетлар.

² Ўша манба. 57-бет.

шундан сўнг у 2009 йилда «Biologos» нотижорат илмий ўюніттари ташкил этди. Унга асосан Худога ишонувчи — художўй олимлар ўюшиб, дин билан илм-фан ўртасидаги сунъий равишда маълум субъект (олим)лар сабабли нотўғри шаклланган қарама-қарши тушунчаларга барҳам бериш ва умуман дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат ҳақидағи ўз дастурий мақсадларини эълон қилдилар.

Олим ўз китобининг «Кириш» қисмида янги уч мингинчи йилликнинг бошланиши — 2001 йилнинг ёзидан бошлаб, инсоният илм соҳасида янги даврга қадам қўйганлиги ҳақида ёzáди. Ушбу китобдан парча босган журналда Америка Президенти Билл Клинтон матбуот анжумани маҳсус матбуот анжуманини ўтказиб, унда «Инсон ирсияти» мавзуидаги ҳалқаро нотижорат илмий лойиҳа олимлари қўлга киритган ўта буюк ва тенги йўқ, кашфиёт — инсон ирсияти — геноми ва унинг биринчи бор харитаси яратилганлигини дунёга эълон қилгани ҳақида ҳам маълумот берилган.

Френсис Коллинзнинг ёзишича, инсон ирсияти — инсоннинг жами ДНК мажмуи наслдан-наслга ўтадиган ирсият коди. Агар буни ёзма равища ёзиш керак бўлса, бунинг учун 3 миллиардга яқин ҳарф ва Вашингтоннинг ҳайкалига тенг баландликдаги қатламда қофоз керак бўларкан¹.

Инсон ирсияти харитаси Ер харитаси мисол қатта бўлиб, кўпдан-кўп маълумотларни ўзида акс эттиради. Шунинг учун ҳам Америка Президенти Б.Клинтон ўз сўзида шундай дейди: «Бу жуда муҳим ва энг ажойиб харита қачондир инсоният яратган Ер харитаси мисол қимматга эга. Бугун биз Аллоҳ томонидан яратилган ҳаёт сирини ўрганмоқдамиз»².

Хуллас, Фрэнсис Коллинз ва унинг ҳамкорлари Аллоҳ таоло яратган, шу вақтгача фақат Унинг ўзигагина маълум бўлиб, инсониятга эса номаълум бўлиб келган инсон (одам) ирсияти ҳақидағи маълумотларни қўлга киритган. Бунинг учун у Аллоҳга қайта-қайта шукроналар келтирган ҳолда китобини яқунлайди ва ўз холосаларини келтиради. Шулардан энг муҳими, унинг учун Аллоҳнинг борлиги. У ҳамма нарсани яратувчи эканлигидир.

Шуни айтиш жоизки, инсон инсон бўлиб дунёга келганидан бўён бу ўрта йўл, мўътадил муносабат — васатийлик қонуния-

¹ Каранг: Коллинз Ф. Доказательство Бога // Химия и жизнь. — Москва: 2009, №9, 25-бет.

² Ўша жойда.

тига, уни билган ва билмаган ҳолда, онгли равища амал қилиб келмоқда. Чунки бу ақлан олганда ҳамма учун, жамият ва инсоният тафаккури тараққиёти учун ўта фойдалидир.

Дин билан илм-фан ва дунёвий ҳаёт ўртасидаги мұйтадил муносабат диний сүз ва тушунча билан айтганда васатия, васатийлик деганидир. У инсон (инсоният) фаолияти, жамият тараққиёти, илм-фан, мәданият ҳамда маңнавият тақомил то-пишида, шунингдек, тарих фанининг методологияси мұкам-маллашувида ҳам беҳад катта илмий-амалий ажамиятта эга.

Дин инсон (инсоният) ахлоқи ва одоби, мәданияти ва маңнавияти ҳамда комилликка әришуви, илмий янгиликлар яратышига йүл күрсатувчи методологик асос ва талаблар мажмуудан иборат. Инсоннинг мана шу Аллоҳ динига амал қилиб яшashi, унға имон ва ишончда бўлиши диний ва дунёвий ҳаёт деган маънени англатади. Диний ва дунёвий ҳаёт нисбатан фарқланса-да, аслида улар моҳиятнан бири иккинчисидан ажралмас бир бутун илоҳий-ижтимоий ҳаётни ташкил этади.

Пайғамбаримиз Мұхаммад (с.а.в.) эса ўзларининг ҳадисларида қуйидагича сабоқ берадилар: «**Билим излаш ҳар бир мусулмон ва муслимага фарзdir**». «**Бешикдан то қабргача илм изла**». «**Олимлар пайғамбарларнинг ворисларидир**». «**Билим йўлини излаган кишига Аллоҳ таоло жаннат йўлини очади**¹». Пайғамбаримизнинг яна қуйидаги ҳадислари ҳам дин билан илм-фан ва дунёвий ҳаёт ўртасида мұйтадил муносабат бўлиши зарурлигини тақозо этмоқда: «**Билим ўрганмоқ Аллоҳ ҳузурида намоздан, рӯздан, садақадан, ҳаждан ва Азизу Жалил бўлган Аллоҳ йўлида жанг қилишдан ҳам афзалdir**». «**Ибодатнинг энг юқориси билим олиш ва эҳсоннинг энг юқориси бошқаларга билим беришdir**².

Куръони карим «Мужода» сурасининг 11-оятида шундай деб күрсатилади: «**Аллоҳ сизлардан имон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даражага (мартаба)ларга кўтарур. Аллоҳ қилаётган (барча яхши ва ёмон) амалларингиздан хабардордир**³». Ушбу сурага аллома шайх Абдулазиз Мансур томонидан берилган тафсир-таърифда олимларга нисбатан айтилган қуйидаги ибратли ҳикматлар мавжуд: «**Илм ва олимларнинг фазилатлари,**

¹ Туркистаний Р. Илм ва имон. — Т.: «Мовароуннахр» 1993, 17—18-бетлар.

² Зиёмуҳаммедов Д. Комилликка элтувчи китоб. — Т.: «Турон-Иқбол», 2006, 9—10-бетлар.

³ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсирлари / Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур. — Т.: «Тошкент ислом университети», 2004, 543-бет.

икки дунёда эришадиган даражага ва мартабаларига доир оят ва ҳадислар жуда кўп учрайди. Расууллоҳ (а.с.)дан олим қишининг бир кунлик ибодати илмсиз обиднинг қирқ йиллик ибодатига тенг экани, қиёматда шафоат қилиши, агар у таълим ҳам берса, Ер ва осмонлардаги барча жонзот Аллоҳдан унга магфират сўраши ва бошقا кўп башоратлар сахиҳ ҳадислар орқали ривоят қилинган».

Албатта, олимлар Аллоҳнинг бу иноятига лойиқ бўлиши учун сохта илмдан холи ҳақиқий тўғри объектив илмни эгаллаши ва уни бошқаларга ҳам бериши керак. Бу ўринда айниқса тарихчи олимлар жуда эҳтиёт бўлмоқлари зарур.

Дунёга машҳур олим Альберт Эйнштейн (1879—1955) «Аллоҳга бўлган иймон илмий изланишнинг энг улкан самарасидир» деса, таниқли инглиз файласуфи Франсис Бэкон эса «Инсон фалсафадан озгина хабардор бўлса, динсизликка яқинлашади. Аммо фалсафани чуқур ўрганган киши, албатта динга қайтиб келади» деб ёзган экан¹.

Бизнинг тарихимизда қачон, дин билан дунёвий ҳаёт ва дин билан илм-фан ўртасида мўътадил муносабат — васатия қонуниятига тўғри амал қилинган бўлса, ўша даврларда жамиятда туб бурилиш — Уйғониш юз берган. Маданият ва маърифат, илмий ижодиёт, фан ҳамда қашфиётлар юксак даражага қутарилиган. Бу қонуният бузилган пайт (давр)ларда ижтимоий тараққиёт орқада қолган, илм-фан, ахлоқ-одоб ва маданий-маънавий ҳаёт та-наззул топган.

Агар мана шу юқоридаги икки нуқтаи назардан тарихимизнинг Ислом дини жорий бўлганидан кейинги даврига эътибор қаратсан, кўз ўнгимиз ва ақли шууримизда жуда ажойиб бир тарихий манзара намоён бўлади. Бу тарихимиздаги мўътадил ва номўтадил диний-дунёвий муносабатлар тарихидир.

Мазкур тарих бизга диний-дунёвий муносабатлар ва ҳар икки ўналиш олимларидағи мутаассиблиқ қачон ва қандай кўринишда юз бергани, буларнинг ўрни эса жамият ва тарихда қай даражада ва нима билан намоён бўлганлигидан сабоқ беради. Албатта, бу тарихнинг ўзи ҳали маҳсус ўрганилмаган ва ёзилмаган долзарб тарихлардан бири. У, бизнинг тахминимизча, тарихий тараққиётимиз босқичларини белгиловчи бир неча даврларга бўлиниши мумкин. Шу ерда улардан биз учун муҳим ҳисобланган учтасига қисқача тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

¹ Шайх Мұхаммад Содиқ Мұхаммад Юсуф. Иймон. Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри. — Т.: «Sharq», 2010, 45-бет.

Биринчи давр IX—XII асрларни ўз ичига олади. Бу даврда юртимизда ўта юксак, бутун дунё имл аҳлига маълум ва машҳур ижтимоий ҳодиса — Ислом уйғониши — Ренессанси даври юз берди. Бу ҳодиса кейинчалик, XIV асрдан Европада уйғониш бошланишига асосий таянч ва туртқи бўлди. Бунга дин билан илм-фан, диний-дунёвий ҳаёт ўртасида илк бор мўътадил муносабат қарор топганлиги сабаб бўлди. Шу даврда Хоразмшоҳ Маъмун Гурганчда «Байтул-ҳикма» — «Маъмун академияси»ни (1004 й.) ташкил этди. У дунё имл-фани ривожига беҳад катта ҳисса қўшди¹.

Буни тан олган Фарбдаги исломшунос олимлардан бири Франц Роузентал ўзининг «Илм тантанаси» деган йирик китобида Ислом дини бутун борлиғи билан илм олишга даъватдан иборат, деб баҳолайди. Китобнинг катта қисми «Илм — исломдир» деб аталади. Муаллиф Қуръондаги жами 78000 га яқин сўзнинг бир фоизини «илм» деган сўз ташкил этишини, жуда кўп такрорланадиган сўзлардан кейин «илм» сўзи бешинчи ўринда туришини таъкидлайди².

Немис шарқшунос олими Зигфрид Хенке ўзининг «Араб қуёши гарбга зиё сочади» номли асарида ислом фани ва маданиятининг жаҳоний аҳамияти ҳақида фикр билдириб, китобнинг «Мадрасага қатнаётган халқ» деган бобида Фарб аҳолисининг 95 фоизи саводсиз бўлганини таъкидлаб, ислом маданиятини улуғлайди³.

Иккинчи давр XIV—XV асрларда Темур ва темурийлар даврида воқе бўлди. Буни биз дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги мўътадил муносабатлар тарихининг иккинчи, энг ёрқин даври деб англадик. Бу даврда Амир Темур (1336—1405) мамлакатимизни мўғулларнинг бир ярим асрлик босқинидан озод қилиб, буюк ва жаҳонга машҳур салтанатни барпо этди. Дин билан дунёвий ҳаёт ва илм-фан ўртасидаги мўътадил муносабат ривожини янги босқичга кўтариб, уни ўз давлат сиёсатининг асоси қилиб олди. Бу борада тарихчи Ибн Арабшоҳ «Темур олимларга меҳрибон бўлиб, сайиду шарифларни ўзига яқин тутарди»⁴ деб ёзган эди.

¹ Президент И. Каримов 1997 йил 11 ноябрда «Хоразм Маъмун академиясини қайта ташкил этиш тўғрисида»ги Фармонга имзо чекди. 2004 йилда академиянинг 1000 йиллиги нишонланди.

² Қаранг: Faфurov F. Занжирланган онт ва маданият // Мулоқот. — 1993, 10-сон, 32-бет.

³ Қаранг: Faфurov F. Занжирланган онт ва маданият//Мулоқот. — 1993, 10-сон, 32-бет.

⁴ Каримов Ш., Шамсутдинов Р. Ватан тарихи (Биринчи китоб). — Т.: «Ўқитувчи», 1997, 460-бет.

Амир Темур буюк ва машхур диний уламо, пир ва шайхларнинг қабрлари устига сафана ҳамда мақбарааларни қуриб, муқаддас зиёратгоҳ жойларни ободонлаштиргди. Шу билан бирга илмфан ҳам юксалди. У ўзининг «тузук»ларида шундай деб ёзади: «Дилимнинг машриқидан кўтарилган биринчи тузук шундан иборат бўлдики, Ислом динини ёйиб, Муҳаммад (унга тангрининг марҳаматлари ва саломлари бўлсин) шариатини қувватладим. Жаҳоннинг турли мамлакатлари, катта ва кичик шаҳарларида Ислом динини ва яхши одамлар орасида шариатни ёйдим ва ўз салтанатимни шариат билан безадим»¹.

Буюк Соҳибқирон томонидан мустаҳкамланган дин билан дунёвий ҳаёт ўртасидаги мӯътадил муносабат мувозанати темурийлар даврида ҳам бир муддат мунтазам ривож топди. Шу сабабдан буюк салтанат парчаланса-да, бу даврда Уйғониш — Ренессанс ҳодисаси янада яққолроқ ўзини бутун дунёга намоён этди. Бунинг энг юксак намунаси Мирзо Улуғбек даврига тўғри келди.

Мирзо Улуғбек одил шоҳ бўлиши билан бирга, васатия таълимотига амал қилиб, буюк астроном ва тарихчи олим, тадқиқотчи даражасигача кўтарилди. У ўз номида Бухоро, Самарқанд ва Фиждувонда учта катта мадраса, шунинг билан бирга, Самарқандга яқин Кўҳак (Чўпонота) тепалигида расадхона (обсерватория) қурдириб, ўзининг Самарқанд илмий мактабини яратди. Ўз атрофида шогирдлару буюк олимларни тўплади. Кеъинчалик Улуғбекнинг бу илмий мактаби дунё олимлари томонидан Улуғбек академияси деб ҳам ном олгани дунёга маълум. Бу ўринда дастлаб машхур францууз ёзувчиси ва олими Вольтер (1694—1778) томонидан Улуғбекнинг илмий кашфиётлари эътироф этилиши катта аҳамиятга эга бўлди.

Ватанимиз тарихидаги юқорида кўрсатилган биринчи ва иккинчи уйғониш даврлари юз бериши бевосита Исломдаги васатийлик — ўрта йўл билан боғлиқ бўлди. Шунга қарамай, юз берган тарихий муҳит таъсири ила буюк Амир Темурдан сўнг темурийлар даврида ўзаро низо ва урушлар кучайди, улкан салтанат парчаланди. Бунинг оқибатида эса диндорлар ва айниқса қози ҳамда қорилар орасида диний саводсизлик — мутаассиблик, бидъат аста-секин жонланди. Диний ва дунёвий мӯътадиллик муносабатлари бузилиб, мутаассиблик кучайди.

¹ Амир Темур васияти (Рисола). — Т.: F. Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1992, 12-бет.

Мирзо Улугбекнинг фожиали ўлимига мана шу мутаассиблик сабаб бўлди деган тушунча бор. Таниқли олим Ашраф Аҳмедининг ёзишича, «Улугбекнинг Маккага ҳаж қилишига рухсат берилади ва орқадан унинг устидан ҳукм чиқарилади: бунда бу ҳукм чиқариш пайтида бир неча киши ўз қариндошлари учун қасос олишни талаб қилиб чиқадилар. Қасос олиш ҳукуқи шаръий йўл билан, отаси Улугбекнинг амри билан қатл қилинган бир Аббос деган кимсага берилади. Бу ҳақда фатво чиқарилиб, унга қози Мискиндан бўлак Самарқанднинг барча диний арбоблари имзо чекадилар»¹.

Кейинги пайтда бунга қарама-қарши фактик тарихий маълумот ва фикрлар пайдо бўлди. Масалан, бизга таниқли олим Ҳайдарбек Бобобеков кўрсатган, муаллифи ва ёзилган санаси но маълум форс тилидаги ихчам бир қўлёзма рисолада Улугбекка оид, ҳозиргача илмий жамоатчиликка маълум бўлмаган, тарих фани учун жуда ҳам қимматли маълумот мавжуд. Унда ёзилишича, шоҳ Мирзо Улугбек Самарқанд шаҳрида ўз давридаги уламоларни тўплаб, улардан бидъат нима деган саволга тўлиқ жавоб беришларини талаб қиласди. Шунда бу анжуманда қатнашганлар бидъат нима эканлигини мисоллар билан асослаб, Мирзо Улугбек олиб бораётган илмий тадқиқот ишлари Ислом дини ва Қуръони карим талабларига тўла мос келишини 13 та далиллар келтириб исботлаб берган эканлар.

Рисолада ёзилишича, мана шу анжуманда бўлган Салоҳиддин Диизақкий исм-шарифли бир уламо ўз юрти Жиззахга қайтиб келганидан сўнг муридларини йиғиб, уларга анжуман ва унда бўлган савол-жавоблар ҳақида тўла-тўқис сўзлаб беради. Буни ўз қулоғи билан эшитиб, ақлан мулоҳаза юритган ва унинг тарихий аҳамиятини қалбан ҳис этган шахси номаълум бир улуг зот юқорида тилга олинган рисолани ёзиб қолдирган экан².

Қўриниб турибдики, буюк мунажжим Мирзо Улугбек ўз илмий-амалий фаолиятида ва давлат бошқарувини олиб боришда онгли равишда диний ва дунёвий мўътадиллик, яъни шариатнинг васатия қонуниятига қатъий амал қилган. Шунинг билан бирга, ўша пайтда диндорлар орасидаги юз бера бошлаган, Ислом дини-

¹ Аҳмад Ашраф. Улугбек Муҳаммад Тарагай. (1394—1449). — Т.: А. Қодирийномидаги ҳалқ мероси нашриёти, 1994, 21-бет.

² Бу тарихий маълумотларни менга таниқли олим, тарих фанлари доктори, Турон фанлари академияси асосчиси ва академиги Ҳайдарбек Бобобеков ўз шахсий кутубхонасида 1330-рақам билан сақланаётган муаллифи номаълум қўлёзма рисолани варақлаб, унинг баъзи жойларини ўқиб батафсил тушунтириб берди. Бунинг учун уларга ўз самимий миннатдорлигимни билдираман. — С.Х.

га мутлақо зид бидъат ва мутаасибликлардан хабардор бўлиб, бунинг оқибатларидан хавотирланган қўринади. Буни, у уламоларнинг маҳсус анжуманини чақириб, уларнинг дикқат-эътиборини мавжуд бидъат масалаларига қаратгани исботлаб туриди.

Самарқанд анжуманида қатнашган Салоҳиддин Диизақийдан бошқа уламолар ҳам ўз жойларига қайтгач, мусулмон омма орасида бидъат ҳақида тушунтириш ишларини олиб борган бўлишлари керак албатта. Биз учун масаланинг моҳияти яна шундаки, Улугбекнинг қатл этилиши ҳақида берилган фатво ҳақиқатан ҳам шариатга мутлақо тескари равишда мутаассиблик билан боғлиқ бўлганлиги аниқ қўриниб туриди. Хуллас, Улугбекнинг амри билан қатл қилинганларнинг қариндош ва ўғилларига ундан қасос олиш ҳуқуқи шаръий йўл билан берилганлиги аслида мутаассиб диний арбоблар томонидан ношаръий мутаассибона бўлган деган фикрни айтишимизни тақозо этмоқда. Абдулатиф ҳокимиятни эгаллаш учун отаси Улугбекка қарши уруш олиб бориб, хатто падаркушликка йўл қўйгани мутлақо шариатга зиддир.

Тарихий нотинчлик Улугбекдан кейин янада жонланди. Бу эса мутаассиблик ривожланишига сабаб бўлди. Мана шу асосда Аллоҳ томонидан белгилаб қўйилган диний ва дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти бузилиб, тараққиёт орқага чекинди. Ҳам диний, ҳам дунёвий саводсизлик, бидъат ва мутаассиблик авж олди. Бунинг учун эса, коммунистик мустамлака мафкураси ва сиёсатига тубдан амал қилган совет тарих фанида асосий айбор қилиб Ислом дини кўрсатиб келинди. Унинг асорати ҳозир ҳам баъзи бир тарихчи олимларимизда мавжуд.

Учинчи давр XIX аср охири — XX аср бошларида жадидчилик ҳаракати пайдо бўлиб унинг ривожланиши билан боғлиқ бўлди. Бу ҳаракатнинг асосий мақсади ва вазифаси миллат ҳамда жамиятни ижтимоий гафлат уйқусида ушлаб, кўп йиллардан бўён тараққиётга тўсиқ бўлиб келаётган уламолар орасидаги мутаассибликка қарши ислоҳотчилик, янтиланиш, миллат ва Ватани озод, обод ва маданиятли қилишдан иборат бўлди.

Бунинг учун жадидлар Исломдаги васатийликка, яъни дин билан илм-фан ва дунёвий ҳаёт ўртасидаги мўътадилликка қатъий амал қилдилар. Бунга жавобан баъзи бир мутаассиб уламолар Куръони карим ва шариатга зид равишда жадидларга қарама-қарши кўр-кўрона фатво бердилар. Масалан, жадид Мирмуҳсин Шермуҳамедов (1895—1929) дин ҳомийлари орасидаги мутаас-

сибликни «Турон» газетасида (1917 йил, 2-сон) танқид қылғани учун қозихонага келтирилиб, аввал оломон қилиб калтакланади, сұнг юзига қора суркаб, әшакка тескари миндирилиб, Эски Жува бозорида сазойи қилиб айлантирилади. Мутаассиблекнинг ўта хунук ва шармандали қўринишига яна бир мисол: «3 январ баъд аз жумъя Самарқанднинг мунажжим Мирзо Улугбек мадрасаси ичиндаги жомеъда беш-олти минг мусулмон ҳузуринда муazzин тарафидан усули жадидчиларни ва русча ўқутмоғда ташвиқ қиласатурганларни кофирилиги ва ҳар ким боласини усули жадида мактабига берса, «ўзи кофир, хотуни талоқ» бўлишини форсий тил ила узун ва ҳаяжонлик бир нутқ ила ҳалойикға билдируб, ҳамда... (у)ларни «кофир ва ўрис» ҳамда «кофур ва ўрус қилғучи» деб эълон қилинди. Ҳалқ ҳеч бир нима демасдан тарқалди» («Ойина», 1914, 12-сон, 295-бет)¹.

Мана шундай бир шароитда мусулмон жадидлар, мусулмон мутаассибларнинг қаршилиги кучли бўлса-да, мустамлакачиларнинг руслаштириш ва шовинистик сиёсатига қарама-қарши ўта оғир курашда сезиларлик даражада маънавий-маданий, ғоявий-мағкуравий жиҳатдан ғалаба қозонди, ўз мақсадларига муайян бир маънода эришдилар. Миллат онгида ва жамият ҳаётида жуда қисқа муддат ичида туб бурилиш юз берди. Тарихан навбатдаги учинчи Уйғониш — Ренессанс даври, яъни энди ҳақиқий Миллий уйғониш ҳодисаси юз берди. Бу илм-фанда ўз тасдифини олдин топган бўлса-да, истиқлолдан сұнг тұла-тұқис тан олинди.

Буни Ислом Каримов биринчилардан бўлиб эътироф этган ҳолда мана бундай деб ёзади: «**ХХ аср бошида, мустамлакачилик зулмiga қaramай, ҳалқимиз янги уфқларга — миллий уйғониш ва эркинлик сари иитилиб яшаган бир даврда буюк аждодларимиз — жадидлар томонидан амалга оширилган бу улкан иш, бу ҳаракатни ўзига хос маънавий жасорат намунаси, деб аташ мумкин**»².

Барча жадид зиёлилари ва уларнинг атоқли намояндалари мўътадил диний-дунёвийлик, яъни васатийликка қатъий амал қилган ҳолда миллат манфаати йўлида ҳам ижодий, ҳам амалий-ташкилий ва сиёсий фаолият юритдилар. Маҳмудхўжа Бехбудий 1906 йилда мутаассиблар ҳақида «Ва Аллоҳ, на учун саводсиз қози, илмсиз мударрис, инсофдан хабарсиз муфтий, қироатсиз имомлар оламни босди... Худо сақласун, яна 25 йил шундай бўлса, ... Туркистонга қиёмат кўпқон, илм ва амалга фотиҳа

¹ «Ойина» (1914—1915 й.). — Т.: «Академия», 2001, 37-бет.

² Ислом Каримовнинг 2001 йил 30 августда Тошкентда Миллий театрнинг янги биноси очилиши маросимида сўзлаган нутқи//Ҳалқ сўзи, 2001 йил 31 август.

тортилган ҳисобланадур», деб ёзади «Хайрул умури авсатуҳо»¹ («Ҳамма нарсанинг ўртасаси яхши») номли мақоласида.

Маҳмудхўжа Беҳбудий «Эҳтиёжи миллат» («Миллатнинг эҳтиёжи») мақоласида яна ёзади: «Бошқа миллатларга қаралса кўрилурки, мунтазам мактаблари бор ва аввал мактабда диний илм устида дунёвий ва фанлар ҳам ўқилур. Чунки дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдур. Замона илми ва фанидан бебаҳра миллат бошқа миллатларга поймол бўлур»².

Мунаввар Қори Абдурашидхонов ҳам диний илм билан дунёвий илм ўртасида мӯътадил муносабат бўлиши ҳақида миллатга қаратса мурожаат қилиб шундай дейди: «Эй ватандошлар! Диққати назар ила боқинг! Бир болани мактабға бермоқдин мақсад ва ижобати диниямиз ўлғон илми қироат, масоили эътиқодия, фарз, вожиб, суннат, мустаҳаби ҳаром, макруҳ, намоз ва рўза, ҳаж ва закотларни ва ҳам зарурияти дунёвиямиз ўлғон илми ҳисоб, жуғрофия, таворих, хусусан, тарихи ислом каби фойдалик илмларни билдурмоқ ўлғон ҳолда.., ўқутулса, дин ва дунёси учун қанча фойдалар ҳосил қилиб мусулмон ўлур»³.

Дин билан дунёвий ҳаёт ва илм-фан ўртасидаги мӯътадил муносабат истиқлолдан сўнг Ислом Каримовнинг — «ўзбек модели» асосида қайта тикланди. Бу дин билан илм-фан ва дунёвий ҳаёт ўртасидаги муносабат тарихдаги энг сўнгти ва ёрқин давр бўлди. Шу ўринда Юртбошимизнинг Мустақилликнинг дастлабки ойларида сўзлаган нутқларидан бирида айтган ушбу сўзларини келтириш жоиздир: **«Куръони каримда ўзининг чуқур ифодасини топган инсонни иймонли, эътиқодли, виждонли, ҳалол, пок, меҳр-оқибатли қилиш биз олиб бораётган сиёсатнинг асоси бўлиб туради»**⁴.

Шу ўринда Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ушбу ҳадиси шарифини ҳам эслаш жоиздир: «Динда ўртача йўл тутинглар, ўртача йўл тутинглар, ўртача йўл тутинглар, чунки ушбу дин амалларида ким оғирлаштириб юборса, уни амал енгиб қўяди»⁵.

Ислом Каримов миллат ва халқимизнинг конституциявий ҳуқуқларини алоҳида шарҳлаб, 1994 йилда шундай деган эди:

¹ *Беҳбудий М.* Танланган асарлар. Тузатилган ва тўлдирилган 2-нашири. — Т.: «Маънавият», 1999, 147-бет.

² Ўша асар, 199-бет.

³ *Абдурашидхонов М.* Хотираларимдан (Жадидчилик тарихидан лавҳалар). — Т.: «Шарқ», 2001, 79—80-бетлар.

⁴ *Каримов И.А.* Истиқтол ва маънавият. — Т.: «Ўзбекистон», 1994, 107-бет.

⁵ Бу ҳадиси шарифни бизга таниқли журналист ва ношир, болалар ёзувчиси Ҳожи Эркин Маликов ҳадислар орасидан топиб, лутфан ҳадя қилган. — С.Х.

«Маълумки, дин ва дин аҳли ижтимоий ҳаётимизда муҳим ўрин тутади. Бу масала Конституциямизда очиқ-ойдин ифода этилган. Яъни, республикамиизда дин давлатдан расман ажратилган. Бироқ, биз яхши биламизки, дин давлатдан ажратилгани билан жамиятдан ажратилган эмас. Бинобарин, жамиятнинг маънавий ҳаёти билан диний муносабатларни уйгуналаштириш тақозо этилади. Назаримда, ...Хожа Баҳоуддин Нақшбанд таълимоти бу борада бизга бениҳоя қўл келади. Ул зотнинг «Аллоҳ дилингда, қўлинг ишда бўлсин» деган ҳикматли шиорини биз, бу соҳада дастуриламал қилиб олсак, янгишмаган бўламиз деб ўйлайман»¹.

Дин билан дунёвий ҳаёт ва илм-фан ўртасидаги мӯътадил муносабат қонунияти тарих фани учун ҳам методологик асослардан бири бўлиши мақсадга мувофиқ. У тарихимиз ҳаққоний ёзилиши ва тарих фани тўғри йўлдан ривожланишига катта ҳисса қўшади. Хуллас, дин ва дунёвийлик — ижтимоий ҳаёт ва илм-фан ҳамда ҳақиқатнинг икки мустаҳкам устуни. Президентимиз Ислом Каримов айтганларидек, **«Бизнинг маънавий ҳаётимиз ана шу икки асос, икки таянч нуқтанинг устида мустаҳкам туриши лозим»².**

Бу «икки таянч нуқта» мустақиллигимиз тобора мустаҳкамланиб олға бориши, жамиятимизда тинч-тотувлик ва осойишталик, илм-фан ва ишлаб чиқариш янада такомил топаётганлигининг энг муҳим методологик асослари бўлиб хизмат қилмоқда.

¹ Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. — Т.: «Ўзбекистон», 1994, 73-бет.

² Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008, 95-бет.

IV бўлим

«ЎЗБЕК МОДЕЛИ» ВА ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ФАНИ

1. «Ўзбек модели» — тарих фани янгиланишининг методологик омили

Салкам бир асрлик коммунистик мустамлака — совет давридаги зулм асосан миллат ва тарихга қаратилди. Бундан кутилган мақсад учта бўлган эди. **Биринчиси** — тарихимизни сохталаштириш. Ундаги аждодларимиздан қолган бой маданий ва илмий мерос, маънавият, маърифат, анъана ва урф-одатларни йўққа чиқариш. **Иккинчиси** — динимиз Исломни ҳақоратлаш билан бирга, уни миллат ва халқимиз қалбидан ажратиб, йўққа чиқариш. **Учинчиси** — миллат ва халқимизнинг тарихий хотираси ва диний эътиқоди, ўзлигини йўқотиб, коммунистик ғоя ва мафкуранинг руслашган мўмин ва тобе, онгли қулига айлантириш.

Коммунистик мустамлакачиликнинг бу уч мақсади ва булардан бошқа ҳамма фаразли хатти-ҳаракатлари умумсовет тарих фани ва совет Ўзбекистони тарихи фанида ўз аксини тўла-тўқис ва очиқ-оидин топган. Буни «Ўзбек модели» муаллифи Президент Ислом Каримов ҳам ўз кўзлари билан кўриб, қалбан онгли равишда ҳис этган тарихий шахслардан бири, албатта. Шунинг учун уларнинг ушбу дилдан айтилган сўзлари бежиз эмас: «...Мустамлакачи ўзига қарам бўлган халқ ҳақида қачон холис,adolatли фикр айтган? Улар бор куч-ғайратларини Туркистоннинг ўтмишини камситишга, бизни тарихимиздан жудо қилишга сарфлаганлар!»¹

Ўрни келганида социалистик аталмиш жамиятдан қолган маданий меросга оид бир ноҳуш воқеликни афсус билан тарихий ҳақиқат нуқтаи назаридан айтишга мажбурмиз. Мустақилликдан сўнг бир раҳбар шахснинг шоша-пиша, кўр-кўронা, нотўғри берган оғзаки кўрсатмаси билан кутубхоналардаги совет даврида

¹ Каримов И. Тарихий хотиравиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 9—10-бетлар.

чоп этилган тарих ва бошқа соҳаларга тегишли китоблар олиб ташланиб, йўқ қилингани ҳозир кўпчиликнинг хотирасида турибди. Хайриятки, бу китобларнинг ҳаммаси йўқотилмади. Баъзи бир кутубхоначиларнинг кўрсатмага «итоатсизлиги» ила буларнинг жуда оз қисми кутубхоналарнинг ўзида сақлаб қолинди. Шунингдек, бу китобларнинг кўпчилиги халқимиз ва олимларимизнинг шахсий кутубхоналарида ўтмишдаги барча нохуш ва нохуш бўлмаган маълум тарихий воқеликлардан далолат берувчи ҳужжатлар сифатида сақланиб турибди. Булар албатта, шўролар замонидаги тарихий ҳақиқатларни юзага чиқаришга ёрдам беради.

Юртбошимиз бир неча бор такрор айтганларидек, миллат ва халқларимиз ўз тарихини ҳам, ўзлигини ҳам, ўз динларини ҳам аждодларидан қолган ўз маданий-маънавий меросларини ҳам аслида йўқотмади. Буларнинг ҳаммасини улар ўз қалблари қўрида ноошкора сақлаб келдилар. Мустақиллик берган имкон ва энг асосийси, Президент Ислом Каримовнинг саъй-ҳаракатлари билан миллат ва Ватан тарихи, миллий қадриятлар аста-секин қайта тикланди ва тикланмоқда.

Тарихан олганда бизда ҳозирги замон тарих фани ва у ҳақидаги тушунча совет Ўзбекистони тарихи фани сифатида ўша коммунистик мафкура ва мустамлаканинг маҳсули ўлароқ илк бор шаклланиб, «ривож топди». Бунинг натижасида, бутун катта тарихимиз бошдан-оёқ соҳта коммунистик ғоя ва мақсад асосида сохталашибилиб, илк маротаба хронологик тартибда яхлит ҳолда ёзилиб, кўп жилдли китоб шаклида чоп этилди. Булар эса тарихимиз ичидаги бир ўзгача ўткинчи тарих бўлиб тарихда қолди. Бу «катта тарихий иш» совет тарих фани ва унинг намояндалари, маҳсус тайёрланиб, коммунистик ғоя ва мафкурага тўйинтирилган тарихчи олимларимизнинг меҳнат маҳсули бўлди.

Биз бу билан совет тарих фани ва совет тарихчи олимларимиз қўлга киритган «ютуқлар»ни, улар қандай йўналиш ва мафкура, мақсадда бўлишидан қатъи назар мутлақо инкор этмоқчи эмасмиз. Бу ҳам, Президентимиз айтганларидек, бизнинг ўз тарихимиз. Бундан тўғри хulosа чиқариш, бор ҳақиқат қандай бўлган бўлса, уни шундайлигича келажак авлодларимизга қолдириш бугунги тарихчиларимиз ва тарих фанимиз олдида турган энг долзарб ва глобал масалалардан бири бўлиб турибди. Ҳар ҳолда совет даврида тўла бўлмаса-да, катта ва қадим ҳамда сўнгги замон тарихимиз ҳақида улкан воқеликларга оид маданий мерос ва ҳужжатлар мажмуи тўпланиб, архив ва музейларга қўйилди. Буларнинг мазмуни сохталашибилилган ва тўғри ҳолда ёзилган кўпдан-кўп тарихий ва адабий китобларда ўз аксини топди.

Совет даврида қандай мақсадда бўлишидан қатъи назар қадим қўлёзма, тошбосма, литография ва босма китоблар тўпланиб жамланди. Буларнинг асосида эса маҳсус илмий тадқиқот институтлари ташкил этилди. Шунингдек, илк бор археологик қазишмалар ташкил этилиб, моддий тарихий ёдгорликлар тўпланди. Шу йўналишда маҳсус археологик музей ва илмий тадқиқот институтлари фаолият юритди. Ўша йилларда тўпланган тарихий-маънавий бойликлар бутун катта тарихимиз, шунингдек, коммунистик мустамлака даври тарихи ҳам чуқур ўрганилиб, бор ҳақиқатни тўғри айтишга имкон ва ёрдам беради. Шўролар тузуми тарих фанида ҳам тарихимизнинг муайян жиҳатлари, айрим тарихчиларнинг жасоратлари ва ҳаққўйлиги туфайли, ҳақиқат нуқтаи назаридан ёритилди.

Совет тарих фани ўз мақсади, мазмун ва моҳиятига кўра, бугунги кун нуқтаи назаридан икки жиҳатга эга бўлиб тарих мулкига айланди. Совет тузуми инқирозга учрагач, жамиятилизда илмий-назарий, гоявий-мафкуравий, сиёсий-маънавий бўшлиқ пайдо бўлганидек, Ўзбекистон ССР тарих фани ва методологияси ўрнида ҳам ўзига хос «қора» бўшлиқ пайдо бўлди.

Бу ҳолат нафақат янгитдан шаклланадиган мустақил Ўзбекистоннинг тарих фани учун, балки бутун жамият ва мустақиллик мустаҳкамланиб, тараққий топиши учун ҳам ўта хавфли эди. Бунинг мазмуни ва моҳиятини ўта мураккаб давр учун тарихан масъул бўлган Президент Ислом Каримов анча олдиндан англаб етди. Шунинг учун ҳам улар етакчи ва доно раҳбар сифатида барча соҳа ва умуман жамиятдаги ҳамма гоявий-мафкуравий, илмий-назарий, сиёсий-маънавий бўшлиқларни мустақиллик руҳидаги янги миллий ғоя ва мафкура, миллий сиёсат ва маънавият билан тўлдиришга катта эътибор берди. Бу умуман олганда «ўзбек модели»да тўла-тўқис ўз аксини топди. Унинг бутун жамият маънавиятини янгилашга ва миллатнинг ўзлигини англатишга қаратилган талабларидан бири соҳта Ўзбекистон ССР тарих фани ўрнида мутлақо янги ва ҳақиқий тарих фанини яратиш ва ривожлантиришга қаратилди. Шу боис мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Ислом Каримов дарҳол мустақил Ўзбекистоннинг мустақил тарих фанини шакллантириш мақсадида энг аввало, унинг методологиясига оид янги ва ҳаққоний илмий-фалсафий, гоявий-назарий масалаларни олға сурди. Бундан мақсад Ватан тарихини тўғри ҳолда ёздириб, у билан миллат ва халқни қуроллантириш зарурати эди.

Булар ўз-ўзидан Президентимиз танлаган йўл — «ўзбек модели»нинг таркибий қисмларини ташкил этди. «Ўзбек модели» тарих фанининг асосий методологик омили сифатида ҳам ривож топиб келмоқда. Ўзбекистоннинг бугунги мустақил тарих фани мана шу «ўзбек модели» асосида илк бор янгитдан шаклланди. Бунда Юртбошимизнинг тарих фанининг методологиясига оид кўпгина фоя, таълимот, назария, концепция ва тамойиллари беҳад катта аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» асосида Ўзбекистоннинг бугунги янгилangan тарих фани шаклланиб, ривожланиши бизнингча, қўйидаги тўрт босқични босиб ўтди.

Биринчидан, энг аввало, сохта коммунистик таълимот, фоя, назария ва мафкурага асосланган собиқ ижтимоий гуманитар, тарих ва бошқа ўз қадр-қимматини йўқотган сохта фанлар тугатилди. Масалан, марксча-ленинча фалсафа ва иқтисодиёт, КПСС тарихи, СССР тарихи, Ўзбекистон ССР тарихи фанлари ва илмий коммунизм фани шулар жумласидандир. Шунингдек, Ўзбекистон Коммунистик партияси тарихини ўрганувчи илмий тадқиқот институти — КПСС Марказий қўмитаси қошидаги Марксизм-ленинизм институти филиали ҳам ўз фаолиятини тўхтатди.

Иккинчи босқичда Ўзбекистон тарихи фанининг ташкилий ва қайта қуриш ишлари амалга оширилди. Бу ўринда Президент ташаббуси ва имзоси билан 1996—1998 йилларда маҳсус қарорлар қабул қилиниши ўта муҳим тарихий аҳамиятга эга бўлди. Булар 1996 йил 18 сентябрдаги «Ўзбекистоннинг янги тарихи марказини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармойиш, 1996 йил 16 декабрдаги «Ўзбекистоннинг янги тарихини тайёрлаш ва нашр қилиш тўғрисида»ги қарор, 1998 йил 24 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарор эди.

Учинчи босқич Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов олға сурган методологик илмий-назарий, гоявий-мафкуравий асосларга амал қилиниши билан коммунистик сохта методология ўз-ўзидан расман барҳам топди. «Ўзбекистоннинг янги тарихи» (2000) деб номланган учта китоб чоп этилди, мактаб ва олий ўқув юрглари учун дарслик, қўлланмалар тайёрланиб, истеъмолга киритилди. Бунда «ўзбек модели»да умумий тарзда жамланган марксча-ленинча методологияга мутлақо қарама-қарши бўлган янги умуммиллий илмий-инновацион методологик аҳамиятга молик гоявий-назарий, мафкуравий-маънавий асослар, тамойил ва концепцияларнинг илмий-амалий аҳамияти беҳад катта бўлди.

Шу ўринда Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон тарихи фани шаклланишида, бизнингча, жуда муҳим илмий-методо-

логик аҳамиятга эга бўлган дастлабки ўн йилликда чоп этилган баъзи бир энг муҳим асар ва нутқларини қўйида кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир: «Ўзбекистон мустақиликка эришиш осто-насида» (2011); «Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли» (1992); «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» (1993); «Ўзбекистон келажаги буюк давлат» (1992); «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт ка-фолатлари» (1997); «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» (1998); «Ўзбе-кистон XXI асрга интилмоқда» (1999); «Жамиятимиз мафкураси ҳалқни — ҳалқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин» (1999); «Ирода ва иймон — эътиқодимиз синови» (1999) ва бошқалар.

Буларда умуман тарих, тарих фани ва унинг методологиясига оид теран фалсафий фикрлар, мутлақо янги тамойиллар айни ўз вақтида айтилди. Шунинг учун ҳам улар коммунистик мустамла-ка, мафкура, ғоя, таълимот, методологияга тобелик ҳолатида бўлган тарихчи ва бошқа олимларнинг уйғониши, ўзлиги ва ўз тарихини англашига катта илмий-назарий ва амалий ёрдам берди. Энг муҳими, тарихчи олимларимиз тарих фанини янгитдан шак-ллантириб, ривожлантиришида Ислом Каримовнинг методоло-гик кўрсатмалари компас ва маёқ вазифасини бажармоқда, десак муболага бўлмайди. Қарийб бир аср мобайнида зўрлик, энг даҳ-шатли қирғинбаротлар билан тарихчиларнинг онгига сингдирилган нотўғри ва ноилмий методологик ғоявий-мафкуравий тушун-ча ва қўниқмалар барҳам топиши анча мушқул кечди ва кечмоқда. Бунинг асоратлари ҳозир ҳам мавжудлиги афсусланарли ҳол.

Тўртинчи босқич тахминан 2000 йилдан ҳозиргача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу ўтган давр ичиде «ўзбек модели»нинг ўзи янада такомил топиб ривожланди, янги ғоя ва назариялар билан бойиди. У жамиятимиз янгиланиб тараққиёт топишининг асо-сий методологик омили сифатида, шунингдек, Ўзбекистон та-рихи фани ҳам янгитдан шаклланиб, ривожланишига бевосита йўл-йўриқ кўрсатди. Бир томондан, «ўзбек модели», иккинчи томондан, Ўзбекистон тарихи фани ёндош равищда Юртбоши-мизнинг раҳбарлигига тобора ривожланмоқда. «ўзбек модели» га сингган ва сингдирилаётган методологик умуммиллий ғоя, на-зария, таълимот ва тамойиллар ўз мазмуни ва моҳияти, вазифа ва мақсадларига кўра стратегик аҳамиятга эга.

Президент Ислом Каримов илгари сурган тарих фани ва унинг методологиясига оид илмий-инновацион ғоя, таълимот, назария, талаб ва тамойиллар ўзининг салмоғи, теран мазмуни, моҳияти билан жуда муҳим илмий-назарий аҳамиятга эга бўлди.

Йўлбошчимиз мустақилликнинг иккинчи йили тўлмасданоқ, ушбу оламшумул методологик масалани кўтарган эди: «**Тарихга мурожаат қиласр эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди**»¹.

Юргашимизнинг теран мазмунли сўзларида коммунистик мустамлака — советлар даврида узлуксиз ерга урилиб, таҳқирланган ва сохталашибиргандан тарихимиз ўзининг мукаммал қадримматини топди. Миллат учун тарих бирдан-бир жуда таъсирчан, асосий маънавий-маърифий, фоявий-мафкуравий қуролга айланди. Бу соҳадаги дастлабки ютуқлар ва энди амалга оширилиши зарур бўлган энг долзарб вазифалар ҳақида Ислом Каримов 1997 йилда ёзган эди: «**Ўзбек олимларининг куч-гайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп фоят муҳим саҳифалари, энг аввало, темурийлар даври, XIX аср охири — XX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди. Шуни эсда тутиш муҳимки, ўтмишимиизни «оқлаш» вазифалари умуман олганда бажариб бўлинди. Ҳозир эса асосий вазифа тарихий таҳлилни илмий жиҳатдан холисона ва ҳалол амалга оширишдан иборатдир**»².

Ислом Каримов тарих фани ва тарихчи олимларнинг олдида турган ўта долзарб, давлат аҳамиятига молик бир методологик масалага жиддий аҳамият бермоқда. Бу эса энди **«асосий вазифа тарихий таҳлилни илмий жиҳатдан холисона ва ҳалол амалга оширишдан иборат»** лигига бўлди.

Бундан ташқари, Ислом Каримов яна бир ўта жиддий ижтимоий-сиёсий, фоявий-мафкуравий жуда хавфли ҳолатни ҳам ўз вақтида жуда тўғри англаб олган ҳолда шундай деган эди: «**Табиатда ҳам, жамиятда ҳам вакуум — бўшлиқ бўлиши мумкин бўлмаганидек, мафкура соҳасида ҳам бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди**»³. Дарвоқе, бу «вакуум — бўшлиқ» ва катта хавф юқорида ҳам айтиб ўтганимиздек, тарих фани ва унинг методологияси соҳасида ҳам пайдо бўлган эди.

Шу сабаб мамлакатимиз раҳбари **«Ўзбекистоннинг, ўзбек халқининг бугун кенг оммага етказишга арзийдиган ҳаққоний тарихи яратилдими-йўқми? Совет даврида ёзилган тарихни мен тарих са-**

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида, хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. — Т. «Ўзбекистон», 1997, 141-бет.

² Каримов И. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. «Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг саволларига жавоблар. — Т.: «Ўзбекистон», 1998, 7-бет.

³ Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 9-бет.

намайман. Ўзгалар ёзиб берган тарихни ўқитишга мутлақо қарши-ман⁴, деб Ўзбекистон тарихи фанининг мустақилликдан кейинги дастлабки йиллардаги ҳолатини таҳлил қилиб, унинг тараққиёт йўлини белгилаб берди.

Юртбошимизнинг мустақилликнинг дастлабки йилларидағи асар ва маъruzаларидағи тарих фани ва унинг методологиясини янгилашга бевосита дахлдор бўлган бир қатор илмий-назарий, ғоявий-мафкуравий ва фалсафий асослар ҳамда тамойиллар мажмуми кўзга яққол ташланади.

Тарихчиларимиз шуларга суюнган ҳолда дастлабки ўқув қўлланма ва дарсликларни ҳамда асарларни яратдилар. Бу ўринда академик тарихчи олим Бўрибой Аҳмедов томонидан бевосита Президентимизнинг фармойиши, тарих ва тарих фанига оид фикр-мулоҳазалари ва катта саъй-ҳаракатлари ҳамда ташаббуси билан 2000 йилда илк бор дунёга келган уч китобдан иборат «Ўзбекистоннинг янги тарихи» ёзилиши ҳақида айтилган ушбу илмий хулоса эътиборга лойиқ: «Ўзбекистоннинг янги тарихи илмий-оммабоп услубда, Ислом Каримов таълимотига асосланган ҳолда ҳамда тарихий манбалар; асл ҳужжатлар, эсдаликлар, қўлёзма асарлар ва ўша давр тарихига оид, шунингдек, мустақиллик даври адабиётлари асосида ёзилди»¹.

Дарҳақиқат, бу таълимот айнан Ислом Каримовнинг «узбек модели»даги таълимотлардан биридир. Бўрибой Аҳмедов буни аниқ шундай деб айтмаган бўлса-да, гап бевосита Ислом Каримовнинг тарих фанига оид таълимоти ҳақида кетаётгани маълум бўлиб турибди. Бу таълимотга суюнган ҳолда ушбу сатрлар муаллифи дастлаб 2001 йилда «Янги тарих таълимоти» деган биринчи ва 2004 йилда эса «Тарих фанининг методологик асослари ва тамойиллари масаласи (И. Каримовнинг асарлари мисолида)» деган иккинчи мақолани чоп эттиришга ҳамда ушбу монографик китобни ёзишга муваффақ бўлди². Буларда илк бор имкон қадар Ислом Каримовнинг тарих фани методологиясига оид таълимоти, тарихимиз фани янгитдан шаклланиши ва ривожланишига қўшган ҳиссаси кўрсатилди.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 71-бет.

² Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. — Т. «Шарқ», 2000, 3—4-бетлар.

² Қаранг: Холбоев С. Янги тарих таълимоти // Халқ сўзи, 2001 йил, 22 сентябрь; Холбоев С. Тарих фанининг методологик асослари ва тамойиллари (И.Каримовнинг асарлари мисолида)// Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари, 2004, 1-сон, 140—147-бетлар.

Миллат ва халқимиз тарихини илмий асосда таҳдил қилган ҳолда «**Биз, — деб ёзади Ислом Каримов**, — эски мустабид, маъмурий-буйруқбозликка асосланган тақсимотчилик тизимидан воз кечдик. Ягона мафқурачилик, ҳаётнинг барча соҳаларида КПСС мафқуравий тазиيқи ва зўравонлигини йўқотдик, янги тарихимиз, ҳаётимиз саҳифаларини очдик»¹. Дарҳақиқат, «янги тарихимиз, ҳаётимиз саҳифалари»нинг очилиши ўз-ӯзидан тарих соҳасида ги эски коммунистик таълимот ўрнида янги таълимот яратилишини тақозо этмоқда эди. Бунга Юртбошимиз ўз вақтида, жавоб берди деб айтиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» таълимоти давр талаби, миллатнинг эҳтиёжига ўз вақтида берилган жавоби мисол дунёга келди. «**Тарих, меросимизга бўлган муносабат тубдан ўзгартирилиши лозим, яъни дарсликлардан тортиб оддий китобларгача ҳаммасида ҳақиқат ёзилиши шарт. Бу бизнинг ота-боболаримиз руҳи олдидаги қарзимиздир**»².

Тарихчи олимларнинг тарих, шунингдек, бутун мозийдаги ота-боболаримиз руҳиятлари олдидаги қарздорлик масъулияти эслатилишининг ўзи ҳам тарих фани ва унинг методологиясига дахлдор инновацион илмий-назарий ғоядир.

Ислом Каримовнинг тарих, тарих фани ва унинг методологиясига оид таълимотлар таркибига кирувчи яна бир ўта муҳим методологик масала Ислом динига бўлган муносабат билан бевосита боғлиқ бўлди. «**Ижтимоий соҳага оид дарсларда ёшларга дин билан дунёвий ҳаёт масалаларини, бу икки тушунчанинг бир-бираiga таъсирини, улар ўртасида мўътадил муносабат бўлиши зарурлигини очиб бериш керак. ...Дунёвийлик, айрим ақидапараст кимсаларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ асло даҳрийлик эмас. Биз бундай нотўғри ва гаразли талқинларга мутлақ қаршимиз**»³.

Бу билан Ислом Каримов дин билан дунёвий ҳаёт ва илм-фан ўртасидаги азалий мавжуд бўлган методологик мўътадил муносабат қонуниятини қайта тиклади. Бу — ҳам миллий, ҳам давлат аҳамиятига эга бўлган тарихий воқеа бўлди. Бизнингча, бу илмий-объектив қонуният тарих фанининг бош методологик таълимоти бўлмоғи керак. Чунки диний илм билан дунёвий илм ҳеч вақт бир-бираини инкор этмаган. Аксинча улар бир-бираини тўлдирган. Буларнинг ўртасига қурилган тарихдаги катта «девор» ҳар

¹ Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. — Т.: «Ўзбекистон», 1994, 46-бет.

² Ўша манба, 116-бет.

³ И.А. Каримовнинг «Fidokor» газетаси мухбири саволларига жавоблари // «Fidokor». 2000 йил, 8 июнь.

икки томон вакилларидағи сунъий субъективлик, яъни диндорлардаги мутаассиблик билан иккинчи томондаги номукаммал материалистик (даҳрийлик) дунёқараашларнинг маҳсули бўлди.

Юртбошимизнинг таълимоти — «ўзбек модели» марксча-ленинча сохта социализм-коммунизм қуриш таълимотидан фарқли равишда, унга қарама-қарши ўлароқ реал ҳақиқат ва объектив қонуниятларга асосланди. Марксча-ленинча инқилобий таълимот табақалараро мутлақ қарама-қарши муросасиз вайронкорлик, ҳатто аксилиансоний мазмун ва моҳиятга эга бўлиб, Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» таълимоти бевосита барча миллат ва табақаларнинг ўзаро манфаатлари уйғунлашувига қаратилди. Шунинг билан бирга, бу таълимот Ўзбекистон тарихини миллий мустақиллик, миллий гоя ва мафкура руҳида ҳаққоний ва ҳалол ўрганиш ва ёзишда қўлланиши зарур бўлган янги ва ўта муҳим методологик илмий-назарий, гоявий-мафкуравий ҳамда фалсафий асос ва тамойиллар мажмуига эга. Дарҳақиқат «ўзбек модели» Ўзбекистон тарихи фанининг бош методологик омиларидан энг муҳими сифат вазифани бажармоқда.

Шу ўринда Юртбошимиз марксча-ленинча синфий кураш ва инқилобий сохта таълимотни инкор этган ҳолда олға сурган ушбу таълимотини эслаб ўтмоқ жоиз: **«Такрор-такрор айтмоқчиман: жамиятни янгилашнинг инқилобий усулларига биз мутлақо қаршимиз. Биз тадрижий-эволюцион ислоҳотлар йўли тарафдоримиз ва бунга қатъий амал қиласиз. Мамлакатимизнинг тарихий ва миллий хусусиятларини, ҳалқимиз табиатини — менталитетини ииобатта олсан, ривожланишининг мазкур йўли биз учун ниҳоятда мақбулдир»¹.**

Ислом Каримов томонидан 1998 йилда илгари сурилган «Тарихий хотирасиз келажак йўқ», деган ўта муҳим методологик гоя орадан ўн йил ўтгач, «Юксак маънавият — енгилмас куч» гояси билан янада бойитилди. Маънавиятнинг асосий манбаи тарих эканлигини алоҳида таъкидлаб Президентимиз шундай дейди: **«Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унугтган миллатнинг келажаги йўқ»².**

Буюк таълимотлар муайян тарихий даврларда жамият, миллат ва илм-фан учун зарурий эҳтиёжга айланади. Уларни эса ўз пайтида буюк олиму мутафаккирлар ҳамда давлат арбоблари кашф этади ёки англаб этади. Худди шунингдек, Ислом Каримов

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. — Т.: «Ўзбекистон», 1999, 14-бет.

² Каримов И. А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: «Маънавият», 2008, 4-бет.

«ўзбек модели»га ҳақиқатан ҳам миллий мустақиллик учун тарихий муҳит етилган, у давр талаби ва миллат эҳтиёжига айланган бир пайтда асос солди. Ислом Каримов давр талабига кўра фақат тарих, тарих фани ва унинг методологиясига оид таълимотларнигина эмас, миллат ва Ватан тақдирига дахлдор бир қатор бошқа таълимотларни ҳам ҳаётга жорий этди. Адабиётшунос олим Султонмурод Олим ўзининг «Янги аср таълимоти» номли мақоласида Президентнинг мустақилликдан сўнг бошланган барча ислоҳотчилик, бунёдкорлик ва яратувчанлик соҳасидаги илмий-назарий, гоявий-мафкуравий дунёқарашлари ҳамда амалий ташабbusларини муайян йўналишлардаги таълимотлар сифатида жуда тўғри баён этади. Чунки даврнинг ўзи энди мустақил бўлган давлатнинг раҳбаридан шу каби хилма-хил янгилик ва таълимотларни олға суришини талаб этар эди! Муаллиф ёзганидек, «Инсон мақсадсиз, ҳалқ гојсиз яшай олмайди»¹.

Шундан келиб чиққан ҳолда мақолада яна қўйидаги ҳақиқатлар алоҳида таъкидланади: «Президент Ислом Каримов таълимотида ҳуқуқ билан ахлоқ, иқтисод билан сиёsat, миллийлик билан умуминсонийлик, демократия билан миллий давлатчилик, тарих билан бугун, бугун билан келажак, шахс билан жамият, жамият билан давлат ва ҳоказо масалалар уйғун ҳолда, ўзаро боғлиқликда кўринади»².

Ислом Каримовнинг асарларида олға сурилган тарих, тарих фани ва унинг методологиясига оид илмий-назарий масалалар, тамойил ва қонуниятлар хилма-хил. Булар мустақилликдан сўнг Ўзбекистоннинг тарих фани янгитдан шаклланиши ва ривожланишида етакчилик вазифасини бажарди.

Тарих ижтимоий адолат мезонидир. Шу жиҳатдан ҳам агар тарих ҳаққоний ёзилса, ҳар бир ҳалқ ва миллат ўз ўтмиши — тарихини яхши билади, унинг тарихий онги — хотираси мустаҳкам бўлади. Улар ўз аждодларининг анъаналарига садоқатда қолади, ўзлигини йўқотмай, уни янада тараққий эттиради, истиқболини тўғри белгилай олади. Акс ҳолда эса, ўзлиги — тарихий онги ва тафаккуридан ажralиб, бегона мафкура ва маънавиятга тобе бўлиб, ўз миллий нуфузи ва хусусиятларини йўқотади. Шунинг учун ҳам ўтмиши йўқнинг келажаги ҳам йўқ, тарихи йўқнинг ўзи йўқ, деб айтилиши бежиз эмас, албатта.

¹ Султонмурод Олим. Янги аср таълимоти // Тафаккур, 2001, 1-сон, 7-бет.

² Ўша манба.13—14-бетлар.

Жаҳон мустамлакачилиги тарихидан маълумки, мустамлакачилар ўзга мамлакатларни босиб олгач, унинг туб жойлик миллати ва ҳалқини ўз тарихи, қадимий маданияти, урф-одати-ю анъаналаридан ажратиб ташлашга, ўтмиш тарихини йўқотишига, сохталаштиришга, тарихий хотирасини сўндиришга катта эътибор берган.

Бизнинг миллат ва ҳалқимиз ҳам ўтмишда бир неча бор мустамлакачилик зулми гирдобига тушиб, бошидан жуда катта синовларни ўтказди. Буларнинг энг сўнгтиси Россиянинг икки босқич, икки бир-бирига мутлақо қарама-қарши кўриниш ва мазмунга эга бўлган мустамлакачилиги бўлди. Аммо буларнинг умумий мақсади миллат ва ҳалқни руслаштириш, маънан ва ақлан тобе қилиш, динни бузиш, мамлакатимизни арzon ишчи кучи-ю, хомашё захирасига айлантиришдан иборат бўлди. Якка ҳукмрон Коммунистик партия ўзининг аксилийсоний фоя ва мақсадларини амалга ошириш учун ҳеч нарсадан тап тортмади. Марксча-ленинча сохта таълимотларга асосланиб, бузғунчилик вайронакорлик ва қатагонлар кучайтирилди. Бунга жавобан бутун дунё бўйлаб аксилмарксистик ва аксилкоммунистик гоявий-мафкуравий кураш ҳаракати ҳам ривожланди. Мана шу ҳаракатнинг гоявий етакчиларидан бири, дунёга машҳур илмий-танқидий рационализм фалсафаси мактабининг вакили инглиз файласуфи ва социолог олими Карл Раймунд Поппер (1902—1994) бўлди. У ўзининг «Очиқ жамият ва унинг душманлари» номли икки жилдан иборат асарида Маркс таълимоти ва унга асос бўлган Платон, Аристотель, Гегель таълимотлари эрк ва демократия ҳамда инсоният очиқ жамиятининг душманлари, ўзлари эса сохта доҳийлар бўлганлигини исботлаб берди¹.

К.Р. Поппер гарчанд Маркс ўз даврининг йирик олими сифатида жамиятнинг бой-бадавлат, одамларнинг баҳтли ва эркин бўлишини ният қилганлигини тан олган бўлса-да, у аслида очиқ жамиятнинг душмани бўлиб тарихда қолганлигини очиқ-оидин айтади ва буни ҳар томонлама исботлаб беради. «Шубҳасиз, барча ютуқларига қарамай, — деб ёзади К.Р. Поппер, — мен Марксни сохта пайғамбар деб биламан. У тарихнинг қайси томонга боришини башорат қилди, аммо унинг каромати рӯёбга чиқмади»².

¹ Қаранг: Поппер К. Открытое общество и его враги. Том 1, Чары Платона. Москва, 1992; Унинг ўзи. Открытое общество и его враги. Том 2. Время лженпророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. Москва, 1992.

² Алимасов В. Карл Поппер Карл Маркса қарши // Ҳуррият, 2004 йил, 18 февраль.

Кўриниб турибдикси, олим бу ерда Маркс ва унинг издошлари тарихни ўз хоҳишлари ҳамда сохта таълимотларига бўйсундиришга беҳуда уриниб, катта фожиаларга сабабчи бўлиб, очик жамият душманларига айланиб қолганлигини очиб бермоқда.

К.Р. Поппер коммунистик Россия империяси тарихига алоҳида эътибор бериб ёзади: «...Шарқда, айниқса Совет Иттифоқида ўта кучли мафкура ва ҳеч нима билан чекланмаган ёлғонларнинг куч-құдратига асосланган раҳм-шафқатсиз марксистик диктатура хукмронлик қилди»¹.

Мустақиллик қарор топиб, тарих билан боғлиқ кўпгина масалалар қатъий ечимини топиши керак бўлган заруриятга айланди. Буни биринчилардан бўлиб тарихан истиқдол учун масъул бўлган Ислом Каримов жуда тўғри англаған ҳолда қўпчилик илм аҳлиға маълум тоғасини ўртага ташлади: **«Мустамлакачиликка, улуг давлатчиликка асосланган тарих кемтикликка маҳқумдир. Бундай кемтикликни ўз даври тикламаса, келажак албаттага тиклайди».**

Президентимиз тарихан етилган бу масалани, яъни «тарих кемтик»ларини келажакка қолдирмай, уларни тугатишга ўзи шахсан бош бўлди. Чунки бу аввало, Мустақилликнинг мустаҳкамланиши, халқимизнинг эса узилиб қолган ўз муқаддас тарихи билан боғланиб, руҳан ва маънан қувватланиб, ўзлигини англаб олиши учун энг муҳим омил эди. Шунинг учун ҳам Юртбoshимиз тарих билан боғлиқ тарихий онг ва хотира тоғасини олға суриб, уни ўз давлат сиёсати даражасигача кўтарди. Буни албатта, унинг тарихга берган илмий-методологик таъриф-тавсифлари, тарих ҳақида маҳсус рисола ёзгани, қарийб ҳамма асарлари, маъруза ва нутқларида тарихдан, тарих сабоқларидан мисоллар келтириши, энг муҳими, тарихга бўлган юксак эътиқоди, ҳурмати ва эҳтироми исботлаб турибди.

Қадимдан бизда буюк давлатчилик ривожланиб, унинг кўпгина раҳбарлари — подшоҳ ва амирларида тарихнавислик, тарихга оид маҳсус асарлар ёзиш, тарихни чуқур билиш анъанага айланган. Бу Ватанимиз тарихидаги қадим ўта ибратли анъана Ислом Каримов томонидан мутлақ янгича мазмун ва руҳда қайта тикланиб ривожлантирилмоқда.

Ислом Каримов 1998 йилда муҳим методологик масала — миллий мафкурани шакллантириш мақсадида маҳсус дастуриламал ишлаб чиқиши тоғасини олға сурди. Бу тўғрида унинг «Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг саволларига берган жа-

¹ Поппер К. Открытое общество и его враги. Том 2. Время лже пророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. Москва. 1992, стр. 476.

вобларида айтган ушбу сўзлари ўта ибратли бўлди: «**Мафкура ҳар қандай жамият ҳаёгида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлинни йўқотиши муқаррар...** қаердаки мафкуравий бўшлиқ ву-жудга келса, ўша ерда бегона мафкура хукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас»¹.

Ислом Каримов тарихга юксак даражада таъриф-тавсиф берди. Ўзлари айтгандаридек, «тарих — халқ маънавиятиning асосдир. Ўз тарихини билмаслик ўзлигини йўқотишдир. Турли сабабларга кўра ўз тарихи — маънавияти, бутун борлиғидан ажralган халқ (миллат)лар ҳозир дунёда кўплаб топилади.

«**Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятларда, — дейди Ислом Каримов, — тўғри йўлни танлай олиш аввало тарихни ва ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш керак экан. Тарих инсоннинг кўзини очар экан**»².

Ислом Каримов «миллат ва унинг тарихига оид яна бир жуда муҳим foяни олга суриб, «**Миллатни асрараш керак, миллатни асрараш учун эса унинг ҳақиқий тарихини ўрганиш, авайлаб ҳимоялаш керак**»³ дейди.

Албатта, миллат асралса, у бардам тарақкий этса, унинг тарихи ҳам юксак даражада бўлади. Шу тарих ҳаққоний ўрганиб ёзилса, у миллатга руҳий мадад ва руҳий-маънавий қувват беради. Тарих миллатнинг тақдири ва таржимаи ҳоли. Миллат қандай бўлса, унинг тарихи ҳам шундай ҳолда мозийдан жой олади ва дунёга ўзини намоён этади.

Ислом Каримовнинг буларни ўзида акс эттирган ва шу билан бирга, тарихчиларнинг тарих ҳақидаги билимларини янада бойитаётган асарлари, нутқ ва маърузалари кўп. Шулардан бири «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» номли умуммиллий методологик рисоладир. У ҳажман ихчам, аммо мазмун ва моҳиятнан жуда чуқур ҳамда кенг қамровли. Тарих ҳақидаги теран фалсафий таъриф-тавсифлар, мушоҳада ва гояларга шунингдек, тарих фанининг методологик илмий-назарий ва foявий-мафкуравий асосларига жуда бой.

Асарнинг бошидаёқ муаллиф инсон ва инсониятнинг ўз тарихига боғлиқлик қонуниятига суюниб, «**Бу — табиий ҳол. Одамзод борки, авлод-ажходи кимлигини, насл-насабини, ўзи туғилиб воя-**

¹ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. — Т.: «Ўзбекистон», 1998, 4-бет.

² Каримов И. А. Ўз келажагимизни ўз кўлимиз билан курмоқдамиз. «Туркестон» газетаси мухбирининг саволларига жавоблар. Т.: «Ўзбекистон», 1999, 4-бет.

³ Ўша асар, 16-бет.

га етган қишлоқ, шаҳар, хулласки, Ватанининг тарихини билишни истайди»¹ дейди.

Асарда тарихни билиш энг муҳим ҳаётий масала ва зарурият сифатида тавсифланади: «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» (асарнинг номи — бош фояси), «Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади» (5-бет); «Тарихни яхши билмасдан туриб, юксак манавиятга эришиш... мумкин эмас!» (8-бет); «Сиёсатчиман, арбобман деган одам, агар вижданни бўлса, ўз халқининг тарихий ўтмишини билиши шарт» (12-бет); «Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса ўзликни англаш мумкин эмас» (29-бет).

Бу сатрлар умуминсоний аҳамиятга молик методологик илмий-назарий ва фоявий-мафкуравий асослар даражасидаги ҳикматлардир. Ислом Каримов коммунистик мафкура асоратидан тез холи бўла олмаётган олимларга алоҳида эътибор қаратиб, мутасадди илмий ташкилотларга тўғридан-тўғри мурожаат қилиб, ҳақли равишда улардан янги тарих фани ва унинг методологиясини яратишни талаб этади: «**Афсуски, — деб ёзади Ислом Каримов, — кўп олимларимиз онгига эски тузум асоратлари маҳкам ўринашиб қолган. Улар ҳозир — мустақиллик шароитида ҳам кимдандир қўрқиб, чўчиб гапирадилар...** Тарих институти, Фанлар академияси ҳаққоний тарихни ёритиш (методологик — С.Х.) мезонларини, унинг пойдеворини, асосини белгилаб бериши керак»².

Рисоладаги бош мақсад — тарих фанини мутлақ янгилаш, унинг тўғри ва ҳаққоний илмий-назарий асосларга асосланган методологиясини яратишдан иборат. Муаллиф: «**Ҳаққоний тарихимизни барпо этиш ишини нимадан бошлаш лозим?** — деган савонни ўргатга қўйиб, унга ўzlари шундай деб жавоб беради: Аввало, кўп минг йиллик бой ўтмишимизни тадқиқ этишнииг яхлит концепциясини, яъии дастурини, илмий изланишларининг услубини (методологиясини — С.Х.), қўйилаётган вазифани амалга оширадиган илмий муассасалар, улардаги потенциал кадрлар масаласини аниқлаб олишдан. Бу келажакда ҳам узлуксиз давом этадиган катта ишнинг бошланиши бўлади. Шундан кейин ана шу аниқ босқичлари белгиланган дастур асосида ҳар томонлама тадқиқотлар олиб борилади. Бу осон иш эмас. Шўро замонида тамоман ўзга, миллатимиз манфаатларига зид бўлган, коммунистик шовинистик

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 3-бет.

² Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 24—25-бетлар.

мафкура ҳукмрон шароитда ёзилган адабиётлардан уни-буни кўчириб тайёрлайдиган иш эмас бу»¹.

Ўзбекистон тарихи фанининг методологияси афсуски ҳанузгача ишлаб чиқилганича йўқ.

Асарда қўйилган иккинчи ўта жиддий масала миллатни ўз тарихи — маънавий-маърифий қурол билан қуроллантириш бўлди: «...Биз, — деб тарихчиларга мурожаат қиласди тарихимизнинг жонкуяри, — ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни аиа шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур. Тарих билан қуроллантириш, яна бир бор қуроллантириш зарур»².

Юқоридаги иқтибосдан «Тарих қурол» деган янги бир тарихий фалсафа, аниқроқ айтсак, тарих фани учун янги методологик фоя ҳам ўз-ўзидан намоён бўлмоқда. Бу фоя миллатни ҳақиқий ўз тарихи билан қуроллантиришдек ўта муҳим фоядир.

Асаддаги яна бир янги тушунчадаги методологик гоя тарихий хотира масаласи бўлди. Мана шу кенг миқёсдаги умуминсоний тарихий онг ва хотира ҳақидаги фикр-мулоҳазаларга алоҳида эътибор қаратсак, бевосита ушбу ўта муҳим илмий-назарий фоя кўз ўнгимизда намоён бўлади: «**Маънавиятини тиклаши, туғилиб ўсган юртида ўзини бошқалардан кам сезмай, бошини баланд кўтариб юриши учун инсонга, албатта, тарихий хотира керак...** Тарихий хотираси бор инсон — иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир... Тарих сабоқлари инсонни ҳушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди»³.

Шу ерда энди инсонда тарихий онг — хотира қачон пайдо бўлди? — деган савол ўз-ўзидан туғилиши табиийдир. Тарихий онг — хотира албатта, жуда узоқ муддатли тарихий ривожланишнинг маҳсулси сифат пайдо бўлган у инсон руҳи (онги)нинг такомил топиши ва ижтимоий ҳаётнинг барча қарама-қаршиликлари билан боғлиқликда шаклланади. Айтиш мумкинки, дастлабки тарихий хотира Одам алайҳиссалом билан Момоҳавода, улар жаннатдан чиқарилиб жуда узоқ муддатдан сўнг ерга тушишгач, ўз ўтмишидаги жаннатий ҳаёти — тарихини қўмсаши, яъни уни эслаб қадр-қимматини англаш етиши билан боғлиқ ҳолда юз берган бўлса керак. Агар Юртбошимиз илгари сурган методологик қонун — дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабатга амал қилсанак, тарихий онг ва хотиранинг илдизи инсоннинг дастлабки илоҳий-ижтимоий ҳаёт макони — Жан-

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 30-бет.

² Ўша асар. 24—25-бетлар.

³ Ўша асар. 8, 9-бетлар.

натга бориб тақалади. Мана шундан буён у бир ирқ ва миллат-нинггина эмас, балки бутун инсоният ақл-заковатининг маҳсули сифатида тобора ривож топиб келмоқда. Ва ниҳоят, инсоний тарихий онг инсониятнинг ҳаётий эҳтиёжларини қондирувчи зарурият маҳсули — тарих фанининг пайдо бўлишига асос бўлди. Демак, тарих фани ва унинг методологияси инсон илмий билиш қобилияти ва фаолияти такомил топишининг энг юксак дараҷаси сифатида дунёга келган.

Ислом Каримов олға суриб, катта эътибор берадиган тарихий онг ва хотира, биринчидан, тарих фанининг асосий ўрганиш обьектларидан бири бўлиши ҳозирги пайтдаги энг долзарб масала бўлиб турибди. Иккинчидан эса тарихий онг ва хотира пайдо бўлиши масаласи тушунчаликни тарих фанининг методологик асосларидан бири сифатида қабул қилиниб, тарих ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар амалиётида қўлланиши зарур.

Ислом Каримовнинг «...Биз собиқ иттифоқдан, эски мустабид тузумдан қандай тарихий мерос қолганлигини яна бир карра эслашимиз зарур, деб ўйлайман»¹ деган фикридан яна бир муҳим масала аён бўлади. Бу бизларга ўз тарихимизга нисбатан қарийб бир аср давомида узлуксиз равишда сингдирилган сохта тарихий онг — хотирадир.

Ҳозирги даврда глобаллашув жараёнидаги бегона ва хавфли мафкуравий таҳдид ва таъқиб, қарама-қаршилик ва мақсадларнинг бир йўналиши асосан тарих, тарихий онг ва хотирага ҳам қаратилган. Юртбошимиз тарих ҳақидаги ўзининг методологик нуқтаи назарларини олга суриб «...Бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга»² деб жамоатчиликни огоҳлантиришлари бежиз эмас, албатта. Бу масала ҳам бевосита тарих фани ва унинг методологиясига дахлдордир.

Тарихий онг ва хотира умуман тарихий тараққиёт ва тарих фани учун энг асосий маънавий-мафкуравий ва маданий-маърифий омил. Миллатнинг миллат бўлиб такомил топиши, айниқса мустамлака зулмидан сўнг ўзлигини тезроқ англаб олиши, ўз тарихидан руҳий куч-куvvват ола билиши унинг тарихий онги ва хотираси қай даражада етук эканлигига боғлик.

¹ Каримов И.А.. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. — Т.: «Ўзбекистон», 1990, 3—4-бетлар.

² Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси ҳалқни — ҳалқ, миллатни — миллат қилишига хизмат этсин. — Т.: «Ўзбекистон», 16-бет.

Юргбошимиз ўз асарида тарих фани ва тарихчи олимларнинг дунёқараши ва илмий савиясини бевосита таҳдил қилган ҳолда мавжуд камчиликларни жиддий танқид қилиб, йўл-йўриқ кўрсатади. «**Назаримда — деб ёзади муаллиф, — ўзбек халқининг тарихий ўтмиши, ўзлиги, маънавияти ҳақида гапираётганда, бизда чуқур илмий асосга таянган таҳдил, муайян масалаларда аниқ ёндашув етишмаяпти. Илмий тилда айтганда, яхлит концепция йўқ**»¹. «...Бу борада бизнинг фанимиз ўз сўзини нега айтмаяпти? Нега мазмунан, моҳиятан янгича мақолалар, асарлар чиқмаяпти?»².

Юқоридаги кўчирмалардан маълум бўлмоқдаки, Ислом Каримов тарих фанининг мустақилликдан сўнг дастлабки йиллардаги мазмуни ва янгиланиши даражасидан асло қониқиш ҳосил қилмаган. Шунинг учун ҳам тарих фани ва тарихчиларнинг олдига жуда долзарб масалаларни қўйиб, уларнинг ечимини интиқлик билан кутади. Тарихчи олим ва мутахассисларни эса тезроқ эскича услугуб ва усуллардан воз кечиб, ўз тафаккур ва дунёқарашларини янгилашга даъват этади. «**Ажабланадиган жойи яна шундаки, тарихимиз ҳақида гап кетганда, биз ҳамон рус олимларнинг тадқиқотларига таянамиз, иқтибос кўчирамиз...** Мен рус олимларининг меҳнатини камситмоқчи эмасман. Лекин қачонгача биз тарихимизни бирорларнинг нуқтаи назари, қаричи билан баҳолаймиз?»³. «**Тарих фани, унинг бугунги аҳволи, истиқболи ҳақида гапирап эканмиз, мен яна бир масалага эътибор қаратишни истардим. Агар биз тарихчиларни тарозига солсак, бугунги кун нуқтаи назаридан баҳоласак, талабга жавоб берадиганлари жуда озчиликни ташкил этади**»⁴.

Мана шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, «ўзбек модели» барча ижтимоий-гуманитар фанларнинг олимлари билан бир қаторда коммунистик руҳда тарбияланган тарихчи олимларни ҳам коммунистик фафлат уйқусидан уйғотиб, ўз Она тарихи — ўзлигини англатди. Бунинг самараси ила Ўзбекистоннинг мутлақо янги тарих фани дунёга келди. Эндиғи асосий вазифа шу тарих фанининг компаси — методологиясини яратищдан иборат бўлиб турибди. Энг асосийси, тарих фани методологиясининг ҳамма ҳаққоний илмий-назарий асослари ҳозир мавжуд. Фақат уларни саралаб, илмий нуқтаи назардан тартибга солиш ва ўз жойларини аниқлаб, ўринларига қўйиш керак, холос.

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 5-бет.

² Ўша манба. 25-бет.

³ Ўша манба. 10—11-бетлар.

⁴ Ўша манба. 16—17-бетлар.

Бунинг учун биринчидан, Ўртбошимизнинг барча асар ва нутқ ҳамда маъruzalari, иккинчидан эса, тарихнинг ўзи ва ундаги мумтоз олимларимизнинг ёзма мерослари жиддий ўрганилмоғи зарур.

Йўлбошчимиз Ислом Каримов назариётчи ва амалиётчи сифатида ишлаб чиққан «ўзбек модели» ҳар томонлама тўла-тўқис йўналиш, мазмун ва моҳиятга эга. Бу модел нафақат Ўзбекистон тарихи фанининг, балки бутун жамиятимиз тараққиётининг бош методологик омили. Бу омилни қанча тез ва равшан англаб, уни тарих фанининг илмий-методологик асоси қилиб олган ҳолда Ўзбекистон тарихи фанининг методологиясини қанча тез ишлаб чиқсан, шунча тез ва кўп тарихий ютуқларга эришамиз. Бу миллий мустақиллигимиз қарийб чорак асрдан бўён талаб-тақозо этиб келаётган энг муҳим масала бўлиб, ўз ечимини кутиб турибди.

2. Тарих тадқиқотининг янги методологик мезонлари

«Ўзбек модели»га унинг муаллифи томонидан сингдирилган бир қатор инновацион илмий таълимот, фоя ва назариялар Ўзбекистоннинг ҳозирги мустақил тарих фани ривожланиб шаклланиши учун муайян даражада асосий методологик омил бўлиб хизмат қилди. Бундан, «ўзбек модели»нинг ҳаммага маълум ва машҳур асосий беш тамойили ва олти устувор йўналишлари ҳам ўз-ўзидан тарих фани такомили, яъни тарихни тадқиқ қилишда мутлақо янги методологик мезон экани аниқ бўлади.

Ҳозиргача бу тамойил ва йўналишлар асосан сиёсатшунослик ва иқтисодиёт, фалсафа фанларида ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, бозор муносабатига ўтиш, янгиланиш ва ислоҳотчиликнинг энг муҳим омиллари сифатида кенг истеъмолга киритилган. Аммо булар тарих фани тадқиқотида ҳам муҳим ўринга эга эканлигини англаб етган ҳолда истеъмолга киритиш учун ҳам аллақачон вақт етилган. Бу масалага тарихчилар ҳам жилдий эътибор бериб, уларни илмий тадқиқот амалиётida кенг қўлласалар, тарихимиз ҳаққоний ёзилишига, миллий методологик тафаккуrimiz такомил топишига катта илмий-амалий ҳисса қўшилишига ишончимиз комил. Методология ва унинг илмий-назарий асослари ҳамда илмий-амалий усуллари олимларга ўз онгли фаолиятини тўғри йўлдан адашмай олиб боришлари учун қўлланма бўлади.

Тарих фанининг методологияси бизнингча, ўз мазмуни, мақсади ва вазифасига кўра қуйидагича уч таркибий қисмларнинг умумлашмасидан иборат: 1) методологик таълимот ва тамойиллар, илмий-назарий, гоявий-мафкуравий, фалсафий асослар мажмуи; 2) методологик хилма-хил илмий-амалий усуллар йиғиндиси; 3) энг муҳим илмий-амалий методологик тамойил ва устувор йўналишлар жамланмаси.

Мана шулардан учинчиси «ўзбек модели»нинг беш асосий тамойили ва олти устувор йўналишлари эканлиги ўз-ўзидан кўриниб турибди. Энди методологик тамойил нима? Унинг тарих фанида тутган ўрни ва вазифаси нималардан иборат? деган саволлар туғилиши табиий, албатта.

Бу саволларга жавоб беришдан аввал, аввало тарих фани ва унинг яратувчиси — тарихчи олимларнинг машиққатли меҳнати, вазифасини ҳам кўз олдимизга келтириш зарур. Бу методологик тамойил ва йўналишлар нима эканлиги ва уларнинг тарих фанида тутган ўрни ҳақида аниқроқ тушунчага эга бўлишимизга ёрдам беради. Тарих фани, оддий қилиб айтганда, тарихни бевосита тарихчиларнинг воситачилиги асосида ўрганади. Шунинг учун ҳам бу буюк масъулият эса тарихчиларнинг зиммасида. Тарих — инсон (инсоният)нинг яшаб ўтган ҳаёти, ўта мураккаб инсоний, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маданий, ахлоқий-эстетик ҳаёт тизимининг вақт ва замонга нисбатан ўтмишга (йўқликка) айланишидир.

Борлиқ, ижтимоий ҳаётнинг «йўқлик»ка — тарихга айланиши, юқорида айтилганидек, вақтга боғлиқ. У инсон (инсоният) ҳаёт фаолиятининг муайян вақт давомидаги маҳсули. Тарих-вақт ҳукмига ҳеч қандай қаршиликсиз бўйсунувчи ижтимоий-инсоний ҳаёт. Вақтни ушлаб, тўхтатиб бўлмаганидек, ижтимоий-инсоний ҳаётни ҳам, тарихни ҳам бошқариш ва тўхтатишнинг иложи йўқ. Бу ҳолат Аллоҳ таолонинг қонунияти бўлиб, инсон ва инсоний ижтимоий ҳаёт дунёга келганидан бошлабоқ, «йўқлик»ка, яъни ўтмиш сари узлуксиз югуриб кетмоқда. Бу жараён — тарихнинг тўхтовсиз давом этиши, яъни вақтнинг ўтиши эса бевосита Еру Осмон жисмларининг ўзаро мувозанатдаги ҳаракати ва айланишига боғлиқ.

Тарихчиларнинг асосий вазифаси тарих фанининг талаб ва имкониятлари, яъни юксак ақл-идрок доирасидаги, методологияси ва методологик тамойиллари кўрсатган йўл-йўриқлар асосида инсоний-ижтимоий ҳаётнинг борлиқ ҳолати, мазмуни ва моҳиятини тўла, аниқ баён этишдан иборат. Бу эса ўтмишни

қайта тиклаш, таъбир жоиз бўлса, ўлик табиий, ижтимоий-инсоний ҳаётни «қайта тирилтириш» билан баробардир. Демак, аввало, бўлиб ўтган табиат воқеликлари, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий-маданий ҳаёт қандай бўлган бўлса, булар ўз аксини шундайлигича тарих фанида, аниқроги ёзилажак китобларда топмоғи керак. Бунинг учун эса ўша бўлиб ўтган ва ўтаётган инсоний ҳаёт таҳлил қилиниб, таққослаш асосида ҳалол баҳоланиши шарт.

Тарихчиларнинг масъулият ва вазифалари ўта юксак, шарафли ва мashaққатли. Улар ўтмиш, тарихнинг истисносиз барча жиҳатларини келажак авлодлар учун намуна қилиб қолдирмоғи керак. Келажакдаги инсоний ҳаёт мана шу ўтмиш-мозийдаги инсоний ҳаётнинг давоми — такомилидир. Ўтмиш қандай ҳолатда намоён этилса — ёзилса, келажак ундан тўғри хулоса чиқарган ҳолда янада такомил топади, ривожланади.

Шу ўринда Ислом Каримовнинг **«Ўтмиши буюкнинг келажаги буюк»** деган фалсафаси нечоғлик ҳақиқат эканлиги маълум бўлмоқда. Бу фалсафа кенг маънога эга. Мана шу кенг маънодаги келажакни яратиш, яъни бутун инсоният ҳамда ҳар бир ҳалқ ва миллатнинг келажаги қандай бўлиши, бизнингча, тарих фани ва унинг илмий методологик тамойил ва йўналишлари ёрдамида тарихчилар ўтмишни қандай қўрсата олиши ва ундан қандай хулоса чиқаришига ҳам боғлиқ. Бу ўта буюк ва масъулиятли вазифа самарали бўлиши ўз-ўзидан тарих фани ва тарихчилар қандай методологик тамойиллардан фойдаланишларига боғлиқ.

Тамойил амал қилиш, йўл, йўналтириш, йўлга солиш, мойил қилиш деган маънони англатади. Демак, методологик илмий-амалий тамойиллар тарих фани ва тарихчиларни ўз вазифаларини тўла ва тўғри бажариш сари йўналтиради. Шунингдек, улар аниқ бир мақсад йўлида муайян тартиб-қоидаларга риоя қилишини талаб этади. Бу эса жуда объектив ва зарурӣ эҳтиёждир.

Бизнингча, Ислом Каримов ишлаб чиқсан «ўзбек модели» нинг қуйидаги беш асосий тамойили бевосита Ўзбекистон тарихи фани методологиясининг муҳим илмий-амалий тамойили ва мезонлари сифатида қабул қилиниб, тарихчилар томонидан илмий-амалий истеъмолга киритилиши ҳар томонлама мақсадга мувофиқдир:

- иқтисодиётнинг сиёсатдан устувор, мафкурадан холи бўлиши;
- давлат бош ислоҳотчи ва демократик ўзгаришларнинг ташаббускори бўлиши;

- қонунчиллик ва ҳуқуқнинг жамиятда устувор бўлиши;
- кучли ижтимоий сиёсат олиб борилиши;
- тадрижий (эволюцион) босқичма-босқичли ривожланиш йўлига қатъий амал қилиниши.

Бу тамойиллар жуда кенг ижтимоий-иқтисодий, фоявий-мафкуравий, илмий-амалий, сиёсий-маданий маъно ва мазмунларга эга. Шунинг билан бирга, улар жамият тараққиёт топиши, ўзгариб, такомиллашиб боришига ёрдам берувчи объектив ижтимоий-иқтисодий қонуниятлар мажмуига киради. Шуларга амал қилинаётганлиги учун ҳам Ўзбекистон ўз мунтазам тараққиёт йўли — «ўзбек модели» асосида тобора ривож топмоқда. Шу сабабдан бу тамойиллар тарих фанининг ҳам асосий методологик тамойиллари сифатида қўлланиши ҳозир ҳар томонлама энг зарурӣ эҳтиёж бўлиб турибди. Улар ислоҳотчиликка, бозор иқтисодиётiga, ижтимоий-иқтисодий тарихий тараққиётга қандай таъсир ўтказган ва ўтказаётган бўлса, худди шундай тарих фани такомил топишига, энг муҳими, тарихимиз ҳаққоний ёзилишига ҳам яқиндан ёрдам беради.

Бу тамойиллар бевосита «ўзбек модели»нинг ўз хусусий методологик мезонлари, яъни йўл-йўриқ, кўрсатувчи тамойиллари ҳисобланади. Гарчанд бу беш тамойилни, давлатимиз бошлиғи жамият тараққиёти учун ишлаб чиқсан бўлса-да, улар ўз теран фалсафий мазмуни ва моҳиятига кўра, тарих фани методологиясига ҳам дахлдордир. Шунинг учун ҳам улар тарихни танқидий-таҳлилий ҳамда ҳозирги замон тамаддуний (цивилизация) тараққиёт нуқтаи назардан аниқ мақсадлар йўналишида ўрганиш ва ўқитишга катта имконият яратади.

«ўзбек модели»нинг бу тамойили тарихнинг кўп йиллик тажрибасига асосланган ҳолда Юртбошимиз томонидан умуминсоний тамойилларни илмий-назарий саралаш асосида ишлаб чиқилган. Шунинг учун ҳам улар ўз-ўзидан, тарихийлик нуқтаи назаридан ҳам, тарих фани методологиясига бевосита дахлдор бўлиб, унинг асосий тамойили бўла олишга ҳар томонлама қодир.

Бу тамойиллар қарийб бир аср мобайнida ҳукмрон бўлган аксилинсоний коммунистик, партиявийлик, синфиийлик, инқиlobийлик, даҳрийлик, материалистик каби марксча-ленинча методологик тамойилларга барҳам берилишида ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган мутлақ янги асосий методологик мезонлар мажмуюи ҳисобланади.

Улар, шунингдек ўз мазмуни, мақсади ва моҳиятига кўра глобал ва универсал умуммиллий янги — инновацион стратегик

мазмун ва хусусиятга эга. Шунинг учун ҳам улар бевосита Ўзбекистон тарихи фанининг асосий методологик тамойиллари бўла олишини тарихчилар аста-секин англаб етмоқда.

Ушбу беш тамойил ўз тарихимизни энг қадимги даврлардан бугунги кунга қадар идрок этиш, тадқиқ, талқин қилиш ва ёзиша ҳамда ўқитишида энг асосий тамойиллар сифатида қўлланиши ҳозирда тарих фани учун энг замонавий, мутлақ янгича тушунчадаги зарурий эҳтиёж бўлиб турибди.

Агар улардан Ўзбекистон тарихи фанида асосий методологик тамойиллар сифатида фойдаланилса, тарихий адолат қарор тошиига ҳар томонлама катта кўмак беради. Бунинг бевосита тарих фанида амалга оширилиши ёки татбиқий-амалий усули, бизнингча, қўйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

Биринчи тамойил — иқтисодиётнинг сиёсатдан устувор, мафкурадан холи бўлиши. Бу тамойил тарихчилардан бутун тарихни ўрганиш, ёзиш ва ўқитишида ҳар бир тарихий давр ва давлатда иқтисодиёт билан сиёсат ҳамда мафкура ўртасида ўзаро қандай муносабат бўлганлигини, мамлакатнинг иқтисодий салоҳияти, ҳалқнинг иқтисодий турмуш тарзи ва маданий-маиший аҳволи, ички ва ташқи савдо, ишлаб чиқариш, сув ва бошқа иншоотлар қурилиши, мулк ва мулкчиликнинг шакллари ҳамда даромад солиқлари тарихан қай даражада, қандай бўлганлиги кўрсатилишини талаб этади. Масалан, шу биринчи тамойил талабига кўра, коммунистик мустамлака давридаги иқтисодиёт коммунистик сиёсат, мафкура ва гояга мутлақ тобе, яъни сиёсат ва мафкура иқтисодиёт ҳамда майший ҳаётдан устун бўлганлиги алоҳида ажратиб кўрсатилиши, унинг мазмуни ва моҳияти тўғри баён этилиши керак бўлди.

Иккинчи тамойил — давлат бош ислоҳотчи ва демократик ўзгаришларнинг ташаббускори бўлиши. Бунга кўра, тарихда қайси давлат ва раҳбарлар, қандай ижтимоий гуруҳлар, янгилик, тараққийпарварлик, илм-фан ва техника ривожи, ислоҳотчилик ва демократик эркинликларга бош бўлгани ҳамда ташаббускорлик қилгани ёки бу соҳадаги хатти-ҳаракатларга монелик кўрсатганини очиб бериш керак бўлади. Тарих янгилик билан эскилик, мутаассиблик билан тараққийпарварлик, ислоҳотчилик ва демократия билан монархия, бойлар билан камбағаллар манфатлари тўқнашувлари ўртасидаги ўзаро уйғунлик ва қарама-қаршиликлар муносабати (кураши)дан иборат. Буларнинг ҳар бири қачон, қайси давр, қайси давлат ва раҳбар (подшо)лар даврида устун бўлгани ёки буларнинг ўртасидаги мўътадилликка риоя

қылғанликларига боғлиқ, албаттa. Шунинг учун ҳам бу масалалар тўла юзага чиқарилиб, тарихий асарларда мукаммал ёзилиши ҳам илмий, ҳам амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга, келажак авлодлар учун эса ибратлиkdir.

Агар бу тамойилнинг талаблари тарихнинг энг қадимги даврларидан ҳозиргача бўлган даврларига нисбатан тўла қўлланса, жула ажойиб тарихий манзара намоён бўлади. Бунга мисол тариқасила жадидчилик ҳаракати (XIX аср охири — XX аср бошлари) даврини кўрсатиш мумкин. Бу даврда Туркистонда, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигига, бир томондан, маҳаллий мутаассиблик, иккинчи томондан эса, Россия босқинчиларининг ислоҳот ва янгилашиш, илм-фан тараққиётига қаршилик кўрсатиши ўта кучли бўлди. Шунга қарамай, жадидчилик ҳаракати ва миллатпарвар миллатни бой ва маданиятли, озод қилмоқчи бўлган фидокор жадидлар жуда катта жасорат ва ақл-заковат билан иш юритдилар. Бунинг оқибати ва самараси ила Туркистонда ҳақиқий Миллий Уйгониш ҳодисаси тарихан воқе бўлди. Бу тарихимиздаги энг ёрқин давр сифатида бутун дунёга ёйилди ва энг буюк ислоҳотчилик ва демократик ҳаракатнинг намунаси бўлиб тарихда қолди.

Бу даврдаги жадидлар ислоҳотчилик ҳаракатининг хусусиятли жиҳатларидан бири шунда бўлдики, агар Туркистон ва Бухорода жадидчиликка асосан ҳалқ орасидан чиққан мусулмон зиёлилари ташаббускорлик қылган бўлса, бундан фарқли равишда Хива хонлигига эса давлат раҳбарларининг ўзи, масалан, Бош вазир Исломхўжа ва қозикалон Бобоохун Салимовлар ҳам ислоҳотчиликнинг асосий раҳнамолари бўлдилар. Жадидларнинг жасорати, онг-тафаккури ила бу даврда демократик ҳаракат оз бўлса-да жонланди.

Учинчи тамойил — қонунчилик ва хуқуқнинг жамиятда устувор бўлиши. Бу ҳам ҳар бир тарихий давр ва давлат тарихини ёзишда қўлланиши зарур бўлган тамойил.

Аллоҳ дастлабки инсон Одаматони яратишдан олдин, унинг руҳи (акли)ни яратиб, у билан аҳдлашиди. Бунинг натижасида эса Аллоҳ инъом этган қонун ва хуқуқ устуворлиги мажмуи музассамлашган дастлабки илоҳий-ижтимоий ҳужжат — «Алмийсоқ» пайдо бўлди. Мана шундан сўнг Аллоҳ Одаматонинг жисмини яратиб, унга жон (руҳ)ни индирди ва унинг жуфти ҳалоли илк аёл Момоҳавони яратди, уларнинг Жаннатда ўзи инъом этган қонун ва хуқуқлар асосида яшашига ҳукм беради.

Инсон яратилганидан бошлабоқ, тартиб, қоида, қонунга бўйсунишга, ўзига берилган эрк ва хуқуқ доирасида яшашига маҳ-

кум этилган. Аллоҳ яратган илоҳий қонун ва ҳуқуқ устуворлиги ижтимоий ҳаётда ўз аксини у ёки бу кўриниш ҳамда тушунчаларда топган. Масалан, шариат қонун-қоидалари, одоб-ахлоқ қоидалари, ҳар бир мамлакатнинг конституциявий қонун ва ҳуқуқ нормалари, шунингдек, ҳалқаро миқёсда белгиланган умуминсоний бирлик ва манфаатларни ҳимоя қилувчи барча хужжат ва декларациялар шулар жумласидандир.

Тарихда мана шу шахс ҳуқуқи ва қонунлар устуворлиги, уларнинг ўзаро уйғунлашуви ва қарама-қаршиликда бўлгани, тарихий воқеа ва ҳодисалар оқимиға қандай таъсир этганлигининг аниқланиши тарих фани учун ўта муҳим ва ибратли методологик аҳамиятга эга. Мазкур тамойил шуларнинг юзага чиқарилиши ва улар авлодлар учун хизмат қилишга йўналтирилганлигини таъминлайди.

Тўртинчи тамойил — кучли ижтимоий сиёсат олиб борилиши ҳам тарихни ўрганиш, ёзиш ва ўқитишида асосий тамойил сифатида қўлланиши мақсадга мувофиқ. Чунки у ҳар бир тарихий давр ва давлатда ҳалқнинг қай даражада ижтимоий муҳофаза қилингани, бу соҳада етилган масалаларнинг ечими қай дараҷада бўлганлигини аниқлашга бевосита ёрдам беради. Шунингдек, бу тамойил мамлакат учун энг муҳим аҳамиятга эга бўлган уруғ-аймоқ, элат ва миллат, давлатманд ва камбағал табақаларро муносабат, тинч-тотувлиқ, ташқи муҳофаза ҳамда хавфсизлик тарихини ўрганишда ҳам айни муддао бўлади. Давлатнинг мустаҳкамлиги ва тараққиёт асоси, ҳалқнинг осойишта ва фаровонлиги бевосита олиб борилган ижтимоий сиёсатга боғлиқ. Шуни яна бир таъкидлаш жоизки, ҳалқнинг ижтимоий ҳаёт тарзи ва муҳофазаси умуман ижтимоий масалалар мажмуи (тил ва миллий муносабат, маданий-маиший ҳаёт, мулк дахлсизлиги, солиқ, таъминот ва бошқа масалалар)нинг адолатли ечими давлатнинг тараққиёти ва нуфузини белгилайди.

Бешинчи тамойил — тадрижий (эволюциои) босқичма-босқичли ривожланишга қатъий амал қилишнинг ҳам тарих фанида, илмий тадқиқот ишларида тутажак ўрни чексиз. У умуман, тарихий тараққиётни, воқеа ва ҳодисаларни даврий (хронологик) изчиллик, босқичма-босқич эволюцион (тадрижий) ривожланиш қонунияти асосида ўрганишдан далолат беради. Масалан, бу тамойил коммунистик «синфий душманлик», яъни инқиlobийлик тамойилига мутлақо зид бўлиб, ундан тубдан илфор мазмун ва моҳият ҳамда мақсадига кўра фарқланади. Шу билан бирга, бу тамойил тарихий тараққиётда шахс ва ҳалқнинг тутган

ўрни катта эканлигини қадрлайди, қарийб бир аср тарихимизда ҳукмрон бўлган аксилиинсоний инқилобий зўравонликнинг мазмуни ва моҳиятини кенг очиб беришга ёрдам беради.

Ислом Каримов танлаган «ўзбек модели»нинг беш тамойили Ўзбекистон тарихининг мукаммал ва имкон қадар аниқ ёритилишида ўта муҳим методологик тамойил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Чунки улар жамият ва ижтимоий ҳаётнинг ҳамма томонларини ўз ичига қамраб олган энг муҳим методологик тамойиллар ҳисобланади. Бу албатта, тарихга бугунги жаҳон таъмаддуни (цивилизацияси) нуқтаи назаридан ёндашиш ва тарихийликка қатъий амал қилишнинг ёрқин намунаси бўлади.

Тарихни коммунистлар соҳта foя ва беш формацияга сунъий равишда мослаштирганидан фарқли равишда, «ўзбек модели» — Ўзбекистон тарихи фанининг янги асосий бош методологик мезони эканлигини тўла-тўқис англаган ҳолда унга амал қилиш лозим бўлади.

«Ўзбек модели»нинг олти устувор йўналиши ҳам худди юқоридаги асосий беш тамойил каби ўз мақсади, мазмуни ва моҳиятига кўра, икки томонлама илмий-амалий методологик аҳамиятга эга. **Биринчидан**, булар «ўзбек модели»нинг ўз хусусий методологик илмий-гоявий асослари бўлгани учун ҳам биринчи навбатда унинг ўзи — «ўзбек модели» амалга оширилиши, яъни ҳаётга татбиқ этилишида методологик асос вазифасини бажарди ва бажармоқда. Бу билан улар Ўзбекистон ўз мустақил тараққиёт йўлини топиб қисқа муддатда тез ривожланишига катта ҳисса кўшли. Бунга мисол қилиб, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти томонидан тезда тан олиниб эътироф этилганини кўрсатиш мумкин. Иккинчидан, олти устувор йўналиш ҳам беш тамойил каби барча соҳалар учун, масалан, тарих фани учун ҳам методологик мезон бўлишини тўғри англаш керак.

«Ўзбек модели»га дунё давлатларининг бошлиқлари юксак даражада баҳо бериб келмоқда. Шу ўринда Хитой Халқ Республикаси Раиси Си Цзинъпиннинг 2013 йил 8—10 сентябрда мамлакатимизга давлат ташрифи билан келиб, Ўзбекистон билан танишгач, ўз таассуротларини шундай баён қилгани ўта муҳим аҳамиятга эга бўлди: «Ўз юртида мустақил давлатни барпо этиш борасида улкан тажрибага эга, мамлакатнинг гуллаб-яшнаши йўлида мисли кўрилмаган ишларни амалга ошираётган катта донишманд ва буюк йўлбошли билан суҳбатлашиш шарафига мусассар бўлдим. Ўзбекистон Президенти — мавжуд воқеликдан келиб чиқадиган ва узоқ келажакни олдиндан кўра олади-

ган, — глобал стратегик фикрлаш қобилиятига эга инсон. Ўзбекистон Президенти нуфузи миллиарддан ортиқ Хитой халқининг ҳақли равища катта дўстидир. Ислом Каримовдан кўплаб ҳаққоний ва теран маъноли фикрларни эшитдим ва уларнинг барчаси мен учун жуда фойдали ва ибратли бўлди»¹.

Бу юксак эътирофда, «ўзбек модели»нинг олти устувор йўналишининг ҳам ҳиссаси бор деб айтиш мантиқан тўғридир. Шу объектив борлиқни тўғри англаб, ундан, яъни олти устувор йўналишдан тарихчиларимиз тўғридан-тўғри методологик асос сифатида фойдаланишлари ҳозирги кунда тарих фанининг олдида турган энг долзарб масалалардан бири бўлмоғи керак. Буни тарих фанига қандай қилиб татбиқ этиш усули ва амалиётини кўрсатиш учун аввало, «ўзбек модели»нинг олти устувор йўналишини кўз олдимишга келтиришимиз, уларнинг мазмуни, мөҳияти ва хусусиятларини англаб олишимиз керак. Бу устувор йўналишларни Ислом Каримов «ўзбек модели»нинг илмий-назарий методологик асослари сифатида биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртингчи сессиясидаги «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» номли маърузасида ишлаб чиқди (1999 йил 14 апрель). «Ўзбек модели»нинг олти устувор йўналишлари қуидагилардан иборат:

Биринчи устувор йўналиш — мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш;

Иккинчи устувор йўналиш — жамият маънавиятини янада юксалтириш;

Учинчи устувор йўналиш — юксак малакали ва рақобатбар дошли миллӣ кадрларни тайёрлаш;

Тўртингчи устувор йўналиш — халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсиши, аҳолини янада кучли ҳимоя этиш;

Бешинчи устувор йўналиш — иқтисодиётда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;

Олтинчи устувор йўналиш — жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқароларро тотувликни, мамлакат сарҳадлари дахлизлигини, ҳудудий яхлитлигини таъминлаш².

Булар тарих фанига татбиқ этилиб, тарихчилар уларга асосланса, тарихий тадқиқот ҳаққоний олиб борилиши асносида

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 18 сентябрь.

² Каранг: Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртингчи сессиясидаги маъзуза. 1999 йил 14 апрель. — Т.: «Ўзбекистон», 1999, 15, 17, 18, 19-бетлар.

бўлиб ўтган тарихий воқеиликлар бугунги кун илм-фани, тафаккурий дунёқарашлари нуқтаи назаридан холисона объектив ёритилишига яна бир бор имкон туғилишига ишончимиз комил.

Агар тарихчилар муайян бир тарихий давр ёки бутун Ўзбекистон тарихи ўрганилиши, ёзилиши ва ўқитилишида мана шу олти устувор йўналишларга амал қиласа, бу йўналишлар асосида тарихий жараён қандай ривожлангани, буларга ким қачон ва қандай амал қилганини аниқлаш ва ёритиш мумкин бўлади.

Бу устувор йўналишларда бевосита Миллат ва Ватан манфаатларига, умуман жамият тараққиётига дахлдор бўлган энг муҳим масалалар мажмуи мужассамлашган. Шунинг учун ҳам улар ўз-ўзидан бевосита методологик аҳамият, мазмун ва моҳиятга эга. Бу йўналишларда кўрсатилган, бевосита жамият тараққиётига дахлдор бўлган масалалар ҳеч қачон эскирмайди. Улар доим янгиланиб, ҳар бир тарихий давр учун долзарб масала бўла олиш хусусиятига эга.

Устувор йўналишларнинг ҳар бири хоҳлаган давр тарихини ўрганишда методологик асос бўлиши амалиётини кўз олдимизга келтирсан, масаланинг мазмун-моҳияти янада ойдинлашади. Масалан, учинчи устувор йўналиш — юксак малакали ва рақобатбардошли миллий кадрларни тайёрлаш «ўзбек модели»нинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Миллий кадрлар эса миллатнинг юзи, тараққиёт ўзаги эканлиги ҳаммага аён. Демак, бу олти устувор йўналиш жамият учун ҳам, тарих фани учун ҳам, тарихчи олимлар учун ҳам энг муҳим методологик илмий-назарий мазмунга эга.

Мана шу биргина миллий кадрларни тайёрлаш йўналиши (яъни методологик мезони) нуқтаи назаридан, ушбу масалага Ўзбекистон тарихида қачон ва қандай эътибор берилгани, берилмаганлигини эслашнинг ўзи бу йўналишнинг тарихий ва методологик аҳамиятини янада ойдинлаштиради. Ушбу масала ҳар доим у ёки бу даражада энг муҳим ижтимоий-маданий ҳаёт масаласи бўлиб келган. Аммо бизнинг англашимизча, ҳозирги замон миллий кадрларини тайёрлаш масаласига тарихда биринчи бор XIX аср охири — XX аср бошларида юз берган ўта буюк ижтимоий ҳодиса — миллий уйғониш даврида фидойи миллатпарвар жадидлар томонидан катта эътибор берилгани, тарихда ҳеч ўчмас воқеа бўлиб қолгани ҳаммага маълум.

Бунга жадидлар диний-дунёвийликка асосланган янги — жадид мактабларини очиб, унда ёшларнинг саводини олдиндан анъана бўлиб келган беш йилда эмас, балки беш-олти ойда чи-

қаргани, шунингдек, иқтидорли ёшларга диний ва дунёвий илмларни ўргатиб, уларни бир қанча замонавий мутахассисликлар бўйича Россия, Туркия ва Германияга ўқишга юборгани, энг муҳими, олий дунёвий таълимли мутахассисларни тайёрлаш мақсадида 1918 йилда ҳозирги Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетига асос солинганлиги мисолидир.

Советлар даврида ҳам миллий кадрларни тайёрлашга катта эътибор берилди, ёшлар Россиянинг марказий шаҳарларида ўқитилди. Ўзбекистоннинг ўзида бир қатор олий ўқув юртлари очилди. Ёшлар халқ ҳўжалиги учун зарур бўлган турли мутахассисликларни эгалладилар. Аммо уларга биринчи навбатда русланиш, шунингдек, сохта коммунистик фоя ва мафкура, пролетар байналмилаллик руҳи сингдирилди. Миллий руҳдаги малякали миллий кадрларни тайёрлаш иши мустақилликдан сўнг Ислом Каримовнинг ташаббуси билан энг олий даражага кўтарилиди. Бу ўринда 1997 йилда 29 августда эълон қилинган Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури миллий кадрларни тайёрлашнинг ўзбек модели сифатида дунёга ёйилди.

Юқорида кўрсатилган устувор йўналишларнинг ҳаммасини ҳам асосий беш тамойил — мисол тарих фани амалиётида асосий методологик йўналиш сифатида англаш керак. Бизнингча, бу ерда уларнинг ҳаммасига бирма-бир алоҳида тўхталишга ҳожат йўқ.

«Ўзбек модели»нинг беш тамойили ва олти устувор йўналишлари Ўзбекистон тарихи фанига методологик йўл кўрсатиши шундаки, улар ўтмишни бугун билан, бугунни ўтмиш билан, ўтмиш ва бугунни келажак билан боғлашдек муҳим усул бўлиши билан бирга, теран фалсафий, илмий-амалий мазмун ҳамда моҳиятга эга. Шу асосда улар тарихни Ислом Каримов олға сурган «Ўтмиши буюкнииг келажаги буюк», «Тарихий хотирасиз келажак йўқ», «ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади» деган методологик фоялари асосида ёзилишига катта ҳисса қўшади.

Коммунистик мустамлака фоясига асосланган совет тарих фани методологиясининг асосий тамойил ва назариялари, юқорида кўрсатилганидек, партиявийлик, коммунистик фоявийлик ва мафкуравийлик, инқилобийлик, синфий муросасиз душманлик, пролетар байналмилаллиги, даҳрийлик, марксча-ленинча беш формацияга қатъий амал қилишдан иборат бўлган эди. Бунинг натижасида эса нафақат коммунистик империя исканжасида бўлган халқлар тарихи, балки дунё тарихи ҳам сунъий равишда сохталаштирилиб ёзилди.

Ҳозирги тарих фани ва тарихчилар олдидағи энг муҳим вазифа тарих фанига сингдирилган «оқ» ва «қора» коммунистик дөгларга тұла-тұқис барҳам бериш, коммунистик методология асортларидан озод бўлишдан иборатдир. Методологик тамойил ва асосий устувор йўналишлар тарих фани методологиясининг илмий-назарий, гоявий-мафкуравий асослари томонидан белгиланган мақсадлар асосида амалга оширилса, тарихимиз ҳаққоний ва тұла-тұқис ёзилади.

Тарих фанининг методологик илмий-назарий асос ва усуллари, тамойил ва йўналишлари ўзаро боғлиқликка эга. Буларнинг асосий мақсад ва вазифалари — тарих фани такомил то-пиб, янада янги босқичларга құтарилиши тарихчиларда ҳаққоний методологик дүнёқараş шаклланишини ва Ўзбекистон тарихи мустақиллик руҳида мукаммал ва түғри ёзилишига ёрдам беришдан иборат. Бу ўринда умуман «ўзбек модели» ва унинг беш тамойили, олти устувор йўналишлари ва бошқа таълимот, фоя ҳамда концепциялари тарих фани, тарих тадқиқотининг энг янги методологик мезон ва асослари бўлишини тарихчи олимлар түғри англаб олган ҳолда уларга амал қилишини алоҳида таъкидлаш мақсадга мувофиқдир.

3. Миллий олий тарихий таълим қарор топишидаги муаммолар

Мустақиллик шарофати билан ҳозир барча олий ўқув муасасаларида Ўзбекистон тарихи фани мажбурий фан сифатида ўқитилемоқда. Ушбу фан юзасидан ҳамма бўлажак мутахассислар давлат имтиҳонини топширадилар. Демак, миллий зиёли кадрларимиз ўз Ватани тарихини яхши билишлари шарт. Коммунистик мустамлака даврида бунинг тескариси бўлган эди. Шунинг учун ҳам бу масалага тұхталиш мақсадга мувофиқдир.

Мустабид советлар хукмронлиги даврида асосий мақсад миллатимизнинг тарихий хотирасини йўқотишга қаратилди. Бунинг учун маҳсус илмий тадқиқот институтлари ташкил этилиб, узлуксиз илмий тадқиқот ишлари олиб борилди. Сохта тарихий китоблар чоп этилди. Шу йўналишда кўплаб номзодлик ва докторлик диссертациялари ҳимоя қилиниб, сохта коммунистик фоя ва мафкурага содиқ мутахассис ҳамда олимлар тайёрланди. Шу билан бирга, Ўзбекистон тарихи фани алоҳида фан сифатида олий ўқув муассасаларида ўқитилемади. Бу билан унинг қадр-

қиммати йўққа чиқарилди. Миллий олий малакали зиёли мутахассислар ўз тарихидан мутлақ бехабар қолдилар.

Коммунистик партиянинг миллий тарих, тарих фани ва тарихчиларга қаратилган маҳсус мустабидлик сиёсати кучли бўлди. Умуман олганда, тарихчи олимлар партиянинг қатъий кўрсатмаси асосида фаолият юритишга мажбур бўлдилар. Шу боис ҳам бу ҳолатнинг гувоҳи бўлган таниқли тарихчи олим Ҳамид Зиёев мустақил бўлганимиздан сўнг ёзган бир мақоласида совет олими ва фуқароларини «малакали қуллар» деб, Коммунистик партиянинг якка хукмронлиги бошқарувида бўлган СССР давлатини эса «қулдорлик давлати» деб баҳолаши тасодиф бўлмаган эди. Яна бир таниқли сиёсатшунос олим Ваҳоб Қўчқоров: «Тарихийлик хотиранинг таянчидир. Шу сабабли босқинчилар халқнинг хотирасини, яъни тарихини йўқотишга ҳаракат қилгандар. Чунки хотирасиз халқ манқурт бўлади. Буйруқ берилса бас, ўзини ўзи қира бошлайди»¹, деб ёзган эди.

Мана шу сабабдан ҳам бўлса керакки, Мустақилликдан бир йил олдин ва унинг дастлабки йилларда, Ўзбекистон тарихини олий ўқув муассасаларида ўқитиш масаласи илк бор кўтарилганида бунга баъзи бир миллий тарихчи олимларимизнинг ўзлари коммунистик мафкурага мутелик нуқтаи назаридан туриб, кўркўона қаршилик қилдилар. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон тарихи миллий олий таълимнинг ажралмас қисми сифатида ўрин топиши 1993 йилнинг сентябригача чўзилди. Ўзбекистон олий ўқув юртларида Ўзбекистон тарихини ўқитишга марказдан бўлган дастлабки расмий рухсат СССР халқ таълими Давлат қўмитасининг «СССР Олий ўқув юртлари мутахассисликлари рўйхатига ўзгартириш киритиш ҳақида»ги буйруғи (1990 йил 13 июль)дан сўнг берилди. Бу буйруқда барча «иттифоқдош» республикаларда ўз миллий тарихини ўқитиш очиқ-ойдин кўрсатилди. Бунга 1990 йил 13 марта СССР Конституциясининг 6-моддасидаги «Коммунистик партия СССРнинг ягона foяvий-сиёсий ва мафкуравий раҳбари» деган қонун бекор қилингандиги сабаб бўлган эди. Шундан сўнг КПСС тарихи фани ва партиянинг асосий foяvий-мафкуравий таянчи бўлган бошқа ижтимоий-сиёсий фанлар ўз нуфузларини маънан йўқотди.

Ўзбекистонда давр тақозосига кўра, аниқроғи, «қайта қуриш» давридан бошланган миллий уйгониш тўлқини ва бошқа баъзи бир тарихчи олимларнинг ташаббуси сабабли олий ўқув муасса-

¹ Қўчқоров В. Миллий ўзликни англаш ва барқарор тараққиёт. — Т.: «Akademiya», 2013, 43-бет.

саларида Ўзбекистон тарихини ўқитиш хатти-ҳаракати марказ буйруғидан анча олдин бошланган эди. Мана шу муносабат билан Ўзбекистон Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлигига 1990 йил 4 февралда олий таълим профессор-ўқитувчиларининг кенгаши чақирилиб, унда биринчи маротаба Ўзбекистон тарихини олий ўқув муассасаларида ўқитиш масаласи кўтарилди. Шу кенгаши хулосаси асосида Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирининг биринчи ўринбосари Н. Науменко имзоси билан буйруқ чиқарилди. Унда «Ўзбекистон тарихи фани»ни барча олий ўқув муассасаларида ўқитиш учун унга жами ўтгиз соат ажратилганлиги кўрсатилди. Бу албатта, тарихга бўлган дастлаб ижобий муносабатнинг бегонача кўриниши бўлган эди. Мана шундан сўнг Она тарихнинг олий таълимдаги ўрни, мавқеи ва миллий олий тарихий таълимни қарор топтириш учун совет Ўзбекистонидаги ўзига хос гайримантиқий «кураш» авж олди.

Бу кураш коммунистик мустамлака империясининг инқирози бошланган яъни «қайта қуриш» даврида демократия бироз жонлангани, энг муҳими, коммунистик партиянинг якка ҳукмронлиги заифлашганидан кейин пайдо бўлган қулай имконият сабабли матбуотда ҳам анча кенг маънода ўз аксини топди. Пойтахт ва вилоятлардаги олимларнинг Ўзбекистон тарихининг олий таълимда ўқитилишига оид бир қатор мақолалари чоп этилди. Тарих фанлари номзоди, доцент Шоди Каримовнинг фидойилиги ва уни қўллаб-қувватлаганларнинг фаолияти алоҳида таҳсинга сазовор бўлди. Шоди Каримовнинг ўша пайтда чоп этилган бир қатор мақолалари илмий жамоатчиликда Ватан тарихига нисбатан меҳр уйғонишига катта таъсир кўрсатди. Масалан, у биринчи бўлиб вазирликнинг юқоридаги буйругини «Халқ сўзи» газетасида (1991 йил 31 январь) «Тарихни садақа қилиб бўладими?» деган мақола билан чиқиб, қаттиқ танқид қилди. Мақолада Ўзбекистоннинг уч минг йилликдан ҳам кўп тарихи 30 соатлик дастурда ўқитилиши бир садақа мисол бўлганлиги аниқ далиллар билан исботланиб, бу пайтда Озарбайжонда Озарбайжон тарихи олий ўқув муассасаларида 120 соатлик дастур асосида ўқитилаётганлиги кўрсатилди. Энг муҳими, мақолада тарих фани барча олий ўқув муассасаларида тўла-тўқис ўқитилиши давр тақозосига кўра ҳаёт-мамот масаласи бўлиб қолганлиги ҳар томонлама мукаммал кўрсатиб берилган эди¹.

¹ Каранг: Каримов Ш. Тарихни садақа қилиб бўладими? // «Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 31 январь.

Мустақиллик туфайли Ватанимиз тарихидан олий ўқув муассасалари учун дастлабки қўлланма, дарсликлар яратилишига дастлабки ташаббускорлардан бири Шоди Каримов бўлди. Айниқса, унинг Ўзбекистон тарихи фанини олий ўқув муассасаларида ўқитиши соҳасидаги курашда фаол бўлганлиги ҳамон қўпчиликнинг хотирасида турибди. Ундан бу борада катта ёзма мерос қолди¹.

Камина ҳам давр талаби асосида Ўзбекистон тарихини ҳимоя қилган ҳолда баҳоли қудрат қуидаги мақолаларни чоп эттириди: «Тарихий масъулият туйгуси» («Халқ сўзи», 1991 йил 29 март), «Қайси тарихни ўрганамиз» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1992 йил 17 апрель), «Тарихни парчалаб эмас, яхлит ўқитайлик» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1993 йил 18 июнь), «Олий тарихий таълим зарур» («Халқ сўзи», 1998 йил 28 май) ва бошқалар.

Фожиа шунда эдики, совет даврида Ўзбекистон тарихини ўрганувчи маҳсус илмий тадқиқот институти ва Ўзбекистон Коммунистик партияси тарихини ўрганувчи маҳсус илмий тадқиқот институти фаолият юритди. Аммо тарихимиз ўқитилмади.

Асосан совет даврида коммунистик партия тарихи, ССР тарихи, марксистик фалсафа ва сиёсий иқтисод фанлари олий ўқув муассасаларида етакчи фанлар сифатида ўқитилди. Барча бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар ҳам мана шу «етакчи» фанлар йўналиши асосида, яъни соҳта коммунистик ғоя асосида ўқитилди. Юртбошимиз Ислом Каримов ўз раҳбарлик ва раҳнамолик йўли — «ўзбек модели»нинг замери асосида Она тарихнинг қадр-қиммати, тажрибаси ва фалсафасини жуда чукур англар эди. У ўз раҳбарлик фаолиятининг дастлабки кунларидан бошлаб, умуман тарихга, шунингдек, бевосита Ўзбекистон тарихига катта эътибор берди.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Юртбошимиз дастлаб жиддий эътибор берган муҳим масалалардан бири Ўзбекистондаги илм-фан масаласи бўлди. Масалан, 1989 йил 28 ноябрда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида бўлган маҳсус учрашувда табиий фанлар қатори гуманитар фанлар, шунингдек, Ўзбекистон тарихи фани ҳақида алоҳида тўхтаб мана бундай дегани

¹ Қаранг: Каримов Ш. Ватан туйгуси // «Ёш ленинчи» газетаси, 1990 йил, 20 декабрь; Каримов Ш. Тақдир изтироблари // «Мулоқот» журнали, 1991 йил, 4-сон; Унинг ўзи. Тарихий ҳақиқат муқаддасидир // «Мулоқот» журнали, 1992 йил, 2, 3, 4-сонлар; Унинг ташаббуси ва таҳрири остида чоп этилган илк маърузалар тўплами: Ўзбекистон тарихи ва маданияти. — Т.: «Ўқитувчи», 1992; Унинг ўзи (ҳаммуаллифликда). Ватан тарихи (мустақиллик даври). Учинчи китоб. — Т.: «Шарқ», 1997; Унинг ўзи (ҳаммуаллифликда). Ватан тарихи (биринчи китоб). — Т.: «Ўқитувчи», 1997; Унинг ўзи (ҳаммуаллифликда). Ватан тарихи (Ўзбекистон Шўролар истибоди даврида). Иккинчи китоб. II қисм. — Андижон, 1998.

катта жаросат бўлган эди: «**Жамиятшунослар Ўзбекистон тариҳининг кўпгина саҳифаларини қайта битишлари, чунончи, чоризм йилларида Ўрта Осиё халқларининг миллий озодлик ҳаракати, 1920—1930 йиллардаги адабий-ғоявий жараёнлар, колективлаштириш ва бошқа ҳодисаларга ҳужжатлар асосида назар солишлари керак.** Беҳбудий, Усмон Носир, Чўлпон, Фитрат ва бошқаларнинг ижоди ва дунёқарашини ҳам теран ва холис тадқиқ этиш зарур бўлади. Ўзбекистон Компартиясининг тарихи ҳам ўз тадқиқотчиларига мунтазир бўлиб турибди.

Баҳслар ва шубҳалардан чўчимаслик керак. Ҳақиқатни колектив бўлиб рӯёбга чиқариш, бунинг учун илмий-назарий ва илмий-амалий конференциялар, давра сухбатлари ўтказиш керак. Марказий Комитет бу тадбирларни ўюшибдиша фаол ёрдам беради¹.

Мустақиллик нафақат Ватани, балки унинг тарихини ҳам коммунистик мустамлака исканжасидан озод этди. Шундан сўнг тарихининг қадр-қимматини тиклаш, у олий таълимнинг таркибий қисмига айланиши учун тўла-тўқис ва тўлақонли имконият пайдо бўлди. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги Ислом Каримовнинг дастлабки ҳоҳиш-иродасидан келиб чиқиб, мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлабоқ, тўғри йўл тутди. Мустақилликнинг йигирма олтинчи куни — 25 сентябрдаёқ мазкур вазирликда КПСС тарихи фани профессор-ўқитувчилари ва бошқа ижтимоий-гуманитар соҳа мутахассислари кенгаши чақирилиб, унда биргина масала — КПСС ва СССР тарихлари ўрнида «қайси тарихни ўқитамиш?» деган ўта муҳим миллий ва мустақиллик аҳамиятига молик масала мұҳокама қилинди. Кенгашини файласуф олим, ЎзФА мұхбир аъзоси (кейинроқ академиги) Мўъбин Баратов бошқарди.

Мұҳокама жараёнида тарихчилардан бир-бирига мутлақо зид иккита таклиф ўртага ташланди. Биринчиси — Ўзбекистон тарихини ўқитиш, иккинчиси шу пайтда Россияда коммунистик ғоя ва мағкуранинг сўнгги талвасасидан бир намуна сифатида олға сурилган «XX аср ижтимоий-сиёсий тарихи» («Социально-политическая история XX века — СПИД») ни ўқитиш бўлди. «КПСС тарихи» фанидан андоза олинган ҳолда дунёга келган, макони ва эгаси ҳам мавҳум бўлган юқоридаги ўқув курси Россияда чоп этиладиган нуфузли газета — «Аргументы и факты»да ўша пайтнинг ўзидаёқ, «СПИД ўқитиладими?» деган сарлавҳа остида қаттиқ танқид қилинган эди.

Кенгашдагиларнинг кўпчилиги олдиндан марказга тобелик асосида шаклланган анъана татьсирида кўр-кўrona мана шу «СПИД»

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011, 91-бет.

ни ўқитишини маъқулладилар. Бундан эса ўша коммунистик мустамлака ҳукмронлиги даврида шаклланган учта ҳолат яққол на-моён бўлди. **Биринчиси** — тарихчиларда ва бошқа соҳа вакилла-рида коммунистик мафкура ва ғояга тобелик ҳолатининг устун-лиги. **Иккинчиси** — олимларнинг кўпчилигига Россия марказига маънан итоаткорлик беҳад кучли эканлиги, мустақил фикрлаш-дан чўчиши. **Учинчиси** эса уларда Она тарихга нисбатан совет даврида сингдирилган бегоналик ҳисси кучли бўлганлиги.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бу пайтда «юқоридан» ҳеч қандай тазийиқ йўқ эди. Эркин демократия амалда бўлиб, ҳамма нарса кенгашга, унга келганларнинг эрки, ҳоҳиш-истаги ва мил-лий ўзлиги қай даражада эканлиги, ўз тарихига бўлган муносаба-ти, онгу шуури — тафаккурига боғлиқ бўлиб турган эди.

Кенгашда ушбу китоб муаллифи ҳам сўзга чиқиб, олий таъ-лимда «Ўзбекистон тарихи» фанини ўқитиши давр тақозосига кўра миллат ва ҳалқнинг ҳаётий эҳтиёжига айланганлигини айтди. Аммо бу фикрни кўпчилик қўллаб-кувватламади. Шуни ҳам айтиш ке-ракки, ҳар икки таклифга ўз фикрларини билдиrolмай, мустабид коммунистик сиёсатнинг таъсиридан чўчиб, «томошабин» ҳола-тида жим ўтирганлар ҳам кўпчиликни ташкил этди. Шунингдек, баъзи бир тарихчилар Ўзбекистон тарихини билмаймиз, шунинг учун ҳам уни ўқита олмаймиз деган баҳонани рўкач қилдилар.

Кенгаш «СПИД»ни ўқитишига кўпчиликнинг розилиги билан қарор қабул қилди. Бироқ, кенгашдан кейин вазирликда Она та-рихни олий ўкув муассасаларида ўқитиши зарурлигини англаб етган соглом фикр ҳам пайдо бўлди. Лекин бу ижобий фикр ўша комму-нистик ғояга тўйинган баъзи бир «катта» тарихчи олимларнинг таъсирида ўта гайритабиий қонуний кўринишида амалга оширилди. Ўзбекистон тарихи шавқатсиз бошдан-оёқ кўксига ханжар урилган мисол иккига бўлиб ташланди: энг қадимги даврлардан то Россия босқинига қадар бўлган даврлар «Ўзбекистон ҳалқлари тарихи», ундан кейинги даврлар эса «Сиёсий тарих» деб номланиб ўқитила бошланди. Бу ажойиб ҳолат 1993 йилнинг сентябригача давом этди.

Олий ўкув муассасаларида Ўзбекистон тарихини ўқитиши учун собиқ «КПСС тарихи» кафедралари «XX аср сиёсий тарихи» кафедралари деб қайта номланди. Бу эса ўз-ўзидан баъзи бирор-ларга эски партия тарихини ўқитиши учун катта имконият берди. Бу каби ҳолатлар аста-секин талабалар орасида ҳам, профессор-ўқитувчиларда ҳам норозиликка сабаб бўлди. Натижада мат-буотда бир неча жиддий мунозарали мақолалар чоп этилди. Бу мақолаларнинг умумий мазмуни Ўзбекистон олий ўкув муассасаларида Ваган тарихини ўқитиши масаласи бўйича қуидагича уч хил фикр ва таклифлардан иборат бўлган эди:

1. «XX аср сиёсий тарихи»ни олий ўқув муассасаларидан олиб ташлаб, унинг ўрнида Ўзбекистон тарихини бир бутунликда ўқитиш.

2. «XX аср сиёсий тарихи»ни сақлаб қолиши ва унда Ўзбекистон тарихига кенг ўрин бериш.

3. XX аср сиёсий тарихи ўрнига Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий тарихини бир бутунликда ўқитиш.

Коммунистик мафкура таъсири ила Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки уч йилида Она тарихни олий ўқув муассасаларида ўқитиш масаласида умумий бирлик йўқ эди. Ҳатто айрим амалдор шахслар унинг олий таълимдаги ўрнини мутлақо инкор этиб, мактабда ўқитиш билан чекланишини маъқулладилар. Бу — бир юз ўттиз йиллик мустамлакачиликдан сўнг Мустақилликнинг дастлабки йилларида мустақил оёққа туриш ва ўзликни англаш жараёнидаги довдирашнинг айнан ўзи бўлиб, марксчаленинча сохта синфий кураш таълимоти ва коммунистик методология исканжасида бўлган тарихчи олимларимизнинг кўпчилиги 1993 йилнинг ёзига келиб, ўзлигини, ўз Она тарихи ва унинг қадр-қимматини англаб етишга, коммунистик мафкура гафлатидан уйғонишга мусассар бўлдилар. Бу жараён 1993 йил май ойида Тошкент шаҳрида, Автомобиль йўллари институтида бўлган «Ижтимоий-гуманитар фанларни олий ўқув юртларида ўқитиш муаммолари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференциясида ўзини тўла-тўқис намоён этди. Унда нафақат Ўзбекистон тарихи фанини, балки жамики ижтимоий-сиёсий ва гуманитар фанларни марксча-ленинча методологиядан холи равища шаклантиришга оид умумий методологик аҳамиятга эга қарорлар қабул қилинди ва тегишли хуносаларга келишиб олинди.

Мажлисда шунингдек, Ўзбекистон тарихини олий таълимда ўқитиш керак, лекин бу фандан давлат имтиҳони бўлиши шарт эмас, деган хато фикрлар ҳам билдирилди. Бу Ўзбекистон тарихи олий ўқув муассасаларида мажбурий ўқитиладиган фанлар таркибига кирмаслигини билдирап эди. Шу сабабдан ҳам бу конференцияда Она тарих учун ҳаёт ва мамот кураши янада авж олди.

Конференциянинг иккинчи куни «Тарих шуъбаси»нинг мажлисида тарихчилар орасида Ўзбекистон тарихининг олий ўқув муассасаларидағи тақдирни учун кураш тўла маънода олов мисол қайта ловуллаб ёнди. Бунга яна айрим «олимлар»нинг эски нуқтаи назарда туриб, олий таълимда Ўзбекистон тарихини эмас, балки «Сиёсий тарих»ни ўқитишни ҳимоя қилганлиги сабаб бўлди. Бу албаттга, кўпчиликнинг норозилигига сабаб бўлди. Чунки Ўзбекистон тарихининг қадр-қимматини энди кўпчилик англаб олган эди. Бизнингча, шу пайтда кўпчилик тарихчиларнинг кўз ўнгидаги Она тарихимиз жонланиб, ўз қадр-қимматини яна бир бор намоён этди. Ватан ва унинг тарихига бўлган меҳр-муҳаббат

конференция иштирокчиларининг қалбида қайта жонланди. Дарҳақиқат, мустақилликдан олдин ва мустақилликнинг уч йили давомида Ўзбекистон тарихи фанини олий ўкув муассасаларида ўқитиши масаласи юқори даражадаги курашга сабаб бўлганлиги ҳозирги кунда ўта таажжубланарли бир ҳол бўлиши табиий, албаттa. Аммо бу тарихнинг аччиқ ҳақиқати бўлган эди.

«Тарих шуъбаси»да бутун Республика олий ўкув муассасалари тарих ўқитувчиларининг вакиллари йигилган эди. Бу мунозарадаги ютуқ Она тарихга бўлган умумий меҳр бутунлай сўнмаганлигининг натижаси бўлди. Шундан сўнг вазият бутунлай Ўзбекистон тарихи фойдасига ўзгарди.

Ҳақиқатдан ҳам бу конференцияда миллий аҳамиятга молик ҳақиқий ғалаба юз берди. Бу шунчаки, Ватан тарихини олий ўкув муассасаларида ўқитишининг тарафдорлари бўлганларнинг гина эмас, балки тарихни миллий руҳда талқин этувчи ватанпарвар олимларнинг ҳам галабаси бўлди. Конференцияда барча олий ўкув муассасаларининг ҳамма факультетларида Ўзбекистон тарихи асосий етакчи фанлардан бири сифатида ўқитилиши шарт қилиб белгилаб олинди. Бу билан эса, Ўзбекистон тарихи фани алоҳида фан сифатида қайта шаклланиши ва ривожланиши учун янги давр бошланди.

Бунда, энг аввало, мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислом Каримовнинг дастлабки кунларданоқ, Ватан тарихининг қадр-қимматини тўғри белгилаб сиёsat юргизганлиги катта аҳамиятга эга бўлди. Буни ўз мавзуимиз йўналишида айтсак, «ўзбек модели» — Ўзбекистоннинг мустақиллиги ва ўз тараққиёт йўлида дастлабки пайтда Президент Ислом Каримов етакчилигига қўлга киритилган энг муҳим миллий тарихий ютуқлардан бири бўлди. Чунки Юртбошимизнинг ўз сўзлари билан айтсак, «**Ўзлини англаш тарихни билишдан бошланади**»¹. Агар «ўзбек модели» модел бўлиб шаклланмаганида тарихчиларнинг онгли фикрлашлари бундан ҳам мушкул бўлиши ва тобелик кайфияти узоқча чўзилиши аниқ эди. Мана бир мисол. Давлатимиз раҳбари 1992 йилдаёқ, «ўзбек модели»ни расман ишлаб чиққан ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли» номли асарида тарих ҳақидаги ўз сиёсий дастурини белгилаб олган ҳолда, шундай деган эди: «**Тарихга мурожаат қилас эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди**»².

¹ Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 5-бет.

² Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992, 71-бет.

Президентнинг бу ва бундан бошқа шу каби тарих ва тарих фанининг методологиясига оид асосли ва энг долзарб фикр-мулоҳазалари тарихчиларнинг марксча-ленинча методология кишанларидан чиқиб, ўз Она тарихини англашида ўта муҳим аҳамиятга эга бўлди. Юртбошимиз коммунистик мафкура, марксистик методология инқирозидан сўнг ватанимиз ва унинг ижтимоий-гуманитар фанларида, олиму зиёлилар онгига жуда хавфли ғоявий-мафкуравий, илмий-методологик бўшилиқ пайдо бўлганни ўз вақтида, ўта ҳушёрлик билан англаб етган ҳолда иш юритди. Шу билан бирга, у «ўзбек модели» мажмуидаги хилмажил ва кўп сонли соҳа моделларидан бири — тарих ва ўзликни англаш моделига ҳам ўша пайтдаёқ ҳар томонлама асос солиб, уни бугунгача такомил топтириб келмоқда.

«Ўзбек модели» бошқа соҳалар қатори тарих ва ўзликни англашнинг ҳам асосий умумметодологик омили сифатида дунёга келиб, тобора такомил топмоқда. Ислом Каримов Ўзбекистонда раҳбар бўлганидан бери қандай ютуқлар қўлга киритилган бўлса, шулардан бири — миллат тарихий тафаккуридаги туб ўзгаришларга бевосита катта ҳисса қўшиб келаётган тарих фанининг ўзи янгиланиб, ривож топаётганлигидан иборат бўлди. Шуни ҳам қатъий айтиш лозимки, Ислом Каримовнинг ижтимоий-сиёсий ва раҳнамолик фаолият йўли — «ўзбек модели» Ўзбекистонни мустақилликка олиб чиқиб, унинг ўз тараққиёт стратегиясини белгилаб берди. Бундаги энг муҳим вазифалардан бири — ўтмиш тарихини ҳаққоний ёритишнинг зарурӣ илмий-амалий таянч нуқтаси бўлган тарих фанининг илмий-инновацион умумметодологик асосларини ҳам кўрсатиб берганлиги бўлди.

Бунинг самараси ўлароқ, тарих фани мутлақ янгиланди. Шу билан бирга, унинг миллат ҳаётида тутган ўрни жуда кенг миқёсда намоён бўлди. Олий таълим тизимида Ўзбекистон тарихи фани ривожланиб, тарихий олий таълим тўла-тўкис қарор топди. Бунинг натижаси ила миллий ғоя ва мафкура, тафаккур мукаммаллашиб, миллат ўз қадр-қимматини англаши тобора юксалиб бормоқда. Шу қаторда миллий олий тарихий таълим тобора ривож топмоқда. Юртбошимиз айтганларидек, умуман фан, шу жумладан Ўзбекистон тарихи фани ҳам жамиятимиз тараққиётини олға силжитувчи куч, восита бўлиб хизмат қилмоқда. Бу ўринда «ўзбек модели»нинг миллий олий тарихий таълим ривожига қўшган ҳиссаси беҳад чексиз, бўлди.

Хуласа

Ушбу китоб баҳоли қудрат олиб борилган изланиш — илмий тадқиқот натижасидир. Унда Ислом Каримовнинг фаолият йўли — «ўзбек модели» имкон доирасида таҳдил этилиб, у инновацион методологик илмий-назарий ва бир бутун мукаммал таълимот эканлиги исботланди.

Ислом Каримов тақдир ва тарих тақозосига кўра, мамлакат ва халқимиз салкам бир ярим асрлик мустабид мустамлака исеканжасидан озод бўлиб, мустақил тараққий топиши ва дунёга танилиб, халқаро ҳамжамиятда ўзининг мустаҳкам ўрнига эга бўлишига раҳнамо бўлди. Албатта, бу оламшумул тарихий ҳодиса осонликча юз бергани йўқ. Буни биргина мисол, улар ҳеч кутилмаган бир пайтда коммунистик мустамлака — СССР таркибидағи Ўзбекистоннинг Президенти мақомида илк бор Москвага боргандари СССРнинг биринчи Президенти М.С. Горбачевнинг уларга нисбатан менсимаслик муносабатда бўлгани исботлаб турибди. Айни шу пайтда, бизнингча, қўп йиллик жимлидан сўнг мустамлака билан қарамлик ўргасида биринчи бор икки мақсад ва икки қарама-қаршилик тўқнашуви тарихан юз берган эди. Буни таниқли адаб Абдуқаҳҳор Иброҳимов мана бундай деб, биринчилардан бўлиб баҳолаганди: «**Михаил Горбачевнинг фикри-ёди қандай бўлмасин, қизил империяни пароканда бўлишдан сақлаб қолишга урииш бўлса, Ислом Каримовнинг қалбida эса Ўзбекистонни тўла мустақилликка олиб чиқиш умидлари жўшурди**»¹.

Юртбошимиз сиёсатининг асоси миллий мустақиллик ва мустақил тараққиёт йўли бўлиб, истиқлолдан сўнг тезда дунё бўйлаб, «ўзбек модели» деган расмий ном остида эвтироф этилди. Бу модел энг мақбул ва тўғри йўл сифатида дунё тарихидаги буюк шахслар, давлат арбобларининг йўлларига муқобил бўлиб тарихга кирди. Ислом Каримов ишлаб чиқсан Ўзбекистоннинг миллий мустақиллик ва тараққиёт йўли — «ўзбек модели» энг за-

¹ Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. — Т.: «Шарқ», 1999, 349-бет.

монавий, умуммиллий — жаҳоншумул аҳамиятга молик инновацион, мутлақ янги ижтимоий-сиёсий методологик дастурилалар бўлиб, одатий моделлардан фарқли ўлароқ, **биринчидан**, муваққат бўлмай, балки муқим катта тарихий даврга белгиланди. Ҳозирда бაъзи бир тадқиқотчилар унинг даврини ўтиш даври билангина чегаралаб кўрсатмоқда. Бу энг аввало, ўтиш даври билан ҳам бевосита боғлиқ эканлигидан далолатдир, холос.

Иккинчидан, миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели муайян бир тор масала ёки соҳагагина дахлдор модел эмас. У жуда кенг қамровли, жамиятнинг ҳамма соҳалари, шунингдек, жамият ҳар томонлама такомиллашиб боришига дахлдор бўлган барча муаммолар ечимини ўз ичига олган сертармоқ университет мазмунли тадрижий-диалектик асосда узлуксиз янгилашиб борувчи модел.

Учинчидан, шуни таъкидлаш жоизки, салкам бир ярим асрлик мустабид мустамлакачилик ўз-ўзидан ҳар томонлама инқизорзга учраб барҳам топиши билан Ватанимиз ижтимоий ҳаётида нафақат ғоявий-мафкуравий, балки ҳамма соҳаларда, шунингдек, тарих фанида ҳам бўшлиқ пайдо бўлди. Бу бўшлиқ, энг аввало, социалистик деб аталмиш жамият бўшлиғи бўлиб, унинг ўрни янги миллий-мустақил ғоя, мафкура, миллий давлат бошқаруви, тарихий қадриятлар, стратегик масалаларга асосланган мутлақ янги ҳуқуқий-демократик, очиқ фуқаролик жамияти билан тўлдириш (алмаштириш)дан иборат зарурият пайдо бўлди. Ва бу «ўзбек модели»нинг энг асосий масаласи, мақсад ва вазифасини ташкил этди. Унинг тарихий хизмати Ўзбекистоннинг бугунги кундаги тараққиёт салоҳияти, халқаро майдонда тутган ўрни мисолида ёрқин намоён бўлиб турибди.

Бунинг эътирофи ўлароқ, Йўлбошчимиз Ислом Каримов 2002 йилда **«Халқаро миқёсдаги лидер»** деб аталувчи нуфузли мукофот совриндори бўлди. «Лидер» сўзи аслида инглизча «leader» сўзидан олинган бўлиб, ўзбекчада етакчи, раҳбар, бошлиқ, арбоб, йўлбошчи деган маъноларни англатади.

Тарихда шундай қонуният бор: ҳар бир буюк Йўлбошчини маълум тарихий даврларда тарихнинг ўзи тарбиялаб, эл, миллат, халқ ва Ватанга раҳнамо қиласди.

Буюк тарихий шахс ва қаҳрамонлар ҳақидаги ғояни Европада биринчилардан бўлиб олға сурган инглиз тарихчи ва файласуф олими Томас Карлейл (1795—1881) шундай дейди: «Жаҳон тарихининг ҳар бир босқичида унинг халоскори бўлган ва кишилар қалбига чўғ ташлаб уни ёндирган Буюк одамга дуч келамиз. Дунё

тариҳи буюқ одамларнинг таржимаи ҳолидир»¹. Шу ғояни давом эттирган француз математик, физик ва файласуф олими Анри Пуанкаре (1854—1912) «Буюқ одамларнинг дунёга келиши — буюқ тасодифдир» дейди². Бир қараганды шундай кўринса-да, асло бундай эмас.

Тарихдаги барча буюқ шахслар каби биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг Йўлбошчи деган буюқ рутбага эга бўлиши — тарих тақозоси. Шу ўринда Ислом Каримовни буюқ Амир Темур билан маълум бир маънода тақдирдош, унинг зиммасига юкланган вазифа, бунга ҳам юкланган дейиш мумкин.

Уларнинг раҳбарлик ва раҳнамолик фаолиятидаги ўхшашликлардан бири ва энг муҳими, дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонуниятига қатъий амал қилиниши ва бунинг асносида улкан бунёдкорлик ишлари амалга оширилиб, абадий маскан топган буюқ диний-дунёвий уламою олимларга дахлдор муқаддас жойлар обод этилганлигида намоён бўлмоқда.

Тадқиқотимизнинг мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб қўйидаги якуний хулоса ва таклифларни қисқача баён этиш мақсадга мувофиқдир. Агар бу хулосалар амалга оширилса, илмий-ижодий ва таълим-тарбия соҳаларида истеъмолга киритилса, мустақиллигимиз янада мустаҳкамланиб, буюқ келажак сари дадил қадамлар билан боришимизга каттагина ҳисса қўшилади деган умиддамиз.

Биринчидан, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти — миллий мустақиллик ва мустақил тараққиётимизнинг раҳнамоси, буюқ келажак ғоясининг асосчиси, миллат ва халқимиз йўлбошчиси Ислом Каримов асарлари ва ғояларини ўрганувчи маҳсус фонд ёки марказ ташкил этиш вақти келди. Бу умуман ҳозирги тезкор давримиз талаби ва тақозоси сифатида халқимизнинг маънавий-маърифий эҳтиёжига айланган долзарб масала бўлиб турибди. Буни тасдиқловчи фикр-мулоҳазалар Президентга халқимиз томонидан ёзилган мактублар ва олимларимизнинг асарларида аллақачон ўз аксини топган. Мана шулардан биргина мисол. Хоразмнинг Урганч шаҳридаги Хоразмий кўчаси, 13-ўйда истиқомат қилувчи Ҳанифа Отажонованинг «Хурматли Президент девони ходимлари!» деган мурожаатномаси бўлиб, унда шундай

¹ Кўчкоров В. Миллий ўзликни англаш ва барқарор тараққиёт. — Т.: «Akademiya», 2013, 51-бет.

² Кўчкоров В. Ўша асар, 52-бет.

дейилган: «Мен муҳтарам Президентимиз Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият — енгилмас куч» асарини қайта-қайта ўқиб, ҳар бир одам боласи учун зарур бўлган ҳаётий ҳақиқатни инсон тафаккурининг нақадар буюклиги ва сўз сеҳрининг илоҳий мўъжиза эканини англадим... Мен китоб мутолааси давомида туғилган ўзимнинг айрим мулоҳазаларимни ўртага ташлаб, бир таклиф билдиromoқчиман: Президентимиз Ислом Каримов асарларини илмий асосда ўрганиш ва улардаги теран фикрлардан кенг жамоатчиликни, айниқса, ёш авлодни баҳраманд этиш мақсадида маҳсус илмий тадқиқот марказини ташкил этиш лозим, деб ҳисоблайман. Негаки, Президентимиз асарларининг барчасини бир жойга тўплаб, уларни комплекс ўрганишга доир изчил ва яхлит тизим яратиш фурсати келди»¹.

Иккинчидан, бизнингча, бу таклифлар амалга ошса, эндиғина оёққа турган янги тарих фанимиз такомил топиши, энг муҳими, мустақилликка эришищимиз ва мустақил тараққиётимиз даврлари тарихи ҳаққоний ва тўлақонли ёзилиши учун шароит яратилган бўлур эди. Бу таклифларнинг мазмуни, моҳияти жуда муҳим илмий-амалий ва методологик аҳамиятга молик. Мустақиллик учун олиб борилган ўзига хос ва мос миллий озодлик кураши ҳамда мустақил тараққиёт топган тарихимиз бевосита Ислом Каримовнинг раҳбарлиги ва раҳнамолиги, улар амал қилган кураш, бунёдкорлик йўли — «ўзбек модели» билан боғлиқ бўлди. Буни янада аниқ қилиб айтсак, ҳалқимизнинг мазкур даврдаги энг шонли ва ёрқин тарихи Йўлбошчимиз кўрсатган йўл ёки йўлбошчилиги тарихидир. Бу тарих яратилиши жараёнидаги барча ички ва ташки қарама-қаршиликлар, буларнинг бартараф этилиши, ҳалқимизни бунёдкорликка даъват этган омиллар ва ниҳоят бугунги кунда кўлга киритилган барча ютуқларнинг асослари Президентимизнинг асар ва маърузалари, нутқ ва интервьюлари, берилган саволларга жавобларида ўз аксини тўла-тўқис топган.

Учинчидан, Ислом Каримов ўтмиш тарихимизда ёрқин из бўлиб қолган доно давлат бошлиқларимизга хос анъана — тарихга бўлган чуқур эҳтиром ва тарихнависликни ўз даврига мос равишда қайта тиклади. Буни қарийб ҳамма асарларида тарихга мурожаат қилиб, ундан сабоқ олишлари, тарихга оид маҳсус рисола ёзиб теран фалсафий-методологик фикрларни олға сурғанлари, тарих фанимиз мутлақо янгиланишига беҳад катта ҳисса қўшганлари исботлаб турибди. Шуни ҳам айтиш керакки, улар

¹ Президентга мактублар. — Т.: «Маънавият», 2009, 32—35-бетлар.

коммунистик аксилиснений мафкура ва фоялар асосида асосизз ерга урилиб, таҳқирлаб келинган бутун ўтмиш тарихимизнинг бор қадр-қимматини юксак даражада қайта тиклади. Уни давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бирига айлантириди, таълим-тарбиянинг ажралмас қисми этиб белгилаб берди.

Энг муҳими, Ислом Каримов ўз асар ва маърузаларида тарих фанининг илмий жиҳатдан асосланган, умуммиллий аҳамиятга молик методологик илмий-назарий, фалсафий-гоявий асосларини кўрсатиб берди. Ҳозирги мустақиллик даври тақозо этаётган энг асосий вазифа мана шуларни жамлаб, илмий умумлаштириш асосида Ўзбекистон тарихи фанининг методологиясини яратиш бўлиб турибди. Агар бу ўта масъулиятли вазифа амалга ошса, ҳозирда бაъзи бир тарихчиларимиз амал қилаётган сохта советча коммунистик методологик нуқтаи назар барҳам топган, тарихчи олимларимиз янги ҳаққоний методология билан қуролланган бўлур эди. Бу масалага Юргбошимиз мустақилликдан олдиноқ катта эътибор бергани тарихчиларга маълум. Шунга қарамай, бу масала тарихчи олимларда коммунистик мафкура ва методологиянинг асоратлари ҳозир ҳам мавжудлиги сабабли ўзечимини тўла-тўқис топганича йўқ.

Тўртинчидан, Президент Ислом Каримовнинг раҳбарлик ва раҳнамолик йўли — «ўзбек модели»нинг тарихи, умуммиллий методологик ва инновацион аҳамиятига оид маҳсус ўқув курси яратилиб, у барча қадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтларида, олий ўқув муассасалари магистрантлари ва илмий тадқиқотчилари учун ўқитилса, айни муддао бўлади.

Бешинчидан, ҳозирда истеъмолга кенг кириб кетган «тараққиётнинг ўзбек модели», «Ўзбекистоннинг ўз мустақил иқтисадий тараққиёт йўли» деган тушунча ва иборалар тарзидан кўра, **«Миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели»**, деб умумлаштирилиб, шу билан бирга, «Ислом Каримовнинг миллий мустақиллик ва тараққиёт таълимоти» деган кенг маънолардаги тўлақонли тушунчалар ишлатилиши мақсадга мувоғиқдир. Мазкур тушунчалар бу ҳолда «ўзбек модели»нинг тўлат-тўқис мазмуни ва моҳиятини, тарихда тутган ўрнини аниқ англатади.

Олтинчидан, миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели деган тушунчани Ислом Каримовнинг мустақилликдан кейинги фаолияти билангина боғлиқ маънода эмас, балки уларнинг Ўзбекистонга биринчи раҳбар, яъни Ўзбекистон ССР Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг Биринчи котиби

лавозимига сайланган кун — 1989 йил 23 июндан ҳозиргача бўлган фаолияти билан бевосита ва узвий боелиқликда тушунмоқ керак. Чунки бу ўтган даврда нималар барҳам топиб, нималар янгитдан пайдо бўлган бўлса, буларнинг ҳаммаси уларнинг фаолият йўли — «ўзбек модели» билан бевосита боелиқ бўлди.

Еттинчидан, миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели Ислом Каримов давр талабига жавобан олга сурган илмий-назарий, ғоявий-мафқуравий асослар, таълимот ва тамоилилар мажмуини ўзида мужассамлаштирган, универсал мазмун ва моҳиятига кўра, жамият бошқаруви ва тараққиёти, барча соҳа фанлари ва айниқса, тарих фани учун методология, яъни компас вазифасини бажаришини тўғри англаш ва бунга амал қилишини давримиз тақозо этмоқда.

Саккизинчидан, миллий мустақиллик ва тараққиётнинг ўзбек модели тобора такомиллашиб, янгидан-янги илмий-назарий ғоялар билан, энг долзарб ижтимоий-ҳаётий, илм-фан ва ишлаб чиқариш масалаларининг ечимлари билан бойиб бормоқда. У бундан кейин ҳам тамаддуний-тадрижий асосда такомил топиб, буюк келажак сари йўл кўрсатиб бориши аниқ.

Тўққизинчидан, мустақиллик даври тарихини советча «янги» ва «энг янги» деб даврлаширишдан воз кечиш керак. У «Ўзбекистоннинг мустақиллик даври тарихи» деган маънода англаниши ва номланиши (айтилиши) ҳақиқатга ҳам, тарихийликка ҳам, ўз асли ва моҳиятига ҳам мувофиқдир. Шунингдек ушбу даврга ва умуман Ўзбекистон тарихига оид эндиликда ёзиладиган китоб, дарслик ва қўлланмаларда «ўзбек модели» методологик асос сифатида ўз ўрнига эга бўлмоғи зарур. Маълумки, ҳозиргача ёзилган тарих ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанларга оид дарслик ҳамда диссертацияларда уларнинг методологияси кўрсатилмаган. Энди бу камчиликни тўғирлаш вақти келди.

Ўнинчидан, бўлажак тарихчи мутахассисларни тўғри йўл ва йўналишдаги методологик илмий-назарий, ғоявий-мафқуравий асос, таълимот, тамоилилар билан қуроллантириш мақсадила Ўзбекистон тарихига оид қуйидаги янги маҳсус курс тарих факультетларида ўқитилишини ҳозирги даврнинг ўзи талаб ва тақозо этмоқда:

Ўзбекистон тарихи фани ва уни ўқитишининг методологияси.

Бу ўқув курсида асосий эътибор коммунистик методологиянинг мазмуни ва моҳияти, «ўзбек модели»даги методологик асос-

лар, ўз мумтоз олимларимиз ва дунё мутафаккирларининг илмий-назарий ғояларига қаратилмоғи керак.

Ўзбекистон тарихи фани ва уни ўқитишининг методологияси ҳозир олий ўқув муассасаларининг тарих факультетларида коммунистик мустамлака ва мағкура ҳукмронлиги даврида нотўғри ишлатилган **«Тарих методологияси»** деган тушунчада ўқитиб келинмоқда. Бу ҳамон совет даврида сингдирилган коммунистик иллат — тарих билан тарих фанини ўзаро фарқламай, уларни бир маънода англаш ва тушунишнинг айнан ўзиdir.

Бу ҳолат, ҳатто, давлат олий таълими стандартида ҳам айнан шундай ном ва тушунчада «стандартланган» бўлиб, катта ёшдаги тарихчи олимларнинг методологик нуқтаи назари эскича тушунчада сақланиб қолишига сабаб бўлиб, миллий истиқлол руҳида тарбияланаётган ёш тарихчи кадрларда эса янгича ва ҳақиқий илмий методология шаклланишига маълум даражада тўсқинлик қилмоқда. Тарих, тарихий жараён тушунчасини тарих фанига мутлақо қарама-қарши қўйган ҳолда «фан» деган маънода, методология эса, ўз мазмуни, моҳияти ва вазифасига тубдан зид равишда эскича нуқтаи назар билан чекланиб, **«тарих методологияси»** деган тушунча ва йўналишда ўқитилмоқда.

Бу ҳолат ҳозирги бегона, зарарли «оммавий маданият», ғоявий-мағкуравий қарама-қарши жараёнлар кучаяётган, миллий мустақиллик ва ўзликни англаш, миллий ғоя ва мағкура такомил топаётган даврнинг мазмуни, моҳияти эътиборга олинмай, «тарих — фан», «тарих методологияси» деган эски мантиқсиз тушунча яшаб қолиши жуда ачинарлидир. Мана шу жиҳатдан ҳам ҳозир коммунистик мағкурага асосланган дунёқарашлар тубдан бартараф қилиниб, уларнинг ўрнида даврга ҳамоҳанг ҳақиқатларни қарор топтириш мақсадга мувофиқ бўлиб турибди.

Ўн биринчидан, модомики, методология тарих фани ва унинг мутасаддилари — тарихчи олимларга тўғри йўл кўрсатувчи асосий ғоявий-назарий таълимот омил ва мезон экан, биринчи навбатда **«ўзбек модели»** ва мустақиллик даври талабларига тўла жавоб бера оладиган Ўзбекистон тарихи фанининг мутлақ янги методологияси ишлаб чиқилиши асосий вазифа бўлиб турибди. Бу эса ўз-ўзидан тарихга оид ҳозирги барча илмий тадқиқот ишларида, дарслик ва ўқув қўлланмаларда, битирув ишларида, магистрлик ва докторлик диссертацияларида биринчи навбатда уларнинг методологик масалалари аниқланиб олинишини талаб этмоқда.

Шунингдек, ЎзФА тарих институти, Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича Жамоатчилик кенгаши, Олий ва ўрта маҳсус таъ-

лим вазирлиги хузуридаги Ўзбекистоннинг энг янги тарихи масалалари бўйича мувофиқлаштирувчи методик марказ, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссияси методология масаласига ўзаро келишган ҳолда жиддий эътибор беришлари ҳозир айнан мақсадга мувофиқдир. Бу масала ёшларни илмий-назарий жиҳатдан етук ва рақобатбардошли мутахассис бўлишининг асосини ташкил этади.

Ўн иккинчидан, Ислом Каримов Ўзбекистон миллий мустақиллиги ва тарақиётининг ўзбек моделини ишлаб чиқиш жараёнида унинг жуда муҳим методологик илмий-назарий, ғоявий-мафкуравий асосларини ҳам яратди. Шулардан бири — дин ва дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти бўлди. Бу азалий методологик ижтимоий-маънавий қонуниятини Ислом Каримов жуда тўғри анлаган ҳолда уни расмий равишда давлат сиёсати даражасига кўтарди.

Бу билан эса, мустақиллик ила қайта тикланган миллий давлатчилик ва тарихий-маънавий қадриятлар мажмуи бойишига катта ҳисса қўшилди. Дин ва дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти ижтимоий-сиёсий ҳаётда ўзининг мустаҳкам ўрнига эга бўлди. Бунинг ижобий самараси сифатида дин, таълим-тарбия, илм-фанларнинг ўзаро уйғун ва муштараклиги тобора мустаҳкамланиб бормоқда.

Аммо шунга қарамай, ҳозир ҳам олимларимиз орасида советча коммунистик мафкура, атеистик ва материалистик дунёқарашлар мавжуд. Бу албатта, уларнинг демократик эркин фикрлаш ва конституцион ҳақ-хуқуқларидан биридир. Аммо масалага эски коммунистик мафкура ва ғоялардан мутлақо холи равишда илмий-мантиқийлик, илм-фан ва техника ҳамда инсоний билим ва тафаккур соҳаларида сўнгги пайтларда қўлга киритилган ютуқ ва қашфиётлар асосида ёндашилса, мутлақо янгича диний-дунёвий дунёқарашларни англаш мумкин бўлади. Бу эса ўз-ўзидан ҳозирдаги атеистик нуқтаи назар, шунингдек, дунёвийликка қарама-қарши равишда ишлатилаётган тушунчалар, мутаассибликнинг замонавий кўринишидан иборат эканлигини англатмоқда. Маълумки, бундан ҳозир ҳокимиятта интилаётган қора ниятли кучлар жуда усталик билан фойдаланишга уринмоқда. Бу эса мутаассиб диндор ва тўғри диний илмга эга бўлмаган ёшларни тўғри йўлдан чалгитмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, барча динлар, шунингдек, Ислом дини учун экстремизм, босқинчилик ва ўзини ўзи портлатиш мутлақо бегона ҳолатдир. Аксинча, булар динимизда азалдан қоралаб келинган. Ислом динида янгиланиш — ис-

лоҳотчилик ва тараққиётга, илм-фан ва техника ривожига даъват кучли. Албатта, бундан тарихдаги ва ҳозирги динга мутлақо зид диндорлар орасидаги мутаассиблик мустаснодир.

Кўрсатиб ўтилганлардан қатъий хуоса қилиб шуни айтиш лозимки, Аллоҳни ва Унинг динини инкор этиш, шу билан бирга, бу масала хусусида олдин билдирилган ва ҳозирда билдирилаётган барча нотӯғри ва салбий фикр-мулоҳазалар, кўр-кўронда ишлатилаётган ибора ва тушунчалар XXI асрда юксак даражага кўтарилигандан умуминсоний интеллектуал билим ва мантиққа, тегран ақл-заковат ва тафаккурга, тарихийликка, дунё илм-фанларининг сўнгги пайтлардаги хуосаларига асло тӯғри келмайди. Инсоний илм-фан томонидан Аллоҳ таоло ва Унинг илоҳий мўъжизалари илмий асосда исботланиши кейинги пайтда тобора ривож топмоқда. Шу ерда «диний экстремистик ҳаракат ва «диний экстремизм» деган динга ҳеч алоқаси йўқ атама ҳамда тушунчалар бир қанча босқинчи гуруҳларга татбиқан ноўрин ишлатилаётганлигини айтиш ҳам жоиздир.

Ислом Каримов ўз раҳбарлик ва раҳнамолик фаолияти учун методологик асос сифатида танлаб олган дин билан дунёвийлик ўртасидаги мўътадил муносабат қонунияти, яъни диний нуқтаи назардан айтсан, васатия ва васатийлик ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ҳамма соҳалари, илм-фан, шу жумладан, тарих фани учун ҳам, диннинг ўзи учун ҳам тараққиёт гарови бўлиб хизмат қилмоқда. Буни мустақиллик даври давомида юз берган ўзгаришлар исботлаб турибди.

Ўн учинчидан, мазкур китобда методология жамият, инсон ақли фаолияти, илм-фан ва техника тараққиётига тӯғри йўл кўрсатувчи бирдан-бир ягона ва асосий куч ҳамда йўлланма эканлиги баҳоли қудрат кўрсатилди. Мана шунингдек, Ислом Каримовнинг фаолият йўли — «ўзбек модели» Ўзбекистон миллий мустақилликка эришиши ва мустақил тараққий этаётганлигининг асосий бош методологияси бўлиб хизмат қилаётганлиги имкон қадар исботланди.

Ўн тўртингчидан, «ўзбек модели» Ислом Каримовнинг кўп қирорали универсал методологик таълимотлари мажмуйи сифатида Ўзбекистон тарихи фани бутунлай янгитдан қайта шаклланиб, ривожланаётганлигига ҳам жуда муҳим аҳамиятга эга бўлганлиги кўрсатилди. Тарихчи, сиёsatшунос ва бошқа соҳалар олимлари олдида турган ҳозирги бирдан-бир энг асосий вазифа ва масъулият мана шу «ўзбек модели»нинг талаб ва тамойиллари асосида нафақат Ўзбекистон тарихи фанининг, балки жамиятимизнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий, маърифий-маънавий ва мафку-

равий тараққиёти бошқарувининг методологиясини ишлаб чиқин энг зарур масала бўлиб турибди. Бизнингча, бу ўта муҳим ҳаёт-мамот масаласи тезроқ ўз ечимини топиши бевосита бир ташкилий масала билан боғлиқ. Бу кенг миқёсда олимлар орасида самимий ва илмий-амалий беғараз маданий-демократик мунозарани ташкил этишдан иборатдир. Шунингдек, бу масалага жиддий эътибор қаратиш, илмий грант лойиҳаларини тузиб, давлат грантлари танловида қатнашиш ҳам ўз-ўзидан жуда зарур бўлиб турибди.

Кейинги пайтларда катта ёщдаги тарихчи олимларимизнинг бир қисми бу масалада ҳамон ўша коммунистик мафкурага асосланган методологиянинг асоратлари таъсирида очиқ мулоқот ва танқиддан чўчиб, «**Мен сенга тегмайман, сен ҳам менга тегмайсан**» деган қабилида сукут сақлаб келмоқда. Ёш тарихчи олимлар эса ҳали бу масалада ўз устозлари таъсиридан мустақил ажралиб, ўз дунёқараашларига тўла-тўкис эга бўлган эмас. Бунинг сабаби бизнингча, тарихчи олимларнинг методологияга эътибори сустлиги, бошқа масалаларга «кўмилиб қолганлиги»да бўлса керак.

Давримиз тақозоси эскилиқдан тезроқ воз кечиш, ҳақиқий янгиликларни кечиктирмай ўзлаштириш, шунингдек, четдаги илфор тажрибаларни шошмасдан, ўзимизга хос ва мос жиҳатларинигина олишимизни талаб этмоқда. «Ўзбек модели»нинг аниқ вазифаси, мазмуни, моҳияти ҳам асосан мана шунга қаратилган. Ислом Каримовнинг «ўзбек модели» ҳақиқатан бутун жамият ва шунингдек, тарихимиз фанининг ҳам методологик асоси эканлигини тўғри англай олсак, методологияга алоҳида эътибор қаратилиши ҳозир энг долзарб масала бўлиб турганлиги ўз-ўзидан аниқлашади.

Ўн бешинчидан, бу тадқиқотимизда илк бор «ўзбек модели» асосида мамлакатимизда илмий-амалий инновацион жараён ва муносабатлар тарихи ривожланганлиги тарих фани нуқтаи назаридан муайян бир маънода кўрсатилди. Шу муносабат билан «тарихий инновация» деган тушунча истеъмолга киритилиши мақсадга мувофиқdir. Чунки келажакда ҳозирги «тарихий география» ва «тарихий геология» деган фанлар каби «тарихий инновация» деб аталувчи ёрдамчи тарих фани пайдо бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Маълумки, тарихнинг ўзи янги инновацион воқеа ва ҳодисаларга тўла. Улар ўз вақтида ҳозирги инновацион маънода бўлган бўлса, вақт ўтиши билан ўтмишга — тарихга айланган.

Шунингдек, олий ва қуий тарих таълими ҳам, фундаментал академик тарих фанининг ривожи ҳам, олий ва қуий босқич таълим тизимида тарих фани ўқитилиши ҳам, самарали бўлиши бевосита методологияга боғлиқ. Бу борада Ўзбекистоннинг

биринчи Президенти Ислом Каримов жуда қимматли илмий-фалсафий фикр, соя, таълимот ва тамойилларни олға сурганини айтдик. Тарихимизнинг ўзида ҳам буюк олиму уламоларимиз қолдирган мерос — методологик асослар кўп.

Хуллас тадқиқотимизни Юртбошимиз Ислом Каримовнинг бундан 16 йил муқаддам тарихчи олимларга берган тарих фанининг методологиясига оид ушбу қимматли маслаҳатларини яна бир бор такроран эслаш билан якунлаш ўринлидир: «...**Тарихчи олимларимиз, ҳар бири тури тушунча, муайян қараашга эга бўлишидан қатъи назар, бир жойга тўпланиб баҳс юритиб, бир хулоса-га келишлари керак.**

«Ҳаққоний тарихимизни барпо этиш ишини нимадан бошлаш лозим? Аввало, кўп минг йиллик бой үтмишимиизни тадқиқ этишнинг яхлит концепциясини, яъни дастурини, илмий изланишларнинг услубини (методологиясини — С.Х.), қўйилаётган вазифани амалга оширадиган илмий муассасалар, улардаги потенциал кадрлар масаласини аниқлаб олишдан. Бу келажакда ҳам узлуксиз давом этадиган катта ишнинг бошланиши бўлади»¹. Якуний хулоса шуки, Йўлбошчимизнинг миллий мустақиллик ва тараққиёт йўли — «ўзбек модели» порлоқ келажакка элтувчи мукаммал методологик таълимот. У замон талаби, халқ ва миллат эҳтиёжига жавобан тобора такомиллашиб борувчи энг зарур миллий-глобал инновацион методологик дастурламалдир.

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998, 21, 30-бетлар.

ИЛОВА:

ИСЛОМ КАРИМОВНИНГ ТАРИХ, МУАРРИХ ВА ТАРИХ ФАНИГА ОИД МЕТОДОЛОГИК ФИКРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади.

* * *

Маънавиятни тиклаши, туғилиб ўсган юртида ўзини бошқалардан кам сезмай, бошини баланд кўтариб юриши учун инсонга, албатта, тарихий хотира керак.

* * *

Тарихий хотирасиз келажак йўқ.

* * *

Тарихий хотираси бор инсон — иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир.

* * *

Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига олиш мумкин эмас.

* * *

Тарих сабоқлари инсонни ҳушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди.

* * *

Ўзбекистоннинг, ўзбек халқининг бугун кенг оммага етказишга арзийдиган ҳаққоний тарихи яратилдими — йўқми? Совет даврида ёзилган тарихни мен тарих санамайман.

* * *

Ўзгалар ёзиб берган тарихни ўқитишга мутлақо қаршиман.

* * *

Мустамлакачи ўзига қарам бўлган халқ ҳақида қачон холис, адолатли фикр айтган? Улар бор куч-ғайратларини Туркистон-нинг ўтмишини камситишга, бизни тарихимиздан жудо қилишга сарфлаганлар.

* * *

Инсон учун тарихдан жудо бўлиш — ҳаётдан жудо бўлиш демакдир.

* * *

Сиёsatчиман, арбобман деган одам, агар виждони бўлса, ўз халқининг тарихий ўтмишини билиши шарт.

* * *

Тарих — халқ маънавиятигининг асосидир.

* * *

Модомики, ўз тарихини билган, ундан руҳий қувват оладиган халқни енгиг бўлмас экан, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиш, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур.

* * *

Тарих институти, Фанлар академияси ҳаққоний тарихни ёритиши мезонларини, унинг пойдеворини, асосини белгилаб бериши керак.

* * *

Тарих фани ўз йўлига, сиёsat ўз йўлига, уларнинг бир-бирига алоқаси йўқ, дегувчилар ҳам топилади. Ўйлаб кўрайлик, тарих фани маҳсули — унинг холосаларидан аввало ким фойдаланади? Сиёsatчилар эмасми?

* * *

Тарих фани, унинг бугунги аҳволи, истиқболи ҳақида гапирав эканмиз, мен яна бир масалага эътибор қаратишни истардим. Агар биз тарихчиларни тарозига солсак, бугунги кун нуқтаи назаридан баҳоласак, талабга жавоб берадиганлари жуда озчиликни ташкил этади (1998 йил назарда тутилаяпти — С.Х.).

* * *

Биз шакллантираётган жамиятимиз мафкураси ҳам тарих булоқларидан озиқланади.

* * *

Бизнинг давлатимиз тарихини ёритишида ўзга фоя ҳукмронлик қилишига йўл қўйиб бўлмаслигини таъкидламоқчиман.

* * *

Мустамлакачиликка, улуғ давлатчиликка асосланган тарих кемтикликка маҳкумдир. Бундай кемтикликни ўз даври тикламаса, келажак албатта тиклайди. Вақт буюк ҳакам, у ҳамма нарсаларни ўз ўрнига қўяди.

* * *

Узоқ ўтмишимиз, тарихий томирларимиз бўйича ўз мустақил фикримизга, чуқур илмий асосга эга бўлишимиз шарт. Тарихчи олимларимиз, илмий муассасаларимиз олдида турган долзарб вазифа шундан иборат.

* * *

Тарих соҳасида меҳнат қилаётган олим, мутахассисларга мурожаат қилмоқчиман: сизлар, миллатимизнинг ҳаққоний тарихини яратиб беринг, токи у халқимизга маънавий куч-қудрат баҳш этсин, гурурини уйғотсин.

* * *

Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса ўзликни англаш мумкин эмас.

* * *

Мақсад шуки, фанда (тарих фанида — С.Х.) бизнинг тарихий томирларимизни аниқлайдиган, миллий гуруrimизни юксалтирадиган янги йўналишлар пайдо бўлиши керак.

* * *

Миллий мафкурани шакллантиришдаги энг катта манба — бу ҳаққоний ёритилган тарих.

* * *

Тарихни билмай туриб, мафкуранинг фалсафий негизларини англаб бўлмайди.

* * *

Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячиси.

* * *

Тарихга мурожаат қиласр эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак.

* * *

Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди.

* * *

Тарихга, меросимизга бўлган муносабат тубдан ўзгартирилиши лозим, яъни дарсликлардан тортиб оддий китобларгача ҳаммасида ҳақиқат ёзилиши шарт. Бу бизнинг ота-боболаримиз руҳи олдидағи қарзимиздир!

* * *

Мафкура соҳасида бизга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган яна бир хавф — бу ўзбек миллатининг тарихини сохталаштириш, турли хил гайрийлмий талқинлар, сиёсий шиорлар билан бизни тарихимиздан, шарафли ўтмишимиздан жудо қилишга уриниш тарзида намоён бўлмоқда.

* * *

Миллатни асраш керак, миллатни асраш учун эса унинг ҳақиқий тарихини ўрганиш, авайлаб ҳимоялаш керак.

* * *

Аслини олганда, маънавият ва тарихий хотира тушунчалари бир-бири билан узвий боғлиқдир.

* * *

Ўз тарихи ва аждодларини сийлаган халқнинг келажаги, албатта порлоқ бўлади.

* * *

Виждонли одамлар, улар ким бўлмасин, тарих талабидан, охират сўроғидан қўрқиши керак, ўйлаши керак, адолат мезонини эсидан, хаёлидан чиқармаслиги лозим.

* * *

Одамзод борки, Ватанининг тарихини билишни истайди.
Бизда буюк тарих ва буюк маънавий мерос бор.

* * *

Тарихнинг ўзи омадимизни бериб турибди, қадрига етайлик.

* * *

Тарих инсоннинг кўзини очар экан. Шунда кўп хатоларнинг олдини олиш мумкин бўлар экан. Чунки инсоният тарихида даврлар, жараёнлар чархпалак каби айланиб, қайтарилиб туради.

* * *

Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятларда тўғри йўлни танлай олиш учун аввало тарихни ва ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш керак экан.

* * *

Тарих сабоқлари бизни ҳар хил нотўғри қадамлардан огоҳ этувчи, сақлаб турувчи омил бўлиши лозим.

* * *

Миллий мафкура — бу ҳаққоний ёритилган тарихдир.

* * *

Мафкуранинг фалсафий асослари ўз даврида тарихий ҳақиқат туфайли туғилган.

* * *

Бизда тарих ва фалсафани узвий боғлиқ ҳолда ўрганиш ма-лакаси етарли эмас.

* * *

Тарих — бу бизларники, аччиқ бўлса ҳам, чучук бўлса ҳам, у биз учун ҳаётдан сабоқ ва хulosалар чиқариш учун хизмат қиласди.

* * *

Ҳаққоний тарихимизни барпо этиш ишини нимадан бошлиш лозим! Аввало, кўп минг йиллик бой ўтмишимизни тадқиқ ўтишнинг яхлит концепциясини, яъни дастурини, илмий из-

ланишларнинг услубини (методологиясини — С.Х.), қўйилаётган вазифани амалга оширадиган илмий муассасалар, улардаги потенциал кадрлар масаласини аниқлаб олишдан. Бу келажакда ҳам узлуксиз давом этадиган катта ишнинг бошланиши бўлади.

* * *

Тарих ўз ҳукмини чиқарап экан, ҳамма вақт шолини курмакдан ажратади.

* * *

Шўролар замонида тарихий ҳақиқатни билишга интилиш рағбатлантирилмас эди.

* * *

Аҳвол шу даражага борган эдики, ўз тарихимизни ўзимиз ёзиш ҳуқуқидан маҳрум бўлиб қолдик. Бирорлар томонидан яратилган тарих дарслкларини ўқир эдик.

* * *

Тарихни яхши билмасдан туриб, юксак маънавиятга эришиш мумкинми? Албатта, мумкин эмас!

* * *

Ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, темурийлар даври, XIX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди. Шуни эсда тутиш муҳимки, ўтмишимизни «оқлаш» вазифалари умуман олганда бажарив бўлинди; ҳозир эса асосий вазифа тарихий таҳлилни илмий жиҳатдан холисона ва ҳалол амалга оширишдан иборатдир (1997 йил назарда тутилаяни — С.Х.).

* * *

Бизнинг тушунишимизча, қотиб қолган эски ақидалардан воз кечиш — ўз тарихий ўтмишимиздан воз кечиш дегани эмас. Бу бирёқлама ва тор фикрлашдан воз кечиш демакдир.

* * *

Тарих ва ҳаёт тажрибаси шундан далолат берадики, дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини тўлдирмас экан, бугунги куннинг оғир ва мураккаб саволларига тўлақонли жавоб топиш осон бўлмайди.

* * *

Тарихий хотира масаласи алоҳида аҳамият қасб этади.

* * *

Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унугтган миллатнинг келажаги йўқ. Нега деганда, бундай миллат бугунги ҳаётда ҳар қадамда оқсоқликка йўл қўяди, йўлдан адашади.

* * *

Одамзод ўзининг кечаги кунини хотирлай олсагина ўтмишдан зарур сабоқ ва хулосалар чиқариб, онгли ҳаёт кечириши мумкин.

* * *

Ҳар бир авлод тарихнинг ўзига тегишли саҳифасини ўзи ёзиши керак.

* * *

Тарих ўз ҳукмини чиқарар экан, ҳамма вақт шолини курмақдан ажратади ва гаразли, худбин мақсадларини кўзлаб ҳалқ манфаатларини ниқоб қилиб олувчи шахсларнинг ўзларини оқлаш учун келтирадиган кибр-ҳаводан иборат далилларни қабул қилмайди.

* * *

Тарихий хотира туйғуси тўлақонли равишда тикланган, ҳалқ босиб ўтган йўл ўзининг барча муваффақият ва зафарлари, йўқотиш ва қурбонлари, қувонч ва изтироблари билан холис ва ҳаққоний ўрганилган тақдирдагина чинакам тарих бўлади.

* * *

Эл-юртимиз тақдирига дахлдор бўлган тарихий адолатни тиклаш, ҳалқимиз ва миллатимизнинг яқин ўтмишидаги ёпиқ саҳифаларини тўла очиб бериш, шу тарихдан сабоқ чиқариб, бугунги ва келажак ҳаётимизга онгли қарашни шакллантириш, бегуноҳ қурбон бўлган инсонлар хотирасини агадийлаштириш биз учун ҳам қарз, ҳам фарз.

* * *

Биз жамиятни ва жамият тафаккурини янгилашнинг инқи lobiy usullariiga, bu жараённи сунъий равишда четдан туриб, зўравонлик йўли билан тезлаштиришга қаратилган ҳар қандай уринишларга мутлақо қаршимиз.

Биз барча соҳаларда, жумладан, маънавий соҳада ҳам тадрижий-эволюцион ислоҳотлар йўли тарафдоримиз ва бунга қатъий амал қиласиз.

* * *

Тарихни ҳеч қачон ортга қайтариб бўлмайди.

* * *

Биз тарихимизни йўққа чиқара олмаймиз. Бу тарихимизда ҳам каҳрамонона, ҳам фожиали саҳифалар кўп бўлди. Ахир, кекса авлодларнинг, ота-боболаримизнинг кураши ва меҳнатини инкор этиб бўладими?

* * *

Амир Темур даврини бошқатдан ўрганишимиз лозим. Нега деганда, Амир Темур тузукларини ўқисам, худди бугунги замоннинг катта-кичик муаммоларига жавоб топгандек бўламан.

* * *

Ҳеч кимга сир эмас: биз ҳозир тарихий тақдиримизнинг ниҳоятда муҳим ва мураккаб даврини бошдан кечирмоқдамиз.

* * *

Аммо виждонли одамлар, улар ким бўлмасин, тарих талабидан, охират сўроғидан қўрқиши керак, ўйлаши керак, адолат мезонини эсидан, хаёлидан чиқармаслиги лозим.

* * *

Тарихий истиқболимизни эса биз жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашда деб биламиз.

* * *

Ажабланадиган жойи яна шундаки, тарихимиз ҳақида гап кетганида, биз ҳамон рус олимларининг тадқиқотларига таянамиз. «Бартольд ундей деган, Гумилев бундай деган...» ва ҳоказо. Мен рус олимларининг меҳнатини камситмоқчи эмасман. Лекин қачонгacha биз тарихимизни бирорларнинг нуқтаи назари, қаричи билан баҳолаймиз.

* * *

Күпчилик олимларимизнинг илмий тафаккури, қарашларни қайси даврда шаклланганлигини ҳам яхши биламан. Тарих ола мида меҳнат қилаётганларни ватанпарвар, элсевар сағдошила рим деб билганим учун уларга шу талабни қўймоқчиман: қачон лўнда, асосли қилиб ҳаққоний тарихимизни фарзандларимизга етказасизлар.

* * *

Кези келганида, сўнгги мустамлака даври тарихини тадқиқ қилаётган олимларимизга бир маслаҳат бермоқчиман, аниқроги, уларнинг эътиборини бир нарсага қаратмоқчиман. Бу даврнинг илгариги замонлардан фарқи шуки, шу вақтда, айниқса, шўролар ҳукмронлиги йилларида халқимиз ташқи дунёдан бутунлай узид қўйилди.

* * *

Тарихчи олимларимиз, ҳар бири турли тушунча, муайян қарапашга эга бўлишидан қатъи назар, бир жойга тўпланиб, баҳс юритиб, бир хulosага келишлари керак.

* * *

Ҳар бир халқ ўз тарихини ҳар хил таъсир ва тажовузлардан асрashi қерак. Бепарво бўлсангиз, турли сохта ҳомийлар, кучлар борки, улар тарихни бузиб кўрсатадиган китобларни чиқараверади.

* * *

Афсуски, кўп олимларимиз онгида эски тузум асоратлари маҳкам ўрнашиб қолган. Улар ҳозир — мустақиллик шароитида ҳам кимлардандир кўрқиб, чўчиб гапирадилар.

* * *

Халқимизнинг миллий туйгусини, миллий фурурини уйғотадиган тарихий-илмий хulosалар қани?

* * *

Иzlаниш, баҳс, мунозара бор жойда эса ҳақиқат юзага чиқади, тараққиёт бўлади.

* * *

Муайян масалада турли фикрларни бериш, баҳс орқали ҳақиқатнинг ойдинлашувига эришиш лозим.

* * *

Узоқ ўтмишимиз, тарихий хотираларимиз бўйича ўз мустақил фикримизга, чуқур илмий асосга эга бўлишимиз шарт. Тарихчи олимларимиз, илмий муассасаларимиз олдида турган долзарб вазифа шундан иборат.

* * *

Мақсад шуки, фанда бизнинг тарихий томирларимизни аниқлайдиган, миллий фуруримизни аниқлайдиган, миллий фуруримизни юксалтирадиган янги йўналишлар пайдо бўлиши керак.

* * *

Миллатимизнинг томири, тарихи қанча чуқур бўлса, келажаги ҳам шунча буюк бўлади.

Ўз тарихини билган, ундан руҳий қувват оладиган халқни енгиб бўлмайди.

* * *

Тарихни можаролар ва адovат эмас, балки халқлар ўртасидағи ҳамкорлик ва ишонч олга ҳаракатлантиради.

* * *

Инсон, халқ, миллат тарихий хотира билан тирик.

* * *

Амир Темур шахсини идрок этиш — тарихни идрок этиш демакдир.

Фойдаланилган адабиётлар

Ислом Каримовнинг асар ва маърузалари

1. *Каримов И.А.* Ўзбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 1992.
2. *Каримов И.А.* Янги уй қурмай, эскисини бузманг. «Комсомольская правда» саволларига жавоблар. Хорижий мухбирлар билан сұхбат. — Т.: «Ўзбекистон», 1993.
3. *Каримов И.А.* Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. — Т.: «Ўзбекистон», 1993.
4. *Каримов И.А.* Ўзбекистон келажаги буюк давлат. — Т.: «Ўзбекистон», 1992.
5. *Каримов И.А.* Истиқдол ва маънавият. — Т.: «Ўзбекистон», 1994.
6. *Каримов И.А.* Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. — Т.: «Ўзбекистон», 1995.
7. *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. — Т.: «Ўзбекистон», 1997.
8. *Каримов И.А.* Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Шарқ», 1998.
9. *Каримов И.А.* Жамиятимиз мафкураси ҳалқни — ҳалқ, миллатни — миллат қилишга хизмат қилсин. «Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг саволларига жавоблар. — Т.: «Ўзбекистон», 1998.
10. *Каримов И.А.* Ирода ва иймон-эътиқодимиз синови. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
11. *Каримов И.А.* Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. «Туркистан» газетаси мухбирининг саволларига жавоблар. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
12. *Каримов И.А.* Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
13. *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Биринчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиядаги маъруза. 1999 йил 14 апрель. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
14. *Каримов И.А.* «Fidokor» газетаси мухбири саволларига жавоблар // «Fidokor» газетаси, 2000 йил 8 июнь.
15. *Каримов И.А.* 2001 йил 30 августда Тошкент Миллий театрининг янги биноси очилиши маросимида сўзланган нутқ // «Халқ сўзи» газетаси, 2001 йил 31 август.

16. *Каримов И.А.* Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чукурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўллари. — Т.: «Ўзбекистон», 2002.
17. *Каримов И.А.* Юксак маънавият — енгилмас қуч. — Т.: «Ўзбекистон», 2008.
18. *Каримов И.А.* Ватан ва Ҳалқ мангу қолади. — Т.: А. Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.
19. *Каримов И.А.* Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. — Т.: «Ўзбекистон», 2011.
20. Президентга мактублар. — Т.: «Маънавият», 2009.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Илмий тадқиқот фаoliyatни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида. 2002 йил 20 февраль // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2002, №3—4, 6—8-бетлар.

22. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Илмий тадқиқот фанларини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2002, №5, 9—10-бетлар.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рагбатлаштириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида//Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами. 2008, №29—30, 48—49-бетлар.

Энциклопедия ва лугатлар

24. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири//Таржима ва тафсир муаллифи А.Мансур. — Т.: «Тошкент Ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2004.
25. Всемирная энциклопедия: Философия — XX век. — Москва, «АСТ», 2002.
26. Русско-узбекский словарь. — Москва, 1954.
27. Советский энциклопедический словарь. — Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1980.
28. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 1999.
29. Ўзбек тилининг изоҳди лугати. 3-жилд. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2007.
30. Ўзбек совет энциклопедияси. 10-жилд. — Т.: «Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси», 1978.
31. Ўзбекистон совет энциклопедияси. 12-жилд. — Т.: «Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси», 1979.

Илмий-монографик асар ва мақолалар

32. Амонов Б. Сиёсий модернизациялаш моделлари ва Ўзбекистон тажрибаси. — Т.: «Fan va texnologiya», 2012.
33. Алимасов В. Карл Поппер Карл Марксга қарши// «Хуррият» газетаси, 2004 йил 18 февраль.
34. Алиев А. Маҳмудхўжа Беҳбудий. — Т.: «Ёзувчи», 1994.
35. Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари (қадим замон ва ўрта асрлар). — Т.: «Ўқитувчи», 2001.
36. Абдурашидхонов М. Хотираларимдан (Жадидчилик тарихидан лавҳалар) / нашрга тайёрловчি С. Холбоев. — Т.: «Шарқ», 2001.
37. Абдулла Аъзам. Фан ва дин: муносабат диалектикаси// «Тафаккур» журнали, 1999, 1-сон, 42—57-бетлар.
38. Амир Темур васияти (Рисола). — Т.: F. Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1992.
39. Ашраф Аҳмад. Улугбек Муҳаммад Тарагай. — Т.: 1994.
40. Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти. Миллий демократик давлатчилик тажрибаси. — Т.: «Маънавият», 2000.
41. Беҳбудий М. Танланган асарлар. Тузатилган ва тўлдирилган 2-нашри. — Т.: «Маънавият» 1999.
42. Бабаев Э. Использование инновационных технологий в образовании//Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 12 май 2011 йил.
43. Блок М. Антология истории или ремесло историка. Издание второе / Перевод Лысенко. — Москва, «Наука», 1986.
44. Баркамол авлод орзуси. — Т.: «Шарқ», 1999.
45. Валиханов М. Одам маймундан пайдо бўлганми ёки маймун одамдан?// «Миллий тикланиш» газетаси, 1996 йил 9 январь.
46. Валиханов М. Маймун одамга айланадими ёхуд бир назариянинг уқубатлари?// «Миллий тикланиш» газетаси, 2000 йил 25 апрель.
47. Гафарли М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик — тараққиёт асоси / Таржимон С.Тоиров ва бошқалар. — Т.: «Ўзбекистон», 2000.
48. Гаспринский (Гаспрали) И. Ҳаёт ва мамот масаласи. Танланган асарлар. — Т.: «Маънавият», 2006.
49. Джумаходжаев А. Илмий-техника маҳсулотлари ва инновация лойиҳаларини тижоратлаштириш жараёнида интеллектуал мулк объектларини халқаро мувофиқлаштириш ҳамда жорий лицензиялаш. — Т.: «Меҳнат», 1999.
50. Диний багрикенглик ва мутаассиблик (Юз саволга — юз жавоб). — Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2007.
51. Жўраев У., Сахиева М. Инновация — тараққиёт мезони // Фан соҳасида инновациялар: назария-амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 12 май 2011 йил.

52. Зиёев Ҳ. Совет даврида қандай тузум хукм сурган? // «Мулоқот» журнали, 1993, 9—10-сонлар, 33—36-бетлар.
53. Зиёмуҳаммадов Б. Комилликка элтувчи китоб: — Т.: «Турон-иқбол», 2006.
54. Зиёмов Ш. Мустақиллик ва озодлик руҳи // Мустақил Ўзбекистон тараққиётининг тоявий асослари. — Т.: «Шарқ», 2011.
55. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. — Т.: «Шарқ», 1999.
56. Каримов Ш. Тарихни садақа қилиб бўладими? // «Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 21 январь.
57. Каримов Ш. Ватан туйгуси// «Ёш ленинчи» газетаси, 1990 йил 20 декабрь.
58. Каримов Ш. Тақдир изтироблари // «Мулоқот» журнали., 1991, 4-сон.
59. Каримов Ш. Тарихий ҳақиқат муқаддасдир// «Мулоқот» журнали, 1992, 2, 3, 4-сонлар.
60. Каримов Ш., Шамсутдинов Р. Ватан тарихи (Биринчи китоб). — Т.: «Ўқитувчи», 1997.
61. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели. Анализ зарубежного опыта. — Москва, «Наука», 1997.
62. Коллинз Ф. Доказательство Бога. Аргументы ученого. — Москва: Альпина фокус, 2009.
63. Коллинз Ф. Доказательство Бога// журнали. «Химия и жизнь», 2009, №9. (Москва).
64. Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида Президент Ислом Каримов тарафдорининг танқидий мулоҳазалари. — Т.: «Ўзбекистон», 2001.
65. Левитин Л., Карлайл Д.С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. — Т.: «Ўзбекистон», 1996.
66. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. Вып. 1—2. СПб., 1910—1973.
67. Мамашокиров С. Экологик таълим-тарбиянинг методологик ма-салалари. — Т.: «Нур», 1993.
68. Могильницкий Б.Г. Введение в методологию истории. — Москва, «Высшая школа», 1989.
69. Мачин Г.А. Некоторые вопросы методологии истории // Ўзбекистон тарихини ўқитиш муаммолари: тажриба ва истиқболлар (Илмий-услубий анжуман материаллари). — Тошкент, 2011, 84—87-бетлар.
70. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю. — Москва, 1975.
71. Программа общих курсов. Часть вторая. Исторический факультет Московского университета, — Москва, 2001.
72. «Ойина» (1914—1915 й.) — Т.: «Академия», 2001.
73. Поппер К. Открытое общество и его враги. Том 1. Чары Платона. — Москва, 1992.

74. Поппер К. Открытое общество и его враги. Том 2., Время лже-пророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. — Москва, 1992.
75. Ражабов Қ. ва бошқ. Ўзбекистон тарихининг муҳим саналари (Энг қадимги даврлардан бугунги кунгача). — Т.: «Ўзбекистон», 2012.
76. Смоленский Н.И. Теория и методология истории. — Москва, «Академия», 2008.
77. Султонмурод Олим. Янги аср таълимоти // «Тафаккур» журнали, 2001, 1-сон, 7—17-бетлар.
78. Тошматов Х.Т. Тарыхтиев Г.К. Инновация менежменти (Маърузалар матни). — Тошкент, 1999.
79. Тўхлиев Н. Тараққиётнинг ўзбек модели. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2012.
80. Тараққиётнинг ўзбек модели [ўқув қўлланма] — Т.: «Ijod dunyosi», 2002.
81. Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. — Т.: 2006.
82. Туркистоний Р. Илм ва иймон. — Т.: «Мовароуннаҳр», 1993.
83. Темур тузуклари. — Т.: Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.
84. Фитрат А. Таъланган асарлар. III-жилд. Драмалар, публицистик мақолалар/ Нашрга тайёрловчи Х. Болтабоев. — Т.: «Маънавият», 2003.
85. Фитрат. Нажот йўли (Раҳбари нажот), — Т.: «Шарқ», 2001.
86. Файзуллаев О. Фалсафа ва фанлар методологияси. — Т.: «Фалсафа ва ҳуқуқ», 2006, 238 бетдан.
87. Февраль воқеалари. 1999 йил 16 февраль, Тошкент. — Т.: «Ўзбекистон», 1999.
88. Холбоев С. ва бошқ. Туркистон жадидчилиги — Миллий уйғониш даври тарихи (XIX аср охири — XX аср бошлари). — Наманган, «Наманган» нашриёти, 2012.
89. Халбаев С. О дате образования Узбекской ССР//Общественные науки в Узбекистане, 1989, №7.
90. Холбоев С. Тарихий ҳақиқат муқим бўлсин // «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1990 йил 16 май.
91. Холбоев С. Тарихий ҳақиқат бузилган эди // «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1988 йил 2 август.
92. Холбоев С. Тарих фанининг методологик асослари ва тамойиллари масаласи (И.А. Каримовнинг асарлари мисолида) // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари, 2004, 1-сон, 140—147-бетлар.
93. Холбоев С. Тарихий масъулият туйғуси// «Халқ сўзи» газ., 1991 йил 29 март.
94. Холбоев С. Қайси тарихни ўрганамиз // «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1992 йил 17 апрель.
95. Холбоев С. Тарихни парчалаб эмас, яхлит ўқитайлик // «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1993 йил 18 июн.

96. *Холбоев С.* Олий тарихий таълим зарур // «Халқ сўзи» газ., 1998 йил 18 май.
97. *Холбоев С.* Янги тарих таълимоти // «Халқ сўзи» газетаси, 2001 йил 22 сентябрь.
98. *Холбоев С.* Ҳозирги айрим методологик дунёқараашларга беғараз танқидий бир назар // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари, 2012, №2, 110—117-бетлар.
99. *Холбоев С.* Уч асрлик уйдирма // «Тафаккур» журнали, 2012, 4-сон, 24—25-бетлар.
100. *Холбоев С.* Тарих фанининг муҳим методологик масаласи// ЎзМУ хабарлари. Махсус сон, 2011, 375—379-бетлар.
101. *Холбоев С.* Ўзбекистон тарихи фанининг методологик илмий-инновацион асос ва тамойиллари (Ислом Каримовнинг асарлари мисолида) // XXI аср — интеллектуал-инновацион ғоялар асири. Республика илмий-амалий семинар материаллари. 2012 йил 19 ноябрь, 17—20-бетлар.
102. *Холбоев С.* Ўзбекистоннинг мустақиллик даври тарихини ўрганишнинг баъзи бир методологик масалалари// «Ўзбекистоннинг энг янги тарихи: назарий-методологик асослари, тадқиқот тажрибаси, манба ва усуслари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. — Тошкент, 2013, 157—159-бетлар.
103. *Холбоев С.* Президент Ислом Каримов — миллий мустақиллик раҳнамоси // Турон тарихи, 4—6 сонлар, 2013, 2—7-бетлар.
104. *Холик Нурбокий.* Куръони каримнинг илмий мӯъжизалари. — Т.: «Адолат», 2002.
105. *Хуторской А. В.* Педагогическая инноватика: методология, теория, практика. Научное издание. — Москва, Изд-во УНЦДО, 2005.
106. *Хвостов В..* Теория исторического процесса. Очерки по философии и методологии истории. — Москва, Научное издательство Г.М. Марка, 1919.
107. Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 12 май 2011 йил.
108. *Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф.* Васатия — ҳаёт йўли. — Т.: «Шарқ», 2006.
109. *Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф.* Иймон. Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри. — Т.: «Шарқ», 2010.
110. *Шермуҳамедова Н.* Фалсафа ва фан методологияси. — Тошкент, 2005.
111. *Шарифхўжаев М.* Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. — Т.: «Шарқ», 2003.
112. *Шокирова С.* Инновациянинг бугунги дунёга таъсири (АҚШ мисолида) // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқти-

дорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 12 май 2011 йил.

113. Элмурадова У.Ф. Мустақиллик йилиларида инновация тизими ривожланишининг тенденциялари // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий амалий анжумани материаллари. Тошкент, 12 май 2011 йил.

114. Эркаев А. Ўзбекистон йўли (Президент Ислом Каримовинин ислоҳотлар назарияси ҳақида мулоҳазалари). — Т.: «Маънавият», 2011

115. Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 2012.

116. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Шарқ», 2000.

117. «Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар» мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. — Т.: «Академия», 1999.

118. «Ўзбекистоннинг энг янги тарихи: назарий-методологик асослари, талқиқот тажрибаси, манба ва усувлари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. — Тошкент, 2013.

119. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. — Т.: «Маънавият», 2002.

120. Қосимов Б. Маслакдошлар Ажзий, Фитрат. — Т.: «Шарқ», 1994.

121. Қобилов Ш.Р. Мустақиллик фойибдан келган эмас... Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобини ўрганиш бўйича ўқув кўлланма. — Т.: «О‘qituvchi», 2012.

122. Қобилов Ш. Маънавий оламни асраш қайғуси. Президент Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият — енгилмас куч» асарини ўрганиш бўйича ўқув кўлланма. — Т.: «О‘qituvchi», 2012.

123. Қобилов Ш. Ўзбекистон демократик ислоҳотларни чукурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлида. Ўқув кўлланма. — Т.: «О‘qituvchi», 2012.

124. Қувватов Н. Ўтиш даври: назария ва амалиёт (Сиёсий-фалсафий таҳлил). — Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012.

125. Қўшибокова Б. Педагогик инновация ва инновацион фаолият — таълим сифатининг кафолати // Фан соҳасида инновациялар: назария ва амалиёт. Иқтидорли талабалар илмий-амалий анжумани материаллари, Тошкент, 12 май 2011 йил.

126. Қўчқоров В. Миллий ўзлиқни англаш ва барқарор тараққиёт. — Т.: «Akademiya», 2013.

127. Гулом Гофур. Занжирланган онг ва маданият// «Мулоқот» журнали, 1993, 10-11-сонлар.

128. Гулом Гофур. Ибтидодаги аҳд // «Тафаккур» журнали, 1994, 1-сон.

129. Газзолий Абу Ҳамид. Кимиёи саодат (Рӯҳ ҳақиқати). — Т.: «Адолат», 2005.

Муаллиф ҳақида

Сотимжон Холбоев 1939 йилда Фарғона вилоятининг Данфара туманидаги Қашқар қишлоғида таваллуд топган. Тошкент маданият техникуми (ҳозирги коллежи)да (1956—1960) ва Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институт (университети)да (1960—1964) таҳсил олган. Тошкент Давлат университети (ЎзМУ) Илмий кутубхонасида директорнинг илмий ишлар бўйича муовини ва директори (1964—1977), Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Давлат (Ўзбекистон Миллий кутубхонаси)да директор (1977—1980) лавозимларида ишлаган.

1974 йилда «Ўзбекистонда университет таълимининг шаклланиши ва ривожланиши (1918—1928 йиллар)» деган мавзуда диссертация ҳимоя қилиб, тарих фанлари номзоди илмий даражасини олган. 1980—2012 йилларда ЎзМУда катта ўқитувчи ва доцент лавозимларида илмий-педагогик фаoliyat юритди.

Уч юзга яқин илмий-оммабоп мақола, рисола, тўплам, биобиблиографик ва библиографик кўрсаткичлар, дарслер, ўқув қўлланма ва монографик асарларнинг муаллифи ва ҳаммуаллифи. 1960—70-йилларда ТошДУ (ЎзМУ) тарихини ўрганиб, университет 1920 йилда В.И.Лениннинг декрети билан ташкил топган деган Шўро уйдирмасини асосли равишда инкор этди. Шунингдек, олим у 1918 йилда рус олимлари, жадид зиёли ва уламоларининг ўзаро ҳамкорлигига рус тиљиклар учун Туркистон халқ университети, мусулмонлар учун эса Мунавварқори Абдурашидхонов бошчилигига Мусулмон халқ дорилфунуни деган икки номда дунёга келиб, 1921 йилдан мутахассисларга диплом берга бошлаганини исботлади.

С. Холбоев 2007 йилда «Туркистон жадидчилиги — Миллий уйғониш даври тарихи (XIX аср охири — XX аср бошлари), деган мавзуда беш йиллик фундаментал илмий тадқиқот лойиҳасини тушиб, танловда давлат гранти ғолиби бўлди. Ўз илмий фаoliyatiga ва бошқалар билан ҳамкорликда жадидчилик тарихи ва жадиллар қолдирган ёзма тарихий меросини ўрганди.

Олим тарих ва тарих фанидан олган сабоқларининг самараси ўлароқ, талабаларга Ўзбекистон тарихи, жадидшунослик ҳаракати, тарихшунослик, тарих фанининг методологиясидан сабоқ берди. Юқоридаги долзарб масалалар, тарихшунослик, методологияя оид ўқув қўлланма, монографик асарлар, илмий-назарий мақолаларни ўзлон қилди. Мазкур китоб унинг янгича методологик илмий-назарий қараашлари асосида ёзилди.

Олимнинг сўнги ўн йилинда чоп этилган қўйидаги китоблари кенг илмий жамоатчиликка яхши маълум: Мунавварқори Абдурашидхоновнинг «Хотираларимдан» номли хотира асари (топиб, изоҳлар билан нашрга тайёрловчи); «Миллий университетнинг тарихий илдизлари ва ташкил топиши» (2003); «Бухоро амирлигининг олтин хазинаси» (2008); «Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий мактаблари» (фоя муаллифи, ҳаммуалиф, тўплаб нашрга тайёрловчи); «Туркистон жадидчилити — миллий уйғониш даврида география фани ва таълими» (ҳаммуалиф); «Туркистон жадидчилиги — миллий уйғониш даври тарихи (XIX аср охири — XX аср бошлари)» (илмий лойиҳа муаллифи ва раҳбари, ҳаммуалиф).

МУНДАРИЖА

«Ўзбек модели» — барқарор тараққиёт, фаровонлик ва ҳамкорликнинг умуммиллий стратегик дастури (Сўзбоши ўрнида).....	3
Муқаддима.....	7
I бўлим . Методология ва инновация — тараққиёт ўзаги.....	15
1. Методология — инсоний фаолиятни тараққиётга йўналтирувчи компас....	15
2. Коммунистик методология ва унинг ҳозирги асоратлари.....	33
3. Инновация — янгиланиш ва тараққиёт асоси.....	53
II бўлим . Миллий мустақилликка эришишнинг ўзбек модели.....	73
1. Умуммиллий ва глобал инновацион методологик таълимот.....	73
2. Мустақиллик — миллат иқболи.....	90
3. «Ўзбек модели»нинг тарихий-маънавий илдизлари.....	111
III бўлим . Миллий мустақил тараққиётнинг ўзбек модели..	125
1. Тараққиётимизнинг халқаро эътирофлари.....	125
2. «Ўзбек модели»нинг методологик асослари.....	141
3. Диний ва дунёвий мўтадиллик — тараққиёт қонуни.....	151
IV бўлим . «Ўзбек модели» ва Ўзбекистон тарихи фани.....	173
1. «Ўзбек модели» — тарих фани янгиланишининг методологик омили.....	173
2. Тарих тадқиқотининг янги методологик мезонлари.....	190
3. Миллий олий тарихий таълим қарор топишидаги муаммолар	201
Хулоса.....	210
Илова: Ислом Каримовнинг тарих, муаррих ва тарих фанига оид методологик фикрларидан намуналар.....	221
Фойдаланилган адабиётлар.....	231
Муаллиф ҳақида.....	238

Илмий-оммабон нашр

СОТИМЖОН ХОЛБОЕВ

**МИЛЛИЙ МУСТАҚИЛЛИК ВА ТАРАҚҚИЁТНИНГ
ЎЗБЕК МОДЕЛИ**
(методология, инновация, тарихий таҳлил)

Муҳаррир *A. Саъдуллаев*

Бадиий муҳаррир *Д. Мулла-Ахунов*

Техник муҳаррир *Л. Хижсова*

Мусаҳҳиҳ *M. Ишонхонова*

Компьютерда саҳифаловчи *Ф. Чанишева*

Нашриёт лицензияси AI №158, 14.08.09.

Босишига 2015 йил 23 январда рухсат этилди. Офсет қоғози.
Бичими 60×90!/₁₆. «Таймс» гарнитурасида оғсет усулида босилди.
Шартли босма табоби 15,0. Нашр табоби 14,86.
Адади 1000 нусха. Буюртма №15-29

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кӯчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-141-7

9 789943 281417